

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

CONTRIBUȚIA MILITARĂ ȘI ECONOMICĂ A ROMÂNIEI
LA RĂZĂBOIUL ANTIHITLERIST

col. DUMITRU TUTU și il.-col. ION TUDOR
DATE NOI DESPRE REGLEMENTAREA RELAȚIILOR
AGRARE ÎN DOMNIA LUI ALEX. IPSILANTI

VALENTIN AL. GEORGESCU
DOMENIUL BOIERESC AL LUI RADU SERBAN

CONSTANTIN REZACHEVICI
REFUGIAȚII TRANSILVĂNENI ÎN TEMPUL REVOLUȚIEI
DE LA 1848–1849 ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

CONSTANTIN CĂZĂNISTEANU ȘI APOSTOL STAN
ASPECTE EXTERNE ALE DOMNIEI LUI AL. I. GUZA ÎN
LUMINA DOCUMENTELOR ITALIENE

MATEI IONESCU

DOCUMENTAR
PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STU-
DII DOCUMENTARE)

VIATA ȘTIINȚIFICA

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

INSEMNAȚII

TOMUL 23 — 1970

3

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEA (*redactor responsabil*) ; MATEI IONESCU (*redactor responsabil adjuncț*) ; acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI ; acad. C. DALICOVICIU ; M. BERZA, ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei ; L. BÁNYAI ; MIRON CONSTANTINESCU, AL. ELIAN, M. PETRESCU-DIMBOVIȚA, EUGEN STĂNESCU, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*membri*) ; I. APOSTOL (*secretar de redacție*).

Prețul unui abonament anual este de 180 de lei.

În țară, abonamentele se primesc la oficile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții. La revue „STUDII”, REVISTĂ DE ISTORIE, paralt 6 fois par an.

Le prix d'un abonnement annuel est de ₣ 3.6.0 ; ₩ 8,— ; FF 39,— ; D.M. 32,—.

Toute commande à l'étranger sera adressée à Centrala cărții, Oficiul de comerț exterior, Boîte postale 134—135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii”. Revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției: Bdul Adjudatorilor nr. 1,
www.dacoromanica.ro,
București tel. 18.25.86.

studii

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 23 1970 NR. 3

S U M A R

Pag.

25 DE ANI DE LA VICTORIA ASUPRA FASCISMULUI

Col. DUMITRU TUTU, și lt.-col. ION TUDOR, Contribuția militară și economică a României la războiul antihitlerist	425
--	-----

VALENTIN AL. GEORGESCU, Date noi despre reglementarea relațiilor agrare în domnia lui Alex. Ipsilanti	441
CONSTANTIN REZACHEVICI, Domeniul boieresc al lui Radu Șerban	469
OVID SACHELARIE, Privilegiul masculinității în Țara Românească pînă la jumătatea secolului al XVII-lea	493

CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU și APOSTOL STAN, Refugiați transilvăneni în timpul revoluției de la 1848–1849 în Țara Românească	501
VASILE NETEA, Însemnările de la Viena ale lui A. T. Laurian (14 ianuarie 1849–17 aprilie 1852)	521
MATEI IONESCU, Aspekte externe ale domniei lui Al. I. Cuza în lumina documentelor italiene	543
CONSTANȚA ȘTIRBU, Un episod din lupta pentru afirmarea suveranității naționale. 100 de ani de la inaugurarea Monetării statului	557

NICOLAE MARCU, Investițiile și finanțarea agriculturii în România interbelică	573
---	-----

DOCUMENTAR

AN. IORDACHE, M. IOSA, Tr. LUNGU, Titu Maiorescu, „Însemnări zilnice” (continuare)	593
MATEI CAZACU, Precizări privind cronologia domnilor munteni din deceniul 5 al secolului al XV-lea	607
LUCIA DUMITRESCU, Date noi despre solia lui Nicolae Brzeski în Imperiul otoman (1566–1567)	609

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

Rolul normanzilor în Europa (Dan. A. Lăzărescu)	613
---	-----

VIATĂ ȘTIINȚIFICĂ

Sarbătorirea istoricului Vasile Maciu ; Din activitatea Societății de științe istorice (*Elvira Preda*) ; Observații pe marginea însemnărilor lui N. Stoicescu la lucrarea *Radu de la Afumați, domn al Țării Românești* (Petru Demetru Popescu) ; Reuniunea Asociației europene de istorie contemporană (Eliza Campus)

629

RECENZII

ȘT. IONESCU, P. PANAIT, *Constantin Vodă Brincoveanu. Viața, Domnia. Epoca.*, Edit. științifică, București, 1969, 464 p. (Şt. Olteanu)

639

E. M. PODGRADSKAIA, *Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI—XVII веках*, Издательство ЦК КП Молдавии, Chișinău, 1968, 224 p. (Lidia A. Demény)

642

* * * Europa im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung, redactor dr. Fritz Wagner, Union Verlag Stuttgart, 1968, 825 p. (Ştefana Simionescu)

645

REVISTA REVISTELOR

„Studii și articole de istorie”, nr. 9 (1965), 368 p.; nr. 10 (1966), 290 p.; nr. 11 (1967), 288 p.; nr. 12 (1968), 253 p.; nr. 13 (1969), 330 p.; Societatea de științe istorice din Republica Socialistă România, București (*Radu Vasile*)

651

ÎNSEMNĂRI

Istoria României. — MIRCEA TOMESCU, *Istoria cărții românești*, Edit. științifică, București, 1968, 215 p. (*Radu Vasile*). **Istoria universală.** — * * * *Istoria lumii în date*, Edit. enciclopedică română, București, 1969, XVI+615 p. (S. Columbeanu); M. PAULOVÁ, *Tajný výbor „Maffie” a spolupráce a Jihoslovany v letech 1916—1918* (Comitetul secret „Mafia” și colaborarea cu jugoslavii în anii 1916—1918), Edit. „Academia”, Praga, 1968, 626 p. (Tr. Ionescu-Nișcov); GIORGIO COSTAMAGNA, *Tachigrafia notarile e scrittura segrete medievale in Italia* (Fonti e Studi del Corpus Membranarum Italicarum, I), Roma, 1968 (*Radu Constantinescu*); G. COSTAMAGNA, *Gli statuti della compagnia dei Caravana del porto di Genova (1340—1600)*, „Memorie dell’Accademia delle Scienze di Torino”, Classe di scienze morali, storiche e filologiche, s. IV, n. 8, 1965, 145 p. (*Radu Constantinescu*); GIUSTI MARTINO, *Studi sui registri di bolle papali*, Città del Vaticano, Archivio Vaticano, Collectanea Archivi Vaticani, 1968, 180 p. (Dan A. Lăzărescu); PIERRE CHAUNU, *L’expansion européenne du XIIIe au XVe siècle*, Presses Universitaires de France, Paris, 1969, 396 p. (Paul Cernovodeanu); MARIO BRICEÑO PEROZO, *El Bolívar que llevamos por dentro*, Caracas-Venezuela, Editora Venegrafica, C. A., 1968, X + 439 [—441] p., cu 1 portret + 30 f. pl. (Ioan I. Neacșu)

659

CONTRIBUȚIA MILITARĂ ȘI ECONOMICĂ A ROMÂNIEI LA RĂZBOIUL ANTIHITLERIST

DE

col. DUMITRU TUTU și lt.-col. ION TUDOR

Anul acesta, la 9 mai, poporul român, alături de întreaga omenire, aniversează un eveniment deosebit de important în istoria sa. Se împlineste un sfert de veac de la încetarea războiului în Europa, cînd Germania nazistă a capitulat fără condiții, ca urmare a loviturilor primite din partea coaliției antihitleriste și a mișcării de rezistență din Europa.

Prăbușirea celui de-al III-lea Reich și apoi a Japoniei militariste a pus capăt celei mai crîncene încleștări militare din cîte a cunoscut omenirea, încleștare ce cuprinse 80 la sută din populația lumii, care a curmat viața a peste 40 de milioane de oameni și a provocat distrugeri incalculabile de valori materiale și spirituale.

Civilizația umană a fost, astfel, salvată prin lupta multor popoare, de pe toate continentele, de o gravă primejdie. Forța fundamentală a coaliției antihitleriste a fost Uniunea Sovietică, care a purtat greul războiului, dînd contribuția hotărîtoare la înfrîngerea Germaniei, la obținerea victoriei.

Armata sovietică, acționînd pe un front de mii de kilometri, de la Murmansk la Marea Neagră, a obținut biruințe care au stîrnit admirăția întregii lumi. În mai 1945, U.R.S.S. avea sub arme 11 365 000 de oameni, în ultimii ani ai războiului industria sovietică livra anual pentru nevoile frontului circa 40 000 de avioane, 30 000 de tancuri și autotunuri, 120 000 de piese de artillerie, 100 000 de aruncătoare, 450 000 de mitraliere¹.

La obținerea victoriei au contribuit acțiunile tuturor trupelor aliate. Astfel, concomitent cu victoriile obținute de armata sovietică la Stalingrad și Kursk-Orel, forțele aliate anglo-americane din Africa, în primăvara anului 1943, au dat lovitură zdrobitoare trupelor germano-italiene, culminînd cu alungarea trupelor germano-italiene din Africa de nord². Toate acestea au avut ca rezultat slăbirea considerabilă a forțelor Germaniei hitleriste, au provocat o puternică criză în blocul statelor fasciste

¹ P. A. Belov, *Voprosi ekonomiki v sovremennoi voine*, Moskva, 1951, p. 221.

² *România în războiul antihitlerist*, Edit. militară, Buc., 1966, p. 33.

și au creat condiții favorabile pentru intensificarea mișcării de rezistență a popoarelor. De asemenea, debarcarea trupelor anglo-americane în Sicilia, la 10 iulie 1943, înlăturarea lui Mussolini de la putere la 25 iulie 1943 și încheierea armistițiului între noul guvern italian Badoglio și puterile coaliției antihitleriste (3 septembrie 1943) au contribuit și mai mult la adâncirea acestei crize.

Evenimentele petrecute pe fronturile celui de-al doilea război mondial în anul 1944 au schimbat și mai mult raportul de forțe în favoarea coaliției antihitleriste. Ca rezultat al acțiunilor ofensive duse de armata sovietică pe un front de 1 300—1 400 km, au fost nimicite 30 de divizii și o brigadă germano-fascistă, iar alte 142 de divizii și 5 brigăzi au suferit pierderi grele.

În total, inamicul a pierdut în iarna anilor 1943—1944, numai pe frontul sovieto-german, peste 1 milion de soldați și ofițeri, precum și o mare cantitate de mijloace tehnice de luptă, trupele sovietice înaintând pe o adâncime de aproximativ 400 de kilometri.

Schimbări esențiale în desfășurarea operațiilor militare au avut loc prin debarcarea, la 6 iunie 1944, a trupelor americane și engleze în nordul Franței, care în decurs de cîteva zile au atins cifra de 326 547 de oameni, iar pînă la sfîrșitul lunii august 1944, 2 milioane³. Pentru a întări forțele care acționau pe frontul de vest, la 15 august, în sudul Franței au fost debarcate Armata 7 americană și Armata 1 franceză⁴.

Trupele aliate din nordul Franței, ajutate în mod considerabil de acțiunea patrioților francezi din interior, au eliberat teritoriul cuprins între Loire și Sena, intrînd la 25 august 1944 în Paris. În acest fel a fost deschis cel de-al doilea front în apusul Europei, ceea ce a creat posibilitatea de a se da Germaniei hitleriste loviturî coordonate atât din est, cit și din vest.

Anul 1944 marchează punctul culminant al luptei de eliberare de sub jugul fascismului a popoarelor din Europa. Astfel mișcarea de rezistență din Polonia a obligat comandamentul german ca, în afară de forțele de poliție și jandarmerie, să folosească 4 divizii pentru a putea face față acțiunilor de luptă ale forțelor populare. De asemenea în Franța, forțele franceze din interior, formate din detasamentele de partizani și din alte formațiuni de luptă, cuprindeau peste o jumătate de milion de oameni. Aceste forțe au produs trupelor germane invadatoare pierderi serioase, acțiunile patrioților francezi avînd ca rezultat eliberarea unei mari părți din teritoriul ocupat de trupele hitleriste și culminînd cu insurrecția victorioasă care s-a terminat cu eliberarea Parisului.

O ampliere deosebită au luat la începutul anului 1944 acțiunile armatei de eliberare a Iugoslaviei. În urma luptelor purtate, a fost eliberată suprafața de 167 000 de kilometri pătrați⁵, adică 67 la sută din teritoriul țării. Acțiunile armatei populare de eliberare imobilizau un număr de 36 de divizii ale coaliției hitleriste. În Grecia, armata populară

³ Général Dwight D. Eisenhower, général Sir Maitland Wilson, maréchal vicomte Montgomery, *Les opérations en Europe du corps expéditionnaire allié*, Editions Berger-Levrault, p. 51, 101.

⁴ Général L. M. Chassin, *Histoire militaire de la seconde guerre mondiale*, Paris, 1951, p. 282.

⁵ România în războiul antihitlerist, p. 51.

de eliberare producea mari pierderi trupelor de ocupație fasciste. Se intensifică lupta de eliberare a Albaniei. Forțele de eliberare națională albaneze, care numărau peste 35 000 de oameni, încep ofensiva pentru curățirea întregului teritoriu național de sub jugul cotropitorilor.

De asemenea, se intensifică acțiunile patrioților italieni. Corpul voluntarilor libertății număra în primele luni ale anului 1944 peste 100 000 de partizani. Mișcarea de partizani din Bulgaria cuprindea în același timp aproximativ 30 000 de luptători, iar în Ungaria actele de sabotaj se înmulțesc ca urmare a activității Frontului ungar creat din inițiativa comuniștilor⁶.

Mișcarea de rezistență antifascistă a popoarelor din Europa a avut adânci repercușiuni asupra desfășurării războiului și a rezultatelor sale ulterioare. Frontul principal, în vara anului 1944, a rămas tot cel sovieto-german, cu o întindere de peste 3 000 de kilometri. Aici se aflau 228 de divizii și 23 de brigăzi ale blocului statelor fasciste, al căror efectiv însumă circa 4 milioane de oameni. Comandamentul sovietic avea pe acest front și în rezervă trupe cu un efectiv de 6 939 000 de oameni. De asemenea, în dispozitivul trupelor sovietice se aflau unități poloneze, cehoslovace, române (Divizia Tudor Vladimirescu) și franceze care numărau 104 000 oameni⁷. La 20 august 1944, armata sovietică a trecut la o mare operație strategică în sectorul de sud al acestui front, care în decurs de 3 zile a realizat o spărtură de 60 de kilometri în adîncimea frontului Grupului de armate „Ucraina de sud” și largă de 120 de kilometri, înaintând pe două direcții convergente către Leova și Leușeni pe Prut, atingând în seara zilei de 23 august aliniamentul nord Tîrgu-Neamț — nord-est Roman — nord Bîrlad — nord-vest Huși, continuând la est de Prut, pe traseul nord-vest Bujoru, nord Chișinău — sud-est Rezina — est Leova-Taraclia — nord Tatar Bunar⁸.

În aceste zile, ostilitatea maselor populare din România față de trupele hitleriste cotropitoare și de dictatura militară fascistă a atins punctul culminant. Panica și deruta puseseră stăpînire pe cercurile conducătoare și pe aparatul de stat fascist. Folosind condițiile interne, caracterizate printr-o creștere puternică a luptei forțelor patriotice și prin subrezirea pozițiilor dictaturii militare fasciste, și împrejurările externe favorabile, create de succesele coaliției antihitleriste, și în primul rînd de victoriile armatei sovietice, Partidul Comunist Român, în colaborare cu celealte forțe antihitleriste, „a organizat și condus insurecția armată, care a dus la răsturnarea de la 23 August 1944: înlăturarea regimului lui Antonescu și alăturarea României la coaliția antifascistă”^{8 bis}.

⁶ Ibidem.

⁷ Istoria Velicoi Olecestvenoi voinii Sovietscovo Soiuza 1941—1945, tom. IV, p. 112, 125, 126.

⁸ Arh. M.F.A. — M.St.M., dos. 732 1, f. 74.

^{8 bis} Ion Gheorghe Maurer, Cuvântare la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 25 de ani de la victoria împotriva fascismului și a independenței României, în „Scînteia” din 9 mai 1970, p. 2.

Declanșată la 23 august 1944, insurecția antifascistă a dus la înălțarea dictaturii militare fasciste, trupele române de pe frontul din Moldova au încetat focul împotriva trupelor sovietice și au început regrupările în vederea ducerii acțiunilor contra trupelor hitleriste și horhiste. În același timp trupele române din zona interioară a țării au trecut la curățirea teritoriului de trupele hitleriste și la împiedicarea pătrunderii de noi forțe peste frontiere, în special dinspre nord și vest.

La acțiunile purtate împotriva trupelor fasciste, armata română a participat în totalitatea ei. În decurs de numai opt zile unitățile militare împreună cu formațiunile de luptă patriotice, sprijinite de populație, au curățat capitala și cea mai mare parte a teritoriului național de trupele hitleriste.

Între 23 și 31 august, forțele insurecționale române au nimicit în lupte peste 5 000 de soldați și ofițeri germani și au capturat 56 455 de prizonieri⁹, între care 14 generali și 1 421 de ofițeri. De asemenea, unitățile militare și patrioții români înarmați au produs hitleriștilor mari pierderi în armament și tehnică de luptă, au capturat cantități însemnante de echipament și subzistențe, s-au capturat 438 de nave fluviale, iar 60 au fost scufundate. Au fost capturate la sol 222 de avioane germane, ceea ce reprezintă peste un sfert din totalul de 810 avioane aflate în compunerea grupului de armate „Ucraina de sud”, iar alte 60 aparate au fost doborite în cursul luptelor aeriene. În afara de aceste pierderi, comandamentul german a fost lipsit de posibilitatea de a folosi aerodromurile aflate la sud și nord de Carpații Meridionali.

Trupele române au participat la acțiunile din perioada insurecției antifasciste cu 37 de divizii, Detașamentul de pază zonă petroliferă, diferente unități de armată și corp de armată, precum și unitățile și formațiile marinei și aviației, școli militare și centre de instrucție, subunități de jandarmi, al căror efectiv însumă 465 659 de oameni. Din rîndurile luptătorilor români au căzut peste 8 500 morți și răniți¹⁰.

Insurecția antifascistă din august 1944 a însemnat începutul unui război drept de eliberare a poporului român.

Alăturarea României la coaliția antihitleristă, precum și luptele purtate de armata română cot la cot cu armata sovietică împotriva trupelor germano-fasciste au avut urmări deosebite sub raport militar-strategic.

Astfel, în afara de pierderile umane și materiale, Germania hitleristă a pierdut, ca urmare a insurecției victorioase, importante poziții strategice-cheie ale sistemului de apărare german din România și din Peninsula Balcanică. Intrarea României în războiul antihitlerist cu întregul său potențial militar și economic a contribuit, totodată, la scurtarea războiului în ansamblul său.

În memoriile sale, generalul hitlerist Friessner, fostul comandant al Grupului de armate „Ucraina de sud”, notează: „De acum încolo trupele Germaniei erau la cheremul sovieticilor și în curînd al românilor ... Posibilitatea de a rupe cercul inamic dinspre vest și de a aduce

⁹ Efectivele pierdute de hitleriști reprezintă valoarea a șase divizii.

¹⁰ Arh. M.F.A.—M.St.-M., dos. 456/23, f. 119; dos. 1/28, f. 145; dos. 654 7, f. 2, 3, 12; dos. 650/4, f. 2—9.

ajutor trupelor germane în situația lor grea a căzut datorită faptului că românii au deschis ostilitățile și în interiorul țării”¹¹.

Ziarul „Pravda” din 28 august 1944 remarcă: „Importanța ieșirii României din Axă depășește cadrul României. Presa străină are dreptate să spună că aceasta înseamnă prăbușirea întregului sistem de apărare german din Balcani”¹².

Într-un comentariu al agenției engleze de presă Reuter, din 24 august 1944, transmis de postul de radio Londra, se spunea: „Drumul spre Bulgaria, Iugoslavia de est și Ungaria este deschis. De asemenea, Dunărea este nu mai puțin deschisă armatei roșii, iar cîmpia Bulgariei și Budapesta sunt direct amenințate”¹³. Ziarul francez „Le Figaro” din 25 august 1944 arăta: „Este prematur să evaluăm toate consecințele pe care le poate avea răsturnarea de situație produsă de România. În orice caz este un eveniment de mare importanță, care a dat una din cele mai sensibile lovitură celui de-al treilea Reich”. Tot în acest sens, ziarul „New York Times” din 25 august 1944 scria că istoria va consemna actul de la 23 august ca unul din cele mai hotărîtoare evenimente ale întregului război¹⁴. Într-un raport întocmit de mareșalul Keitel și generalul Guderian către Hitler, cu privire la evenimentele din România, se spune, printre altele, că „pe lîngă consecințele imediate de ordin militar, au produs în același timp și o răsturnare de fronturi, nu numai al României, ci și al Bulgariei, Iugoslaviei și Greciei, punind în pericol toată armata germană din Balcani”¹⁵.

Concomitent cu acțiunile din perioada insurecției, armata română a asigurat acoperirea frontierei de vest și a celei vremelnice impusă prin dictatul de la Viena. Această misiune a revenit inițial Armatei 1 române, care dispunea de 10 divizii, formații de armată și corpuși de armată, centre de instrucție și școlile militare dislocate atunci în Transilvania, Crișana și Banat, precum și trupele de grăniceri — în total 64 de batalioane, 16 escadroane și 37 de baterii de artillerie.

Spațiul mare de acoperire a frontierei vremelnice din Podișul Transilvaniei și a frontierelor cu Ungaria și Iugoslavia, de aproximativ 900 km și cu o adâncime ce varia între 60–180 km, asigura un cap de pod cu o suprafață de aproximativ 50 000 km pătrați¹⁶. Menținerea acestui cap de pod avea o mare importanță pentru asigurarea spațiului necesar concentrării unor mari grupări de forțe sovietice și române, care să treacă ulterior la declanșarea unor puternice acțiuni ofensive strategice, cu rezultate hotărîtoare la aripa de sud a frontului german.

În vederea realizării acestei misiuni, Armata 1 română a trecut la apărare pe front larg, asigurînd bararea direcțiilor importante de pătrundere ale inamicului. Pînă la 31 august 1944 trupele române din acoperire au dus acțiuni de luptă cu caracter local, respingînd încercările trupelor fasciste de a pătrunde în interior.

¹¹ Friessner Hans, *Verratene Schlachten* (Bătălii trădate), Hamburg, 1956, p. 30.

¹² România în războiul antihitlerist, p. 142.

¹³ Arh. M.A.E., fond. Ministerul de propagandă, f. 3, 4.

¹⁴ Ibidem, f. 80.

¹⁵ Ibidem, f. 125.

¹⁶ Colonel C. Nicolae, colonel în rezervă G. David, *Unele considerații cu privire la capul de pod de la nord și vest de Carpații Meridionali (23 august–18 septembrie 1944)*, în „Analele Institutului de istorie a partidului”, nr. 6/1965, p. 68.

Ca urmare a măsurilor luate de Marele stat-major român între Turnu-Severin și Marea Neagră, de-a lungul frontierei româno-bulgare, pe o distanță de aproximativ 500 km, misiunea de acoperire și de a acționa împotriva navelor și trupelor germane a fost încredințată Corpurilor 1 și 2 teritoriale și 2 armată. La începutul lunii septembrie 1944, de-a lungul frontierei româno-bulgare din Dobrogea și mai spre vest, pe Dunăre, s-au desfășurat trupe sovietice. Ca urmare a acestui fapt, între 7 și 28 septembrie 1944, între Zimnicea și Turnu-Severin frontieră a fost acoperită de către Corpul 4 armată român (cu 4 divizii) și Corpul 75 armată sovietică.

De asemenea, Marele stat-major român a luat măsuri pentru a întări trupele aflate în Podișul Transilvaniei: între 1 și 10 septembrie 1944 au fost aduse de la sud de Carpați încă 9 divizii, un detașament motomecanizat, o brigadă de artillerie antiaeriană și un corp aerian. La 5 septembrie a fost introdusă în dispozitiv și Armata 4 română. Aceasta a permis reorganizarea dispozitivului de apărare.

Acoperirea aeriană a acestui dispozitiv, precum și a obiectivelor importante din fișile celor două armate române, a fost asigurată de către Corpul 1 aerian și Brigăzile 1 și 2 artillerie antiaeriană române.

În timp ce trupele române realizau dispozitivul de apărare, comandamentul hitlerist a efectuat intense pregătiri în vederea trecerii la ofensivă spre sud și sud-vest pentru a cucerî trecătorile din Carpații Meridionali și a realizat în acest fel legătura, pe un aliniament puternic, a aripii de sud a Grupului de armate „Ucraina de sud” din Carpații Orientali cu aripa de nord a Grupului de armate „F” din Iugoslavia.

Intențiile inamicului au fost contracarurate de acțiunea hotărîtoare a armatei române, care în perioada 5–18 septembrie 1944 a respins acțiunile ofensive ale trupelor hitleriste și horthiste (14 divizii, din care 9 ungare și 5 germane). Prin lupta lor, unitățile și marile unități ale Armatei 1 române au zădărnicit pătrunderea inamicului prin defileurile Crișurilor Alb și Negru și al Mureșului, permitînd înaintarea aripii drepte a Armatei 53 sovietice pe valea Mureșului spre vest. În centrul Banatului, trupele române au menținut Timișoara și regiunea industrială Reșița, precum și comunicația Orșova-Lugoj, asigurînd spațiul necesar concentrării forțelor principale ale Armatei 53 sovietice.

Armata 4 română, la 5 septembrie 1944, a dus acțiuni de stăvilire a ofensivei trupelor hitleristo-horthiste și, după patru zile, în cooperare cu forțele sovietice, a trecut la ofensivă, reușind să respingă inamicul la nord de aliniamentul Mureș-Arieș și să reducă întrîndul din raionul Sf. Gheorghe, care ulterior a fost lichidat prin acțiunea convergentă a Armatei 7 de gardă sovietice și a Armatei 27 sovietice¹⁷.

Pînă la 17 septembrie, Corpul de munte și Armata 4 română au atins aliniamentul general Valea Nirajului și Valea Mureșului. Aceste acțiuni au înălțat pericolul care amenința regiunea industrială Brașov, au asigurat legăturile Transilvaniei cu Muntenia și Moldova, prin tre-

¹⁷ În cadrul Armatei 7 de gardă sovietice au acționat și marile unități române Divizia 103 munte, un detașament blindat, Regimentul 7 artillerie grea, iar în cadrul Armatei 27 sovietice Corpul de munte și Divizia Tudor Vladimirescu.

cători, și au asigurat un aliniament favorabil pentru viitoarea ofensivă împotriva trupelor hitleristo-horthiste.

Începînd de la 19 septembrie 1944, trupele române, în cooperare cu cele sovietice, au dus acțiuni al căror rezultat a fost eliberarea orașului Tg. Mureș și atingerea aliniamentului Mureșul mijlociu, Aries, pantele de nord ale masivului Bihor pînă la Oradea, nord Salonta, Mako, Timișoara, vest Denta, Vîrșet. De pe acest aliniament, s-a trecut la ofensiva generală pentru eliberarea părții de nord-vest a României și în continuare pentru eliberarea Ungariei și Cehoslovaciei.

La acțiunile de luptă duse pentru acoperirea frontierelor și păstrarea capului de pod din Podișul Transilvaniei, Crișana și Banat, armata română a acționat cu 28 de divizii, un corp aerian, două brigăzi de artillerie anti-aeriană și alte unități și formații, ale căror efective au însumat peste 270 000 de luptători.

Apreciind importanța luptelor purtate de trupele române în Crișana și Banat, generalul-locotenent Managarov, comandantul Armatei 53 sovietice, sublinia într-un ordin de zi din 23 septembrie 1944 aportul „unităților române care au acționat sub ordinele grupului de armate (Armata 53 sovietică și Armata 1 română — n.n.), rezistînd presiunii trupelor fasciste, au acoperit mișcarea trupelor roșii spre Cîmpia Ungariei. În aceste lupte, unitățile și subunitățile române . . . , în condiții grele de regrupare, au dovedit bărbătie și dîrzenie și și-au îndeplinit cu cinste misiunea finală ce li s-a incredințat”¹⁸.

Despre succesul acțiunii de acoperire realizată de armata română în perioada august—septembrie 1944, găsim aprecieri pozitive și într-o lucrare maghiară, în care se arată: „Planul operației militare (ofensiva germano-ungară — n.n.) a devenit caduc în urma faptului că trupele române au ținut piept în mod eroic, ceea ce a permis forțelor rapide ale Frontului 2 ucrainean să ajungă la poarta Cîmpiei Ungariei”¹⁹.

Așa cum s-a arătat, în ultima decadă a lunii septembrie și începutul lui octombrie, aliniamentul frontului în România atinsese o lungime de circa 800 km. După o perioadă de reorganizări, comandamentul suprem sovietic a hotărît să dea o lovitură hotărîtoare grupărilor inamice din Ucraina Subcarpatică, din partea de nord-vest a României și din estul Ungariei. În acest cadru strategic Frontul 2 ucrainean a executat, între 6 și 28 octombrie, operația Debrețin.

În cursul lui octombrie 1944, trupele române și sovietice au înfrînt rezistența inversunată a Armatelor 6 și 8 hitleriste și a Armatelor 2 și 3 horthiste²⁰, reușind ca pînă la 25 octombrie să elibereze întregul teritoriu național al României.

Operația Debrețin s-a desfășurat atât pe teritoriul României, cât și pe acela al Ungariei. În cadrul luptelor desfășurate pe teritoriul țării noastre, în timpul acestei operații, trupele române au luptat pentru eliberarea centrului Crișanei în zona Oradea și Salonta (Armata 1) și a nor-

¹⁸ Arh. M.F.A.—M.St.-M., Jurnalul de operații al Armatei 1 pe luna septembrie 1944, dos. 1/8, f. 219.

¹⁹ Tóth Sándor, *A Szovjet Hadsereg felszabadító harcai Magyarországon*, Zrínyi kiadó Budapest, old. 67.

²⁰ Toate aceste armate erau încadrate în Grupul de armate „Sud”, grup de armată fascist rezultat din reorganizarea Grupului de armate „Ucraina de sud”.

dului Transilvaniei și al Crișanei (Armata 4). Corpul aerian român a sprijinit marile unități ale frontului cooperind cu Armata 5 aeriană sovietică²¹. La 25 octombrie 1944 luptele pe teritoriul României au luat sfîrșit, unitățile Armatei 4 române depășind frontiera româno-ungară.

Armata română a angajat în perioada acțiunilor pentru eliberarea întregului teritoriu 27 de divizii, un corp aerian, două brigăzi de artilerie antiaeriană și alte formații, cu un efectiv de peste 265 000 de oameni. Pierderile suferite de trupele noastre s-au ridicat la aproximativ 50 000 de militari (morti, răniți și dispăruți)²².

Prin lupte deosebit de grele duse împotriva unui inamic bine pregătit și dotat cu o bogată experiență de luptă, ostașii români au eliberat 872 de localități, dintre care 8 orașe (Sf. Gheorghe, Odorhei, Tîrgu-Mureș, Gherla, Zalău, Cehul Silvaniei, Tășnad și Carei) și alte 18 localități importante. Trupele române și-au adus, de asemenea, o contribuție însemnată la eliberarea, în cooperare cu trupele sovietice, a orașelor Cluj, Oradea, Satu-Mare și Salonta.

Prin eroismul și spiritul de sacrificiu de care au dat dovadă, prin singele vîrsăt, ostașii români, cot la cot cu ostașii sovietici, au alungat pe cotropitorii hitleriști de pe pămîntul patriei. Nordul Transilvaniei, străvechi pămînt românesc, a revenit în granițele firești ale țării, fiind înlăturate pentru totdeauna efectele odiosului dictat de la Viena din august 1940.

Ca simbol al recunoștinței veșnice față de jertfele date în lupta pentru eliberarea patriei de sub jugul cotropitorilor fasciști, poporul nostru a hotărît ca ziua de 25 octombrie — ziua cind a fost eliberată ultima porțiune din teritoriul național — să fie sărbătorită în fiecare an ca ziua Forțelor Armate ale Republicii Socialiste România.

Însuflețită de idealurile nobile ale cauzei drepte pentru care lupta, armata română a continuat războiul împotriva Germaniei naziste dincolo de hotarele patriei.

Pe teritoriul Ungariei, unitățile și marile unități române au luptat alături de trupele sovietice timp de aproape trei luni și jumătate, contribuind la succesul operațiilor Debrețin și Budapesta, care au avut ca rezultat eliberarea Ungariei.

ACTIONIND în cadrul operației Debrețin, trupele Armatei 1 române încă din noaptea de 7/8 octombrie au patruns pe teritoriul Ungariei în zona Gyula (Corpul de cavalerie român). La 13 octombrie, după eliberarea Oradei, toate marile unități ale acestei armate au depășit în înaintarea lor frontiera de stat a României cu Ungaria²³.

Deplasarea acțiunilor militare pe teritoriul Ungariei a înrăutățit și mai mult situația Germaniei hitleriste. Baza ei de materii prime i se redusese considerabil, iar pe plan politic era izolată, singurul aliat ce îi rămăsese fidel fiind Ungaria horthystă. De asemenea, potențialul militar

²¹ România în războiul antihitlerist, p. 243.

²² Colonel Eugen Bantea, colonel Constantin Nicolae, general-major în rez. Gheorghe Zaharia, August 1944 – mai 1945, Edit. militară, 1969, p. 206.

²³ Trupele Armatei 4 române au depășit frontiera româno-maghiară la 25 octombrie 1944, după eliberarea orașului Carei.

îi fusese slăbit ca urmare a pierderilor suferite în perioada august—octombrie 1944.

Totuși, conducătorii celui de-al treilea Reich mai dispuneau de forțe suficiente pentru a duce mai departe acțiuni militare. Materialele prime din Ungaria și căile de comunicație care duceau spre Viena și regiunile sudice ale Germaniei au determinat comandamentul hitlerist să facă eforturi deosebite pentru menținerea acestei țări în sfera sa de influență.

Acest lucru explică rezistența dîrză opusă de trupele fasciste în perioada care a urmat, caracterizată prin numeroase acțiuni ofensive, care au dat luptei un caracter complex, dinamic și manevrier.

După eliberarea părții de est a Ungariei, comandamentul fascist, amenințat și cu pierderea regiunilor de vest bogate în bauxită și petrol și în dorința de a baraj direcția strategică Budapesta—Viena—sudul Germaniei, a concentrat forțe puternice. La începutul operației Budapesta, în fața Frontului 2 ucrainean acționau patru armate, care aveau în compunere 30 de divizii (Armatele 2 ungărești, 3, 6 și 8 germane).

Operația Budapesta a fost executată de Fronturile 2 și 3 ucrainene și de aripa stângă a Frontului 4 ucrainean. În compunerea Frontului 2 ucrainean au intrat și 15 divizii române, un corp aerian, o divizie de artillerie antiaeriană și alte unități speciale și formații, însumând peste 210 000 de oameni²⁴.

Acțiunile pe direcția loviturii principale au început în dimineața zilei de 29 octombrie, cind Armata 46 sovietică a trecut la ofensivă. Luptele pentru eliberarea capitalei ungare au durat pînă la 13 februarie 1945. În cadrul acestor acțiuni, începînd de la 30 octombrie 1944 a participat și Corpul 7 armată român. Acest corp de armată a acționat pe direcția loviturii principale a Armatei 7 de gardă sovietice. Înfrîngînd rezistența opusă de Diviziile 20 infanterie și 1 cavalerie ungare, în primele zile ale anului 1945 trupele Corpului 7 armată român au pătruns în Budapesta.

În luptele purtate în interiorul orașului Budapesta pe o adîncime de 6,5 km, unitățile române au cucerit peste 1 000 de blocuri și case, inclusiv Facultatea de medicină²⁵.

În noaptea de 15/16 ianuarie, cind Corpul 7 armată român ajunsese la 2 km de Dunăre, a primit ordin să se regrupeze la est de oraș, după care a fost deplasat în Cehoslovacia în vederea ducerii unor noi acțiuni de luptă.

După aproape 80 de zile de lupte duse fără întrerupere ziua și noaptea, Corpul 7 armată român și-a încheiat victorios participarea sa la acțiunile de lichidare a inamicului din zona Budapesta. Ducînd lupte grele pe o adîncime de peste 135 km de la Tisa pînă în centrul Budapestei, trupele acestui corp au eliberat peste 50 de localități și au produs inamicului pierderi grele. Așa, spre exemplu, numai în perioada ruperii centurii exteroare de apărare a capitalei ungare și în interiorul orașului, ostașii români au capturat peste 6 500 de prizonieri, 310 vehicule și importante materiale de război. La rîndul lor, din cei peste 36 000 de oameni angajați în aceste lupte, au căzut pe cîmpul de luptă aproape 11 000 de luptători morți, răniți și dispăruți²⁶.

²⁴ Arh. M.F.A.—M.St.-M. dos. 732 1, f. 39; dos. 1 153, f. 81, 92, 98; dos. 457 205, f. 603—604; dos. 315 95, f. 125.

²⁵ Ibidem, dos. 224 7, f. 55.

²⁶ Ibidem, dos. 732 1, cap. 2.

Concomitent cu luptele duse pe direcția Budapesta, Armata 4 română a acționat în nord-estul Ungariei; întorcîndu-se pe la vest și cucerind masivul muntos Hegyalja, ea a asigurat legătura cu flancul stîng al Frontului 4 ucrainean, ușurînd astfel ofensiva acestuia spre Košice (Cehoslovacia).

Corpul 4 armată română, în cooperare cu mari unități din Armata 27 sovietică, au luptat pentru cucerirea Munților Bükk. Ca urmare, acțiunile lor a împiedicat intervenția trupelor fasciste în flancul forțelor sovietice și române care luptau la Budapesta.

La luptele pentru zdobirea dușmanului din Munții Bükk, armata română a participat cu două divizii de vinători de munte, totalizînd 825 de ofițeri, 932 de subofițeri și peste 18 700 de soldați, din care au căzut în lupte 172 de ofițeri, 140 de subofițeri și 4 960 de soldați²⁷.

În timp ce trupele Corpului 4 armată duceau acțiuni în Munții Bükk, Divizia „Tudor Vladimirescu” lupta în compunerea Armatei 53 sovietice pentru cucerirea unui alt important punct de sprijin al apărării inamice din Ungaria, masivul muntos Mátra. Cucerirea acestor munți a creat condiții favorabile depășirii frontierei maghiaro-cehoslovace. La 1 ianuarie 1945, divizia a trecut rîul Ipel și a început acțiunile pe teritoriul Cehoslovaciei²⁸.

Pe timpul luptelor de pe teritoriul ungar, armata română a avut o comportare demnă și prietenească față de populația pașnică maghiară. Unitățile române au ajutat cu medici, medicamente, alimente, mijloace de transport populația din localitățile prin care au trecut sau au staționat. Numai Armata 1 română a distribuit 37 000 kg de pâine, 18 000 kg de cartofi, 40 000 kg de legume, a asigurat 275 000 de mese calde și însemnat cantități de lemn de foc. De asemenea, medicii români au acordat peste 65 000 de consultații și tratamente medicale, au executat 750 de intervenții chirurgicale și 1 850 de analize de laborator. Coloanele auto și hipo române au transportat aproximativ 150 000 de persoane și mari cantități de lemn de foc pentru populație. În satele unde unitățile române au staționat mai mult, militarii au participat la repararea podurilor și șoselelor, atât cu brațele, cât și cu animalele de tracțiune.

O grijă deosebită au manifestat comandamentele române pentru redeschiderea școlilor și începerea activității instituțiilor administrative locale, a șezămintelor de cultură și bibliotecilor²⁹. Militarii români au primit numeroase scrisori și acte de mulțumire din partea autorităților și populației maghiare. Numeroși cetățeni au ajutat, la rîndul lor, unitățile române prin procurarea de informații despre inamic, precum și prin execuțarea unor lucrări necesare ducerii acțiunilor de luptă.

Lupta unităților și marilor unități române pe teritoriul Ungariei a contribuit la eliberarea poporului maghiar de sub jugul fascist.

De asemenea, pierderea cîmpilor fertili ale Tisei și Dunării au creat dificultăți Germaniei, lipsind-o de unele materii prime de primă necesitate

²⁷ Ibidem, dos. 1 128/4, 18, 174.

²⁸ Armata 4 română depășise frontieră ungaro-cehoslovacă la 17 decembrie 1944, iar Corpul 4 armată român la 26 decembrie 1944.

²⁹ D. Tuțu, I. Tudor, *Participarea armatei române la luptele pentru eliberarea Ungariei de sub jugul fascist*, în „Anale de istorie”, nr. 6/1969, p. 24, 25, 27.

pentru continuarea războiului, iar prin cucerirea Munților Hegyalja, Bükk și Mátra s-au creat condiții pentru pătrunderea dinspre sud-est a forțelor sovietice și române pe teritoriul cehoslovac³⁰.

În perioada luptelor din Ungaria, trupele române au forțat 4 cursuri de apă, au eliberat 1 237 de localități, dintre care 14 orașe mari, și au străbătut 3 masivi muntoși. Inamicul a pierdut peste 30 000 de morți și răniți și numeros armament și materiale militare. Din răndurile luptătorilor români au căzut peste 42 700 de morți, răniți și dispăruți³¹.

Așa cum s-a arătat, după 17 decembrie 1944, majoritatea trupelor române au depășit frontiera ungaro-cehoslovacă și au început luptele pentru eliberarea Cehoslovaciei.

Comandamentul german, deși suferise înfrângeri și pierderi considerabile, atât pe frontul din est, cât și pe cel din vest, căuta cu înfrigurare să amine prăbușirea celui de-al treilea Reich. Pentru a realiza acest scop, el a creat o zonă de apărare puternică în est, care cuprindea Prusia Orientală, partea de vest a Poloniei, partea de est a Cehoslovaciei și vestul Ungariei. În cadrul acestui sistem de apărare, teritoriul Cehoslovaciei, prin caracterul său muntos și acoperit, constituia unul din principalele bastioane ale dușmanului. Aici se afla Boemia, zonă vitală și important arsenal al economiei de război germane din acea perioadă. Amenajarea pozițiilor în teren muntos, străbătut de comunicații cu numeroase lucrări de artă, iarna geroasă, cu zăpezi de peste un metru înălțime, și zilele cețoase favorizau acțiunile de apărare ale inamicului și îngreiau pe cele ofensive duse de trupele sovietice și române.

În plus, apărarea hitleristă din Cehoslovacia se prezenta sub forma unui puternic întrînd spre est, ceea ce oferea mari avantaje comandamentului german pentru a executa contralovituri înspre sud și înspre nord, în flancurile grupărilor de forțe sovietice și române care acționau în Ungaria și celor sovietice din Polonia.

La eliberarea teritoriului Cehoslovaciei, armata română a participat, alături de armata sovietică, cu 16 divizii de infanterie și cavalerie, o divizie de artilerie antiaeriană, un corp aerian, un regiment de tancuri, precum și cu alte unități și formații, al căror efectiv se ridică la peste 248 000 de oameni³².

În Cehoslovacia, trupele române au acționat astfel : Armata 1 română împreună cu Armata 53 sovietică au constituit Grupul de armate general Managarov ; Armata 4 română împreună cu Armata 40 sovietică au constituit Grupul de armate general Jmacenko ; Divizia 1 infanterie „Tudor Vladimirescu” în cadrul Armatei 53 sovietice ; Divizia 1 artilerie antiaeriană și Corpul 1 aerian în compunerea Armatei 5 aeriene sovietice și Regimentul 2 care de luptă în compunerea Armatei 7 de gardă sovietice.

La 18 decembrie 1944, trupele Armatei 4 române, urmărind inamicul învins în luptele din nord-estul Ungariei, a pășit pe teritoriul Cehoslovaciei. Intrarea militarilor români în Cehoslovacia a fost privită de conducerea armatei ca un eveniment deosebit de important. Astfel, într-un ordin special din 17 decembrie 1944, comandantul acestei armate, reamintind tradi-

³⁰ România în războiul antihitlerist, p. 346.

³¹ Ibidem, p. 347.

³² Arh. M.F.A.-M.St.-M., dos. 1/191, f. 146-148 ; 686/126, f. 233 ; 3/168, f. 1 ; 3/194, f. 135 ; 3/179, f. 82 ; 3/20 A, f. 148.

țiile de prietenie dintre România și Cehoslovacia, cerea comandanților să explice subordonaților că intrau „într-o țară prietenă, care ne-a arătat întotdeauna cea mai mare și mai sinceră prietenie, și că fiecare ostaș trebuie să se trudească a fi cît mai blind și corect cu populația, tratând-o ca și cind ar fi românească”³³.

În fișia de ofensivă a Armatei 4 române, la granița ungaro-cehoslovacă, inamicul dispunea de o puternică apărare pregătită din timp și de rezerve importante de infanterie și tancuri. Trupele române au angajat lupta pentru ruperea apărării inamice în zona Turna-Sina, reușind să silească trupele hitleriste să se retragă pe un aliniament de apărare mai favorabil situat la nord de rîul Turna. În același timp inamicul a realizat importante concentrări de forțe și mijloace în vederea trecerii la acțiuni ofensive. În fața acestei situații, Armata 4 română, la 28 decembrie 1944, a trecut la apărare, respingind încercările hitleriștilor de a rupe această apărare în zona frontierei.

Luptele duse de Armata 4 română în zona frontierei ungaro-cehoslovace au imobilizat importante forțe dușmane, au interzis acțiunile ofensive ale inamicului în flancul drept al grupării de forțe sovietice care operaau în zona capitalei maghiare și au contribuit la crearea condițiilor favorabile operațiilor ce aveau să înceapă în estul Cehoslovaciei.

Concomitent cu respingerea contraatacurilor hitleriste, trupele sovietice și române de la flancul drept al Frontului 2 ucrainean au executat intense pregătiri pentru reluarea ofensivei, care s-a desfășurat între frontiera de sud a Cehoslovaciei și rîul Hron și care s-a încadrat în marea ofensivă a armatei sovietice din iarna și primăvara anului 1945. La această ofensivă armata română a participat la operațiile Rožňava, Javorina, Zvolen, Banská-Bystrica.

Prin lupte grele, cele două armate române, pînă la 25 martie 1945, au străbătut Munții Javorina și au contribuit la eliberarea orașelor Zvolen și Banská-Bystrica. Pentru modul cum a acționat în această perioadă, Armata 4 română a fost evidențiată într-un ordin al comandamentului suprem sovietic : „În luptele pentru cucerirea orașului Banská-Bystrica – se arăta în acest ordin – s-au remarcat trupele generalului-locotenent Jmačenko și ale generalului de corp de armată al armatei române Dăscălescu Nicolae”³⁴. Succesele militariilor sovietici și români au fost salutate cu 12 salve de artillerie, trase din 124 de tunuri, în Moscova.

Lichidarea grupării de forțe hitleriste care acționa în sud-estul Cehoslovaciei și ieșirea trupelor sovietice și române pe cursul mijlociu al rîului Hron au creat condiții favorabile pentru eliberarea părții centrale a acestei țări, care s-a realizat în cadrul operației Viena.

Compartimentarea accentuată a terenului în fișile de ofensivă ale armatelor române și orientarea lanțurilor muntoase perpendicular pe direcțiile de ofensivă au impus comandamentelor execuțarea unor largi manevre de-a lungul frontului, de la flancul drept la flancul stîng. Aceste deplasări au avut loc în teren muntos și pe timp de iarnă, solicitînd la maximum forțele fizice și morale ale luptătorilor. Referindu-se la acest aspect, generalul Managarov, comandantul Armatei 53 sovietice, cu care

³³Arh. M.F.A. – M.St.-M., dos. 3/14, f. 256 (ordinul nr. 313 494).

³⁴ Arh. M.F.A. – M.St.-M., dos. 732 1, f. 26.

Armata 1 română a cooperat aproape pe tot timpul războiului, arăta că „unitățile române s-au dovedit manevriere. Prin marșuri forțate li s-a impus deplasarea de la un flanc la altul al armatei, misiune pe care ele au executat-o cu o rapiditate uimitoare”³⁵.

De pe cursul mijlociu al rîului Hron, trupele române, în cooperare cu cele sovietice, au participat la acțiunile din perioada finală a războiului antihitlerist, prin care s-a desăvîrșit eliberarea teritoriului Cehoslovaciei. Între 26 martie — 11 aprilie 1945, Armata 4 română a executat operația dintre Hron și Morava, iar între 16 aprilie și 3 mai 1945, operația pentru cucerirea Munților Fatra Mică și Carpații Albi. În acest timp, Armata 1 română a executat operația în lungul Moravei. În final, între 6 și 12 mai 1945, ambele armate române au participat la operația Praga.

Pentru victoriile obținute în partea centrală a Cehoslovaciei, unitățile române au fost citate din nou, prin două ordine ale comandamentului suprem sovietic. Astfel, în ordinul nr. 329 din 4 aprilie 1945 se arăta că, în luptele duse de trupele sovietice, în cooperare cu cele române, pentru cucerirea orașului și gării Kremnica, s-au distins și trupele Armatei 4 române și aviatorii Corpului aerian român. În alt ordin, din 5 aprilie 1945, se evidențiază faptul că în luptele pentru cucerirea orașului Bánovce s-a distins și Armata 1 română³⁶.

De asemenea, efortul trupelor române pe timpul acțiunilor din Cehoslovacia a fost apreciat și de comandanțul Frontului 2 ucrainean, care la 13 aprilie 1945 a declarat mijistrului de război român, aflat la acea dată pe front, următoarele: „Armatele române luptă foarte bine și sunt foarte mulțumite de comandanți, de statele majore și de trupe, care sunt brave și gata de orice sacrificiu”³⁷.

La luptele purtate pe teritoriul cehoslovac, armata română a participat la aproape 260 de lupte, pătrunzind peste 400 km în adîncimea apărării inamice. Pe acest spațiu, luptătorii români au forțat 4 cursuri de apă (Hronul, Nitra, Vahul și Morava), au traversat prin lupte grele 10 masive muntoase, au eliberat 1 722 de localități, dintre care 31 de orașe, au provocat inamicului importante pierderi în oameni, au luat 20 478 de prizonieri și au capturat mari cantități de tehnică și materiale de război³⁸.

Participând la lupte îndelungate și grele, ostașii români au săvîrșit glorioase fapte de vitejie și eroism, jertfele de singe însumind peste 60 000 de oameni³⁹, ceea ce reprezintă peste 25 la sută din totalul efectivelor angajate în Cehoslovacia. Drept recunoștință, guvernul cehoslovac a decorat cu ordine și medalii 5 600 de militari români participanți la războiul antihitlerist.

Pe timpul cât au dus lupte în Cehoslovacia, trupele române au avut o comportare demnă, umană față de populație. Astfel, militarii au refăcut sau construit lucrări de comunicații, au acordat populației sprijin în mijloace de transport și carburanți, au participat la muncile agricole cu atelaje, au dat asistență medicală și hrana pentru populația sinistrată.

³⁵ Ibidem, f. 72.

³⁶ Ibidem, dos. 1 32, f. 20.

³⁷ Ibidem, dos. 1 15, f. 26.

³⁸ Ibidem, dos. 732/1, f. 47.

³⁹ Ibidem, f. 53.

Comportarea corespunzătoare a ostașilor români pe timpul acțiunilor din Cehoslovacia a determinat stabilirea unor strinse relații cu populația acestei țări. În cronicile numeroaselor comune se arată primirea entuziasmată pe care locuitorii au făcut-o trupelor române eliberatoare. În multe împrejurări, populația a furnizat trupelor noastre informații prețioase asupra inamicului, fapt ce a contribuit la asigurarea succesului în îndeplinirea misiunilor de luptă. Acest sprijin a imbrăcat și forme de cooperare a unităților române cu grupe de partizani cehoslovaci în acțiunile de eliberare a unor localități⁴⁰.

În perioada războiului antihitlerist, unități ale armatei române au participat și la luptele pentru eliberarea Austriei. Aici au acționat subunitățile Regimentului 2 care de luptă, care dispuneau de 79 de tanuri și 1 027 de militari⁴¹.

La acțiunile militare care au avut loc pe teritoriul Austriei, regimentul de tanuri român a acționat în compunerea Brigăzii 27 tanuri din Armata 7 de gardă sovietică. La 5 aprilie 1945, unitățile sovietice sprijinate de subunitățile de tanuri române au forțat rîul Morava și au intrat pe teritoriul Austriei. Prin lupte grele, tanchiștii români au contribuit la eliberarea unor importante localități, printre care orașul Zistersdorf — centrul regiunii petroliifere din nord-estul Austriei —, și a nodului de cale ferată Mistelbach.

Pentru modul cum au luptat pe teritoriul Austriei, Regimentul 2 care de luptă a fost citat, la 17 aprilie 1945, printr-un ordin al Comandamentului Suprem Sovietic.

Luptând pe teritoriul cehoslovac și în partea de nord-est a Austriei, subunitățile de tanuri române au provocat inamicului pierderi importante, distrugând sau capturând 18 tanuri, 49 de tunuri, 58 de aruncătoare de mine, 86 de mitraliere, 55 de autovehicule și peste 4 000 de oameni. În același timp, pierderile regimentului s-au cifrat la 102 oameni și un însemnat număr de mașini de luptă⁴².

Pe teritoriul Austriei a acționat și Grupul operativ al Brigăzii de căi ferate române, cu două batalioane. Aceste subunități au adus o contribuție deosebită la restabilirea rețelei feroviare din spațiul de la nord de Viena.

În cadrul lucrărilor executate în Cehoslovacia și Austria, Grupul operativ al Brigăzii de căi ferate române a realizat peste 32 km refaceri linii și peste 46 km întreținere linii căi ferate. De asemenea, grupul a demontat și montat un număr însemnat de ramificații de cale ferată, a refăcut și consolidat 27 de poduri feroviare și a restabilit traseele de comunicații ale rețelei de căi ferate pe o distanță de peste 120 km²⁴³.

La războiul antihitlerist, o contribuție deosebită a adus Corpul aerian român, care a executat peste 4 300 de misiuni de luptă, cu 8 542 de ieșiri avion și 1 362 de tone bombe lansate. Aviația română a participat în medie cu 415 avioane, personalul navigant însumind 936 de militari.

⁴⁰ Zdenek Konečný și František Mainuš, *Prietenia cehoslovaco-română. File din cronică*, Edit. militară, 1969, p. 27–208.

⁴¹ Arh. M.F.A.—M.St.-M., dos. 670/1, luna martie, f. 13–15.

⁴² Ibidem, dos. 457/387, f. 382.

⁴³ Ibidem, dos. 441/1, f. 103–114, 117–123.

În această perioadă, marina militară română a capturat 438 de nave inamice⁴⁴.

La 9 mai 1945, cel de-al doilea război mondial a luat sfîrșit în Europa prin capitularea necondiționată a Germaniei naziste.

Înfruntînd dușmanul timp de 260 de zile, armata română a pătruns în dispozitivul inamic peste 1 000 km, de la Mureș pînă în apropiere de Praga. Ea a străbătut prin lupte 17 măsoare muntoase, a forțat 12 cursuri mari de apă, a eliberat 3 831 de localități, dintre care 53 orașe. Trupele române au provocat inamicului pierderi care s-au cifrat la 117 798 de prizonieri și 18 731 de morți, ceea ce echivalează cu efectivele a circa 14 divizii.

La sfîrșitul războiului se găseau pe frontul antihitlerist forțe române în valoare de circa 198 552 de oameni. Pentru a menține capacitatea unităților aflate pe front, din țară s-au trimis 167 525 de oameni, dintre care 5 000 de ofițeri și tot atîția subofițeri.

Efectivul total al unităților române care au participat la războiul contra Germaniei hitleriste a însumat 538 536 de militari⁴⁵.

Faptele de arme ale militarii români în perioada războiului antihitlerist au fost evidențiate în numeroase ordine de zi pe întreaga armată, pe armate, corpuri de armate și divizii, precum și în 7 ordine ale Comandamentului Suprem Sovietic, în 21 de comunicate de război sovietice, în 2 documente ale comandamentului Frontului 2 ucrainean și în alte ordine ale comandamentelor unor mari unități sovietice cu care au cooperat unitățile române.

Peste 300 000 de soldați, subofițeri și ofițeri români au fost decorați cu ordine și medalii de război românești, sovietice, cehoslovace și ungare.

Poporul român, mobilizat de Partidul Comunist Român sub lozinca „Totul pentru front, totul pentru victorie”, a asigurat luptătorii de pe front cu tot ce le-a fost necesar pentru îndeplinirea misiunilor, întreaga economie a țării fiind mobilizată pentru nevoile frontului. O contribuție deosebită la purtarea războiului au avut-o voluntarii ale căror rînduri au crescut cu zecile de mii de oameni înregimentați în formațiunile patriotice, iar la chemarea Comitetului Central al U.T.C., din indicația partidului, mii și mii de tineri au plecat pe frontul antihitlerist⁴⁶.

De la 24 august 1944, cînd au început operațiile contra Germaniei hitleriste, și pînă la 1 septembrie 1945, cînd unitățile operative au revenit în țară, efortul economic și finanțier pentru întreținerea armatei, livrările de materiale militare, reparații, construcții, prestații etc. s-a ridicat la aproximativ 700 de milioane de dolari valută 1938. Adăugînd la această sumă și valoarea pagubelor provocate de trupele fasciste, între 23 august — 25 octombrie 1944, care se ridică la 350 de milioane de dolari valută 1938, rezultă că cheltuielile României în perioada războiului antihitlerist însumează peste 1 miliard de dolari valută 1938⁴⁷.

⁴⁴ Ibidem, dos. 732/1, f. 53; dos. 686/2, f. 18, 20, 45.

⁴⁵ România în războiul antihitlerist, p. 583.

⁴⁶ „Scîntea” din 25 octombrie 1969.

⁴⁷ Ministère des Affaires Etrangères, *Mémoire sur les réparations que la Roumanie demande à la Hongrie*, București, 1946, p. 10.

Contribuția economică, adăugată efortului militar al unităților operative, situează România în rîndul participanților activi la lupta pentru înfrîngerea Germaniei hitleriste.

„Singele vîrsat în comun de ostașii români și sovietici — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — a pecetluit frăția de arme româno-sovietică, prietenia dintre țările noastre, care s-a cimentat, și s-a ridicat pe o treaptă superioară în anii socialismului, pe baza comunității orînduirii sociale, a țelurilor și intereselor supreme ale celor două țări și popoare”⁴⁸.

⁴⁸ Ion Gheorghe Maurer, *loc. cit.*, p. 2.

DATE NOI DESPRE REGLEMENTAREA RELAȚIILOR AGRARE ÎN DOMNIA LUI ALEX. IPSILANTI

DE

VALENTIN AL. GEORGESCU

Reglementarea obligațiilor feudale ale țăranilor clăcași către stăpînii de moșii prin titlul 16 din *Pravilniceasca condică* este bine cunoscută. Ea stă la baza analizei transformărilor suferite de regimul legal al acestor obligații în prima domnie a lui Al. Ipsilanti în Țara Românească (1774—1781). Până astăzi acest text a fost socotit ca reprezentând prima codificare a relațiilor agrare din Țara Românească. Așezămintele urbariale precedente sunt cunoscute sau numai indirect, prin acte de aplicare parțială, sau nu sunt nici măcar identificate.

Practica reglementării de către stat, prin acte normative, a obligațiilor țărănești față de boieri și mănăstiri a fost introdusă, așa cum s-a arătat de curînd¹, de către administrația austriacă a Olteniei în 1723. În 1734² Gr. Ghica fixa prin cărți domnești claca mănăstirilor la 3 zile plus dijma obișnuită, ca M. Racoviță să urce la 6 zile pe an. De la C. Mavrocordat avem cărțile din 1 și 16 iulie 1740 și din 31 august 1744, care fixează claca la 6 și apoi la 12 zile³. Porunca din 26 august 1750 a lui Gr. Ghica aplică un recent *testament* care prevedea din nou pentru mănăstiri o clacă de 6 zile anual. La 11 mai și 30 iunie 1756⁴, Constantin Mavrocordat confirmă și aplică un așezămînt din anii precedenți, altul decît

¹ Vezi *Documente privind relațiile agrare*, vol. I, *Tara Românească* (In continuare DRA I), București, 1961, p. 285 — 287, nr. 98 (20 oct. 1779; boierii cer o reglementare scrisă; p. 304, nr. 113 (28 nov. 1722), p. 309, nr. 121 (12 aug. 1723): o zi de clacă pe săptămînă, cu suprimarea dijmei; V. Mihordea, *Relațiile agrare din sec. XVIII în Moldova*, București, 1968, p. 99; vezi și, pe larg, Ș. Papacostea, *Regimul domineaței austriace în Oltenia*, teză (ms. la Institutul de istorie „N. Iorga”, p. 393). Pentru reglementarea relațiilor agrare, vezi *Istoria României*, vol. 3, 1964, p. 442. Unii autori moderni folosesc termenul de *urbariu*: I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române*, București 1935; *Istoria României*, vol. 3, 1964, p. 628; V. Mihordea, *op. cit.*, p. 16. Pentru documentele citate fără altă referință, v. DRA I sub data documentului.

² DRA I 342 nr. 162 (17 mai 1736), cu trei zile de clacă, urcate la 6 de M. Racoviță prin adaoșul din 5 iun. 1743, care rezerva stăpînului vinzarea vinului și obliga pe străinii de moșie să plătească pentru vite, stupi și suhat.

³ DRA I 377; 422, nr. 202—201; 263.

⁴ DRA I 535 nr. 378 și 537 nr. 380. Pentru 26 aug. 1750 vezi ibidem, 497 nr. 337.

cel din 1750, care menținea plafonul de 12 zile, cu obligația de a fi făcute „rînduri-rînduri“ timp de 9 luni pînă la venirea iernii. Se adăuga însă în 1756 putință pentru mănăstiri de a cere un zlot de casă pentru claca de care n-aveau nevoie. În așezămînt figura și reglementarea altor obligații.

În 1961⁵ prefața culegerii de *Documente privind relațiile agrare* în Tara Românească considera că acesta este ultimul așezămînt urbarial înaintea *Pravilnicestii condici*. În 1968 unul dintre editorii⁶ culegerii citate identifica în chiar documentele publicate urmele destul de certe a două așezămînte : a) unul anterior lunii decembrie 1776, care, o dată cu respingerea majorării clăcii la 24 de zile, cerută de boieri, menținea claca de 12 zile numai la moșiiile donative, reînviind astfel, după părerea autorului, dreptul de dominiu eminent al domnului, ceea ce ar fi permis domniei să controleze quantumul clăcii și al celorlalte obligații țărănești față de boieri ; în schimb, claca moșilor mănăstirești era determinată de domnie de la caz la caz, în funcție de obicei și de învoielile intervenite între părți ; b) unul doilea, anterior anului 1779, care generaliza claca de 12 zile pe an la toate moșiiile, fiind aplicat la 12 noiembrie 1779, precum și la 12 și 28 februarie și la 20 martie 1780 (dacă la această dată nu este vorba chiar de *Condica divanului*, adică de *Pravilniceasca condică*, multă vreme desemnată și sub această denumire).

În aceasta din urmă, pregătită din primăvara anului 1780, titlul 16 codifica prin cele 22 de ponturi ale sale regimul agrar. Din acest titlu se omiteau numai două dintre obligațiile menționate la 20 martie 1780, sau într-un fragment de carte de clacă (1775) anticipatoare față de regimul *Pravilnicestii condici*. Despre această carte s-a arătat de curînd⁷ că în *Condica divanului* purta mențiunea : „iaste rea aceasta“, anularea ei fiind, poate, datorită, după părerea noastră, apariției între timp a *Pravilnicestii condici*, cu al său titlu 16.

Înainte de a trece la prezentarea datelor noi care vor face obiectul expunerii noastre, se impune o lămurire în ceea ce privește reconstituirea indirectă a așezămîntului dinainte de decembrie 1776. Din anaforaua boierilor cu data de 16 ianuarie 1777 rezultă că o hotărîre domnească fixase claca pe moșiiile boierești la 12 zile pe an, în timp ce pentru cele mănăstirești, ca „moșii de danie de domn“, claca avea să se determine de la caz la caz de domnie, după obiceiul moșiei. Este explicitarea reținută pînă acum pentru reconstituirea conjecturală a așezămîntului căutat. Or, rezoluția domnească din 30 aprilie 1777 pe anaforaua analizată precizează într-un mod oarecum diferit sensul hotărîrii domnesti de a cărei aplicare este vorba. Domnul arată lămurit că actul acesta, care prevedea o clacă de 12 zile, privea numai pe „locuitorii cei de pe afară“, pe cînd „mahalagii și orășenii săi cu deosebită orînduală“. Din această cauză, domnul refuză să aplice claca de 12 zile pe an — adică o clacă de domeniul rural, aşa cum propuneau părtinitor boierii — moșiei în litigiu, cumpărată de marele vornic Badea Știrbei de la marele ban N. Dudescu și care era lucrată cu mahalagii și orășeni. Domnul nu se preocupă de loc de caracterul de danie al moșiei pentru a decide aplicarea hotărîrii în discuție. Boierii insistaseră

⁵ DRA I 8.

⁶ Florin Constantiniu, *Locul Țării Românești în evoluția relațiilor agrare în Europa orientală, în sec. XVIII* (ms. la Institutul de istorie „N. Iorga“), p. 198—206.

⁷ Ibidem, p. 200, nota 1. Ed. crit. cit. în nota urm. (p. 180, n. 1).

asupra acestui criteriu (care poate nu figura expres în hotărîre) pentru că să poată constata că o moșie boierească recent cumpărată cu bani de la alt boier nu poate fi considerată ca danie domnească, din care cauză ea n-ar intra în regimul moșilor mănăstirești, caracterizate de boieri ca „danii domnești”, controlate de domn în modul mai sus arătat în ceea ce privește quantumul clăcii. Această abilă distincție conceptualistă permitea boierilor ca, prin folosirea raționamentului *a contrario*, să încadreze moșia urbană a lui Badea Știrbei în regimul de clacă al moșilor boierești rurale. Pentru a o putea face, boierii-judecători treceau sub tăcere criteriul ruralității, pe care însă domnul îl va considera decisiv, menținind pentru moșia urbană în litigiu regimul orășenesc, cu plăți în bani și dijmă, fără clacă, aşa cum constata că se aplică de multă vreme, în speță. Este foarte important să notăm că aceste discriminări și motivări nu se regăsesc și nu se oglindesc în nici un alt așezămînt agrar cunoscut pînă azi. Dacă ele au existat, sănem îndemnați să admitem că sunt trecătoare. Astfel, deosebirea dintre moșile boierești și cele mănăstirești apare cu totul reală, dar ea a încremat foarte repede din moment ce noile așezămînte descoperite în redactare grecească, sigur anterioare datei de 11 noiembrie 1777, n-o menționează. În documentul din 29 martie 1777, claca de 12 zile nu apare generalizată la mănăstiri.

Acestui tablou cunoscut pînă astăzi al regimului relațiilor agrare între stăpini de moșii și clăcași trebuie să-i adăugăm două texte redactate în limba neogreacă sub forma unor titluri de cod și destinate unor proiecte de codificare a dreptului țării, care n-au ajuns să fie sanctionate și să devină pravila pămîntului, cum se va întimpla cu *Pravilniceasca condică* numai că împreună cu anii mai tîrziu. Aceste texte par să codifice textul oficial al unui așezămînt sau două pe care nu le cunoaștem în originalul grecesc sau românesc. Nu este exclus să fie vorba de ponturi ale divanului și vistieriei pe baza obiceiului și întărîte prin poruncă sau hotărîre domnească.

Cele două reglementări noi nu sunt în totul identice între ele și nici una dintre ele nu este identică nici ca fond, nici ca formă cu titlul 16 din *Pravilniceasca condică*⁸. Dar, în esență, se vede imediat că avem de-a face cu acaceași reglementare care de la început la al doilea act se îmbogățește ca număr de ponturi și se agravează pentru țărani într-o măsură infimă, reglementare însă care, în trecerea la titlul 16 din *Pravilniceasca condică*, realizează o substanțială usurare a obligațiilor țărănești în ceea ce privește quantumul și modalitățile de executare, cu menținerea plafonului generalizat de 12 zile de clacă, fără nici o altă distincție între moșii (rurale sau urbane, boierești sau mănăstirești).

Primul text, avînd structura unui titlu de cod, se găsește adăugat la *Manualul de legi* din 1766 al lui Mihail Fotino, aşa cum el ni s-a transmis în copia din ms. supl. gr. 1323 al Bibliotecii Naționale din Paris, recent identificat de noi ca atare⁹. Data adăugirii nu poate fi determinată cu precizie. Textul face parte din numeroasele adaoșuri scrise de mîna acelaiași copist ca al textelor de bază. Adaoșurile reprezintă, după părerea

⁸ Ediție critică, București, 1957, p. 80–87.

⁹ Vezi prezentarea noastră din „Revue des études sud-est européennes”, 8 (1970), nr. 2 (citată mai jos, RESEE). Ca simplă culegere anonimă de dispoziții de drept bizantin, alcătuită la finele secolului al XVIII-lea pentru „provinciile moldovalahe”, codicele fusese descris de Ch. Astruc și M.-L. Concasty (*Catalogue des manuscrits grecs*, IIIe partie, Supplément grec, tome 3e, nr. 901–1 371, Paris, 1960, p. 624–625, nota M.-L. Concasty).

noastră, elaborarea mai tîrzie a unei a treia ediții a *Manualului de legi* din 1766. O unificare a lor cu textul de bază (el însuși format din două grupuri de titluri, unele inițiale și altele complementare) n-a mai avut loc. Faptul trebuie subliniat, fiindcă la o astfel de operație se păsise de două ori, în două momente diferite ale continui dezvoltări a manualului din 1766. Într-adevăr, manuscrisele din familia A (mss. gr. 131, 798, 986 și 1196 de la București și VI 16 și 1697 de la Iași) reproduc un prototip rezultat dintr-o unificare a celor două grupe de texte (inițial și complementar)^{9a}, pe care astăzi le cunoaștem pentru prima oară grație codicelui parizian 1323, prototip alcătuit după elaborarea ediției a doua a manualului. Cît privește manuscrisele din familia B (mss. gr. 122, 378, 987 și 1434 de la București), ele redau un alt prototip, rezultat și el din unificarea acelorași grupe de texte cu cîteva adaosuri de început ale ediției a treia, lăsîndu-se la o parte, din motive încă nelămurite pentru noi, cîteva din titlurile complementare ale ediției a doua. Copierea adaosurilor care compun ediția a treia este foarte verosimil să se fi continuat pînă în primul sau primii ani ai domniei lui Ipsilanti. Cum am arătat într-un studiu special¹⁰, elaborarea grăbită prin adaosuri a celei de-a treia ediții a manualului din 1766 a putut constitui primul proiect de codificare a pravilelor, anunțat de Ipsilanti încă din 1775¹¹. La această dată, domnul, anticipînd, probabil, asupra rezultatelor scontate, preciza că noua condică este gata pentru a fi „arătată la toții“, tradusă în românește și tipărită. Aceste operații, afară, poate, de prima, n-au mai avut loc. Printre adaosurile ediției a treia a manualului din 1766, textul privitor la obligațiile țăranilor către stăpînii de moșii alcătuiește un titlu nenumerotat (ca și toate celelalte). Acest titlu are 18 puncturi sau paragrafe scurte, de asemenea nenumerotate (spre deosebire de textele de bază ale manualului, numerotate în cadrul fiecărui titlu), și se află scris pe una din cele patru pagini lăsate libere și nepaginate la copierea textelor de bază, între versiunea inițială (care se termină la p. 684) și titlurile complementare ale ediției a doua (care încep la p. 685). Aceste patru pagini albe, astăzi ocupate de adaosuri ale ediției a treia, poartă numarotarea modernă 684^a. Spre deosebire de toate celelalte texte extrase din culegeri bizantine și îndeosebi din *Basilicale*, sursa textului agrar de care ne ocupăm nu este indicată. Izbește însă forma lui legislativă de act normativ împărtit în ponturi, precum și asemănarea rubricii sub care este enunțat: Περὶ τῶν δικαίων ὅπου ἔχουν ἐπάνω εἰς τοὺς ρουμούνους οἱ κύριοι τῶν μοσιῶν (Despre drepturile ce au stăpînii moșilor față de țărași) cu aceea a titlului 16 din *Pravilniceasca condică*: Τὰ δίκαια τῶν νοικοκυρίων ὅπου ἔχουν ἐπάνω εἰς τοὺς ρουμούνους. Titlul din cod. gr. 1323 însîră optsprezecete obligații de-ale țăranilor (ρουμούνος, cuvînt cu care încep patru din ponturi). Unele dintre aceste obligații sunt formulate expres ca dări ale țăranilor, iar altele ca privilegii ale stăpînilor de moșie (κύριοι sau νοικοκυρόι τῆς γῆς sau τῆς μοσίας). Toate aceste dispozitii se regăsesc în al doilea text de așezămînt agrar, de care ne vom ocupa mai jos, una singură comportînd o agravare a redevinței respective. Toate cele 18 puncturi din cod. gr. 1323, cu excepția § 17, se regăsesc în *Pravilniceasca condică*, aici însă intervenind ușurarea

^{9a} Pentru ms. gr. V 42 (Iași), unde, după o primă unificare parțială, mai apar, separate, două din titlurile complimentare ale cod. 1323, vezi ed. cit. mai jos, în nota 12, p. 50.

¹⁰ Vezi nota precedentă.

¹¹ Vezi ed. cit. în nota 8, p. 165.

de care am vorbit și o amplificare a textului cu prevederi noi de executare, mai favorabile țăranilor.

Al doilea text pe care voim să-l punem în valoare figurează ca titlu 11 în cartea a IV-a a *Manualului de legi* (ms. gr. 1195 al B.A.B.), a căruia prefață este datată de Mihail Fotino din 11 noiembrie 1777, fiind închinat lui Ipsilanti și domnilor ce-i vor urma¹². Alcătuirea acestui manual este în orice caz anterioară datei din prefață. Am arătat în altă parte^{12a} că manualul, cu forma lui de cod general, în care fiecare carte este consacrată unei codificări speciale (drept constituțional, fiscal, agrar, civil, obișnuielnic, urban, penal, ostășesc), nu este decât proiectul sau al doilea proiect (vezi mai sus) pregătit de M. Fotino pentru codul anunțat de Ipsilanti în 1775. Asemănarea dintre conținutul manualului (căruiu nu-i lipsesc caractere didactice, firești pentru tradiția bizantină și locală, de care această operă nu reușea să se desprindă încă în mod suficient) și descrierea codificării pravilelor, aşa cum ne-o dă Ipsilanti în hrisovul său, este izbitoare. În afară de aceasta, constatăm că, după eșecul proiectului prezentat de Fotino, toate părțile operei acestuia (cu excepția cărților 1 și a 2-a) alimentează, sub o formă sau alta, diferitele secții ale programului legislativ al domnului. Subliniem îndeosebi faptul că în mod vădit cartea a IV-a din manual, dezvoltată și reelaborată din punctul de vedere al tehnicii și stilului legislativ, a devenit *Pravilniceasca condică* (păstrând chiar formulări textuale din manual).

Această a 4-a carte^{12b} a proiectului-manual din 1777 cuprindea prima codificare oficială a obiceiurilor întărite de divanul domnesc în ultimii ani. Ea fusese intercalată oarecum forțat în mijlocul codurilor speciale (cărțile I—III; V—VII), intemeiate pe dreptul bizantin, fiind menită să dea satisfacție necesităților reale ale țării și politicii legislative a boierimii pământene, ostile domnului fanariot și probabil și bizantinismului, uneori prea apăsat, al lui Fotino. Titlul 11 al acestei cărți a 4-a se intitulează Περὶ τῶν μητροκαμητῶν καὶ παροίκων și începe cu două definiții ale celor două categorii de țărași (*liberi*: săteni de metracomicie în sensul de obșteni, moșneni; și *dependenți*: „parici“, în sensul de clăcași), după care urmează 24 de ponturi, cuprinzînd obligații de-ale țăranilor clăcași sau privilegiile ale stăpinilor de moșii. Definițiile sunt luate din dreptul bizantin, aceea a paricului venind dintr-o glosă la Novela lui Iustinian 7, pr. § 1. Primele zece ponturi sunt numerotate (1—10), după care s-a pus în capul fiecărui pont o paranteză lăsată liberă și în care trebuia să fie continuată numerotarea. Un pont <12> nu conține decât primele trei cuvinte, dar textul lui se regăsește întreg în așezămîntul din ms. gr. 1323 și în *Pravilniceasca condică*. Pontul <19> nu este terminat; după cuvîntul *păște* nu se precizează darea țăranului, care însă poate fi

¹² Vezi studiul nostru *Contributions à l'étude de l'œuvre de Michel Fotino etc.*, în RESEE, 5 (1967), p. 119—166, și studiile anterioare acolo citate; adde: *Legiuirea agrară a Țării Românești (1775—1782)*, ed. critică, București, Edit. Academiei, 1970, p. 15—22; 38—39; 202—205.

^{12a} *Preamînnea în istoria dreptului românesc*, București, 1965, p. 125—129, și studiile citate în nota precedentă.

^{12b} Versiunea românească a acestei cărți, pe care am publicat-o în RESEE, 5 (1967), p. 152—166, nu cuprinde titlul 16. O ediție critică a cărții a IV-a este pregătită de V. Grecu și Gh. Cronț la Institutul de istorie „N. Iorga” (anterior descoperirii traducerii românești și a așezămîntului agrar din cod. 1323).

completată după textul întreg din ms. gr. 1323 (în *Pravilniceasca condică* acest pont este suprimat).

În titlul 11 de care ne ocupăm, Fotino folosește atât o parte din terminologia locală în formă grecizată ($\mu[\pi]οσνάνος$), cât și pe cea bizantină veche ($\muητροκωμήτης$; $\piάροιχος$). În textele românești ale epocii, terminologia preferată de juriștii fanarioți, $\rhoουμοῦνος$ (rumân), se întâlnește numai cu totul excepțional, factorii răspunzători fiind nevoiți să menajeze sensibilitatea țăranilor, care nu mai tolerau să fie numiți *vecini* sau *rumâni*. Termenul din urmă se mai întâlnește în două paragrafe din *Pravilniceasca condică*, titlul 16, §§16—17 (unde de trei ori apare și $\piάροιχος$), și în doc. din 25 mai 1776. În alte trei documente (14 mai 1774, 31 martie 1775 și 13 decembrie 1776), el se referă la situații anterioare reformei lui C. Mavrocordat sau legate de ea, iar la 8 aprilie 1798 (DRA I nr. 694) boierii constată într-o anaforă către domn că „în toată țara oameni rumâni nu mai sunt“. Termenul de $\piάροιχος$ și cel de $\rhoουμοῦνος$ apar și în versiunea greacă a titlului 16 din *Pravilniceasca condică*, unde textul românesc îl redă pe cel dintii prin lăcitor, iar pe amândouă, cind se găsesc de două ori împreună, prin *nemernic* sau prin *lăcitorul nemernic*. *Nemernic* nu traduce însă niciodată pe $\rhoουμοῦνος$, cind acesta este singur. Cît privește pe $\muητροκωμήτης$, Fotino adaugă definiției bizantine explicația: $\eta\tauοι \mu[\pi]οσνάνος$. El nu folosește însă în 1777 pe $\rhoουμοῦνος$, apărut în ms. gr. 1323 și larg utilizat de codul din 1780. Din ms. gr. 1323 lipsește $\piάροιχος$, așa cum $\rhoουμοῦνος$ lipsește din cartea a 3-a de drept agrar a manualului din 1777¹³, fiind vorba de texte bizantine. Aici însă întîlnim, alături de $\muητροκωμήτης$, pe *γεωργός* (plugar, colon), *μισθωτός* (colon, năimit, țăran cu învoială), *γεωργὸς ἐναπόγραφος*^{13a} (legat de glie, *adscripticius*), *ἰδιόκτητος* sau *πατριμονιάλιος γεωργός* (țăran din patrimoniu sau *res priuata* a împăratului, ceea ce ar fi putut corespunde țăranilor (clăcașilor) „domnești“. Totdeodata textele cărții a 3-a consacră expres legarea de glie și dreptul stăpinilor de a readuce la urma lor pe țăranii fugiți. Acest drept nu este menționat nici în așezămîntul agrar din ms. gr. 1323, nici în *Pravilniceasca condică*. Am insistat asupra acestei terminologii și fiindcă ea ni se pare semnificativă și fiindcă n-a atras pînă acum îndeajuns atenția istoricilor relațiilor agrare, reținîndu-se mai mult termenii — a căror importanță nimeni n-o va ignora — de locitor, sătean, țăran, clăcaș. Examenul critic ce se impune în această materie trebuie să plece de la un inventar terminologic exhaustiv și să dea socoteală, diferențial, de folosirea tuturor termenilor sau a tuturor grupelor de termeni.

Terminologia agrară din titlul 11 al manualului din 1777, adică dintr-un proiect de cod oficial, ridică o serie de grave probleme, cărora nu li se poate da imediat o soluție în totul satisfăcătoare. La prima vedere sănsem îspiti și o considerăm rodul unei receptări nominale a textelor bizantine care o conțin, rupte de realitățile românești. Credem însă că aceasta ar fi o soluție de facilitate. Multe texte de legi feudale au, desigur, un astfel de caracter sau cunosc o aplicare efectivă foarte

¹³ Vezi ed. critică citată în nota 12.

^{13a} Lexiconul juridic, alcătuit probabil de Fotino și păstrat în ms. gr. 1323, p. 757—762, dă pentru *χολωνός* = *μισθωτός*, iar pentru *γεωργὸς ἐναπόγραφος* = *οἱ δημάτζιδες* adică iobagi (v. mai sus, nota 9).

redusă. Dar aici este vorba de un proiect datorat unui codificator cu veche experiență de consilier juridic al domnului și de președinte de tribunal, iar materia în care acesta și-ar fi permis o atit de gravă fantezie era problema nr. 1 a regimului, care punea în discuție reacțiile atit de preocupante ale țărănimii. Fotino, care nu lucra de altfel singur, nu-și putea permite o libertate atit de lipsită de simț critic și de răspundere. De altfel, din terminologia lui, πάροικος reapare în *Pravilniceasca condică* (titlul 16, § 18), unde echivalentul de *nemernic* nu ne permite să decidem dacă în 1777–1780 în Țara Românească acest termen bizantin își mai păstra sensul original tehnic de *țăran dependent* sau era cu totul modernizat în înțelesul de clăcaș. Predilecția juriștilor greci din țară pentru φουμοῦνος, dispărut, cu o singură excepție, din documentele și textele românești, poate avea două semnificații: sau că și acest termen își tocise acceptia veche, însemnind pur și simplu *locitor*, cum o sugerează textul românesc al *Pravilniceștii condici*, sau că juriștii greci, neînținuți să menajeze țărănamea ostilă denumirilor de *rumân* și *vecin*, continuau să folosească pe φουμοῦνος și pe πάροικος, fiindcă pentru ei clăcașia era în mod evident o stare de dependență. Cât privește pe ἐναπόγραφος, explicarea lui în citatul lexicon juridic al *Manualului de legi* al lui Fotino din 1766 (v.ms. supl. gr. 1323) dovedește că nu era vorba de un termen bizantin savant, rupt de realitatele românești. Din nefericire, redarea lui prin rumânilor οἱ ὄμπατζιδες (iobagi) nu permite să vedem în ce raport se găsește cu diferitele categorii de țărani menționate la acea vreme în documentele interne, care nu vorbesc de *iobagi* (termen folosit însă de Dionisie Eclesiarhul cu referire la eliberarea țărănilor francezi de către revoluție). Oricum, folosirea termenului bizantin este firească în textele proiectului de cod care consacrau legarea de glie, sub rezerva de a și dacă adoptarea lor în proiect viza efectiv o politică de reintroducere a acestui statut juridic pentru țăran și în ce condiții față de situația creată prin reforma din 1746. Oricum, nu este lipsit de interes să semnalăm că la 26 martie 1776 ungureni din satul Corbi (Buzău) se opuneau la înscrierea numelui lor în catagrafia mănăstirii Argeș, declarind că nu admit decât înscrierea în catagrafia ispravnicilor, fiindcă erau raiale și birnici domnești, iar nu *rumâni* ai mănăstirii, pe a căror moșie sedeau. Înscrierea în registrul mănăstirii (*adscriptio*, ἐναπογραφεῖν), de care se temeaungureni, era tocmai un act care explică de ce Fotino a putut crede firească și concludentă introducerea în proiectul de cod a termenului ἐναπόφραφος și a textelor respective. Aceasta cu atit mai mult, cu cît readucerea țărănilor la urmă (la originea) lor era o problemă mereu la ordinea zilei și texte normative sau acte administrative se ocupau de ea, dind soluții care presupuneau existența cel puțin a unei forme atenuate de legare de glie¹⁴. De altfel, analiza statutului

¹⁴ La 13 sept. 1766, marele paharnic Ianache Văcărescu decide să mute în alt sat pe doi frați, fii de popă, de pe moșia sa Fundeni, fiindcă se țineau de multe pricini și gîlcevuri, apoi îi iartă, lăndu-le înscris de supunere și împlinirea dărilor feudale.

La 30 iul. 1772 divanul autoriză pe egumenul mănăstirii Sf. Ioan din București „să-și adune pe toți oamenii (din Vlădeni) să-i aducă la urmă spre întregirea siliștii”, de unde fugi-seră, răspândindu-se „din împerecherea vremilor cu răzmiriți”.

La 17 mai 1775 se dau cărți legate către ispravnici „pentru așezămînt” poruncindu-se ca „nimeni să nu să mai mute nici să să mai strămute din locul ce s-au aflat, ci să să așeze toți pe loc”. Hotărârea domnească „prin ponturi” fusese de a „să muta la urma lor cei strămutați, pînă la sfîrșitul lunăi lui maiu, iar cei ce pînă la acest soroc nu să vor muta, să ră-

juridic al clăcașilor duce astăzi la concluzia că el era un statut de dependență personală atenuată¹⁵, care se combina cu forma de dependență aşa-zis reală, aceasta din urmă nefiind decit o anumită modalitate de executare a legăturii personale, fără care raportul feudal între țărani dependent și feudal ar fi fost de neconcepție¹⁶.

În cartea a 3-a a manualului din 1777, textele care consacrau legarea de glie puteau să corespundă acestor elemente reale de dependență din regimul legal al clăcașiei după reforma lui C. Mavrocordat. Dar ele pot avea și o semnificație mai gravă. Într-adevăr la începutul domniei lui Iosif I, boierii au pretins să se urce la 24 numărul zilelor de clacă, prestație refuzată de domnie și care prin ea însăși era un semn de aservire, deoarece niciodată țărani liber nu-ar fi acceptat-o, fiind necesară accentuarea elementelor de constrângere din statutul lui juridic. Pe de altă parte, în timpul războiului austro-ruso-turc din 1787–1792, boierii Tării Românești vor reclama fără succes de la prințul de Coburg, comandanțul suprem al trupelor austriice de ocupație, reintroducerea *rumâniei*¹⁷. Este dovada izbitoare că ea nu exista în mod propriu, dar că boierii erau mereu pregătiți să-o revendice și să-o salute cu entuziasm. Mai mult încă,

„mle de baștină unde s-au aflat”. Pentru că „umbrelile țăraniilor au fost numai să răzvrăti din locul lor”; se mai pot muta cei care au dat zapis pentru grădini, dacă și-au fixat termen peste sorocul ponturilor.

La 30 apr. 1776 egumenul mănăstirii Motru și Iordache Păianu se obligă în scris ca nici unul să nu primească sătenii fugiti de la celălalt; egumenul e de acord ca Păianu, potrivit așezământului, ce are cu sătenii săi, să-i ia înapoi pe cei fugiti pe hotarul mănăstirii. Practica zapiselor sau așezămîntelor menite să confirme între părți o regulă de drept feudal care slăbise sau care se găsea atâtăcă obisnuitelnic de cei nemulțumiți de ea, este destul de curentă în lumea feudală. Uneori însă zapisul dădea expresie unui obicei nou în raport cu norma generală a vremii. Cele două procese se puteau chiar îmbina. În cazul mănăstirii Motru nu aflăm în prima ipoteză, dacă ținem seama și de hotărîrile domnești în materie. Mai trebuie subliniat faptul că actele citate în nota de față privesc o etapă de vie mișcare și rezistență țărănească.

La 1 nov. 1777 sătenii de pe moșia mănăstirii Nucet sunt obligați de ispravnic și de egumen să meargă din vii la satele lor, unde își trag și dajdia.

La 27 mai 1781 locuitorii de pe moșia mănăstirii Apostolache (Seac), care fugeau în munți de răutătore egumenului, sunt dați în judecată și, pentru a evita o condamnare și globirea, dau înscris că „dupe munți să ne dăm cu casele la siliștele cele vechi, să ne facem case și... să ne facem obicinuita clacă după... carteau marii sale... ce o are egumenul, după cum iaste în toată țara”.

¹⁵ Vezi studiul nostru *Les assemblées d'états ou la Grande Assemblée du Pays etc.*, în „Revue roumaine d'histoire”, 5 (1966), p. 798–799; idem, *L'assemblée d'états comme organe judiciaire etc.*, în „Anciens Pays et Assemblées d'états”, 48 (1969), p. 165–167; Șt. Stănescu, *L'évolution de l'asservissement des paysans de Valachie jusqu'aux réformes de Constantin Mavrocordato*, în „Revue roumaine d'histoire”, 8 (1969), p. 491–499.

¹⁶ Vezi studiul nostru citat în nota precedentă. Obligația de ascultare și de supunere a clăcașilor față de stăpînul moșiei, element caracteristic statutului de dependență, este amintită în doc. 7 iul. 1768, 15 mart. 1770, 1 aug. 1773, 31 oct. 1777, 16 nov. 1777, nefigurind expres în *Pravilniceasca condică*. Cele două noțiuni de supunere și de ascultare nu exprimă decit două aspecte ale aceluiași raport fundamental de dependență personală a clăcașului față de stăpîn. Acestea însă, cu o rezervă semnificativă, i se spune stăpîn de moșie sau de sat, nu al țăraniului. De aici impresia că legătura ar avea exclusiv un aspect *real*. Prin această *discreție terminologică* (pe care juriștii locali n-o observau cînd redactau texte juridice în limba greacă) se căuta să se menajeze susceptibilitatea țărănimii, care avea nevoie să fie asigurată că s-a desființat *robia* ei și că în mod formal nu mai poate fi vîndută sau în altfel înstrăinată ca un simplu lucru. În fond, și după 1746 înstrăinarea satului sau moșiei transmitea nouui stăpîn și pe clăcași. El nu erau însă menționăți în acte și ei singuri, fără sat sau moșie, nu mai puteau fi vînduți.

¹⁷ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. 3, 1892, p. 329–330.

în chiar adresa către Coburg, boierii afirmă că în timpul războiului rusoturc (1768–1774) li se redase privilegiul de a avea sate întregi (adică *rumâni*) și că posedă dovezi scrise în acest sens. Invocând tratatul de la Kuciuk-Kainardgi, care le-ar fi garantat toate vechile privilegii, boierii acuză „rîvna tiranicească” a domnilor următori, deci pe Alex. Ipsilante în primal rînd, că au „stricat privilegiurile de o sumă mare de oameni a nedajnicelor sate”. Nu cumva textele lui Fotino din cartea a 3-a a proiectului de cod, neacceptat de domn, a cărui politică agrară stim că trebuia să țină seama de supărătoarele reacții dîrze ale țărănimii și de recomandațiile Porții de a nu o îndîrji mai mult, compromîșind încasarea impostaților și deci plata haraciului, nu cumva aceste texte reprezentă rezultatul unei ofensive boierești pe plan legislativ, ofensivă al cărui succes s-a oprit la nivelul unui proiect de cod și a recurs, ca realizare, la receptarea destul de complicată a prestigioaselor texte bizantine? Nu erau cumva aceste texte, din punctul de vedere al boierimii, un îndrăzneț șiabil răspuns la teza domniei reformiste și umanitare – boierii spuneau : tiranice – care în 1746 invocase împotriva rumâniei principiile filantropiei creștine și care călcase cu ele vechiul obicei al rumâniei, declarat rău, nefolositor obștii și vătămător mîntuirii creștine a sufletelor stăpînilor de rumâni?

De altfel, să nu uităm că însuși Ipsilanti, după ce legiferează readucerea țăranilor la urma lor, anunță în *Pravilniceasca condică* elaborarea unor pravile plugărești, al căror text a fost regăsit și care conțineau mai departe § 18 din glava 296 a *Îndreptării legii* (= § 17 din titlul I al legii agrare bizantine în versiunea Armenopol), paragraf care consacra legarea țăranului de glie prin readucerea lui de unde a fugit¹⁸. În lumina tuturor acestor texte și a documentelor interne citate în note, toată problema statutului de țăran clăcaș, ca om căruia reforma lui C. Mavrocordat i-a dat libertatea prin desființarea rumâniei, trebuie reluată. Dispariția echivalării rumâniei cu robia a fost efectivă. Dispariția terminologiei românești care evoca această echivalare a fost aproape totală. Pentru rest, clăcașul rămîne încă departe de condiția omului liber. Aici problema nu poate fi reluată în întregul ei. De aceea ne mărginim să notăm sugestiile și întrebările care pornesc din simpla apariție, în dosarul relațiilor agrare în secolul al XVIII-lea, a textelor de care ne ocupăm.

Este necesar să insistăm totodată asupra faptului, învederat mai pe larg în altă parte (vezi *Introducerea* ed. cit. mai sus, nota 12), că un studiu comparativ, care nu poate fi făcut aici, ar pune în lumină o serie de trăsături comune (în fond corelative) între concepția bizantină despre pariechie și clăcașie în Țara Românească după reforma lui C. Mavrocordat. Nici paricul bizantin, nici clăcașul român nu erau *robi*, ci — *hoc sensu* — oameni liberi. Dar era încă vorba de o libertate care nu excludea o anumită formă de dependență, izvorită din sistemul redevențelor către stat sau particulari. Dependență personală, care tindea să se întregească cu o obligație de reședință pe domeniu (în sat), diferită de vechea legare de glie a colonului roman și protobizantin, dependență care nu excludea o mare mobilitate de fapt a țărănimii și rămînea îmbinată cu o energetică funcțiune fiscală. La Bizanț, această funcțiune începuse prin a fi deter-

¹⁸ Vezi ediția critică citată mai sus la nota 12.

minantă. Ea juca un rol crescînd și în Țara Românească după 1746. Pentru studiul comparativ pe care îl sugerăm mai sus și care explică în parte folosirea dreptului bizantin agrar de către Fotino și alți juristi ai vremii în textele studiate aici, cercetările lui G. Ostrogorsky, P. Lemerle, J. de Malafosse, G. Rouillard, N. G. Sovronos și ale bizantinologilor sovietici (E. E. Lipšic, A. P. Každan, M. Ia. Sjuzumov, K. A. Osipova, K. V. Hvostova; v. recent *История Византии*, 1—III, Moscova, 1967) se dovedesc de cel mai viu interes. De asemenea analiza sociologică a lui H. H. Stahl¹⁹ și felul în care se leagă statutul clăcașului de marele proces al crizei feudale și al penetrației capitaliste. Astfel avem o nouă actualitate și o semnificație sporită a concepției marxiste despre a două iobăgie, căreia acad. A. Oțetea i-a consacrat cunoșcutele studii, cu rezultate stimulatoare, și pe care Fl. Constantiniu, în teza sa citată, a aplicato-o cu rezultate stimulatoare.

În legătură cu reglementarea agrară din cartea a 4-a a manualului din 1777, o împrejurare mai trebuie subliniată. În marginea titlului 11, Fotino a indicat sursa textelor sale: ἐκ τῶν τοπικῶν συνηθειῶν καὶ βασιλικῶν νόμων (din obiceiurile locului și din legile împăratești). Primul loc dat obiceiului este semnificativ. Din dreptul bizantin veneau cele două definiții citate. Din obicei veneau ponturile care din punct de vedere formal ne apar ca aparținînd dreptului domnesc, unul dintre ele (A § 4 și B § 5) figurînd de mult în partea preluată din *Nomos georgikos* a codurilor din 1646 și 1652. Or, la data la care scrie Fotino prevala faptul că și domnul legaliza, modificîndu-l și completîndu-l, obiceiul existent, ceea ce este riguros exact. Din punct de vedere ideologic era chiar avantajos pentru domnie și boieri să spună țăranilor că li s-a impus prin act domnesc numai ceea ce exista în obiceiul țării, chiar dacă faptul nu era adevărat în mod riguros și integral. De altfel, practica dezvoltată pe baza unei hotărîri domnești se numea, în mod curent și tehnic, *obicei*. Domnii care uneori au refuzat o majorare a haraciului și-au motivat hotărîrea arătînd că nu vor să ia asupra lor crearea unui obicei (precedent) dăunător țării. În fine, nu trebuie omisă constatarea că în cartea a 4-a Fotino mai indică și la alte titluri, de pildă cele despre hotărnicie (8) și despre ghedic (10 = 11 în versiunea scurtă a cărții, exterioară ms. gr. 1195), obiceiul ca sursă a unei reglementări, scoasă din actele normative, în care domnia dăduse o formă scrisă și corectată regimului obișnuielnic preexistent în acea materie²⁰.

Mai jos, textul integral al așezămintelor descoperite este publicat în traducere românească sub forma unei concordanțe²¹, în care am introdus, pentru o comparație necesară, textul celor 22 de paragrafe ale titlului 16 din *Pravilniceasca condică*. Comparația lor este grăitoare și credem că va stimula pe istoricii relațiilor agrare de după reforma lui C. Mavrocordat să reia unele probleme, să verifice originea celor două texte, pînă acum practic necunoscute, și să încerce identificarea în arhivele noastre

¹⁹ Les anciennes communautés villageoises roumaines, București, Edit. Academiei, 1969, p. 236 și urm.

²⁰ Vezi RESEE, 5 (1967), p. 129, nota 55 și p. 163, nota 63.

²¹ În punerea la punct a acestei concordanțe, care a stat la baza textului tipărit în ediția citată mai sus la nota 12, am avut prețiosul concurs al Emanuelei Popescu, cercetătoare la Institutul de studii sud-est europene, pentru care îi mulțumim călduros.

a originalelor prelucrate de Fotino. Dar ei vor fi mai ales chemați să integreze în istoria relațiilor agrare imaginea, mai precisă și mai bogată decât ne-o puteam face pînă acum, despre opozitia dintre politica de aspiră agravare a condiției țăranilor, dusă de boierime, și frîna pe care alți factori, în jurul domniei, au izbutit să o pună acestei politici, nu fericind pe țăranii, ci reducînd agravarea impusă și introducînd unele modalități ușurătoare de executare.

Iată această concordanță.

**CONCORDANȚA AŞEZĂMINTELOR AGRARE CODIFICATE ÎN TIMPUL DOMNIEI
LUI AL. IPSILANTI**

A

Manualul de legi al lui M. Fotino din 1766 (ed. a 3-a, ca 1775). Titlul „Despre drepturile e ce au față de rumâni stăpni moșilor”¹ (Ms. suppl. gr. 1323 al B.N.P.)

B

Manualul de legi al lui M. Fotino din 1777 (– proiectul primului cod al lui Al. Ipsilanti. Cartea a 4-a, tillul al 11-lea, „Despre sătenii din metrocomii și parici”¹ (ms. gr. 1195 al B.A.B.)

Se numește sătean de metroemie² cel care locuiește³ pămîntul propriu și-l posedă⁴, și este supus la împlinirea dărilor împărătești⁵, și care se numește stăpin⁶, pe românește moșean⁷.

Se numește paric⁸ acela care este așezat⁹ pe moșia altuia, fie ea mănăstirească, boierească sau țărănească¹⁰, și care este ținut să împlinească toate drepturile de mai jos (pe care le au față de ei stăpini moșilor), precum și dările împărătești.

<1> „Rumâni” să lucreze clacă² 12 zile intr-un an.

(1) Lucrează stăpinilor pămîntului cîte două-sprezece zile pe an.

¹ Περὶ δικαίων δποῦ ἔχουν ἐπάνω εἰς τοὺς ὄουμούνους οἱ κύριοι τῶν μοσιῶν

² κλάκαν

¹ Περὶ μητροκωμητῶν καὶ παροίκων

² μητροκωμήτης

³ δὲ νεμομένος (care stăpinește ; locuiește)

⁴ ἔχων

⁵ τῶν βασιλικῶν δοσιμάτων

⁶ κτήτωρ

⁷ μποσνάνος

⁸ πάροικος

⁹ κάθεται

¹⁰ Εἴτε μονοστηριακήν, εἴτε ἀρχοντικήν εἴτε πτωχικήν

ABC § 1. — Pe moșiile mănăstirești 12 zile, casnicii rînduri-rînduri în 9 luni (fără iarnă): 12 dec. 1765; cf. 23 febr. 1766; 7 iul. 1768; 13 sept. 1768; 26 apr. 1770; 2 și 24 febr. 1775; 11 iun. 1775 1 iul. 1779;

— Idem cîte 3 zile pe anotimp: 5 iun. 1776; 22 febr. 1779.

— După condica divanului: 20 mart. 1780.

— După obiceiul pămîntului: 1 iul. 1779.

— Claca obisnuită: 5 febr. 1766; 22 mai 1772; 13 iun. 1674; 1 iul. 1777; 13 apr. 1778; 23 ian. 1779; „să dea obiceiul pămîntului, după hotărîrea testamentului: 5 febr. 1766.

— Claca determinată de interesat prin muncă, prin zile: 22 mai 1767.

C

PRAVILNICEASCA CONDICĂ (1780)

Titlul XVI. „Ceale drepte ale stăpnilor moșilor ce au asupra lăcitorilor”¹

1. Lăcitorul are să lucreze clacă stăpinului moșii cîte doaospreece zile întru an; iară de să va aşaza stăpinul moșii cu dînșii mai pe puține zile și să va dovedi una ca aceasta, să nu poată în urmă să-i silească pentru doaospreece zile, de vreme ce nu numai că s-au învoit cu dînșii însuși el, ci să cunoaște că aceasta iaste și înșălăciune pentru vreun interesu al său.

¹ Pentru termenii grecești cu caracter tehnic folosiți în acest text, vezi *Pravilniceasca condică*, 1780, ed. 1, București, Edit. Academiei, 1957, p. 81–87.

C §§ 1–22. Pentru aplicare după 17 martie 1781, vezi DRAI, îndeosebi doc. din 30 apr. 1782, unde textele din C sunt adesea reproduse textual.

— Clacă la vii „la ce ne va pune”, o zi de casnic: 22 mai 1767, ascultători la orice: 1 august 1773.

- Prin învoiala cu mănăstirea, claca de 5–8 zile: 31 mart. 1772.
- Clăcașul lucrează plină la 3 ore de mers: 23 iun. 1776.
- Män. Arnota cere 12 zile în loc de 6, domnul aprobă: 20 dec. 1776.
- Män. Bistrița se învoise la 6–8 zile: 29 mart. 1777; la 16 ian. 1779 avea 9 zile, domnul le scade la 8 („cu scăzămint” față de toti lăcitorii), vezi nr. 486.
- Män. Govora: 6 zile cu învoială: 29 mart. 1777.
- Hotărire cu 12 zile de clacă pentru locuitorii după afară, neaplicabilă mahalagliilor și orășenilor care au altă rînduire: 30 apr. 1777 (vezi nr. 474).
- Män. Bistrița nu respectă vechea învoială de 6 zile (fără dijmă): 6 mai și 31 oct. 1777.
- Ungurenii Män. Vintilă-Vodă (Menedic), cu zapis, fac 8 zile: 24 febr. 1778.
- Män. Dealului cere 12 zile în loc de 6: 29 febr. 1780.

A

B

<2> Cel ce au vil pe pămînt străin dau otaștină³ o vadă⁴ de vin din douăzeci de vedre (2) Dă otaștină cîte o vadă de vin din douăzeci de vedre, sau 20 de bani.

<3> Fără voia stăpinului⁵ nu poate cineva să sădească vie. (3) Nu poate să sădească vie fără voia stăpinului pămîntului.

(4) Cind stăpinul pămîntului¹ nu vinde vin pe moșia² lui, atunci poate paricul cu voia stăpinului să vindă, dînd cîte doi groși de butie³ și cîte o vadă de vin.

³ ὀτάστιναν

⁴ μέτρον

⁵ τοῦ νοικοκυροῦ

¹ ὁ κύριος τῆς γῆς

² εἰς τὸ μοῦλκυ

³ εἰς τὸ βουτζί

— Obiceul și testamentul la toți locitorii țării, 12 zile ori un zlot ; domnul decide să dea un zlot (înainte făceau 4, 6 sau 8 zile, unii nimic), fiind la munte : 12 nov. 1779.

— Clacă, un tult de casă : 4 ian. 1780.

— Poruncă și obiceiul : 12 febr. 1780.

— Domnul decide motivat 6 zile pe moșia mân. Dealul 11 nov. 1779.

— Episcopia Rîmnicului cere 12 zile de clacă : 20 mart. 1780.

ABC § 2. — Pe moșia lui M. Conduratu, oamenii nu dau după tocmeală și așezămîntul lor o vadă de vin din 20 ; domnul decide să dea vin, nu bani, o vadă din 10, după obicei : 18 sept. 1775 ; se dă otaștină : 1 iul. 1777 ; cinci vedre de zece oca din 100 : 11 nov. 1779 ; mân. Tismana ia otaștină cu vadra de 12 oca ; domnul impune vadra de 10 oca însemnată : 12 nov. 1779.

ABC § 3. — Bucate pentru vinzare se pun numai cu voia stăpinului : 27. dec. 1766 (ref. la hotărîrea domnească).

— Pentru marfa dusă săptămînal la zi de tîrg prin prăvălie, 2 bani de prăvălie : iun. 1775.

C

2. Să dea otaștină la doaozeci de vedre o vadă, iară să nu-i silească să dea bani, afară numai de să vor aşaza între dînsii și să vor învoi amîndoă părțile atât stăpini viilor, cit și stăpini moșilor, de vreme ce această otaștină să vede că iaste vechiu obiceiu pămîntesc și cu dreptate, după cum ne-am adeverit Domnia mea atât din hrisoavele mînăstirești, cit și din cele boerești. Dar pentru ca să nu să năpăstuiască săracii din încărcăturile ce va îndrăzni să facă vreunul din vinăriceri la scrisul vinăriciului (de vreme ce stăpini moșilor iau otaștină după acel catastih al vinăricerilor), pentru aceia am mai micșorat Domnia mea vedrele de otaștină, orinduind acest fel de vedere însemnate cu fierul domnesc spre a să lăua otaștina cu aceste vedre, iară nu cu altele; deci oricare să va dovedi călind această hotărîre, să se pedepsească întocmai ca cei ce fac vicleșuguri în cumpene și în măsuri, a căroră orin-
duală spînzură de la însuș puterea stăpînitorului al fieșcare politii.

3. Nu poate a sădi cinevaș vie fără de voia stăpînului moșii, iară cind fără de a nu lăua voe, va sădi cinevaș în loc ce era ales de stăpînul moșii mai denainte pentru trebuința lui, atunci să-și piarză osteneala; iar cind va sădi în loc ce nu era de trebuință stăpînului, atunci nu să vinește atâtă cel ce au sădit fără de voe, pentru că stăpînul moșii are a să folosi cu obici-nuita otaștină.

4. Cind stăpînul moșii nu va pune vin să se vinză pe moșia lui, atunci poate lăcitoriuil cu voia stăpînului moșii să vinză, dind cîte tal <er> unul de bute i cîte o vadă vin.

— Grădina pe moie numai cu voia stăpînului : 21 mart. 1776.
 — Să nu se facă nimic pe moie „de sinești cu semetie” : 22 sept. 1776.
 — Nu se dă nimic pentru suhatul vitelor de treaba casei : 12 dec. 1765, 23 febr. 1766,
 28 febr. 1780 și 20 mart. 1780 (să nu fie pentru negustorie).

— Dijma din pășunea ierbii : iun. 1775.
 — Suhatul și pășunea nu sunt reglementate expres în așezămintele.

BC §4. — Fără indicarea sumei : 12 dec. 1765 ; 23 febr. 1766 ; 27 dec. 1766 ; 13 sept. 1769 ; 26 apr. 1770 ; 23 iun. 1770 ; 29 mai 1773 ; 13 iun. 1774 ; 2 și 24 febr. 1775 ; apr. 1775 ; 11 iun. 1775 ; iun. 1775 ; 1 iun. 1776 ; 10 iun. 1776 ; 4 ian. 1780 ; 28 și 29 febr. 1780 ; 20 mart. 1780 (pot avea rachiu pentru casă ; sic : 14 dec. 1776).

— Mân. Arnota cere 2 tal. și o vadă de vin pentru o butie de vin vîndut pe moie : 20 dec. 1776.

— Mân. Bistrița cere 2 tal și 30 bani în loc de 1 tal. de butie : 29 mart. 1777 ; 2 tal. de butie : 30 apr. 1777 (sub 16 ian. 1777).

1 tal. și o vadă de vin pentru butia vîndută : 16 ian. 1777.

— Țărani vînd vinul lor după ce vînd cîte o butie a mănăstirii : 30 apr. 1777 (nr. 474)

A

- <4> Cind stăpinul viei va lăsa via timp de trei ani întregi nelucrată, s-o stăpinească stăpinul moșiei ⁶.
- <5> „Rumâni” dau stăpinului zeciuială ⁷ din toate produsele, afară numai de grădiniile ⁸ ce au în jurul caselor lor.
- <6> „Rumâni” dau dijma din fin din zece care două.
- <7> „Rumâni” dau stăpinului pentru stupilor, adică după mătci, doi bani de fiecare stup și din douăzeci cite un roi ⁹.

B

- (5) Cind paricul va lăsa timp de trei ani întregi via sa nelucrată, atunci să o stăpinească stăpinul pământului.
- (6) Dau zeciuială ⁴ stăpinilor pământului din toate roadele pe care le va face sămânând pământul acelora, afară numai de grădinile pe care le au în jurul caselor lor.
- (7) Dau paricii zeciuială stăpinilor pământului din finul pe care îl cosesc ⁶ două care de fin din zece.
- 10 Din albine, după mătci, dau cîte patru bani de fiecare stup ⁸.

⁶ τῆς μοσίας.

⁷ δέκατον.

⁸ τῶν μπαχτζέδων.

⁹ ἔνα πόλ.

⁵ δέκατον.

⁶ κοστίζουν.

A § 4, BC § 5. — 20 apr. 1771 : „pravila zice și încă și obiceiul ieste ca toate omul ce va avea vie pe moie sau mănăstirească sau boierească, și nu o va lucra pînă în 3 ani, ieste valnic stăpinul moșiei ca acele vii să le dea altora ca lucrîndu-le să-și ia venitul moșiei”.

— 5 iul. 1779 : sint date porunci domnești ca „pîn la 3 ani cine-și vor părăsi viile să aibă voe stăpinul moșiei a le da altuia care se va găsi să le lucreze” (dispoziție a cărei aplicare o cere măん. Mislea).

A § 5, BC § 6. — 12 dec. 1765 ; 23 febr. 1766 ; 22 mart. 1767 ; 13 sept. 1768 ; 26 apr. 1770 ; iun. 1775 ; 4 ian. 1780 ; 22 febr. 1780 ; 28 febr. 1780 ; 20 mart. 1780.

— Din cîneapă : 22 mai 1767 ; din semănaturi : 13 iun. 1774.

— Din în și cîneapă : iun. 1775.

— Din făină : iun. 1775.

— Zeciuială : 12 nov. 1779.

— Măん. Bistrița cere dijma din finațurile de curatură : 29 mart. 1777.

— Sint scutite dijmele pentru hrană, nu pentru negustorie : 30 apr. 1773 ; 20 dec. 1776 (legume pentru vînzare : 1 din 10).

— Dijma se dă după obicei : 4 nov. 1778 ; 9 aug. 1778 ; 23 ian. 1779.

— Din semănaturi și poame : 1 baniță din 10. 20 dec. 1776.

— Livezi oprite rîmătorilor : 21 mart. 1776.

A § 6, BC § 7. — 22 mai 1767 ; 20 dec. 1776. Se înrerezice dijma finului în bani : 7 iul. 1768 ; idem de la plăeșii de Slănic 4–5 tal. o clacie de fin 23 mart. 1776 ;

C

5. Cind nemernicul, adică lăcitorul ce şade pe moşia altuia, îş va părăsia viia lui în trei ani deplin nelucrată, atunci stăpînul moşii să arate Domnii meale şi, dându-i-să ştire şi încă de un an soroc, de nu o va lucra nici într-acel an, atunci să o stăpînească stăpînul moşii. Însă aceste soroace, de trei ani şi de unul, să se caute, cind nu să va întimpla vreo întâmplare de mare nevoie.
6. Lăcitorul are să dea zeciuială la stăpînul pămîntului pentru toate rodurile ce va face pe moşie, afară numai din grădinile ce are împrejurul casii lui, pentru care nu are a da nimic.
7. Lăcitori pentru finul ce vor cosi pe moşia ce şăd ori pe alta, au să dea dijmă din zece clăi de fin una.
10. Pentru stupi au să dea de toată matca cîte bani trei, iar pentru roi nu au a da nimic.

— Domnul respinge, ca împotriva obiceiului, pretenţia de a nu se da mănăstirii Dint-un Lemn dijma finului : 13 dec. 1776 ; domnul respinge cererea lui Ioniţă Bănescu de a lua la Ciorteşti 5 tal. de claié : 22 sept. 1776 ; 18 bani pentru carul cu fin : 12 febr. 1780.
 A § 7, BC § 10. — 3 bani de matcă : 12 dec. 1765 ; 23 febr. 1766 ; 13 sept. 1768 ; 26 apr. 1770 ; 10 iun. 1776 ; 22 sept. 1776 ; 28 febr. 1780 ; 20 mart. 1780.
 — Carte domnească, o para de stup : 21 iun. 1781.
 BC § 12. — După aşezămîntul ce vor face, ori branză, ori bani : iun. 1781.

A

<8> Dau pentru capre¹⁰ doi bani în timpul verii și 4 bani¹¹ în timpul iernii.

<9> De la stini ia stăpinul cite un miel și un calup de brînză după înțelegerea privitoare la stină¹².

<10> Stăpinul ia pentru rimători cite 4 bani¹³ pentru unul cind pasc în pădurea¹⁴ stăpinului.

<11> Stăpinul moșiei alege locul cel mai bun pentru folosința lui.

<12> În heleșteul moșiei¹⁵ nu are voie nimeni dintre „rumâni” să pescuiască.

<13> Lăsind „rumânul” livada¹⁶ timp de trei ani nelucrată, o ia stăpinul.

B

11 Pentru capre⁷ dau cite doi bani în timpul verii și patru bani⁸ în timpul iernii.

(<12>) De la stine ia (restul necopiat ; se poate completa prin 1323 sau prin *Prav. cond.*).

(<13>) Stăpinul pământului ia pentru rimătorii care merg să pască în timpul iernii în codru⁹, adică în pădurea¹⁰ acestuia, cite 12 bani¹¹ de rimător.

(<14>) Fugind sau murind „rumânul” fără moștenitor, să stăpinească stăpinul pământului grădinile aceluia cu toți pomii roditori.

(<15>) Stăpinul pământului alege cel mai bun loc din moșia¹² sa pentru a sa proprie folosință.

(<16>) Nimeni din parici n-are voie să pescuiască în balta, adică în heleșteul¹³ stăpinului.

(<18>) Cind paricul va lăsa livada sa nelucrată timp de trei ani, atunci s-o stăpinească pe aceasta stăpinul pământului.

¹⁰ κατζίκια

⁷ κατζίκια

¹¹ δύσπρα

⁸ δύσπρα

¹² κατὰ τὴν συνφωνίαν εἰς τὴν στίγμαν

⁹ δρυμῶνα

¹³ παράδεις

¹⁰ πανδούρι

¹⁴ πανδούρι

¹¹ δύσπρα

¹⁵ χιλιστέον τῆς μοσίας

¹² τῆς μοσίας

¹⁶ λιβάδι

¹³ λίμνην, ἥτοι τὸ χελεστέον.

A § 8. – 2 bani pe an : 12 dec. 1765 ; 23 febr. 1766 ; 13 sept. 1768 ; 26 apr. 1770 ; 5 iun. 1776 ; 22 sept. 1776 ; 28 febr. 1780 ; 20 mart. 1780.

BD § 11. – Mănăstirea Dintr-un Lemn lúa 4 bani vara și 4 bani iarna : se hotărăște respectarea obiceiului : 2 bani atât iarna cât și vara : 13 dec. 1776.

A § 9, BC § 12. – După învoială (stine și perdele pe moșii) : iun. 1775.

A § 10. – 6 bani pe an de rimător : 22 sept. 1776.

C

11. Pentru caprele ce au lăcitorii, au să dea stăpinului moșii dc capră cîte bani doi, atit vară, cit și iarna.
- 12 De la stinile ce vor fi pe moșie, arc să ia stăpinul moșii după așăzămintul ce va face, sau brînză sau bani.
13. Lăcitorii pentru rîmători ce vor avea, nu au a da nimic stăpinului mosii, dar nici să îndrăznească să-ș bage rîmători lor în pădurile cealc oprite, adică în ceale ce vor avea deosebite stăpini moșilor pentru vînzarea ghinzi, ci întii să se tocmească cu stăpînii și, aşa așăzindu-se, să-i bage; iară cîții vor îndrăzni să-și bage rîmători lor, fără dc tocmeală, unii ca aceia să plătească stăpinului moșii prețul acela ce putea să-l ia și de la alții.
14. Lăcitoriu de va fugi sau de va muri fără de a nu avea moștenitor dc aproape sau de departe, (de nu va fi dator la vîsterie), stăpinește ccl cu moșia grădinile aceluia cu toți copaci cii cei roditori.
15. Stăpinul moșii alege cel mai bun loc al moșii pentru trebuința lui, dar nu are voie să ia locul ce s-au deschis și s-au lucrat mai nainte de către lăcitor.
16. Nici un ru mân nu are volnicie să vîneze pește în heleșteul stăpinului moșii.

BC § 13. — Pădure : 1 ort dc copaci mari ; nimic pentru mărunțeaua de lemn : 22 sept. 1776.

- Se interzice luarea lemnelor pentru vînzare : 28 iun. 1777.
- Obligația de a păzi rîmătorii : 21 mart. 1776.
- Se interzice luarea lemnelor fără voie : 19 mai 1776.

— Pădure oprită : 29 febr. 1780, la care paguba se plătește îndoit : 25 mai 1776 ; 10 iun. 1776.

C § 9. — „Pentru porumb au să dea de pogon cîte patru bani cîte porumb grăunte cu banița za ocă doozeci și doo” : iun. 1781 și 30 apr. 1782, care, de altminteri, se referă la *Pravilniceasca condică* și fi reproduce adesea textual.

A

<14> Dar nu poate să vindă vin și rachiu¹⁷
decit stăpinul¹⁸

<15> Din zece clai de griu sau de orz, „rumânnii”
dau dijma¹⁹ o claiie²⁰, și tot aşa din orz
și din mei²¹.

<16> Pentru porumb²² din zece banițe²³
una.

<17> Stăpinul moșiei²⁴ ia la crăciun cito
găină de la fiecare casă a „rumânilor”
și la paște cito o găină²⁵ și un ou²⁶.

<18> Numai stăpinul moșiei ține băcănie²⁷
pe moșie²⁸.

B

(<17>) Nimeni dintre parici nu are voie să
vindă vin sau rachiu¹⁴, sau să aibă bă-
cănie¹⁵ pe moșia¹⁶ pe care șade, decit nu-
mai stăpinului pământului.

(8) Pentru griu, orz și mei¹⁷ pariciei dau din
roadele pământului cito o claiie din zece
clăi.

(9) Pentru porumb¹⁸ dau o baniță¹⁹ din zece.

(<19>) Pariciei trebuie să dea stăpinilor pă-
mântului la sărbătoarea crăciunului cito
o găină fiecare, iar la paști (restul nu este
copiat).

<17> ... sau băcănie pe moșia pe care șade
să nu aibă decit stăpinul pământului (vezi
mai sus).

(<20>) Paricul nu poate să facă moară.

(<21>) În bălti sunt foți liberi să pescuiască,
din stăpinului băltii întreiala, adică din
trei pești unul.

(<22>) De cînd paricul a curăta pământul
ca să-l semene nu poate nici stăpinul pă-
mântului să-i ia acel loc, pînă ce nu-l
părăsește paricul însuși.

¹⁷ δραχή

¹⁸ νοικοκύρης

¹⁹ δίσμα

²⁰ κλάγιαν

²¹ μέτι

²² τὸ ποροῦμπι

²³ βανιτζαῖς

²⁴ τοῦ χορέου

²⁵ ἀπὸ μίαν δρυνιθαν

²⁶ ἐν αὐγόν

²⁷ μπακαλικόν

²⁸ εἰς τὴν μοσίαν

¹⁴ δραχή

¹⁵ μπακαλικόν

¹⁶ μοῦλκι

¹⁷ μέτι

¹⁸ ποροῦμπι

¹⁹ μίαν μπάνιτζαν

A § 15, BC § 8. — 22 mai 1767; iun. 1775.

A § 16. — 22 mai 1767 (baniță de 22 de ocale).

BC § 9. — Mănăstirea Dealului cere 4 banițe de 52 de ocale la pogon: 11 nov. 1779.
Domnia ordonă aplicarea baniței înheritate, 4 banițe la pogon: 12 febr. 1780.

B § 20. — 4 mai 1774; pentru moară se plătește 1 oium din 12: 1 iun. 1776.

C § 18. — Cu învoială sătenii au mori pe moșia mănăstirii Găjeni și plătesc 4 tal.
pe an: 8 iul. 1776; sătenii din Costești, pentru morile lor luate pe nedrept de Mân. Bistrița
plătesc tretina morii: 14 dec. 1776; Mănăstirea Bistrița ia morile sătenilor, dar în altă parte
a moșiei sătenii dău tretina morii: 29 mart. 1777.

C

17. Nici un rumân nu are volnicie să vinză vin sau rachiu pe moșie făr de voiia stăpinului sau să aibă băcănie, făr de numai de să va aşaza cu stăpinul moșii, după cum mai sus s-au zis.

8. Pentru griul și orzul ce seamănă, au să dea din zece clăi una. Numai să aibă datorie lăcitoriu și cără dijma aceia cu însuși carul său la aria stăpinului moșii după obiceiu. Iară cind sau din lenevire sau din nebăgare de seamă nu va urma, după cum s-au zis, și îs va rădica și griul lui tot, atunci ispravnicul județului să aibă a face împlinire stăpinului moșii.

9. Pentru porumbu au să dea din zece baniți una.

17. ... sau să aibă băcănie, făr de numai de să va aşaza cu stăpinul moșii, după cum mai sus s-au zis.

18. Lăcitorul nemernic nu poate să facă moară, fiindcă aceasta iaste a o face stăpinul moșii.

19. La bălți sănt slobozi lăcitorii a vîna pește, dind stăpinului zeciuiala, adică din zece pești unul.

20. Locul ce-l va curăți nemernicul, adică lăcitoriu, ca să-l semene sau să facă fin sau grădină, nu poate stăpinul moșii să i-l ia.

B § 21. — Din 10 pești un pește sau din 10 bani un ban : 12 dec. 1765 ; 23 febr. 1766 ; 10 iun. 1776 și 28 febr. 1780 (zeciuiala peștelui sau a banilor).

C § 10. — Întreiala de pește : 16 ian. 1773 (cartea lui Gr. Ghica din 11 apr. 1750 pentru mănăstirea Căldărușani) ; Întreiala peștelui ; 22 febr. 1779 (nr. 502).

A

B

(23) Cind o perdea de oi fată pe o moșie oarecare, stăpînul pămîntului ia un miel și un groș, și perdeaua de oi săde acolo de la bunăvestire pînă la sfîntul Gheorghe.

(24) Cind paricul nu lucrează 12 zile pe an, dă un groș pentru familia lui și zeciulală din toate roadele sale.

B § 24. — 1 zlot pe an : 23 dec. 1765 ; 12 dec. 1765 ; 23 febr. 1766 ; 13 sept. 1768 ;
2 și 24 febr. 1775.
C § 22. 11 iun. 1775 ; 24 febr. 1779.
90 de bani : 26 apr. 1770 ; 29 mai 1773.
— Se plătesc cele 12 zile la prețul minii de lucru : 1 aug. 1773.
— Se interzice să se ia de la Plăieșii din Slănic, 2,60 tal. de casă cu nume de clacă : 23 mart. 1776.
— Se interzice și mân. Găiseni să ia 1 tal. 1 pol de casă pentru clacă în loc de 1 zlot : 8 iul. 1776.
— Mân. Arnota ia 3 tal. de om ; se aproba 1 zlot : 20 dec. 1776 ; Mân. Hurez cere un zlot de vatră și clacă : 15 iul. 1779 ; Sătenii mân. Tismana nu dau zlotul de vatră (vadră?) : 30 oct. 1779 ; La mân. Dealul, șase zile sau un zlot : 11 nov. 1779 ; Mân. Dealul cere 3 tal. pentru clacă : 11 nov. 1779.
— În loc de clacă, 4 parale de vită mare dacă au : 22 sept. 1776.

C

21. De la perdelile de oi ec sănt cu fătăciure pe moșie, arc să ia stăpinul moșii de toată perdeaoa cite un miel i cite ta>l <^{rințul Gheorghie.}

22. Cind stăpinul moșii nu va avea de lucru să lucreze lăcuitarii ceale doasprezece zile de clacă, atunci lăcuitarul să dea cite un zlot de casă și să nu aibă volnicie stăpinul moșii. cind nu va avea de lucru pe moșia aceia ce șăd acei lăcuitori, să-i ducă la altă moșie a lui de părtată, ca să i clăcuiască aceale dooasprezece zile, afară numai de va fi ce'laltă moșic aproape de aceia ce să află cu șădereca, ca de doao sau cel mult de trei ceasuri și de nu vor putea să-ș isprăvească lucru și trebuinta cu acei lăcuitori ce-i are pe insuș acea moșie.

Care sunt primele observații prilejuite de această concordanță?

Ordinea dispozițiilor este aceeași în B și C și puțin diferită în A. Paragrafele 18—19 din B lipsesc în C, dar figurează în A. Paragrafele 4, 14, 20—22 din B și 4, 14 din C lipsesc în A. Paragraful 17 (BC) = 14 + + 18 (A). Paragrafele 21—22 (C) lipsesc din A și B. Românismele grecizate, unele comune, sănt destul de numeroase în toate cele trei texte. Diferențele de formă minime între textele comune nu prezintă nici un interes de fond. Termenul ἀσπρα figurează în C, pe cînd γροσί din C și B nu se găsește în A, iar ζολότα numai în C.

Așezămîntul A nu dă expres clăcașului putința de a vinde vin cu voia stăpînului pe moșia pe care acesta nu deschide cîrciumă proprie (BC 4), nici nu prevede anume dreptul celui din urmă de a relua pe seama sa grădinile clăcașului fugit sau decedat fără moștenitor (BC 14).

Din A lipsesc : interdicția pentru clăcas de a-și face moară (B 18 ; C 20) ; darea de pește din bălți (B 21 ; C 19) ; importantul drept al clăcașului de a nu fi depoșeat de curătura sa (B 22 ; C 20), cu precizarea că ea revine stăpînului numai în caz de posesiune voluntară de către clăcas, ceea ce este și o aplicare a principiului deja enunțat pentru grădini (BC 14).

Două obligații țărănești sănt mai grele în B decît în A : a) 4 bani de stup (B 10) față de 2 bani de stup și un roi din douăzeci în A 7 ; b) 12 bani de rîmător pentru hrana lui în pădure iarna (B 13) față de 4 bani în A 10. Alternativa de 20 de vedere sau 20 de bani la otaștină (B 2) lipsește în A 2, care prevede numai darea în natură.

Din *Pravilniceasca condică* au dispărut următoarele dări : a) aplicarea dreptului derepriză ca în A 4, B C 5, la livada nelucrată de clăcas timp de trei ani (A 13, B 18) ; b) darea găinilor la crăciun și a găinilor și ouălor la paști (A 17 completă ; B 19 necompletă, vezi mai sus). A apărut însă darea pentru perdelele de oi (C 21) și răscumpărarea clăcii prin plata unui zlot de casă, precum și dispoziția privitoare la distanță maximă ce se poate impune clăcașului ca deplasare pentru efectuarea clăcii (C 22).

Deosebit de semnificative în sensul deja definit sănt diferențele dintre B și C.

Cuantumul dărilor este degrevat în C față de B : a) o clai de fin din 10 în loc de 2 care din 10 (CB 7) ; b) nimic pentru roi (C 10) ; c) darea pentru hrana rîmătorilor din pădure după învoiearea cu stăpînul, care poate declara oprită una din pădurile sale, față de darea de 4 bani (A 10) și de 12 bani pentru un rîmător în timpul iernii (B 13) ; d) un pește din 10 față de unul din trei (C 19 ; B 21).

În ceea ce privește modalitățile de executare, în C apar următoarele inovații : a) valabilitatea învoielilor pentru o clacă sub 12 zile (C 1) ; b) motivarea soluției și obligația de marcare a vedrei domnești pentru a nu se năpăstui săracii prin mărire a vedrei de otaștină (O 2) ; c) posibilitatea de a sădi pe loc străin dacă nu este trebuit stăpînului, dîndu-se numai dijma, fără autorizație prealabilă (C 3) ; d) exonerare în caz de fortă majoră la sanctiunea pentru părăsirea viei (C 5) ; e) reglementarea modului de ridicare a dijmei, orz și mei (C 8) ; f) alternativa brînză sau bani (C 12) ; g) modalitate de executare la darea pentru rîmători (C 13) ; h) precizarea că dreptul de a face moară revine numai stăpînului (C 18).

O observație generală care se impune este aceasta. Absența unei dispoziții dintr-unul din cele trei așezăminte, și mai ales din A și B, nu este o dovedă că ele nu se practicau. Ar fi necesar ca cel puțin pe baza datelor din *Documente privind relațiile agrare*, vol. I (Țara Românească), să se adauge la fiecare așezămînt toate cazurile cunoscute de aplicare a dispozițiilor lor, cu specificul fiecăruia dintre cele trei acte normative. Pentru anii 1765—1781, noi am efectuat mai jos această operație, limitîndu-ne la materialul din DRA I. Rezultatul ei, cînd va deveni exhaustivă, va ilustra și mai sugestiv o anumită discrepanță, în descreștere, care a existat între reglementările scrise și practica juridică și judiciară. Ea va contribui la datarea actelor A și B și va permite să se vadă precedentele fiecărei reglementări în practica anterioară.

În așteptarea acestor rezultate și a adîncirii problemelor ridicate aici sau cu soluții schițate ipotetic, avem convingerea că posedăm astăzi o imagine cu mult mai bogată decît pînă de curînd asupra reglementării de drept scris a relațiilor agrare în perioada 1756—1781, iar politica agrară și opera legislativă a lui Ipsilanti, ca și opera de condificare a lui Fotino, ne apar într-o lumină mai complexă și veridică, începînd cu acuitatea contradicțiilor de tot felul și cu proporțiile luptei sociale dintre boierimea conservatoare și țărăniminea dependentă, între care rolul domniei nu este nici ușor, nici liniar și nici desprins de interesele de clasă.

Fig. 1. — Cod. suppl. gr. 1323 al Bibliotecii Naționale din Paris, conținând versiunea lărgită (ed. 3) a *Manualului de lege* din 1766 al lui Mihai Eftimie (n. 284 d).

titulul „Despre datoriiile pe care le au „rumâni” față de stăpini moșilor”, reprezentând codificarea unui așezămînt agrar (după 1771), el căruia originalul este cunoscut (Bibl. Acad. R. S. România Sery, Foto). www.dacoromanica.ro

Feb 2nd. 1866.
Rec'd from

Oberzunia rípias d'occaçipos. Spic' qu'las. Si va iço li Cigean ikt. e'ra le ye. E'nd' d'arby
jols p'ls amf'os erp'os. d'g'ble iço'. li d'orin égos l'urde. li k'ri p' sp'ce: i'nd'ròs.
n'cessor li y'los. p'li'os p'li'os. li'k'les p'li'os. li'k'les. li'k'les. li'k'les. li'k'les.
li'k'les. li'k'les. li'k'les. li'k'les. li'k'les. li'k'les. li'k'les. li'k'les. li'k'les.

Reis gestempelt. Sieglaubiger
1870. 12.

Μετανοόποιος θέρη εργάστων, ο οχυρός τίθεται, η πόλη γίνεται αναπόφευκτη
επιτήρησης διαπλάνης και η απόλυτη θέρη εξασφαλίζεται.
Επειδή δε τέτοιος ισχύς, ο οχυρός ταύτης φέρεται ότι έχει παραγγελείται - έχει-
παραγγελθεί. Είναι επομένως, η ίδια πόλη γίνεται αναπόφευκτη επιτήρησης
(είτε οχυρός οχυρός γιατί είναι επιτήρηση) η οποία η οχυρότητα της
παρέχεται.
(1) Δεδομένη ότι μετανοόποιος διεύθυνε στρατιώτη στην Κύπρο.

- (2) Írda ölgván zöldi piłekről zöld Gázra piłka. 2 ro. origo.
 (3) Óta Szabó rószánál építészt kérte ki az olaszoktól könyököt.
 (4) Óta hűségesként tiszteletben szolgálja az olaszokat. Óta Szabó, aki örökké pihen
 azzal, hogy azzal, hogy az olaszokat. Óta hűségesként tiszteletben szolgálja az olaszokat.
 (5) Óta örökké hűségesként tiszteletben szolgálja az olaszokat. Óta hűségesként tiszteletben szolgálja az olaszokat.
 (6) Óta hűségesként tiszteletben szolgálja az olaszokat. Óta hűségesként tiszteletben szolgálja az olaszokat.
 (7) Óta hűségesként tiszteletben szolgálja az olaszokat. Óta hűségesként tiszteletben szolgálja az olaszokat.
 (8) Óta hűségesként tiszteletben szolgálja az olaszokat. Óta hűségesként tiszteletben szolgálja az olaszokat.
 (9) Óta hűségesként tiszteletben szolgálja az olaszokat. Óta hűségesként tiszteletben szolgálja az olaszokat.

Fig. 2. — *Manualul de legi* din 1777 al lui Mihail Fotino (= proiect pentru primul cod pregătit la începutul domniei lui Al. Ipsilanti), ff. 53^r.

Carteza a IV-a, titlul al 11-lea, „Despre metrocomiți (moșneni) și parici țărani dependenți, clăcași” (Bibl. Academiei R. S. România Serv. Foto).

Digitized by Google

Reincarnation. The Reincarnation of
Jesus Christ

Vay a su casa y se le dio la llave (que es de su casa en el pueblo).
Luego, se dirigió a la casa de su hermano y se quedó allí.

Fig. 3. — *Manualul de legi* din 1777 al lui Mihail Fotino (= proiect pentru primul cod pregătit la începutul domniei lui Al. Ipsilanti), ff. 53^r.

Carteaua IV-a, titlul al 11-lea, „Despre metrocomiți (moșneni) și parici țărani dependenți, călașari” (Bibl. Academiei R. S. România Serv. Foto).

DOMENIUL BOIERESC AL LUI RADU ȘERBAN
DE
CONSTANTIN REZACHEVICI

Formarea domeniului boieresc, îndeosebi a marelui domeniu, constituie o problemă de bază pentru înțelegerea întregii orînduirii feudale. Acest proces evolutiv, surprins în linii directoare în secolele XV–XVI, a atras atenția istoricilor noștri încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar o reconstituire monografică a marilor proprietăți boierești din această perioadă nu a fost întreprinsă pînă în ultimul timp. Problema suprafeței domeniului boieresc¹ și a repartiției sale în raport cu suprafața țării și a celorlalte forme de proprietate, fenomen de primă însemnatate în elucidarea mecanismului de formare și dezvoltare a relațiilor feudale în veacurile XV–XVI, nu poate fi deplin rezolvată fără cunoașterea amănunțită a marilor proprietăți boierești din această perioadă. Un prim pas în această direcție a fost făcut prin studiul lui I. Donat asupra proprietății boierești a lui Mihai Viteazul².

Cercetarea domeniului feudal al marelui paharnic Șerban, moștenitor al averii Craioveștilor, are ca scop reconstituirea acestuia, pe baza documentelor păstrate, viitorul domn fiind unul dintre puținele exemple de mari boieri de pînă la 1600 a cărui stăpînire poate fi în întregime cunoscută. O comparație cu domeniul celorlalți boieri din divanul lui Mihai Viteazul, și în primul rînd cu cel al Buzeștilor, relevă astfel cea mai importantă stăpînire boierească din Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea, pînă acum necercetată.

Reconstituirea acestui întins domeniu, pornind de la studiul tuturor izvoarelor care-l menționează, nu poate fi efectuată decît prin cunoașterea amănunțită a istoricului fiecărui sat component, pentru a putea astfel urmări proveniența sa sub raportul moștenire, zestre, cumpărări, vînzări, reflectînd procesul dinamic de formare a domeniului, precum și soarta

¹ Calcule ale numărului de sate pe diferite domenii, în *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, București, 1957, p. 229–230, 249–250, 252–256, și *Istoria României*, II, București, 1962, p. 310, 589, 853.

² *Salele lui Mihai Viteazul*, în „*Studii și materiale de istorie medie*”, (1960), p. 465–506. Acest domeniu a fost alcătuit de Mihai din sate cumpărate și din zestrea soției sale Stanca, domeniu, avînd o viață scurtă în comparație cu cel al Craioveștilor.

sa ulterioară. Din această cauză, cercetarea de față are ca limite perioada cuprinsă între începutul secolului al XVI-lea, cind o serie de sate aparținând domeniului boieresc al lui Radu Șerban apar în proprietatea Craioveștilor, și mijlocul secolului al XIX-lea, cind aflăm ultimele mențiuni ale acestora în stăpînirea Cantacuzinilor și a mănăstirii Cotroceni³.

I. ORIGINEA DOMENIULUI BOIERESC AL LUI RADU ȘERBAN SUB RAPORTUL LEGĂTURILOR DE RU DENIE CU BOIERII CRAIOVEȘTI ȘI MARGINENI

În cadrul luptei pentru domnie după moartea lui Mihai Viteazul, alături de calitățile militare, o a doua condiție, esențială în determinarea poziției viitorului domn în raport cu a celorlalți pretendenți, și în primul rînd cu boierii Buzești, era aceea a stăpînirii unui puternic domeniu feudal. Stabilind numărul și repartiția geografică a celor 71 de sate și părți de sate aflate în stăpînirea marelui paharnic Șerban la data alegerii sale ca domn, apare lipsa poziției să în sinul clasei sociale din care făcea parte.

Pentru cercetarea originii domeniului boieresc al lui Radu Șerban, caracteristic tipului „de moștenire”, cunoașterea legăturilor dintre Craiovești și fiul jupînesei Maria din Coianî, care apare la sfîrșitul secolului al XVI-lea ca moștenitor direct al unei însemnate părți din avere Craioveștilor, este de mare însemnatate, cu atât mai mult că nu sînt cunoscute decît două cazuri de cumpărare a unor sate de către Radu Șerban înaintea domniei⁴. Pe baza unor documente din 1586, 1588 și 1590, cunoscute mai demult, dar mai ales a hrisovului din 17 mai 1589, publicat întîia oară în 1952, în care sunt amintiți frații Craiovești și soarta averii lor⁵, putem stabili astăzi că domeniul boieresc al lui Radu Șerban „de moștenire” provine în întregime din avere Craioveștilor, urmăriți ai lui Radu postelnic Craiovescu prin Maria, fiica sa, căsătorită cu Șerban mare ban (1535–1539), Anca din Coianî, nepoata sa, soția lui Neagoe mare ban (1560–1562), și, în sfîrșit, Maria din Coianî, căsătorită întîia dată în timpul lui Mircea Ciobanul cu Radu postelnic, tatăl lui Radu Șerban⁶, și a doua oară în 1586 cu Nica mare armăș⁷.

³ Lipsa spațiului tipografic nu a permis publicarea *Anexelor* cu istoricul celor 71 de sate și părți de sate stăpînite de Radu Șerban ca boier; pe temeiul lor s-a putut stabili dinamica procesului de formare a domeniului.

⁴ Satele Curești, jud. Ilfov, și Gropeni, jud. Teleorman (ambele dispărute azi). La 2 decembrie 1620, Radu Mihnea întărește lui Ioan paharnic satul Curești, „cumpărat de râposatul Șerban voievod încă de cind au fost domnia-lui boier în dregătoria de mare paharnic” (transcriere la Institutul de istorie). În aceeași zi, Radu Mihnea întărește dania lui Radu Șerban către Albu comis din Brezoaia, ocine cu români la Gropeni „cumpărate încă de cind au fost domnia lui boer mare paharnic” (D.I.R., B., XVII – 3, p. 617). Pentru localizări s-au folosit județele istorice din secolele XVI–XVII.

⁵ D.I.R., B., XVI–5, p. 255–257, 365, 402–407, 434–438; cf. și Șt. Ștefănescu, *Incepiturile băniei de Craiova. Pe marginea unui document recent publicat*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I (1956), p. 326.

⁶ Un act din 13–15 septembrie 1624 menționează că părinții lui Radu Șerban au avut pîră cu Radu Florescu pentru satele Dobreni și Vladimirești în zilele lui Mircea Ciobanul (regist la G. D. Florescu, *Boierii din Margineni în secolele XV și XVI*, Vălenii de Munte, 1930, p. 45–47), deci Maria din Coianî era căsătorită la acea dată cu Radu postelnic, tatăl lui Radu Șerban, amintit ca soț al ei și la 1580 (D.I.R., B., XVI–4, p. 462).

⁷ D.I.R., B., XVI–5, p. 256; vezi și *Genealogia familiei de boieri Craiovești*, anexă la Șt. Ștefănescu, *Bănia în Tara Românească*, București, 1965.

În legătură cu situația averii lui Șerban mare ban din Izvorani, înfloritoare în timpul lui Vlad Înecatul, împrejurările în care-și încheie cariera politică înainte de 1543 în luptă cu Radu Paisie și care au dus la pierderea întregii sale averi au făcut ca în domeniul lui Radu Șerban să nu aflăm din partea sa decât părți din Izvorani, jud. Muscel și Pădureț, pe care acesta le vinde lui Mihai Viteazul la 11 mai 1597, din Bicleș, jud. Mehedinți, dania lui Neagoe Basarab din 1513, și Dragomirești, jud. Dolj, primit probabil ca zestre de soția sa din satele lui Radu postelnic Craiovescu și exceptat de la confiscarea pentru „hiclenie” ca sat de zestre Craiovesc⁸.

Nu se știe nimic despre familia lui Neagoe mare ban, bunicul lui Radu Șerban, iar despre avereia sa nu avem decât o singură mențiune, într-un act din 1563—1567, prin care i se atestă stăpinirea unor mori pe Neajlov⁹, aşadar, din partea sa, domeniul moștenit de Radu Șerban nu a înregistrat nici o creștere.

Asupra activității politice și averii lui Radu postelnic, tatăl lui Radu Șerban, nu avem nici o informație, iar în ce privește pe Nica mare armaș, din 1586 al doilea soț al mamei sale, documentul din 17 mai 1589 arată limpede că jupineasa Maria și fiul ei Șerban al doilea paharnic îl înfrățesc pe a treia parte din averile lor, de unde rezultă că nici din partea sa Radu Șerban nu a moștenit nimic. Din cele de mai sus rezultă că atât Șerban din Izvorani și ginerele său Neagoe banul, cît și cei doi soții ai Mariei din Coianî, Radu postelnic și Nica armaș, nu au sporit domeniul Craiovesc moștenit de Radu Șerban. Aceasta explică de ce atât în testamentul său din 1620, cît și în cel al Elinei Cantacuzino, fiica sa, nu sunt menționate decât averile moștenite de la Anca și Maria din Coianî, bunică și mama lui Radu Șerban.

O altă parte din domeniul său o formaau satele din zestreia soției sale, Elina din Mărgineni, pe care un document din 1610 mai 17 o arată ca fiică a „răposatului Șerban din Mărgineni”, descendenta a lui Drăghici vornicul, etitorul mănăstirii Mărgineni, și totodată strănepoata a lui Radu de la Afumați, în care calitate moștenise numeroase sate¹⁰.

Această privire de ansamblu asupra legăturilor de rudenie ale lui Radu Șerban cu Craiovești și Mărginenii, necesară pentru cunoașterea originii proprietății sale boierești, ne ajută să urmărim în continuare modalitatea și căile de transmitere a satelor, fiind utilă pentru identificarea și localizarea acestora prin cunoașterea vechilor proprietari.

II. IZVOARE PENTRU STUDIUL DOMENIULUI BOIERESC AL LUI RADU ȘERBAN

Documentele din timpul domniei lui Radu Șerban menționează rareori stăpinirea sa boierească, iar testamentul său, redactat la 28 februarie 1620 la Viena, o indică global, sub termenul „toate moșiile” pe care

⁸ D.I.R., B., XVI I. p. 96—97, vol. 4. p. 251, vol. 6. p. 265.

⁹ Ibidem. vol. 3, p. 181. Mare ban între 1560 și 1562, continuă să apara pe primul loc în divan ca fost mare ban între 22 octombrie 1563 și 25 ianuarie 1568 (ibidem, p. 185, 216, 218, 235, 237—238, 258), după care lipsesc alte știri asupra sa.

¹⁰ D.I.R., B., XVII—1. p. 467. Cf. G. D. Florescu, op. cit., p. 95. Înrudirea dintre Mărgineni și Craiovești, cunoscută și de autorul *Genealogiei Cantacuzinilor*, datează de la începutul secolului al XVI-lea, prin căsătoria lui Radu Craiovescu cu Velica din Sitoiaia.

mama sa, doamna Maria „au lăsat cu gură dumneaei... căte sănt despre partea dumneaei și despre a părinților dumneaei, nepoată-sa și fetei noastre Ancăi”¹¹. Informațiile documentare în legătură cu această problemă trebuie căutate deci în perioada anterioară și cea următoare domniei sale. După proveniența satelor domeniale (cele de moștenire și cumpărătoare ale lui Șerban paharnic și cele din zestrea Elinei din Mărgineni), ele se împart în două categorii : cele care menționează direct stăpînirea lui Șerban și a mamei sale și cele care permit reconstituirea satelor de zestre ale soției sale, Elina,

Principalul izvor referitor la domeniul boieresc al lui Radu Șerban îl constituie hrisovul amintit mai sus, din 17 mai 1589, provenind din actele Craioveștilor. Prin el, Mihnea Turcitol întărește Mariei din Coianî și fiului ei, Șerban al doilea paharnic, 28,5 sate și 548 de vecini, moștenire din averea Craioveștilor, partea lui Radu postelnic¹².

Un alt izvor de bază pentru studiul satelor boierești ale lui Radu Șerban este actul din 7 februarie 1668, prin care Radu Leon întărește fiicei lui Radu Șerban, Elinei postelniceasa Cantacuzino, și fiilor ei, după moartea surorii sale Ancuța, „satele, moșile, rumâni, țiganii, căți să trag de la moașa lor, jupineasa Anca ot Coianî” : 24 de sate, jumătăți de sate și vii, „de moșie, de strămoșie, cîstigate de la bătrînii moșii lor, încă din descălecatu țărăi”¹³. Dintre acestea, 10 sunt sate întregi, care apar și în actul din 1589 în partea lui Radu postelnic Craiovescu, la care se adaugă satul Obedeni din județul Ilfov, cumpărat probabil de jupineasa Anca din Coianî¹⁴. Pe lîngă acestea, actul din 1668 cuprinde 8 jumătăți de sate din partea Ancăi din Coianî, care nu apar în actul din 17 mai 1589¹⁵. Ele provin din zestrea Velicăi din Șitoaia, soția lui Radu postelnic Craiovescu și fiică a lui Vintilă Florescu mare vornic. Celelalte jumătăți sunt atestate în stăpînirea boierilor Florești, rude în același timp și cu doamna Elina, soția lui Radu Șerban¹⁶. În același act din 1668 sunt amintite în partea Ancăi din Coianî 5 vii, la Vărăști, Viisoara, Fîntînele, Dobreni și Punghina, moștenite de Cantacuzini prin nepotul ei Radu Șerban, satele respective aflindu-se înainte de 1600 în stăpînirea acestuia¹⁷.

În afara satelor cuprinse în documentele din 1589 și 1668, mai apar în stăpînirea lui Radu Șerban 9 sate din acte diverse, aparținând primei

¹¹ D.I.R., B, XVII-3, p. 484-485.

¹² Ibidem, XVI-5, p. 402-407. Pentru localizarea satelor cuprinse în actele citate în acest capitol, vezi tabloul sinoptic al satelor și harta repartiției lor.

¹³ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, București, 1902, p. 72-75.

¹⁴ În documentele interne, acest sat nu apare decât la 7 februarie 1668 (N. Iorga, loc. cit.). Se află în vecinătatea satelor Craiovești, Dobreni, Vărăști și Vladimirești. Față de hrisovul din 1589, în actul din 1668, din numărul satelor întregi lipsesc 11, unele fiind vîndute chiar de Radu Șerban (Halmajul, Vianul).

¹⁵ Vladimirești (jud. Ilfov), Bezdead (jud. Dîmbovița), Florești (jud. Ilfov), Răstoaca (jud. Dîmbovița), Meri (jud. Ilfov), Gruia, Risipit și Șirbeiu (jud. Mehedinți).

¹⁶ D.I.R., B, XVI-2, p. 94; N. Iorga, loc. cit.; Muz. de ist. București, nr. 27 112; Acad. R. S. România, CCI 20. Pentru legăturile de rudenie, v. I. C. Filitti, *Banatul Olteniei și Craioveștili*, extras din „Arh. Olt.”, Craiova, s.a., p. 38.

¹⁷ Acad. R. S. România, CCCLXVIII/90, D.I.R., B, XVI-5, p. 364-366, 403; N. Iorga, op. cit., p. 52-53, 72-75, 88. Viisoara și Fîntînele erau cuprinse în stăpînirea lui Radu Craiovescu.

jumătăți a secolului al XVII-lea¹⁸, alte 10 sate dintre cele menționate la 1589 și 1668 fiind amintite în proprietatea lui Radu Șerban în documente izolate¹⁹.

Pentru satele de zestre ale Elinei din Mărgineni avem mai puține informații, izvorul principal fiind hrisovul lui Radu Leon din 7 februarie 1668. Prin el se întăreste Elinei Cantacuzino „satele, moșile și rumâni și tiganii cîte să trag de la moșii lor : Udriște vîstierul, Drăghici dvornicul ot Mărgineni” : 17 sate și părți de sate, la care se adaugă doi munți, Prislopul în hotarul Secăriei și Comarnicul²⁰. Aceste sate, alături de cele provenind de la Anca din Coianî, sunt menționate și în diatele Elinei Cantacuzino din 1 și 18 septembrie 1667, precum și în alte acte ale Cantacuzinilor, moșile „scaunului Mărginesc” fiind moștenite de ultimii patru fii ai săi, în timp ce moșile de la „răposata jupineasă Mariia ot Coianî” sunt împărțite între toți fiii Elinei Cantacuzino, în afara lui Șerban Cantacuzino. Îndepărarea sa de la moștenirea părintească o dată cu urcarea pe tron reflectă grija Elinei de a nu periclită printr-o eventuală mazilire a lui Șerban satele moștenite de la părinții săi, Radu Șerban și Elina din Mărgineni²¹.

Din alte acte rezultă că din zestrea Elinei din Mărgineni au făcut parte jumătate din Rușetu, cealaltă jumătate aparținând Mariei din Bucov, nepoată de vară doamnei lui Radu Șerban, viile de la Golești, probabil părți din Cornu și satul Dedelov, care provine din stăpînirea Mărginenilor²².

Sintetizind datele de mai sus referitoare la izvoarele domeniului boieresc al lui Radu Șerban, după tabelul sinoptic de la sfîrșitul lucrării rezultă că, din totalul unităților funciare cuprinse în domeniu, 33 sunt amintite în documentele Craioveștilor, referitoare numai la satele lui Șerban paharnic, 40 în actele Cantacuzinilor, menținând satele lui Șerban și ale Elinei din Mărgineni, și numai 12 în acte separate, din proprietatea ambilor soți, aici fiind incluse și cele două sate cumpărate de Radu Șerban în timpul boieriei, pentru care avea informații sigure.

III. REPARTIȚIA TERITORIALĂ A SATELOR DOMENIALE

Problema în sine este dificilă, necesitând în prealabil localizarea satelor în cadrul județelor secolului al XVII-lea, ceea ce condiționează cunoașterea istoriei acestor sate, pentru a se evita confuziile legate de exis-

¹⁸ Bucovățul, Cireșovul din Deal, Coșoveni, Curești, Gropeni, Izvorani, Plena, Seaca și Zăvalul (*D.I.R.*, B, XVI–6, p. 265, XVII–1, p. 206–207, 281–282, 331–332, 366–367, vol. 3, p. 617; Gr. Tocilescu, *Hrisovul Buzeștilor*, în „Tinerimea română”, I (1898), p. 121).

¹⁹ Prundu, Radovanu, Flintinele, Vianul, Segarcea, Strehia, Vărăști, Halmăjul, Predești, Runcu (*D.I.R.*, B, XVI–5, p. 58–59, 364–366, XVII–1, p. 27, vol. 2, p. 18–19, 287–288, vol. 3, p. 230–231; Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 112, 117–118; *Monografia județului Dolj*, în „Oltenia”, VIII, Craiova, 1944, p. 40–41.

²⁰ Dintre acestea, 3 sunt sate întregi: Căprești, Dudești (jud. Buzău) și Scrofeni (jud. Rimnicu-Sărat), 13 jumătăți de sate la Mărgineni, Filipești, Comarnic, Secărie (jud. Prahova), Brănești (jud. Dâmbovița), Poiana, Iadera (jud. Prahova), Moreni (jud. Prahova), Bertești (jud. Ialomița), Gurguiat, Căscioare, Zăvalu (jud. Rimnicu-Sărat), Cetățele (jud. Ialomița) și un sfert din Sărata (jud. Buzău) (N. Iorga, *op. cit.*, p. 72–73). Tot în stăpînirea Elinei se aflau muntele Floreil și Bucegii.

²¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 104–110; cf. și p. 42–60, 84–95, 124–127, 138.

²² *D.I.R.*, B, XVI–1, p. 34, 98, XVII–2, p. 276, 401, vol. 3, p. 98–99, 235–237, vol. 4, p. 561–563; Arh. st. Buc., Ep. Arges, VII/12.

tență satelor cu același nume²³, a hotarelor și în general a tuturor amănuntelor toponimice cuprinse în documente, pentru localizarea satelor dispărute.

Din datele tabelului sinoptic amintit mai sus rezultă că, între cele 71 de unități funciare domeniale, 43 sunt sate întregi, 25 jumătăți de sate și 3 vîi²⁴, repartizate pe județe în felul următor: 13 unități funciare în Mehedinți, 14 în Dolj, cîte una în Gorj, Olt, Argeș și Muscel și Pădureț, 5 în Teleorman, 3 în Dimbovița, 4 în Vlașca, 10 în Ilfov, 8 în Prahova, 2 în Ialomița și cîte 4 în Buzău și Rîmnicu-Sărat.

Cercetarea hărții și a graficului repartizării satelor pe județe indică trei zone de concentrare maximă a satelor domeniale. Cea mai importantă este în județele Dolj și Mehedinți, în partea dunăreană a cîmpiei Olteniei, numărul satelor ajungînd aici la 27, din satele de moștenire ale Craioveștilor, concentrate unul lîngă altul pe ambele maluri ale Jiului și în partea de răsărit a județului Mehedinți. Cea de-a doua zonă de concentrare a satelor boierești aparținînd lui Radu Șerban este în județul Ilfov, cuprinzînd 10 sate, strîns grupate pe malurile Argeșului pînă la Dunăre, provenind tot din satele moștenite de la Craiovești, a treia zonă de concentrare fiind în județul Prahova, în care se află grupate 8 sate, din zestrea Elinei din Mărgineni. Urmează apoi județe cu concentrare de sate mijlocie, cum este Teleormanul, cu 5 sate Craiovești grupate în jurul bălăilor Suhaei și Călmățuiului, Vlașca și Dimbovița, cu cîte 3—4 sate Craiovești, făcînd corp comun cu cele din județul Ilfov. În partea de răsărit a Cîmpiei Muntene, în județele Ialomița, Buzău și Rîmnicu-Sărat, cuprinzînd de la 2 la 4 sate, răspîndite în cîmpie, la distanțe relativ mari în raport cu satele din celelalte județe, se află cea de-a doua zonă a satelor de zestre a doamnei Elina, din moștenirea boierilor Mărgineni.

Din aceste observații rezultă ca o caracteristică a domeniului boieresc analizat fenomenul de concentrare pe anumite zone a satelor, îndeosebi a satelor Craiovești. Din totalul celor 71 de sate și părți de sate, doar patru erau izolate, cîte unul de județ: Runcu în Gorj și Cireșovul din Deal în Olt, din partea Craioveștilor, viile de la Golești, cumpărate probabil de doamna Elina în Argeș, și Izvoranii din Muscel și Pădureț, partea lui Șerban mare ban din Izvorani. Din punct de vedere al zonelor geografice, satele domeniului erau repartizate în majoritate în partea de cîmpie a țării, cu centrul de greutate axat spre Dunăre, cu excepția celor din județul Prahova.

Satele de la Dunăre beneficiau de vecinătatea marilor bălți bogate în pește: Bistrețu, Cîrna (Măcesu și Marmurile), Suhaiu și bălăile Călmățuiului (Căcănaul, Vîisoara și Fîntînele), Greaca (Căscioare) și Gălețuiu (Curești), pentru a nu pomeni decît pe cele mai importante²⁵. Si satele doamnei Elina din răsăritul Cîmpiei Muntene dispuneau de însemnate resurse piscicole, prin bălăile de la Căscioarele din Rîmnicu-Sărat, Gurguiați și Bertești. Venitul boieresc al acestor bălți era apreciabil. Un docu-

²³ Dacă s te cu același nume se întîlnesc în stăpinirea aceleiași familii, nu cunoaștem ușemenea cazuri în cadrul aceluiasi județ. Din domeniul lui Radu Șerban citez satele Căscioare din județele Ilfov și Rîmnicu-Sărat.

²⁴ Alte 4 vîi sunt cuprinse în cadrul satelor de care aparțin.

²⁵ Cf. C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și pisciculturii în România*, vol. I, București, 1964, p. 105, 106, 112, 121, 123—124. Zece sate din domeniul boieresc al lui Radu Șerban erau așezate lîngă bălăi.

ment din 5 martie 1639 în legătură cu ultimele două, aflate atunci în stăpînirea lui Constantin postelnic Cantacuzino, ginerele lui Radu Șerban, și Dumitrașcu clucer Filipescu, arată că el se ridică la 5 ughi pe lună, valoarea acestor două bălti atingând însemnata sumă de 1 200 de galbeni²⁶.

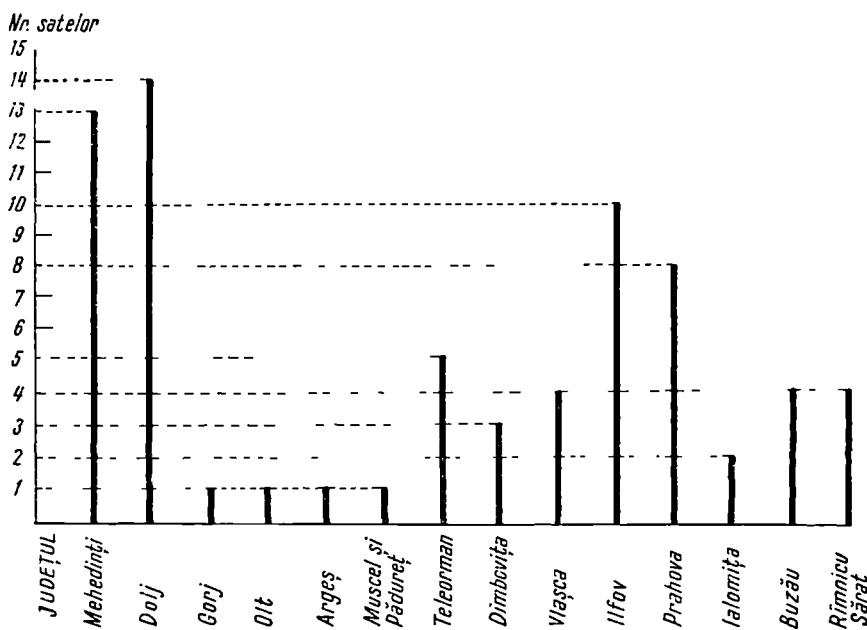

Fig. 1. Repartiția satelor pe județe.

În lipsa altor știri privind veniturile domeniale în a doua jumătate a secolului al XVI-lea²⁷, datele de mai sus prezintă un deosebit interes.

Un venit important aduceau domeniului și viile boierești, despre care în documentele secolelor XVI—XVII s-au păstrat doar șapte mențiuni. Din domeniul Craioveștilor, Radu Șerban moștenise viile de la Dobreni, Vărăști și Vladimirești, din județul Ilfov, cele de la Viișoara și Fântânele, județul Teleorman, și Punghina din județul Mehedinți. Viile doamnei Elina de la Golești, județul Argeș, sunt amintite într-un document din martie 1648²⁸.

²⁶ Valoarea băltilor, după C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 114.

²⁷ La 17 mai 1610, Radu Șerban întărește doamnei sale Elina părți din Maia cumpărate „cu asprii din dăjdile de la vecinii din sat (s.n.-C.R.) de moștenire de la părintele ei, de la Udrîș banul din Mărgineni, din dreptele averii ale ei, nu sunt cumpărate din aspri domnești de țară” (D.I.R., B, XVII—1, p. 467).

²⁸ Cf. nota 17; Arh. st. Buc., Ep. Argeș, VII/12.

Un rol nu mai puțin însemnat în economia domeniului îl juăau munții din județul Prahova, unde se practica intens creșterea oilor la stînile boierești. Astfel, Radu Șerban stăpinea din zestrea soției : Buceciul (Bucegi), muntele Comarnic, Floreiu și Prislopul, în hotarul Secăriei²⁹.

Un aspect puțin cercetat, legat de așezarea satelor, este cel demografic. Împărțirea averii Craioveștilor care a avut loc la 17 mai 1589 a fost făcută nu după numărul satelor, ci după cel al vecinilor înscriși în catastiful vistieriei. Astfel, Mihnea Turcitul alege „partea domnească, care se cheamă partea lui Băsărab voievod”, satele cele mai mari și mai bine populate : Greaca, Craiova și jumătate din Prundu, cuprinzind 578 de vecini, în timp ce 21,5 sate, stăpînite de Maria din Coianî și Șerban paharnic, însumează abia 448 de vecini. Pentru a compensa această diferență, Mihnea Turcitul dă urmașilor lui Radu Craiovescu, în locul jumătății din Prundu care le aparținea, încă șapte sate din stăpînirea boierilor din Brincoveni³⁰. Cu aceasta, numărul vecinilor stăpîniți de Șerban paharnic și mama sa se ridică la 548³¹. Comparind aceste cifre, care reprezintă capete de familie, adică numărul de case, rezultă că în cazul celor trei sate, dintre care Greaca și Prundu erau așezate lîngă baltă, media locuințelor era de 213,1 de sat, reprezentând un număr însemnat pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd în mod obișnuit un sat era format din 10—15 case. Cele șapte sate date pentru jumătate din Prundu sporesc numărul vecinilor Mariei din Coianî și ai lui Șerban paharnic cu 100, cît cuprindea jumătate din Prundu, cifră ridicată în raport cu media vecinilor din totalul celor 28,5 sate moștenite de Radu Șerban de la Craiovești, care nu depășește 18,1 case de sat³². Rezultă că densitatea demografică în interiorul satelor domeniului boieresc al lui Radu Șerban e mult sporită în cazul satelor din Cîmpia Munteană așezate lîngă bălti, avînd un spațiu suficient pentru culturi, reducîndu-se în Oltenia și regiunile centrale și nordice ale țării, în raport invers proporțional cu creșterea densității satelor în aceste regiuni³³. Numărul mare al vecinilor boierești din satele cercetate, avînd ca urmare însemnate venituri realizate din dările și muncile lor, reflectă însăși puterea economică a domeniului stăpînit de Radu Șerban.

²⁹ Un paragraf al diatei Elinei Cantacuzino din 18 septembrie 1667 se ocupă de „stânile căle se vor afla pre munti, au fie pre hotarul Secăriei, au pre hotarul Comanicului, au pre hotarul Breazii” (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, p. 27). În legătură cu localizarea Buceciului, menționăm inscripția lui M. Cantacuzino vel-spătar pe un molitvenic din 1698 : „Acest molitvenic iaste al sfintei mănăstiri Sinaii de supt muntele Buceaciului; iul(i)e 22 d(ni), l(ea)t 7213 (1705)” (N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 354).

³⁰ Alte două sate, Halmăjul și Măceșu, se aflau de mai înainte în proprietatea lui Radu Craiovescu.

³¹ D.I.R. B, XVI—5, p. 405.

³² Calculul s-a făcut împărțind numărul vecinilor (548) la numărul total al satelor (28,5). Este unul din puținele exemple care permit un calcul precis pentru secolul al XVI-lea. Calculurile lui V. Costăchel, după care un domeniu de 36 de sate cuprindea la începutul secolului al XVI-lea 3 600 de suslete, în timp ce domeniul Buzoștilor ar fi ajuns la mijlocul secolului următor la 20 500 de suslete, sunt exagerate, bazîndu-se pe cifre arbitrarе (*Viața feudală în Tara Românească și Moldova*, București, 1957, p. 266).

³³ Harta densității numelor topice pînă la 1625 (în *Indicele numelui de locuri, Tara Românească (1601—1625)*, București, 1960, p. 6) confirmă această concluzie.

IV. STĂPINIREA SATELOR

Din analiza domeniului boieresc la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, rezultă situația prosperă a stăpinirii Craioveștilor, al căror domeniu, situat pe primul loc în această perioadă, cuprindea, după cercetările lui I. Donat, 182 de unități funciare, din care 132 de stăpiniri sigure și 50 posibile³⁴. Dintre acestea, multe s-au desfăcut din domeniul în cursul secolului al XVI-lea, pe calea daniilor către mănăstiri, a vînzărilor și a confiscărilor domnești³⁵. În aceste condiții, stăpinirea boierească a lui Radu Șerban, care concentra 43 de unități funciare din averea Craioveștilor³⁶, devine principala moștenitoare a acestui imens domeniu.

Procesul de împărțire a averii Craioveștilor începuse încă din vremea lui Vlad Călugărul, cînd Neagoe ban Strehăianul își fragmenteaază stăpinirea în patru părți, lăsind-o fiilor săi, Barbu, Pîrvu, Danciu și Radu³⁷. Primii trei își sporesc averea personală prin danii domnești și cumpărări³⁸, în timp ce Radu postelnic Craiovescu, strămoșul lui Radu Șerban, care a pierit la Tinoasa în oastea lui Radu cel Mare, deci înainte de 1508, nu cumpără nici un sat, adăugînd la averea moștenită doar 10 sate de zestre ale soției sale Velica din Șitoae, fiica lui Vintilă Florescu³⁹.

O nouă împărțire a satelor Craioveștilor între urmașii lor, boierii din Brîncoveni și jupineasa Anca din Coianî, bunica lui Radu Șerban, are loc în timpul lui Alexandru al II-lea Mircea (1568–1577)⁴⁰. Această împărțire nu a fost respectată de cele două ramuri ale Craioveștilor, care continuă să-și încalce stăpinirile, astfel că în 1586 Mihnea Turcitul judecă pricina dintre Maria din Coianî, mama lui Radu Șerban, și jupineasa Marga, fiica lui Matei ban, pentru stăpinirea părților din Bucovăț moștenite de la strămoșii lor, frații Radu și Pîrvu Craiovescu, ceea ce dovedește că pînă la acea dată o parte din satele Craiovești erau stăpînite în comun. Mihnea Turcitul alege partea din sat a lui Neagoe Basarab „să fie domnească”, cea a lui Pîrvu ban o întărește Margăi, iar partea lui Radu postelnic Craiovescu Mariei din Coianî, cu această ocazie întocmind și o evidență a tuturor satelor Craiovești⁴¹.

Trei ani mai tîrziu, la 17 mai 1589, Mihnea Turcitul reia operația de împărțire a averii Craioveștilor, folosind principiul aplicat în cazul Bucovățului la întreg domeniul. Satele lui Radu postelnic, „fratele Craioveștilor care a pierit la Tinoasa în oastea răposatului Radul voievod cel Bun”, au fost întărite strănepoatei sale Maria din Coianî și fiului ei Șerban al doilea paharnic, care înfrățesc pe a treia parte din sate pe Nica postelnic, al doilea soț al Mariei⁴². O dată cu aceasta, domeniul boieresc a lui Radu

³⁴ Domeniul Craioveștilor (nis.), apud Șt. Ștefănescu, *Bânia în Tara Românească*, p. 119.

³⁵ I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, p. 468. Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 91–92.

³⁶ Cf. tabelul sinoptic *Domeniul boieresc al lui Radu Șerban (1550–1602)*.

³⁷ Documentul din 17 mai 1589 (*D.I.R.*, B., XVI–5, p. 403).

³⁸ Cf. Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 88–90.

³⁹ Cf. mai sus, p. 472 și nota 15. La satele amintite acolo se adaugă Cornășenii și Vianul.

⁴⁰ *D.I.R.*, B., XVII–2, p. 111–113.

⁴¹ *Ibidem*, XVI–5, p. 256–257, 435–436. Cf. I. C. Filitti, *Banatul Olteniei și Craioveștili*, p. 34–35.

⁴² *D.I.R.*, B. XVI, p. 402–407.

Şerban a fost delimitat de restul stăpînirilor Craioveşti, păstrând însă în cazul unor sate urme ale stăpînirii în comun a neamului. Dar forma definitivă a domeniului său poate fi stabilită numai după alipirea satelor din zrestea soției sale Elina din Mărgineni.

Din analiza istoriei satelor domeniale, rezultă că *stăpînirea colectivă a neamului boieresc* a jucat un rol însemnat în cazul satelor Craioveşti, de care trebuie să ținem seama în cercetarea domeniului boieresc moștenit de Radu Șerban. Pe baza acelorași date rezultă și constatarea că *reprezentantul cel mai de seamă al neamului boieresc, într-o anumită perioadă, concentra în mîna sa o parte mai mare decât cea care îi revine din averea familiei*. Este cazul lui Neagoe Basarab, Radu Șerban și Matei Basarab, atât înainte, cât și după ocuparea domniei.

Spre deosebire de domeniul celorlalți Craioveşti, cel al lui Radu postelnic Craiovescu s-a menținut relativ constant de-a lungul secolului al XVI-lea, variațiile în plus sau minus fiind neînsemnante⁴³, iar linia de transmitere prin femei a satelor pînă la Radu Șerban a fost directă, fără ramificațiile laterale care au fărmîitat stăpînirea urmașilor lui Pîrvu I Craiovescu⁴⁴. Astfel, sub Alexandru Mircea și Mihnea Turcitol, cînd satele Craioveşti se împart între boierii din Brîncoveni și cei din Coianî, din partea acestora participă doar jupîneasa Anca băneasa sau Maria, fiica ei. Totuși, amestecul urmașilor lui Pîrvu I Craiovescu în stăpînirea domeniului moștenit de Radu Șerban de la Radu Craiovescu se constată în cazul a 15 sate, atât înainte, cât și după împărțirea averilor Craiovești din 1589⁴⁵. Mare parte din aceste sate din moștenirea lui Radu Craiovescu au fost cotropite de Neagoe Basarab, reprezentantul cel mai însemnat al neamului Craiovesc în prima jumătate a secolului al XVI-lea. El ia de la descendenții unchiului său Radu și bogatele bălti de la gura Călmățuiului, din vecinătatea satelor Căcănaș, Vîișoara și Fîntînele, întărindu-le mănăstirii Cutlumuz.

Împotriva tendințelor de infiltrare în domeniul moștenit de la Radu Craiovescu ale urmașilor lui Pîrvu I, Anca băneasa, bunica lui Radu Șerban, a purtat multe procese, încercînd la rîndul ei să-și extindă stăpînirile. În timpul lui Alexandru Mircea, ea se judecă și pierde procesul cu boierii din Brîncoveni pentru satele Măceșu, Măceșelul și Marmurile, zicînd că „sînt ale ei de moștenire”, ceea ce nu era exact decât pentru primul sat. Tot în acest timp are loc procesul cu Ivan portar pentru satul Fîntînele, cumpărat de acesta de la Mircea voievod, reluat apoi de fiica ei Maria în timpul lui Mihnea Turcitol, care-i întărește satul, fiind de moștenire, căci „nu este lege ca domnii să vîndă sate boierești”. Pentru păstrarea neșirbită a domeniului, băneasa Anca cheamă la judecată pe sătenii din Lipovul de Jos, care arătau că au fost iertați de Pîrvu II ban în zilele lui Radu

⁴³ Astfel Marcea postelnic din Șitoaic, fratele Ancă din Coianî, dăruiește satul Cornățelul unei slugi a sale în timpul lui Petru cel Tânăr (*D.I.R.*, B, XVI–6, p. 101–102), în schimb unchiul său Pîrvu II banul stăpînește în Fîntînele parte „agonisită și cumpărată” de la Vlad Călugărul și Radu cel Mare (*ibidem*, vol. 5, p. 364–366).

⁴⁴ Descendența masculină a lui Radu Craiovescu nu a lăsat moștenitorii direcți sau colaterali.

⁴⁵ Radovanul din Ilfov, Halmăjul, Dragomirești, Segarcea, Măceșu, Corlatele, Marmurele, Strehia, Sadova, Ocolna, Predești, Seaca, Bucovăț, Paia, Plena (*D.I.R.*, B, XVI–3, p. 72–73, 218, 298–299, vol. 4, p. 378–380, vol. 5, p. 255–257, 301–302, 402–407, 434–438, vol. 6, p. 101–102, 148–149).

de la Afumați⁴⁶. Procese asemănătoare au fost susținute și de jupineasa Maria din Coianî pentru satul Bucovăț, împotriva Margăi, strănepoata lui Pîrvu I Craiovescu⁴⁷.

La sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor, Radu Șerban, ajuns la rîndul său principalul reprezentant al Craioveștilor, concentreză în mîna sa integral satele asupra cărora nu avea dreptul decît la jumătate din stăpinire, cît și unele care aparțineau celeilalte ramuri a familiei. Un caz tipic este cel al satului Greaca, cumpărat de Radu Paisie de la Craiovești și dăruit mănăstirei Mislea. În 1609–1610, Radu Șerban ia satul de la mănăstire: „în silă, pentru căci s-au fost tras domnia lui dă neamul Craioveștilor”, dînd în schimb partea sa din Cornu și satul Vladimirești din Ilfov. Silnicia era dublă, deoarece satul Vladimirești era doar pe jumătate al său, cealaltă jumătate aparținând boierilor din Cornățeni⁴⁸. Tot astfel, satul Zăvalul din Dolj, dat de Pîrvu I Craiovescu mănăstirii Sadova, a fost luat de bunica și mama lui Radu Șerban de la mănăstire, îngăduind rumânilor să se răscumpere pentru 26 000 de aspri. În 1608, Radu Șerban socotește satul drept sat „de baștină al domniei mele”, o dată cu întărirea răscumpărării amintite⁴⁹. În același mod se petrec lucrurile și cu satul Bucovățul, care aparținuse ambelor ramuri ale Craioveștilor din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. În timpul lui Ștefan Surdu, Radu Șerban, împreună cu mama sa, vinde satul în întregime mănăstirii Coșuna, într-un act din 1609 arătind că „a fost al domniei mele de moșie de strămoșie”. Înainte de 1590, satul fusese dăruit mănăstirii de Ștefan mare clucer, care-l răscumpărase de la Craiovești în timpul lui Alexandru Mircea⁵⁰.

Un alt grup de sate în care stăpinirea lui Radu Șerban era împărtită pe din două cu altor boieri era format din satele de zestre ale Velicăi, soția lui Radu Craiovescu și fiică a lui Vintilă Florescu. La 13–15 septembrie 1624, șase boieri jurători luați de doamna Elina a lui Radu Șerban, Necula și Socol, paharnici din Cornățeni, și egumenul de la Strîmbul arată că satele Vladimirești și Florești erau ale lui Radu clucer Florescu, iar pentru Dobreni și Vărăști s-au judecat părinții lui Radu Șerban cu Radu Florescu în zilele lui Mircea Ciobanu⁵¹. În aceeași situație se aflau și satele Bezedead și Răstoaca din Dîmbovița, Gruia, Risipită și Stirbeiul din Mehedinti și Meri din Ilfov, amintite între satele Craiovești, la 7 februarie 1668. Doamna Elina participă la judecata din 1624, atât ca soție a lui Radu Șerban, dar mai ales ca rudă a boierilor Florești și Cornă-

⁴⁶ D.I.R., B, XVI–4, p. 198, p. 378–380, vol. 5, p. 365. Lipovul de Jos nu a intrat în stăpinirea lui Radu Șerban.

⁴⁷ Ibidem, XVI–5, p. 255–257, 434–438.

⁴⁸ Ibidem, XVII–2, p. 276–277.

⁴⁹ Ibidem, XVII–1, p. 331–332.

⁵⁰ Ibidem, p. 366–367. Această politică, tradițională în familia Craioveștilor, a fost urmată și de Matei Basarab, care înainte de a ajunge domn își întinde stăpinirea asupra unei părți din domeniul ruderelor sale. Din domeniul boieresc al lui Radu Șerban, el acapareză în chip abuziv patru sate de la urmășii acestuia, sub formula: „pentru că aceste sate fost-au de moștenire ale domnii-mele de la cinstiții răposați părinții domniei-mele”. Toate au fost dăruite unor mănăstiri: Sadova și Ocolna mănăstirii Sadova, Măcesu Arnotei și Strehia mănăstirii cu același nume (actele din: 30 iunie 1654, 10 martie 1646 și 13 iunie 1658, în transcriere la Inst. de istorie „N. Iorga”).

⁵¹ Regest la G. D. Florescu, *Acte privind proprietatea moșenește XV și XVI*, p. 45–47.

țeni, înrudiți cu Mărginenii⁵². În această calitate, ea întărește mănăstirii Cozia la 10 mai 1626, alături de Necula și Socol, paharnici din Cornățeni, dania jupaniței Maria, fiica vornicului Drăghici și mamă a lui Radu Florescu, satele Cujmirul și Pristolul. Într-un alt act din februarie 1628 se arată că după moartea lui Radu Florescu, în 1604, „toată dedina lui și atigani au căzut la mîna doamnei Elina și a lui Socol paharnic și a lui Necula paharnic”⁵³. Astfel se explică de ce Radu mare clucer Florescu ocupă în divanul lui Radu Șerban o poziție de frunte, fiind amintit pînă la moartea sa alături sau înlocuind pe Radu clucer Buzescu.

În legătură cu stăpînirea satelor din zestrea Elinei din Mărgineni, istoricul acestora înregistreză împărțirea lor în majoritatea cazurilor (pentru care avem informații documentare), cu Maria din Bucov, iar la începutul secolului al XVII-lea, cu fiicele ei Frujina și Elina, ultima căsătorită a doua oară cu Antonie vodă din Popești, și vărul lor Dumitrașco clucer Filipescu⁵⁴. În această situație sunt satele stăpînite pe jumătate de doamna Elina: Mărgineni, Filipești, Comarnic, Poiana, Moreni, Beretești, Gurguiata, Căscioarele din județul Rîmnicu-Sărat, Zăvoaia, Cetățele, Rușețu și Sărata⁵⁵.

Ca și în cazul Craioveștilor, stăpînirea boierilor din Mărgineni cunoaște încălcările de proprietate între rudele apropiate. Din domeniul doamnei Elina menționăm cazul satului Secărie din județul Prahova, care a aparținut banului Udriște din Mărgineni, tatăl Elinei. Satul ar fi intrat în întregime în zestrea doamnei Elina, dar jumătate a fost cotropită de sora lui Udriște, căsătorită cu Ivașcu vornic Golescu, care „au cotropit, de au luat afară de zestrea ei și de (=din) partea fratelui ei Udriște ban...”, pe care o vinde lui Secară mare logofăt⁵⁶.

Satele de zestre ale doamnei Elina provin îndeosebi de la bunicul său, Udriște vistier, și fratele lui, Drăghici spătar, ceea ce explică de ce în diatele Elinei Cantacuzino din 1667 și în hrisovul de întărire al averii Cantacuzinilor din 1668 sunt amintite pe primul loc „satele, moșiile și rumânilor și țiganilor, cîte să trag de la moșii lor” Udriște vistierul, Drăghici dvornicul ot Mărgineni⁵⁷. În 1510, Vlad cel Tinărt întărește tuturor urmașilor lui Drăghici I Vintilă Florescu 40 de sate, părți de sate, siliști și munți, reprezentînd întreaga avere a familiei, din care mai mult de jumătate, adică 26 de sate și părți, sunt întărîte la 1538 de Radu Paisie fraților Udriște vistier și Drăghici spătar și vărului lor Vintilă comis⁵⁸. O situație aparte între satele întărîte la 1668 Elinei Cantacuzino, din moștenirea lui Udriște și Drăghici, o au satele Căprești și Dudești, din județul Buzău. Istoria acestor sate, dintre care primul apare pînă în 1594 în stăpînirea episcopiei de Buzău, arată că nu au făcut parte din moștenirea boierilor din Mărgineni. Ele nu sunt stăpînite pe jumătate cu boieroaicile din Sărata și faptul că sunt menționate fără vecini ne în-

⁵² *Ibidem*, p. 47.

⁵³ D.R.H., B, XXI, p. 111, 118–119, XXII, p. 33.

⁵⁴ Pentru înrudirea boeroaicelor din Sărata cu Elina din Mărgineni, cf. G. D. Florescu, *op. cit.*, p. 87. Maria din Bucov era fiica Elinei din Sărata (vară cu doamna lui Radu Șerban) și a lui Staico postelnic din Bucov.

⁵⁵ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, p. 73.

⁵⁶ D.I.R., B, XVI–5, p. 418.

⁵⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 72.

⁵⁸ D.I.R., B, XVI–1, n. 59.⁶² vol. 2, nr. 243–251

deamnă să credem că au intrat în stăpînirea doamnei Elina după expedițiile tătarilor de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, cind satele se pustiiseră⁵⁹.

Astfel constituit, domeniul lui Radu Șerban a cunoscut puține schimbări în ultimul sfert al secolului al XVI-lea. Din numărul total al satelor, doar unul a fost răscumpărat de români înainte de 1600 (Zăvalul sub Mircea Ciobanul), de la mama și bunica sa, dar epoca în care a avut loc răscumpărarea nu este sigură, documente de la Matei Basarab arătind că faptul s-a petrecut în timpul domniei lui Radu Șerban⁶⁰. Acesta nu a răscumpărat personal nici un sat, după cum nici în timpul domniei nu a admis vreo cnezire, toate procesele pentru eliberare din românie fiind ciștigate de boieri⁶¹. În același timp, atât ca boier, cât și ca domn, nu a rumanit sau cotropit cu sila sate libere, din acest punct de vedere deosebindu-se fundamental de Mihai Viteazul. Din documentele interne nu cunoaștem decât o singură mențiune, la 20 aprilie 1645, prin care sătenii din Seaca se pling că au fost rumâniți de Șerban vodă, la procesul cu stăpîna satului, Mușa Ciurdăreasa. Faptul trebuie privit cu multă atenție, deoarece satul provine din moștenirea Craioveștilor, iar Radu Șerban nu cumpără, ci, dimpotrivă, vinde satul înainte de 1600 lui Mihai Viteazul⁶².

În legătură cu problema cumpărăturilor și a vînzărilor în cadrul domeniului, știri sigure privind cumpărarea unor sate de la moșneni nu avem decât pentru Curești și Gropeni. Pentru alte trei sate: Coșoveni, Cornu și Dedelov, care nu fac parte din moștenirea Craioveștilor, ultimul fiind cumpărat de la boieri, nu putem preciza data cind au intrat în stăpînirea lui Radu Șerban⁶³. În ultimii ani ai secolului al XVI-lea, Radu Șerban vinde 10 sate și părți de sate din averea moștenită de la Craiovești. Astfel Bucovățul a fost vîndut mănăstirii Coșuna în vremea lui Ștefan Surdu (1591–1592), tot atunci vinde și Vianul lui Radu Buzescu (1592). În anii următori, Buzeștii cumpără Runcu din Gorj și jumătate din Ciresovul din Deal, iar la 1599 Radu Șerban vinde Halmăjul lui Stan Gramă din Bălteni⁶⁴. Sumele realizate din vînzarea lor se ridică la importanța cifră de 107 000 de aspri. Celelalte cinci sate: Izvorani, Plena, Seaca, Segarcea și, probabil, Predești au fost vîndute lui Mihai Viteazul, în vremea cind „mulți boiari și megiași și-au vîndut ocinili lor răposatului Io Mihail voievod”⁶⁵. În acest caz, sumele obținute nu sunt indicate decât pentru Izvorani (18 000 de aspri), în rest se menționează că vînzarea a fost făcută „pe aspri gata” sau „pe sute de aspri”, ceea ce poate indica o formă de vînzare silită⁶⁶.

⁵⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 57–58, 72–75, 92–93. Din cauza acestor expediții, satul Rușetu, pustișt, a fost făcut slobozie de Alexandru Coconul (*D.I.R.*, B, XVII–4, p. 561–563).

⁶⁰ Actele din 2 martie 1641, 2 martie 1647 și 22 decembrie 1651 (Arh. st. Buc., m-rea Sadova, ms. 295, f. 17–18, 50–51, ms. 715, f. 978–981). La 2 august 1654, românii din Sadova se pling că Matei Basarab i-a rumânit „fără voia lor” (*ibidem*, ms. 295, f. 52–53).

⁶¹ Cf. *D.I.R.*, B, XVII–1, acte din anii 1601–1610 și mențiuni în volumele următoare.

⁶² Acad. R. S. România, XCVI/27.

⁶³ *D.I.R.*, B, XVII–2, p. 276–277, vol. 3, p. 617; Acad. R. S. România, CCCXCIX /14, MDXCII 6.

⁶⁴ Gr. Tocilescu, *Hrisovul Buzeștilor* în „Tinerimea română”, I (1898), p. 117, 121; „Oltenia”, VIII, Craiova, 1944, p. 40–41; *D.I.R.*, B, XVI–6, p. 58, XVII–1, p. 366–367.

⁶⁵ *D.I.R.*, B, XVII–1, p. 190.

⁶⁶ *Ibidem*, XVI–6, p. 265, XVII–1, p. 206–207, 281, vol. 2, p. 287–288; Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 112; Muz. de ist. București, nr. 13 977.

Daniile de sate din cadrul domeniului constituie adevărate excepții. Singura cunoscută este cea din 1572, prin care Radu Șerban și bunica sa Anca băneasa dăruiesc mănăstirii Vieroș, ctitoria Goleștilor, jumătate din Bezdead, sat care de altfel provine din zestrea Velicăi din Șitoaia, soția lui Radu Craiovescu, prin intermediul căreia se înrudeau cu Golești⁶⁷. Și sub acest aspect, politica internă a domniei lui Radu Șerban continuă efortul de păstrare a domeniului domnesc pe care îl surprindem în cazul celui boieresc. Din totalitatea actelor emise de Radu Șerban între 1602—1611, doar 1,27% sunt acte de danie către marii boieri, 0,63% către boierimea mijlocie și 1,91% către slujitorii domnești⁶⁸.

Cazuri de confiscare de către domnie a satelor din domeniul lui Radu Șerban sunt rare, totuși un act din 1599 ianuarie 13 menționează confiscarea întregii sale averi de către Ștefan Surdu, din motive pe care nu le cunoaștem: „Iar cînd a fost în zilele lui Ștefan voievod, domnia sa a luat toate averile și dedinile jupanului Șärban mare paharnic”. Înțelegerea a urmat curind prin mijlocirea lui David postelnic, soțul Mariei din Brîncoveni, care „a vorbit și i-a făcut împăcare de la Ștefan voievod, pentru toate averile lui și dedina”. Drept răsplătă, Radu Șerban ii dăruiește un sălaș de țigani⁶⁹. În decembrie 1601, Radu Mihnea, care-și instaurase stăpînirea în Oltenia, confiscă satele Prundu și Radovanu din Ilfov, pe care le dă lui Vintilă din Clătești. Motivul acestei confiscări nu era atât rivalitatea cu Radu Șerban, aflat în Ardeal, ci necesitatea de a răsplăti pe Vintilă din Clătești, care trecuse de partea sa⁷⁰, ambele sate fiind învecinate cu moșile acestuia de la Ghindeni și Clătești.

Documentele interne din a doua jumătate a secolului al XVI-lea nu pomenește judecăți pentru stăpînirea de sate la care participă singur Radu Șerban. Hrisovul Buzășilor din 10 iunie 1656 amintește însă o astfel de pricină sub Mihnea Turcitul, cînd Radu Șerban se judecă cu călugării de la mănăstirea Seaca-Mușetești, ctitoria Buzășilor, pentru satul Ciresovul din Deal, județul Olt, „din satele Craioveștilor și l-a dat și l-au dăruit părinții Buzășilor la sfânta mănăstire”⁷¹. În 1606—1607, Radu Buzescu va revendica și alte sate din moștenirea Craiovească a lui Radu Șerban, Seaca și Plena, ca fiind ale Buzășilor „de moșie”⁷².

O altă problemă pe care o ridică cercetarea domeniului boieresc este aceea a veniturilor. În cazul de față, informații precise în această problemă nu avem decit pentru venitul lunar al bălășilor Gurguiați și Bertești⁷³. Veniturile domeniale trebuie să fi fost însă apreciabile, deoarece „cu aspri din dajdiile de la vecinii din sat”⁷⁴ Șerban al doilea paharnic ctitor este

⁶⁷ D.I.R., B, XVI—4, p. 91.

⁶⁸ Calculul pe baza documentelor publicate în D.I.R., B, XVII—1.

⁶⁹ D.I.R., B, XVI 6, p. 343—344.

⁷⁰ Cf. I. Ionașeu, *Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba-Iulia (1595)*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, V (1962), p. 134—135. Celelalte sate ale lui Radu Șerban nu au fost confiscate.

⁷¹ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 121.

⁷² D.I.R., B, XVII—1, p. 206—207, 281. În legătură cu înrudirea posibilă între Radu Șerban și Buzăști, cf. Dan Pleșia, *Contribuții la istoricul mănăstirii Slănești (Vlăcea) și al ctitorilor ei*, în „Mitropolia Olteniei”, XV (1965), nr. 5—6, p. 407—408, 411 și nota 31.

⁷³ C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și pisciculturii în România*, I, p. 114.

⁷⁴ D.I.R., B, XVII—1, p. 467.

la 1588 mănăstirea Comana⁷⁵, căreia, după afirmația lui I. Brezoianu, îi închină în timpul boieriei satele Crețești, Piscul Danciului, Vadul Sării și Dadilovul⁷⁶, refăcind tot în acest timp biserică Sf. Nicolae din Coianii⁷⁷.

V. DOMENIUL BOIERESC AL LUI RADU ȘERBAN DUPĂ 1602

Ajuns la domnie ca exponent al grupării boierești care acționa în sensul politicii externe active preconizate de Mihai Viteazul, Radu Șerban a păstrat cu grijă domeniul domnesc creat de acesta, ca bază a independenței domniei în raport cu marea boierime. La cele 87 de sate rămase domnești la moartea lui Mihai Viteazul⁷⁸, el adaugă cele 61 de sate și părți de sate ale domeniului său boieresc⁷⁹, stăpînind astfel la începutul domniei 148 de sate și părți. Față de 193 cîte avuseseră Mihai Viteazul în timpul domniei⁸⁰, domeniul domnesc al lui Radu Șerban se situează pe locul al doilea în cadrul proprietății domnești în secolele XIV–XVII. Dacă din satele domnești Radu Șerban a făcut, între 1602–1611, cîteva danii unor boieri, pentru daniile către mănăstiri, cumpărînd sate în acest scop⁸¹, din domeniul său boieresc nu a dăruit decît Predeștii din Mehedinți, cînd „a botezat pe Radu banul Buzescu”, sat care de fapt fusese vîndut mai înainte lui Mihai Viteazul⁸².

Semnificativ este conținutul unui act prin care Matei Basarab întărește lui Constantin Cantacuzino șase sate din domeniul boieresc al lui Radu Șerban, revendicăte după moartea doamnei Elina de Oancea logofăt, cu „un zapis mineinos, care scria că l-au miluit pă el Șărban vodă ... pentru slujba ce au slujit el domniei <lui> în pribegie”. La judecată, domnul arată că „au văzut domnia <lui> și cartea doamnei Marii, mama lui Șărban vodă, și zapisul lui Șărban vodă, cum că moșile lor nu le-au dat, nici au miluit pă nimeni cu nimicu” (s.n. — R.C.), Oancea logofăt fiind iertat de pedeapsa tăierii mîinilor, la rugămintea celorlalți boieri „că iaste boiar bâtrîn”⁸³. Totuși, la moartea sa, Radu Șerban a dăruit cele două sate cumpărăte în timpul boieriei lui Ivan paharnic și Albu comis din Brezoaia, care-l însoțiseră în pribegie⁸⁴.

⁷⁵ N. Iorga, *Inscripții*, I, p. 84–85. Cf. și N. Stoicescu, *Reperitoriu monumetelor religioase din Tara Românească*, în „Mitropolia Olteniei”, XVI (1964), nr. 3–4, p. 305–306.

⁷⁶ I. Brezoianu, *Mănăstiri închinăte și călugări străini*, București, 1861, p. 44. Piscul Danciului și Vadul Sării nu apar în documentele interne, iar Crețeștii de pe Argeș și Dadilovul au aparținut lui Drăghici Vintilă și Udrîște vîstier, bunicul doamnei Elina (D.I.R., B, XVI–1, p. 60, vol. 2, p. 249). Nu știm dacă ultimele două au fost într-adevăr dăruite de Radu Șerban mănăstirii.

⁷⁷ Cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 304.

⁷⁸ I. Donat, *Le domaine princier rural en Valachie (XIV – XVI siècles)*, „Revue Roumaine d'Histoire”, VI (1967), nr. 2, p. 210.

⁷⁹ 10 sate au fost vîndute înainte de 1602.

⁸⁰ I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, p. 466.

⁸¹ Documentul din 3 septembrie 1619 prin care se menționează satul Mălureni, singurul sat care în timpul domniei „s-au vîndut lui Șerban vodă ce să fie toți rumâni”, fără a fi dăruit unei mănăstiri, este un fals evident (D.I.R., B, XVII 3, p. 629–630).

⁸² Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 112; Muz. ist. București, nr. 13 977. Un caz deosebit este cel al satului Marmurile, pe care în 1607 îl întărește vechilor proprietari, boierii din Brinoveni (D.I.R., B, XVII 1, p. 240–241).

⁸³ Acad. R. S. România, XLIII I, act din 3 octombrie 1634, cf. și Șt. D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, II, p. 292–293 (regest).

⁸⁴ D.I.R., B, XVII–3, p. 617.

După 1611, domeniul boieresc al lui Radu Șerban a trecut, conform obiceiului, în proprietatea domnească, unele sate fiind dăruite de Radu Mihnea boierilor săi credincioși⁸⁵. Dar, o dată cu întoarcerea în țară a doamnei Elina, cîteva luni după moartea lui Radu Șerban⁸⁶, după cum o atestă cîteva documente, domeniul acestuia i-a fost înapoiat⁸⁷. Așadar, domeniul boieresc al lui Radu Șerban n-a fost înapoiat urmașilor săi de Matei Basarab (părere nefundamentată, acreditată în istoriografia românească la 1899 de Ionescu-Gion)⁸⁸, el fiind stăpinit de doamna Elina încă din anul 1620, împreună cu fiica ei cea mai mică Elina, căsătorită în anii următori cu Constantin Cantacuzino. Între 1641 iulie 24 și 1668 februarie 7, cît trăiește în țară fiica cea mai mare a lui Radu Șerban, Ancuța, văduva lui Nicolae Pătrașcu⁸⁹, domeniul este stăpinit împreună de ambele fiice ale lui Radu Șerban⁹⁰. După moartea Ancuței și a fiicei sale Ilincă, satele rămase au fost întărite de Radu Leon Elinei Cantacuzino și celor șase fii ai săi. Astfel, la baza imensei averi a Cantacuzinilor din secolul al XVII-lea, care pe această cale continuă vechea familie a Craioveștilor, a stat domeniul boieresc al lui Radu Șerban. O recunoaște în secolul următor Mihai Cantacuzino, autorul *Genealogiei Cantacuzinilor*, care, vorbind despre averea soțului Elinei Cantacuzino, arată că „numitul Constantin postelnicul, de o parte cu clironimia de la socrul său (s.n. — C.R.) și de la cumnatul său Basarab voievod s-a îmbogățit . . . ”⁹¹, o recunoscuse însuși C. Cantacuzino prin testamentul său inedit, în care hotărăște ca fiii săi să fie frați „atit pre ale mele moșii, cit și pre ale mumei lor”. Actele Cantacuzinilor din a doua jumătate a secolului al XVII-lea menționează nu mai puțin de 40 de sate și părți de sate aflate în stăpînirea lor din domeniul boieresc al lui Radu Șerban⁹². Transmiterea acestor stăpîniri nu a fost totdeauna directă. Unele sate au ieșit pentru un timp din stăpînirea Cantacuzinilor (Predești), altele au fost date de Matei Basarab unor mănăstiri (Sadova, Ocolna, Măceșu, Strehia, Zăvalu), în sfîrșit, altele apar la 1696 în stăpînirea lui Constantin căpitanul Filipescu (Secărie, Căscioare din Rîmnicu-Sărat, Gurguiata, Zăvoaia, Scrofeni și Beretești)⁹³, pentru a nu aminti decât grupurile mai însemnate de sate.

⁸⁵ Strehia, dăruit la 11 noiembrie 1611 lui Ion comis (*D.I.R.*, B, XVII—2, p. 18—19).

⁸⁶ La 5 octombrie 1620, socotilele orașului Cluj menționează trecerea doamnei Elina spre Tara Românească (I. Lupaș, *Domni și boieri din țările române în orașul Cluj și români din Cluj*, Cluj, 1935, p. 47).

⁸⁷ Un act din 1625 referitor la satul Rușeu arată că jumătate de sat a fost cumpărată înaintea acestei date de egumenul Samuil al mănăstirii Banu de la doamna Elina (*D. I.R.*, B, XVII—4, p. 561—563). Un alt act, din 15 iulie 1626, arată că jumătate din satul Iedera a fost vîndut de doamna Elina lui Paraschiva logofăt, la întoarcerea ei în țară în timpul lui Radu Mihnea (1620—1623), Acad. R. S. România, MDLXVII 17. Satul Vărăști a fost dăruit de aceasta lui Constantin clucer, fiul natural al lui Radu Șerban, care îl vînde lui Iane Psira (actele din 18 mai 1629, *D.R.H.*, B, XXII, p. 524—526, și 10 octombrie 1630, *ibidem*, XXIII, p. 280—281).

⁸⁸ *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 405.

⁸⁹ La 1641 iulie 24 începe șirul proceselor Ilincăi, fiica lui Nicolae Pătrașcu și a Ancuței, pentru moștenirea lui Mihai Viteazul (Arh. st. Buc., Sf. Apostoli, III 1). În 1668, Ilincă murise împreună cu mama sa Ancuța (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, p. 72—75).

⁹⁰ Conform diatei lui Radu Șerban din 1620: „las și eu ca pre acéle zise mai sus moșii, Anca și Elina... ca să fie amândouă surori” (*D.I.R.*, B, XVII—3, p. 485).

⁹¹ *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 82.

⁹² Cf. tabelul sinoptic *Domeniul boieresc al lui Radu Șerban (1550—1602)*.

⁹³ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, p. 161—164.

O ultimă observație care trebuie făcută în legătură cu transmiterea moștenirii lui Radu Șerban este faptul că în jurul ei nu s-au purtat procese îndelungate, ca cele legate de satele lui Mihai Viteazul. Veche proprietate „de moștenire”, ea nu a fost atacată decât rareori din afara familiei.

VI. LOCUL DOMENIULUI BOIERESC AL LUI RADU ȘERBAN ÎN CADRUL MARII PROPRIETĂȚI BOIEREȘTI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVI-LEA

Dacă în prima jumătate a secolului al XVI-lea marea proprietate boierească ajunge în cazuri particulare pînă la 30 de sate, în acest sens fiind cunoscute proprietățile lui Neagoe mare vîstier, care la 1526 stăpinea 36 de sate și 54 de țigani, și cele ale lui Drăghici spătar și Udrîște vîstier, bunicul doamnei Elina, a căror stăpinire ajungea la aproximativ 30 de sate în 1538⁹⁴, în a doua jumătate a secolului, numărul satelor aflate în proprietatea unei familii boierești ajunge să se dubleze. După relatările lui Sivori, stăpiniri boierești ajungind în medie la 50 de sate, cu peste 1 000 de rumâni, nu erau o raritate⁹⁵.

În afara domeniului lui Radu Șerban sau al Buzeștilor, pentru care izvorul de căpetenie este hrisovul din 10 iunie 1656, testamentelor unor mari boieri din divanul lui Mihai Viteazul, ca Udrea Băleanul sau Stoichiță Rîioșanu, primul dintr-o familie cunoscută, al doilea agonisindu-și singur moșiiile, ne permit să stabilim, ținînd seama și de restul documentelor păstrate, mărimea proprietății boierești la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

Hrisovul Buzeștilor menționează circa 81 de sate, părți de sate și siliști stăpînite în comun de cei trei frați Buzești, pînă la 1601⁹⁶. Aparent, acest domeniu era mai mare decît cel stăpînit de Radu Șerban. În realitate, stăpinirea comună a fraților Buzești presupune o împărțire a veniturilor în trei părți, fiecăruia revenindu-i ceva mai mult de 25 de sate, în timp ce Radu Șerban stăpinea singur imensul său domeniu, format din 71 de sate și părți, mama și soția sa fiind cuprinse în aceeași familie din punctul de vedere al veniturilor și al dreptului de stăpinire.

Locul de frunte pe care îl ocupă domeniul lui Radu Șerban în cadrul marii proprietăți boierești la sfîrșitul secolului al XVI-lea rezultă și mai bine printr-o comparație cu domeniile boierești ale lui Mihai Viteazul și ale principaliilor săi colaboratori, unii dintre ei, ca Stoichiță Rîioșanu, candidați la scaunul domnesc în 1601.

Astfel, domeniul boieresc al lui Mihai Viteazul cuprindea 35 de sate toate de cumpărătură, la care se adaugă 6 sate din zestrea doamnei Stanca în total fiind format din 41 de sate⁹⁷, întrecînd astfel cu puțin jumătate din totalul satelor domeniale ale lui Radu Șerban.

⁹⁴ D.I.R., B, XVI-2, p. 14–18, 248–251; cf. *Viața feudală în Tara Românească și Moldova*, București, 1957, p. 249; *Istoria României*, II, București, 1962, p. 589.

⁹⁵ Șt. Pascu, *Petru Cercel și Tara Românească la sfîrșitul secolului XVI*, Cluj, 1943, p. 176.

⁹⁶ Gr. Tocilescu, *Hrisovul Buzeștilor, „Tinerimea română”*, I (1898), p. 90–127; cf. *Viața feudală în Tara Românească și Moldova*, p. 253–256.

⁹⁷ I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, p. 466, 481–485.

Udrea Băleanul mare ban (1598 — 1599) stăpinea, începînd din anul 1586, cînd e amintit prima oară, 28 de sate întregi, 7 părți și trei ogoare neidentificate la apa Buzăului⁹⁸.

Calotă banul din Lipov (1596—1599), ginerele lui Danciu Brîncoveanul, avea 5 sate întregi și o parte de sat, cumpărate între 1577 și 1600, și 23 de sate stăpînite pe jumătate cu Gheorghe logofăt, din cele ale jefuitorilor lui Dobromir ban, dăruite de domn⁹⁹.

Ivan Norocea din Răzvad, mare vornic (1594—1597), stăpinea între 1567 și 1595 după documentele care s-au păstrat, părți de sate și vecini în 7 sate¹⁰⁰, alt mare vornic Dumitru din Cepturi (1597—1602) stăpînind ocini în 4 sate și 2 vaduri de moară¹⁰¹.

Dan Danilovici, din gruparea boierească adversă lui Mihai Viteazul, mare logofăt și vornic al lui Simion Movilă, avea 14 sate, părți de sate și vii între 1586 și 1602, dintre care unele au fost dăruite mănăstirii Colentina¹⁰².

Miroslav din Rîfov, mare logofăt al lui Mihai Viteazul și cununat cu Radu Șerban, nu poseda mai mult de 17 sate, părți de sate, silisti și mori între anii 1568 și 1600¹⁰³.

Alt mare logofăt al lui Mihai Viteazul, Chisar din Dărmănești, care apare în documente începînd din 1569, stăpinea, după mențiunile care s-au păstrat, părți în patru sate, mori pe apa Buzăului și un loc în Tîrgoviște¹⁰⁴.

Domeniul boieresc al lui Teodosie logofătul Rudeanul era format, după informațiile existente din 16 sate și părți, unele stăpînite împreună cu frații săi¹⁰⁵.

Dintre satele stăpînite de Danciu spătarul din Brîncoveni, tatăl lui Matei Basarab, nu s-au păstrat mențiuni documentare decît pentru 11, multe dintre ele vîndute sau dăruite unor slugi boierești¹⁰⁶.

După actele care s-au păstrat din secolul al XVII-lea, spătarii lui Mihai Viteazul, Negrea și Balea din Cărțușești, fiul lui Dragomir, stăpîneau 6 sate, vii și mori¹⁰⁷ și, respectiv, 7 sate și părți de sate¹⁰⁸.

⁹⁸ D.I.R., B, XVI—5, p. 233 234, 357—358, vol. 6, p. 211, p. 333—334, XVII—1, p. 17—18, vol. 2, p. 154—155, vol. 3, p. 157—158, 261—262, 264, 555.

⁹⁹ D.I.R., B, XVI—4, p. 280, 288, 315—316, 422—423, vol. 5, p. 336, vol. 6, p. 172, 303, 368—369, la care se adaugă satul Sălcuța, după mențiuni din secolul al XVII-lea (*ibidem*, XVII—1, p. 53).

¹⁰⁰ D.I.R., B, XVI—3, p. 237, 318, 339—340, vol. 6, p. 42—43, 191.

¹⁰¹ D.I.R., B, XVI—4, p. 51, 366—369, vol. 5, p. 43—44, 357 358, XVII 3, p. 154, vol. 4, p. 300—301.

¹⁰² D.I.R., XVI 5, p. 305—306, 342—343, 364, 390—391, vol. 6, p. 68—69, 75—77, XVII—1, p. 18, 40—41, 466—467, vol. 2, p. 109, 159, 414, vol. 3, p. 105—106.

¹⁰³ D.I.R., B, XVI—3, p. 275, vol. 4, p. 238, 411, 469—470, vol. 5, p. 399, 445, vol. 6, p. 86, XVII 1, p. 83, vol. 2, p. 420, vol. 4, p. 353, 453—454.

¹⁰⁴ D.I.R., B, XVI—3, p. 300, vol. 5, p. 206, 287, 414, XVII—1, p. 2, vol. 2, p. 393 394.

¹⁰⁵ D.I.R., B, XVI 4, p. 303, vol. 6, p. 71, 165, 273, 335—336, 344—345, XVII—1, p. 157 158, vol. 4, p. 203 204, 227, 293—294, 404—405, 559—560.

¹⁰⁶ D.I.R., B, XVI—4, p. 379, 433, vol. 5, p. 415, 448, vol. 6, p. 139—140, 279—280, 317, 343, XVII—1, p. 93—94, 105, 240—241, 369.

¹⁰⁷ D.I.R., B, XVII—1, p. 17, 24, vol. 2, p. 289—290, 303.

¹⁰⁸ D.I.R., XVI—6, p. 324, XVII—1, p. 397, 400, 442, vol. 2, p. 12—13, vol. 3, p. 390, vol. 4, p. 342.

Stăpînirea lui Stoichiță Rîioșanu, mare vistier din secolul al XVI-lea, e mai bine cunoscută datorită testamentului său din 1620. Domeniul său cuprindea îndeosebi sate cumpărate cu jupâneasa sa Dochia sau provenind din zestrea acesteia, în total fiind menționate 33 de sate, unele dăruite ctitoriei sale de la Strîmba¹⁰⁹.

În sfîrșit, din stăpînirea lui Radu Florescu, mare comis, și a mamei sale Maria sînt cunoscute pentru secolul al XVI-lea 8 sate întregi¹¹⁰.

Numărul satelor documentate în stăpînirea boierilor analizați mai sus nu reflectă decît în parte numărul real al satelor stăpînite. Cu toate acestea, domeniile feudale ale boierilor lui Mihai Viteazul participanți la divanele acestuia alături de Șerban mare paharnic, viitorul Radu Șerban, nu pot rivaliza cu imensul domeniu al acestuia, cuprinsind 71 de sate și părți de sate răspîndite din Mehedinți pînă în Buzău și din Bucegi pînă la Dunăre.

Apare astfel perfect explicabilă din acest punct de vedere alegerea ca domn a paharnicului Șerban înaintea altor candidați și tot semnificativ ni se pare faptul că principalii săi rivali au fost Stroe Buzescu și Stoichiță Rîioșanul, adică cei care se aflau pe locurile următoare în ordinea mărimii domeniilor feudale.

¹⁰⁹ D.I.R., B, XVI–6, p. 146, 160–164, 182–184, XVII–2, p. 3–4, 146, vol. 3, p. 57, 496, 515, 560–561.

¹¹⁰ D.I.R., B, XVI–6, p. 28–29, XVII–1, p. 141–142, 475–476, 419, vol. 3, p. 109, 110, 615, vol. 4, p. 137, 226, 261, 226, 464.

Tabelul nr.

Domeniul botereșe al lui

Nr. unității funciare	Denumirea satelor (din docu- mente)	Județul (în sec. XVII)	Situația satelor				Dispărute sau contopite (sec. XX)		În stăpinișarea lui Şerban paharnic din acele :			
			Întregi	Jumătăți	Vii	Cu baltă	Cu munțe	Localizate cu proba- bilitate	Localizare nesigură	Graiovești	Cantacuzi- nilor	Separate
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	Berteşti	Ialomița		+		+					+	
2	Bezdead	Dimbovița		+						+	+	
3	Bicleş	Mehedinți	+							+	+	
4	Brăneşti	Dimbovița		+							+	
5	Bucovăț	Dolj	+							+		+
6	Căcănaul	Teleorman	+			+		+		+	+	
7	Căscioare	Ilfov	+							+	+	
8	Căscioare	Rimn. Sărat		+				+			+	
9	Cerîngul	Mehedinți	+							+		
10	Cetățele	Ialomița		+				+			+	
11	Cireşovul din Deal	Olt		+								+
12	Coianî	Vlașca	+							+	+	
13	Comarnic	Prahova		+				+			+	
14	Corlatele	Mehedinți	+							+		
15	Cornu	Prahova	+									+
16	Coşoveni	Vlașca	+									+
17	Căpreşti	Buzău	+						+		+	
18	Cureşti	Ilfov	+			+		+				
19	Dedelov	Vlașca	+			+						+
20	Dobreni	Ilfov			+						+	
21	Dragomireşti	Dolj	+							+		
22	Drenicu	Dolj	+							+		
23	Ducna	Teleorman	+					+		+		
24	Dudeşti	Buzău	+								+	
25	Filipeşti	Prahova		+			+				+	
26	Fîntînele	Teleorman	+		+	+				+	+	
27	Floreşti	Ilfov		+							+	
28	Giurmenul	Dolj	+							+		
29	Goleşti	Argeș			+							+
30	Grădovîii	Mehedinți	+						+	+		
31	Gropeni	Teleorman	+					+				+
32	Gruia	Mehedinți		+							+	
33	Gurguiatî	Rimn. Sărat		+			+				+	
34	Halmajul	Dolj	+							+		
35	Iadera	Prahova									+	

1

Radu Serban (1550–1602)

Tabelul nr.

Nr. unității funciare	Denumirea satelor (din documente.)	Județul (in sec. XVII)	Situată satelor					Dispărute sau contopite (sec. XX)		În stăpinirea lui Ţărban paharnic din actele :		
			Întregi	Jumătăți	Vii	Cu bală	Cu munte	Localizate cu probabilitate	Localizare neșigură	Craioveştilor	Cantacuzinilor	Separate
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
36	Izvoarele	Ilfov	+	-	-	-	-	-	-	+	+	-
37	Izvorani	Muscel și Păduret	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+
38	Marmurile	Dolj	+	-	-	+	-	-	-	-	+	-
39	Măceșul	Dolj	+	-	-	+	-	-	-	-	+	-
40	Mărgineni	Prahova	-	+	-	-	+	-	-	-	+	-
41	Meri	Ilfov	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-
42	Moreni	Prahova	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-
43	Obedeni	Ilfov	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-
44	Ocolna	Dolj	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-
45	Paia	Mehedinți	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-
46	Plena	Mehedinți	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-
47	Poiana	Prahova	-	+	+	-	-	-	-	-	+	-
48	Predești	Mehedinți	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-
49	Prundu	Vlașca	-	+	+	+	+	-	-	-	+	-
50	Punghina	Mehedinți	-	+	+	-	-	-	-	-	+	-
51	Radovanul	Ilfov	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-
52	Răstoaca	Dimbovița	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-
53	Risipită	Mehedinți	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-
54	Runcu	Gorj	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-
55	Rușetu	Buzău	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+
56	Sadova	Dolj	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-
57	Sadovița	Dolj	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-
58	Sărata	Buzău	-	1/4	-	-	-	-	-	-	+	-
59	Scrofeni	Rimn. Sărat	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-
60	Seaca	Mehedinți	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-
61	Secările	Prahova	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-
62	Segarcea	Dolj	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-
63	Sopot	Dolj	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-
64	Strehaia	Mehedinți	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-
65	Știrbeiul	Mehedinți	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-
66	Vărăști	Ilfov	+	-	+	-	-	-	-	-	+	-
67	Vianu	Dolj	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-
68	Viișoara	Teleorman	+	-	+	+	-	-	-	-	+	-
69	Vladimirești	Ilfov	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-
70	Zăvalul	Dolj	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+
71	Zăvoaia	Rimnicul-Sărat	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-
Total 71	-	-	43	25	7	10	4	12	3	33	40	12

I (continuare)

Proveniența satelor		Răscumpărat de săteni de la		Cumpărate de Șerban pah.		Vândute de Șerban pah.		Daniile lui Șerban pah.		Cotropirii schimburi silije		Confiscări domnești		Pricini (Șerban pah.)	
Din proprietatea :		Anca și Maria din Coianî	Șerban (pah.)	Mosneni	Boieri	Mihai Viteazul	Prețul (aspri)	Boieri, Slujitorii	Mihăstiri						
14	15	16	17	18	19	20	23	24	25	26	27				
+	+	+	+	+	+	+	18.000								
+	+	+	+	+	+	+	?	+							
+	+	+	+	+	+	+	+ (?)	+							
+	+	+	+	+	+	+	22.000								
+	+	+	+	+	+	+	?	?							
+	+	+	+	+	+	+	?	?							
+	+	+	+	+	+	+	30.000								
+	+	+	+	+	+	+	26.000								
43	20	1	-	2	1	1	4	5	-	1	1	-	2*	4	

* Toate satele au fost confiscate pentru scurt timp de Stefan Vođă Surdu.

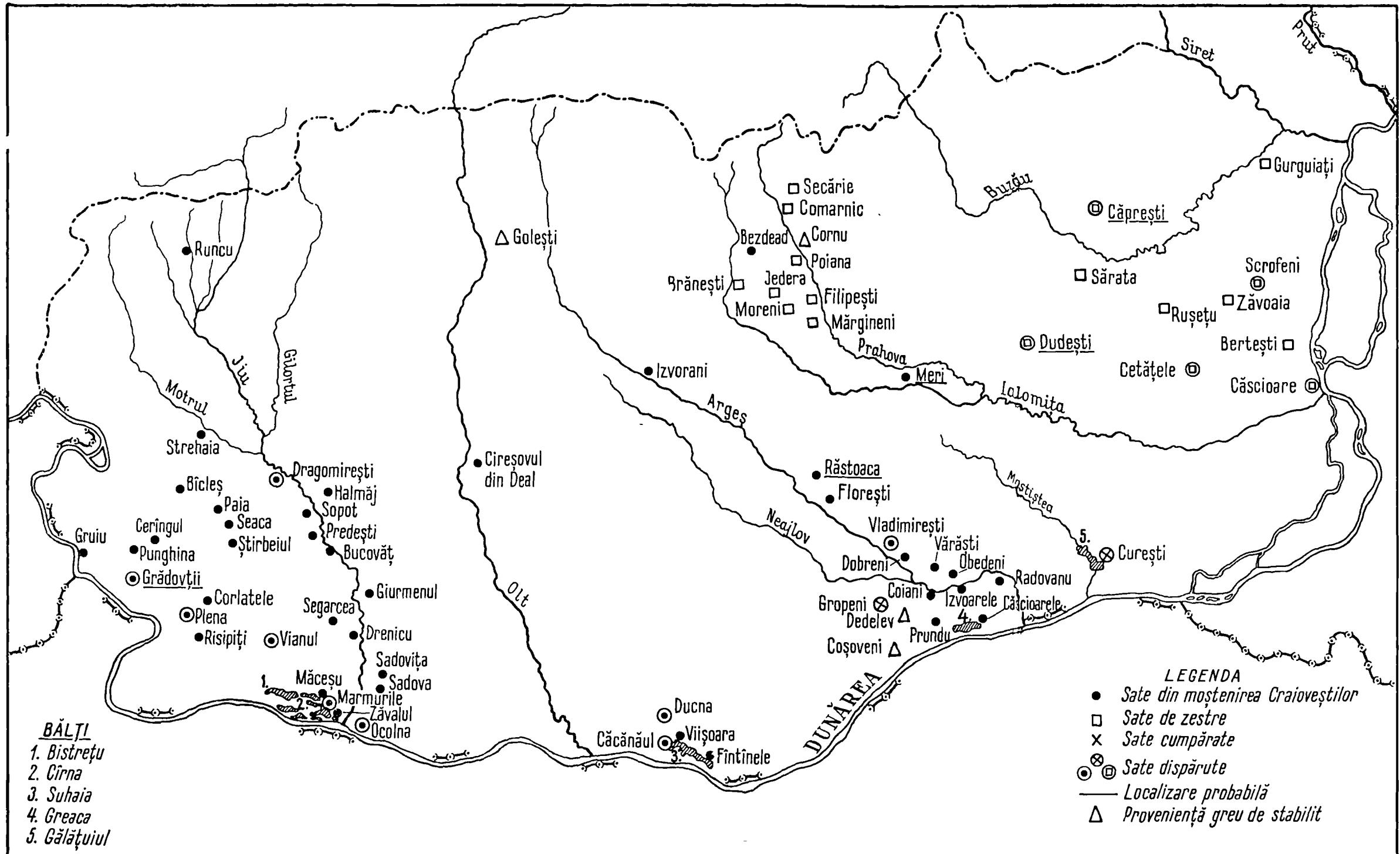

Fig. 2. — Domeniul domnitorului Matei Basarab (1550–1602).

PRIVILEGIUL MASCULINITĂȚII ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ PÂNĂ LA JUMĂTATEA SECOLULUI AL XVII-LEA

DE

OVID SACHELARIE

1. *Precizări preliminare.* Sub denumirea de privilegiu al masculinității se înțelege dreptul pe care-l aveau fiili și descendenții lor masculini de a intra numai ei în stăpînirea moștenirii lăsate de părinți. Prin înlăturarea fiicelor de la moștenire nu înseamnă că fiile singuri beneficiau de toată averea părinților. Ca o contraparte a privilegiului descendenților masculini, fetele primeau și ele din această avere prin înzestrarea lor de către părinți sau frați.

Privilegiul masculinității apare ca o instituție obișnuielnică cu rădăcinile în obște și în obiceiurile feudale anterioare chiar întemeierii statelor feudale, modificate după întemeiere atât consuetudinar, cît și prin hotărîri domnești. El se dezvoltă atât în orînduirea sclavagistă, cu anumite particularități corespunzătoare, cît și în cea feudală, cu caracteristicile proprii acesteia. În societatea română sclavagistă nu există totuși un asemenea privilegiu, ceea ce învederează că el nu era o trăsătură esențială a sclavagismului, așa cum se poate considera, în general, că a devenit în cadrul orînduirii feudale, pentru o bună perioadă de dezvoltare a ei.

Pe teritoriul țării noastre nu avem nici un indiciu de aplicare a privilegiului masculinității în cadrul orînduirii sclavagiste române și — din lipsă de știri documentare mai precise despre formele de descompunere ale obștilor găto-dace — nici în afara acestei orînduirii. Pentru a nu zăbovi în ipoteze pe bază comparativă, vom examina deci problema numai în cadrul orînduirii feudale a Țării Românești, unde fiile le îndepărtau pe fiice de la succesiunea părinților. Femeile, neputind îndeplini îndatorirea principală a vasalului față de senior, de a servi în oaste — obligație pe care o aveau, sub forme corespunzătoare, atât boierii, cît și țărani liberi — , ele nici nu moșteneau imobile rurale, ci erau înzestrate uneori cu asemenea bunuri, dar de obicei cu lucruri mobile sau bani, iar pămîntul era moștenit de băieți. Privilegiul masculinității apare astfel, în general, ca o caracteristică a feudalismului, atât pentru moștenirea în obște, cît și pentru cea boierească.

În obștea țărănească privilegiul masculinității prezenta și avantajul că, prin excluderea fetelor de la moștenirea pământului, obștea moșnească munteană își păstra omogenitatea; altfel, dacă fetele căsătorite în afară ar fi participat și la moștenirea pământului, s-ar fi ajuns să se introducă într-o obște stăpini de pămînt din altele¹.

Mulțimea documentelor care atestă existența privilegiului masculinității în Tara Românească din secolul XV-lea pînă la mijlocul secolului al XVII-lea a determinat pe majoritatea cercetătorilor să-l considere, pentru perioada arătată, ca singurul fel de succesiune descendentală în această țară².

Privilegiul masculinității mai este întîlnit și în Făgăraș. Se pare însă că el nu a avut aplicație în Moldova³. Această diferențiere, unită și cu faptul că chiar în Tara Românească se găsesc documente care consacră, paralel cu privilegiul masculinității, aplicarea principiului egalității sexelor în succesiunea descendentalor, a complicat în mod deosebit problema și a determinat pe unii autori ca, admisind existența primului sistem, să dea explicații variate asupra originii lui⁴, iar pe alții, să-i conteste însăși exis-

¹ P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Tara Românească și Moldova*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 176.

² Gr. G. Tocilescu, *Despre legatu în dreptulu romanu și în dreptulu român precessu de un studiu istoric asupra legătelor din timpurile primitive pene astăzi*, București, p. XXXV—XXXVI; A. D. Xenopol, „Arhiva Societ. științ. și lit. din Iași”, I (1889—1890), p. 254; D. Alexandresco, *Droit ancien et moderne de la Roumanie*, Paris—București, 1898, p. 155—156, 483—486; idem, *Explicația teoretică și practică a dreptului civil român*, București, 1912, III, 2, note la p. 140—144; C. G. Dissescu, *Originele dreptului român*, București, 1899, p. 36; D. Mototescu, *Privilegiul masculinității*, București, 1915, p. 138, 156—157, 189—191; Paul Negulescu, *Cercetări asupra originelor dreptului consuetudinar român*, în „Revista pentru drept și sociologie”, II, part. 2, nr. 7; I. Peretz, *Privilegiul masculinității în Pravilnicieasca condică-Ispilanti și Legiuirea Caragea*, București, 1905, p. 53—58, 67—68; idem, *In cehia privilegiului masculinității*, în „Dreptul”, XXXV (1906), p. 344; idem, *Curs de istoria dreptului român*, București, ed. a 2-a, 1928, II, 1, p. 138—142; Marcel Emerit, *La femme en Valachie pouvait-elle hériter?*, în „Revue historique du Sud-Est européen”, IV (1927), nr. 1—3, p. 38—46; idem, *A propos du droit des femmes à l'héritage en Valachie*, ibidem, V (1928), nr. 1—3, p. 32—33; I. Minea și L. T. Boga, *Cum se moșteniau moșile în Tara Românească pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, în „Cercetări istorice”, VIII—IX (1932—1933), nr. 2, p. 164—197; X—XII (1934—1936), nr. 1, p. 303—336; nr. 4, p. 145—192; I. C. Filitti, *Prădalica să nu fie*, în „Rev. istor. rom.”, II (1932), p. 337—345. Hasdeu („Columna lui Traian”, V (1874), nr. 6, p. 129, 132) indică două documente în care este consacrat privilegiul masculinității, fără a exprima o părere personală. Iar N. Iorga se declară pentru existența privilegiului masculinității (*Anciens documents de droit roumain*, Paris—București, 1930, p. 17), după ce mai înainte se pronunțase pentru aplicarea sistemului egalității sexelor („Rev. hist. du Sud-Est européen”, III (1926), nr. 3—4, p. 254).

³ Numai în două dintre documentele examineate — aparținând, de altfel, unei perioade ulterioare aceleia de care ne ocupăm aici — s-a invocat în justiție privilegiul masculinității (1717, N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 261, nr. 420; 23 decembrie 1794, *ibidem*, p. 169, nr. 113). Din rezumatul publicat nu rezultă dacă judecata și-a însușit acest punct de vedere.

⁴ C. G. Dissescu (*op. cit.*, p. 36) atribuie apariția privilegiului masculinității în Tara Românească influenței feudalismului slavor din nord; o asemenea părere este însă combătută de faptul însuși al inexistenței privilegiului în Moldova; D. Alexandresco (*Droit ancien et moderne de la Roumanie*, p. 155—156, 483—484) crede a-i găsi originea în dreptul germanic; A. D. Xenopol (*Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, VIII, p. 93), în dreptul germano-slavon; I. Peretz (*Privilegiul masculinității...*, p. 53—58, 67—68), în obiceiurile slavor din sud care cunoșteau comunismul familial.

Dar existența privilegiului masculinității în Tara Românească nu poate fi atribuită unei influențe străine, el fiind, după cum s-a văzut, o caracteristică generală a moștenirii în obște și în orinduirea feudală, forme sociale care au fost cunoscute și de această țară.

tență, susținind că și în Tara Românească devoluțiunea succesiunii la descendenți s-a făcut totdeauna și în mod exclusiv după principiul egalității sexelor⁵, păstrat de la traci⁶ sau de la romani⁷.

Amândouă aceste susțineri radicale cad în exces. Xenopol a observat de mult coexistența celor două moduri de a succeda: „... erau în dreptul de moștenire două tradiții, din care una era cea datorită principiului roman de egală îndreptățire a sexelor, cealaltă celui germano-slavon de precădere a bărbaților”⁸.

Ultima soluție ni se pare cea exactă. Analiza unui cît mai mare număr de documente credem că va justifica afirmația făcută.

2. *Privilegiul masculinității*. Nu este afirmat în documente în mod direct, ci el apare din preocuparea părinților ca — lăudînd încuviințarea domnului — să le cheme pe fiice la succesiune, în lipsa fiilor, pentru evitarea prădalicii. De cele mai multe ori părinții recurgeau la o chemare subsidiară a fiicelor, cind nu aveau fii; mai rar, ei procedau însă astfel și în cazul cind se temea că linia masculină s-ar putea stinge înaintea celei feminine. Sub o formulă de evitare a prădalicii, privilegiul masculinității este consacrat de un mare număr de documente începînd din mijlocul secolului al XV-lea și pînă la începutul secolului al XVII-lea: „Și la dinșii prădalica să nu fie, cîtă vreme se va mai afla dintr-înșii măcar o fiică”⁹.

⁵ I. Nădejde, *Origina dreptului consuetudinar român*, în „Noua revistă română”, I (1900), p. 120; idem, *Trac să fie dreptul nostru consuetudinar?*, ibidem, p. 152—154; idem, *Dreptul de cîtorie al femeilor*, București, 1910, p. 26; idem, *Expunerea rezumată a teoriei moștenirilor în vechiul drept românesc*, București, 1919; idem, notă în *Pandelele române*, 1926, 1, 200; G. Fotino, *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain*, Paris, 1925, p. 213—293; idem, *La femme en Valachie, pouvait-elle hériter?*, în „Revue historique du Sud-Est européen”, IV (1927), nr. 4—6, p. 113—122; idem, *Etude sur la situation de la femme dans l'ancien droit roumain*, în „Revue hist. de droit français et étranger”, 1931, nr. 1, p. 52—79.

⁶ Ion Nădejde, *Origina dreptului consuetudinar român*, în „Noua revistă română”, I (1900), p. 121, col. I; idem, *Trac să fie dreptul nostru consuetudinar?*, ibidem, p. 147, col. I; G. Fotino, *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain*, p. 291. Dar putinul pe care îl stim despre dreptul trac nu ne autorizează să tragem vreo concluzie în această materie (P. P. Panaiteanu, op. cit., p. 178).

⁷ G. Fotino, *Contribuționi la studiul regimului succesoral în vechiul drept românesc*, 1927, p. 25—26; idem, *Droit roumain et droit oriental: phénomènes d'interpénétration. La représentation en matière de successions féminines dans l'ancien droit roumain* (extras din *Mélanges „în memoria lui Vasile Pârvan”*), p. 11.

⁸ *Istoria românilor din Dacia Traiană*, București, ed. a 3-a, VII, p. 93. Este adevarat că autorul își intemeiază afirmația, în ce privește aplicarea principiului egalității sexelor, numai pe documente din Moldova, deși sunt multe documente în acest sens și în Tara Românească. Coexistența celor două sisteme a mai fost relevată de Andrei Rădulescu (*Studii de drept civil*, București, 1915, p. 181) și de P. P. Panaiteanu, care, cercetînd evolutiv problema existenței privilegiului masculinității, conchide, de asemenea, că „în Tara Românească, în obște și în stăpînirea feudală a pămîntului, principial femeia nu moștenea, dar se creează, probabil, tot mai mult cu vremea, posibilități pentru femei de a se excepta de la acest obicei” (op. cit., p. 177; v. același autor în *Viața feudală în Tara Românească și Moldova*, în colaborare cu V. Costăchel și A. Cazacu, Edit. științifică, București, 1957, p. 314—318; și în *Urme din vremea orfanduirii feudale în vocabularul limbii române*, în „Studii și cercetări lingvistice”, 1958, 2, p. 161—163).

⁹ 27 noiembrie 1487, *D.R.H.*, B, I, p. 334, nr. 209; în același sens: <15 septembrie 1495—aprilie 1508>, ibidem, p. 422, nr. 262; 13 septembrie 1504, *D.I.R.*, B, XVI, 1, p. 23, nr. 17; 19 iunie 1509, ibidem, p. 51, nr. 46; 27 mai 1510, ibidem, p. 59, nr. 56; 27 februarie 1516, ibidem, p. 114, nr. 115; 10 <ianuarie—august> 1519, ibidem, p. 138, nr. 139; 29 noiembrie 1519, ibidem, p. 153, nr. 152; 22 mai 1530, ibidem, 2, p. 77, nr. 78; 18 iunie 1537, I. Minea și L. T. Boga, *Cum se moștenau moștile...*, „Cercet. ist.”, VIII—IX (1932—

Din toate aceste documente se vede că chemarea subsidiară a fetelor — spusă în termeni expresi sau numai subînțeleasă — era făcută pentru a se împiedica desherența succesiunii.

Funcționarea prădalicii în lipsă de moștenitori descendenți masculini este o dovedă indirectă evidentă a existenței privilegiului masculinității. Aplicată în lipsă de orice descendenți, ea reprezintă o fază de decădere a acesteia¹⁰, mai ales dacă renunțarea la prădalică se îmbină cu transformarea formală a fetelor în băieți, ceea ce presupune că privilegiul masculinității nu a dispărut pur și simplu și că este necesară o procedură specială care să justifice îndepărțarea efectelor lui.

3. *Alte forme indirecte de manifestare a privilegiului masculinității.* În unele documente se arată în termeni expresi că fiicele sunt chemate la succesiune întrucât tatăl lor a murit fără a lăsa fii în viață¹¹; în altele, domnul nu face decit să întărească averea succesorrală a fiicelor, fără nici o precizare în privința fiilor, din enumerarea numelor moștenitorilor rezultând însă că nu au rămas și fii¹². Și într-un caz, și în celălalt apare caracterul subsidiar al dreptului succesoral al fiicelor: moștenesc numai dacă nu rămân fii. Sunt forme indirecte de manifestare a privilegiului masculinității.

Un alt procedeu folosit pentru repartizarea averii părintești tuturor descendenților, indiferent de sex, era înzestrarea fetelor în bani și lucruri mobile, urmare normală a faptului că băieții moșteneau pământul¹³. Creșterea puterii boierilor în raport cu a domnului și scăderea importanței serviciului militar au făcut ca înzestrările cu imobile să devină frecvente¹⁴, zestrea apărind astfel ca o simplă anticipare asupra succesiunii; „însă

1933), nr. 2, p. 192; 15 iunie 1543, *D.I.R.*, B, XVI, 2, p. 302, nr. 309; 21 iunie 1576, *ibidem*, 4, p. 236, nr. 236; 20 iunie <1579>, *ibidem*, p. 396, nr. 401; 14 decembrie 1617, *ibidem*, B, XVII, 3, p. 176, nr. 149. În ultimul document nu mai întâlnim termenul „prădalică”, acesta dispărând în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, totuși din cuprinsul lui rezultă aceeași preocupare ca bunurile să nu devină domnești, în lipsă de descendenți masculini. După dispariția denumirii de prădalică, domnul continuă, într-adevăr, să dobindească succesiunile desherente.

¹⁰ Astfel, la moartea fără copii a Elinei, soția lui Matei Basarab, satul Pietrile-Vlașca, ce-i aparținea, devine domnesc. Însă Ghica-vodă, la cererea lui Radu biv vel-ban, fețiorul lui Udrîște logofăt Năsturel, îi dă satul, ca fiind nepot al Elinei (17 mai 1679, I. C. Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, p. 56, nr. 193). Uneori, spre a evita prădalica, *deciușta* dispunea în favoarea fraților (<1523–1528>, *D.I.R.*, B, XVI 1, p. 178, nr. 182), a surorilor (21 iunie 1576, *ibidem*, 4, p. 236, nr. 236) sau chiar a verilor (9 iunie 1582, *ibidem*, 5, p. 61, nr. 64).

¹¹ 12 noiembrie 1562, Al. Ștefulescu, *Doc. slavo-române relative la Gorj*, p. 145: „iar apoi a dat Danciul fetelor lui, Neacsă și Stanca și Voicăi, partea lui de moșie din Iași toată, pentru că Danciul n-a făcut băieți din corpul său”; în același sens: 7 iulie <1557>, *D.I.R.*, B, XVI, 3, p. 61, nr. 74; 29 aprilie 1610, *ibidem*, 1, p. 456, nr. 405.

¹² Petru cel Tânăr întărește fiicele lui Pîrvu anume: „Dobra și Milița și Cara și Maria și cu fiili lor, căți le va da Dumnezeu”, o ocină la Sălcuța (15 ianuarie 1566, *ibidem*, 3, p. 220, nr. 258; în același sens: 9 octombrie 1557, *ibidem*, p. 74, nr. 85; 29 aprilie 1610, *ibidem*, XVII, 1, p. 456, nr. 405).

¹³ 8 mai <1581>, *ibidem*, XVI, 5, p. 20, nr. 22; <1655–1656>, N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 477, nr. 112; 20 iunie 1662, *Surele și izv.*, VI, p. 92, nr. 90; 25 iunie 1776, „Rev. ist.”, 1917, p. 20; cf. P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească...*, p. 177.

¹⁴ Vezi de ex. 3 iunie 1548, *D.I.R.*, B, XVI, 2, p. 380, nr. 400: „și a dat Stoian fiicei lui, anume Sorca, zestre loc de vie, dar o falce”; în același sens: 1612, *ibidem*, XVII, 2, nr. 99, p. 105.

fetele înzestrare erau excluse de la moștenirea părintilor¹⁵, fără posibilitate pentru ele de a cere participarea la aceasta chiar raportind dota¹⁶. Înzestrarea avea, astfel, caracterul definitiv, în sensul că nu mai putea fi pusă în discuție la decesul înzestrătorului¹⁷ sau al înzestratoriei¹⁸. Pentru a împiedica totuși ieșirea averii din familie, înzestrătorul avea grijă să prevadă în actul prin care dispunea de bunurile sale, înzestrând fiicele și instituindu-l pe fiu moștenitor pe restul averii, că „oricui dintre dînșii i s-ar întimpla mai înainte moarte, iar la dînșii prădalica să nu fie, ci să fie celor rămași”¹⁹.

4. Formele de egalitate succesorală a sexelor. Am văzut că, chiar înzestrare cu pămînt, fiicele nu dobîndeau calitatea de succesoare și că, pentru a se evita prădalica, în lipsa descendenților masculini, era necesară o dispoziție specială de chemare subsidiară a fiicelor la succesiune. În tendința de egalizare a sexelor, pe care am remarcat-o deja, s-a recurs la două procedee indirecte, prin care — folosindu-se o fictiune — se schimba ordinea succesorală : fiind așezate în loc de fii sau înfrâțite cu aceștia, fiicele dobîndeau aceleași drepturi ca ei și moșteneau ca atare.

În cazul cînd nu avea fii, părintele — spre a evita prădalica — se prezenta înaintea domnului și le așeza pe fiicele sale „să fie în loc de fii”²⁰. Iar dacă avea fii și voia ca la deschiderea succesiunii sale să fie chemate și fiicele în concurs cu fiii, le așeza „să-i fie alături de fii”²¹ sau le înfrâtea

¹⁵ A. D. Xenopol, „Arh. Soc. științ. și lit. din Iași”, I (1889—1890), p. 254, De aceea Elina Cantacuzino, care avea săse băieți și săse fete, în testamentul său își împarte averea numai între cei săse băieți, fără a pomeni nimic despre fete (1 septembrie 1684, *ibidem*, p. 249 — 254) ; iar Ecaterina Mavrocordat, având trei fii și nepoți și nepoate de la cele două fiice înzestrare și predecedate, dispune prin testament în favoarea fiilor, „căci și zisele mele fiice au fost înzestrare și au luat de la mine juviaire, cantitate mare, și de la cel de veșnică pomenire părinte al lor bani destui și alte lucruri scumpe, de s-au mulțumit și ele și soții lor ; deci n-au să ceară nimic” (25 iunie 1776, „Rev. ist.”, 1917, p. 20). În același sens este și testamentul lui Petru Șchiopul (10 mai 1594, Hurmuzaki, XI, p. 437).

¹⁶ V. totuși pentru raportul dotei G. Fotino, *Contribution...* p. 278—284.

¹⁷ 5 iulie 1589, *D.I.R.*, B., XVI, 5, p. 417, nr. 432 : pretențiile succesorale ale unei fete înzestrare sunt înlăturăte astfel : „iar cu partea fratelui său... nu are nici un amestec, pentru că a fost înzestrată” ; în același sens : 26 martie 1641 și 20 martie 1644, Al. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, p. 67. Situația este aceeași chiar dacă fetele înzestrare ar veni în concurs nu cu băieți, ci tot cu fete, dar nefnzestrare (12 <iulie—august> 1578, *D.I.R.*, B., XVI, 4, p. 326, nr. 333 ; în același sens : 30 iunie 1572, Stoica Nicolescu, *Diaconul Coresi și familia sa*, în „Rev. ist. arh. și fil.”, X (1909), p. 277).

¹⁸ 25 noiembrie 1610, *D.I.R.*, B., XVII, 1, p. 493, nr. 436 : după moartea uneia dintre fiicele înzestrare, fiul înzestrătoarei (jupița Mușa) vine înaintea domnului și cere o nouă împărțală ; cererea îi este însă respinsă, pentru că jupița Mușa, prezentându-se în fața domnului, arată că aşa a făcut înzestrările ; în același sens : 2 iunie 1610, *ibidem*, p. 478, nr. 422.

¹⁹ 24 iulie 1525, *ibidem*, XVI, 1, p. 187, nr. 194 ; în același sens : 20 iunie <1579>, *ibidem*, 4, p. 396, nr. 401.

²⁰ 10 septembrie 1493, *D.R.H.*, B., I, p. 395, nr. 244 ; în același sens : 12 noiembrie 1463, *ibidem*, p. 207, nr. 122 ; 7 noiembrie 1480, *ibidem*, p. 283, nr. 175 ; 15 iunie 1499, *ibidem*, p. 476, nr. 292 ; 17 aprilie 1540, *D.I.R.*, B., XVI, 2, p. 269, nr. 268 ; 26 februarie 1617, Al. Ștefulescu, *Doc. slavo-române*, p. 358.

²¹ 15 iunie 1504, *D.I.R.*, B., XVI, 1, p. 21, nr. 15 ; în același sens : 11 ianuarie 1500, *D.R.H.*, B., I, p. 483, nr. 296 ; <1 septembrie 1551—3 iunie 1552>, *D.I.R.*, B., XVI, 3, p. 11, nr. 11 ; 11 iunie 1565, *ibidem*, p. 211, nr. 249.

cu aceştia : „să fie doi frați Tudora și Crăciun”²². Se împiedica astfel ca averea să devină domnească.

Mergindu-se mai departe pe drumul egalizării sexelor, s-a ajuns ca, chiar fără să se recurgă la vreo ficțiune, să se deroge de la regula comună a privilegiului masculinității și să se lase fățiș averea, deopotrivă, descendenților masculini și feminini; principiul egalității sexelor devine astfel de aplicație generală²³.

5. Concluzie. Din compararea acestor ultime documente cu cele cuprinzînd privilegiul masculinității se constată în mod netăgăduit că dreptul consuetudinar al Țării Românești a cunoscut într-o anumită epocă două sisteme de reglementare a succesiunii descendenților: privilegiul masculinității și egalitatea sexelor, cei interesați putînd recurge la unul sau la celălalt. Funcționarea lor concomitentă este atestată documentar de la mijlocul secolului al XV-lea pînă la începutul secolului al XVII-lea.

Inițial, sistemul privilegiului masculinității s-a aplicat cu preponderență; el reprezenta regula de drept consacrată, de la care, cu voia domnului, se putea deroga; aceasta o învederează încercările de stabilire a egalității între copii prin intermediul unor ficțiuni ca așezarea și înfrățirea. Privilegiul masculinității a avut putere în special în a doua jumătate a secolului al XV-lea și în tot secolul al XVI-lea, fără a funcționa singur nici chiar în acea perioadă; derogările, ajungind să asigure o egalitate între fii și fiice, erau din ce în ce mai numeroase, egalitatea reprezentînd situația obișnuită în secolul al XVII-lea, am putea spune, în limbaj modern, dreptul comun al materiei, deși continuarea înzestrării fetelor în bani și obiecte mobile, chiar și după această epocă, arată că privilegiul masculinității nu fusese abandonat cu desăvîrșire, manifestîndu-se nu

²² 1564, Al. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, p. XXIX; în același sens: 13 august 1541, *D.I.R.*, B, XVI, 2, p. 279, nr. 281; 14 septembrie 1565, Al. Ștefulescu, *Doc. slavo-române*, p. 149; 29 iunie 1616, *D.I.R.*, B, XVII, 3, p. 32, nr. 27 (mătușa se înfrătește cu nepotii de frate).

²³ 15 aprilie 1456, *D.R.H.*, B, I, p. 196, nr. 113; 24 aprilie 1484, *ibidem*, p. 309, nr. 191; 21 aprilie 1489, *ibidem*, p. 344, nr. 215; 9 iulie 1492; *D.R.H.*, B, I, p. 369, nr. 230; 9 octombrie 1492, *ibidem*, p. 374, nr. 234; 3 noiembrie 1509, *D.I.R.*, B, XVI, 1, p. 53, nr. 48; 8 ianuarie 1512, *ibidem*, p. 75, nr. 74; 28 aprilie 1518, *ibidem*, p. 134, nr. 135; <1523–1528>, *ibidem*, p. 178, nr. 182; 17 mai 1529, *ibidem*, 2, p. 66, nr. 65; 13 iulie 1542, *ibidem*, p. 291, nr. 295; 28 februarie 1545, *ibidem*, p. 318, nr. 326; 9 martie 1550, Al. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, p. 2; 1 septembrie 1555, *ibidem*, p. 36, nr. 46; decembrie 1557, Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. XXXVI; 13 august 1568, *D.I.R.*, B, XVI, 3, p. 282, nr. 328; 1 februarie 1570, *ibidem*, p. 347, nr. 399; 8 iulie 1577, *ibidem*, 4, p. 285, nr. 285; 15 iulie 1586, *ibidem*, 5, p. 252, nr. 265; 28 septembrie 1596, *ibidem*, 6, p. 251, nr. 266; 3 februarie 1597, *ibidem*, p. 258, nr. 273; 13 iunie 1609, *ibidem*, XVII, 1, p. 387, nr. 348; 27 octombrie 1609, *ibidem*, p. 420, nr. 373; 10 ianuarie 1610, *ibidem*, p. 424, nr. 377; 20 mai 1610, *ibidem*, p. 469, nr. 415; 16 noiembrie 1611, *ibidem*, 2, p. 21, nr. 25; 26 februarie 1617, Al. Ștefulescu, *Doc. slavo-române*, p. 358; 19 septembrie 1618, N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 177, nr. 20; 20 iunie 1622, *ibidem*, p. 179, nr. 23; 1628, O. Lecca, *Familile boierești române*, p. 91; 5 noiembrie 1640, Al. Ștefulescu, *Schitul Crasna*, p. 56–80; 10 iunie 1656, Al. Odobescu, *Anticuitățile jud. Romanași*, p. 148; 30 aprilie 1668, Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, p. 348; 1 aprilie 1687, Al. Ștefulescu, *Doc. slavo-române*, p. 365; 21 mai 1687, N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 307, nr. 58; 4 noiembrie 1687, *Arh. Olt.*, III (1924), nr. 12, p. 149; 23 aprilie 1744, N. Iorga, *Studii și documente*, XXI, p. 486.

numai ca o tradiție supraviețuitoare, dar și ca o practică ce corespundeau încă unor interese reale²⁴.

În acord cu această evoluție, dreptul scris al Țării Românești consacrat și el la mijlocul secolului al XVII-lea principiul egalității între descendenți; glava 273, al. 1 din *Îndreptarea legii* prevede, într-adevăr: „Copiii, au parte bărbătească, au parte muierească, aceia să prețuiesc să moștenească pre părinții lor și pre mumăni”, iar în al. 2 se aplică același principiu celorlalți descendenți.

În asemenea condiții, mijlocul secolului al XVII-lea apare ca o cotitură în evoluția privilegiului masculinității. De aceea cercetarea de față se oprește la această dată, urmând ca dezvoltarea istorică ulterioară, în cadrul căreia, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, apare privilegiul masculinității în dreptul scris — în *Pravilniceasca condică și Legiuirea Caragea* —, să facă obiectul unei cercetări separate.

²⁴ Principaliii factori determinanți ai schimbării din dreptul consuetudinar au fost: a) admiterea libertății de a dispune prin testament, consecință a creșterii puterii boierilor în raport cu domnul; ea este exprimată categoric în doc. 10 mai 1555, *D.I.R.*, B, XVI, 3, p. 30, nr. 39; b) posibilitatea stăpînului de pămînt de a răspunde printr-un înlocuitor la chemarea la oaste; I. Neculce arată că la 1682 Duca-vodă „au pus și pe un Brahă căpitân de au făcut un steag de oameni, tot din vătajli boierilor și-a giupănesc celor săraci” (*Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, Edit. de stat pt. lit. și artă, București, 1955, p. 155); c) nevoiea angajării unor mercenari specialiști, pentru mînuirea armelor de foc ce și fac apariția; d) reducerea considerabilă a armatei sub apăsarea turcească; Dim. Cantemir menționează că în Moldova, prin asuprirea turcilor, armata a scăzut la o zecea parte (*Descriptio Moldaviae*, București, 1872, text. lat., p. 88–94, trad. rom., p. 92–96).

www.dacoromanica.ro

REFUGIAȚI TRANSILVĂNENI ÎN TIMPUL REVOLUȚIEI DE LA 1848–1849 ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

DE

CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU și APOSTOL STAN

Revoluția de la 1848 din Moldova, Transilvania și Țara Românească, în ciuda unor particularități locale, s-a desfășurat totuși ca un fenomen unitar, mai cu seamă sub raportul comunității țelurilor fundamentale urmărite, ceea ce a generat și încercările de cooperare în lupta revoluționară de eliberare socială și națională¹. Granițele politice deosebite impuse de dominația străină nu i-au împiedicat pe români să considere totdeauna cele trei provincii drept patria lor comună. În situații dificile, revoluționarii moldoveni și munteni s-au stabilit temporar în Transilvania după cum fruntași din această provincie au trecut la sud și la est de Carpați.

Evenimentele complexe din 1848-1849 din Transilvania au determinat o serie de fenomene social-politice, printre care și emigrarea în Țara Românească a unor numeroase grupuri de locuitori. Emigrările din timpul revoluției nu au un caracter fortuit. Deplasările de populație din Transilvania în Moldova și Țara Românească constituie una dintre permanențele demografice ale istoriei medievale și moderne românești. Dominația străină și agravarea exploatarii țărănimii din Transilvania au determinat un flux permanent de populație spre sud și est de Carpați. În anumite momente, acest curent demografic a căpătat proporții atât de ample, încât contemporanii însăși au putut să afirme: „Tota Transilvania ad nos venis”². Se cuvine subliniat faptul că aceste strămutări ale românilor transilvăneni nu au afectat preponderența numerică a elementului etnic românesc, rămas permanent majoritar în Transilvania. Deosebite sînt în timpul revoluției române doar împrejurările imediate care au generat marile dis-

¹ Vasile Maciu, *Caracterul unitar al revoluției din 1848 în țările române*, în „*Studii*”, XXI (1968), nr. 5, p. 825 și urm.; Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională*, Edit. Academiei, București, 1967, p. 125–130.

² David Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1944; Vezi și I. Conea, *Satele de ungureni în Oltenia subcarpatică*, în „*Buletinul Societății regale române de geografie*”, București, 1940, p. 60; Constantin C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, Edit. științifică, București, 1967, p. 51–57.

locări din anii 1848-1849. Consecințele și ecoul acestora în conștiința poporului român sănt chestiunile pe care încercăm să le explicăm în studiul de față pe temeiul unui bogat material documentar inedit.

Motivul principal care în timpul revoluției i-a determinat pe mulți dintre românii transilvăneni să emigreze l-au constituit persecuțiile la care erau supuși de nobilimea maghiară și intervenția forțelor contrarevoluționare. Din toamna anului 1848, formațiile revoluționare maghiare, comandate de Iosif Bem, dădeau lovitură nimicitoare unităților militare habsburgice din Transilvania. Întind să lichideze cu orice preț lupta maselor populare pentru abolirea servituzilor feudale și pentru recunoașterea existenței naționale a poporului român, nobilimea maghiară a folosit victoriile repute de generalul polon în scopul restaurării pozițiilor sale feudale. Spre a atinge acest obiectiv, ea dezlănțuie mai ales împotriva iobagilor români o adevărată campanie represivă³. Organizată în așa-zisele găzuri naționale, nobilimea a recurs la mijloace violente, ceea ce neîndoios a produs în rîndul românilor, dezarmați și fără putință de apărare, o puternică neliniște. Numeroși locuitori din vecinătatea Tării Românești au încercat atunci să-și procure mijloace adecvate de rezistență⁴, însă, din pricina condițiilor nefavorabile, mulți dintre ei au preferat să se strecoare la sud și arareori la est de Carpați, spre a se pune la adăpost de primejdia ce-i amenință.

Împrejurările diferite din timpul revoluției care au determinat pe românii transilvăneni să emigreze la sud de Carpați sănt relevante de ei în numeroase documente. Este concluzentă sub acest unghi de vedere relatarea a cinci sute de emigrați, care încă din noiembrie 1848 trecuseră frontieră și se așezaseră temporar în Țara Românească. Fiind iobagi pe proprietăți nobiliare, arătau ei, au fost nevoiți să-și părăsească satele, deoarece erau expuși la violențe și prădăciuni⁵. Un alt grup declara că a trecut granița de teama răzbunării nobilimii, care începuse „a tăia din săteni pe oricine întilnea, a da foc caselor și a dărâma bisericile”⁶. Motive similare invocau și alți numeroși locuitori transcarpatini care trecuseră în Țara Românească⁷. Pentru nu puțini români însă, refugiu a fost provocat de refuzul lor de a lupta pentru o cauză ce le era străină. Se impune, poate, să aminti de atitudinea acelui mănușchi de ostași români din Baia Mare care dezertaseră din armată imperială în semn de protest și de solidarizare și se refugiaseră în Țara Românească⁸.

Trecind Carpații, românii transilvăneni erau conștienți că vin într-o altă provincie românească, unde nădăjduiau să găsească înțelegerea cuvenită în temeiul comunității etnice. Conștiința că dincolo de Carpați se află tot o provincie românească era întărită și de faptul că unii dintre cei

³ Vezi în acest sens Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, Edit. științifică, București, 1965, p. 81, 91, 104, și urm.

⁴ Arh. st. Buc., Departamentul Vistieriei (în continuare Dep. Vist.), dos. 1 218/1848, f. 1.

⁵ Ibidem, Obștescul Control al Tării Românești (în continuare: Obșt. Contr.), dos. 1 099/A/1848, f. 5.

⁶ Ibidem, f. 25.

⁷ Ibidem, dos. 584/1849, f. 188 și 425.

⁸ Ibidem, dos. 1 099/B/1848, f. 1 551.

strămutați aveau chiar rude în Tara Românească⁹, locuitori emigrați în alte epoci, dar stabiliți definitiv la sudul lanțului muntos.

În legătură cu zona de unde porneau emigrații, este de remarcat că, în genere, aceștia erau originari din localități limitrofe cu Tara Românească. Cei mai mulți dintre ei erau de fel din regiunea Brașovului¹⁰ și din cea a Sibiului¹¹. Dar o bună parte descindeau din ținuturile Alba, Cetatea de Baltă, Sighișoara, Scaunul Mediașului¹² etc. Grupuri răzlețe seau și din regiuni mai depărtate ale Transilvaniei, dar numărul celor din urmă, raportat la masa totală a refugiaților, era destul de redus. Surprindea totuși în chip izolat prezența în Tara Românească a unor emigrați tocmai din nord-vestul Transilvaniei, anume din Baia Mare¹³.

Inceputul deplasărilor umane din Transilvania spre Tara Românească provocate de evenimentele revoluționare din anii 1848-1849 se plasează în jumătatea lunii noiembrie 1848. Primii mesageri își fac apariția în partea dinspre munte a județului Prahova. La 14 noiembrie, comandantul punctului de frontieră de la Vălenii de Munte era informat că un grup de români transilvăneni a trecut granița în zona pichetului Grohotiș¹⁴. Deplasându-se în acel punct, autoritățile locale au constatat că 500 de familii de români — bărbați, femei și copii — intraseră în Tara Românească¹⁵, spre a se pune la adăpost de abuzurile nobilimii. La jumătatea aceleiași luni se semnala prezența unor efective restrînse de emigrați și în județul Buzău¹⁶.

La sfîrșitul lunii noiembrie, după revărsarea acestui val peregrin, autoritățile se așteptau la o încetare a emigrărilor. Este semnificativă pentru susținerea afirmației de mai sus relatarea din 30 noiembrie 1848 a cîrmuitorului județului Prahova¹⁷; o dată cu dispariția principalei cauze a abandonării de către români a gospodăriilor lor era de așteptat ca și dislocările de populație să ia sfîrșit. Așteptările au fost însă înșelate: la 5 decembrie 1848, egumenul schitului Predeal anunță căimăcămia că este împresurat „de o mulțime de lume fugită din partea Brașovului”¹⁸. Ca urmare a acestor emigrări, la sfîrșitul anului 1848 se aflau numai în județul Prahova 957 de refugiați¹⁹⁻²⁰.

Cucerirea orașului Sibiu a declanșat emigrări și din zona centrală a Transilvaniei. La 4 martie 1849, cîrmuitorul județului Argeș informa Departamentul din Năuntru că după ocuparea Sibiului numerosi cetăteni s-au răspîndit „care încotro au putut să scape”²¹⁻²⁸. Din motivul amintit, multe familii de români din acea regiune pătrund în Tara Românească pe la Ciineni²⁹.

⁹ Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 25.

¹⁰ Ibidem, dos. 584/1859, f. 4, 90, 93 etc.

¹¹ Ibidem, f. 260.

¹² Ibidem, dos. 1 099 B 1848, f. 892-898.

¹³ Ibidem, f. 1 600.

¹⁴ Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 5.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem, f. 25.

¹⁷ Ibidem, f. 44.

¹⁸ Ibidem, f. 46.

¹⁹⁻²⁰ Ibidem, f. 280.

²¹⁻²⁸ Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 580.

²⁹ Ibidem, f. 554.

Pentru a înlesni autorităților supravegherea și acordarea de asistență afluxului mare de emigrați, intrarea în Țara Românească a fost limitată la anumite locuri. Refugiații pătrund îndeosebi pe Valea Prahovei, pasul Bran-Rucăr și Valea Oltului. Intrarea prin alte puncte, ca, de pildă, pe la Vilcan, a fost interzisă³⁰. Infiltările prin cele trei puncte se defășoară mai ales în martie 1849. La 5 martie, autoritățile locale incunoștiințau forurile superioare că „un mare număr de refugiați transilvăneni au mai trecut acum pe pămîntul țării”³¹. Spre jumătatea aceleiași luni, Departamentul din Năuntru anunță căimăcămia că București și județele țării dinspre munte „s-au umplut de asemenea refugiați”³², ei continuind să sosească „în trupe numeroase”³³. O mențiune similară era făcută și de cîrmuitorul județului Prahova³⁴, care atrăgea atenția că în prima parte a lunii martie 1849 pătrunseseră în unele localități din acel județ peste patru mii de familii de refugiați³⁵.

Ponderea emigrărilor se reduce în chip simțitor la începutul lunii aprilie 1849. Se constată documentar că spre sfîrșitul lunii menționate exodurile în grupuri mari încetaseră³⁶. Bilanțul celor petrecute în primul trimestru al anului 1849 se va fi ridicat la circa 15 000 de persoane³⁷.

Firește că emigrări parțiale au continuat și în lunile următoare, dar ele au fost cu totul izolate, mai ales că erau îngădite și de autorități. Datorită instaurării administrației revoluționare în Transilvania, încă de la 29 martie 1849 se făcea cunoscută interdicția intrării în Țara Românească a unor persoane cu pașapoarte vizate de „cîrmuirea revoluționară”³⁸. În trimestrul al doilea al anului 1849, tentativele de emigrare se reiau. Inspirat vădit de autoritățile de ocupație, Departamentul din Năuntru cerea la 15 iunie 1849 a nu se îngădui „sub nici un fel de cuvînt vreun refugiat transilvănean să treacă în principat”³⁹, deoarece comunicatiile Țării Românești cu Transilvania și Banatul⁴⁰ fuseseră întrerupte. Spre sfîrșitul lunii iunie însă sînt consemnate alte familii românești aflate în munți care solicitau permisiunea de a intra în Țara Românească⁴¹.

Porniți de la vatrele lor spre a se pune la adăpost de persecuțiile nobilimii, emigrații erau într-o stare dintre cele mai precare sub raportul asigurării mijloacelor de trai. La intrarea acestora în țară, autoritățile constatau că mulți dintre ei erau oameni „săraci” sau „scăpătați”⁴², însotiti de numeroși copii. Situația materială modestă a românilor transilvăneni era semnalată și de autoritățile din București și Curtea de Argeș⁴³.

³⁰ Ibidem, f. 703.

³¹ Ibidem, dos. 548/1849, f. 245.

³² Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 598.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem, dos. 584/1849, f. 320.

³⁵ Ibidem, f. 217.

³⁶ Ibidem, f. 507–508.

³⁷ Ibidem, f. 472–473.

³⁸ „Buletinul ofițial al Principatului Terii Românești” (în continuare: „Buletinul oficial”), nr. 30 din 29 martie 1849, p. 117.

³⁹ Obșt. Contr., dos. 1 099/B/1848, f. 1516.

⁴⁰ Ibidem, f. 1 551.

⁴¹ Ibidem, f. 1 518.

⁴² Ibidem, dos. 584/1849, f. 90.

⁴³ Ibidem, f. 120–123, 346 și 507.

Puțini dintre refugiați erau capabili să-și asigure subzistența. Remarcăm faptul că, în pribegie lor, unii dintre români își luaseră o parte din vite⁴⁴, o parte dispuneau chiar de „hîrtie bagnote”⁴⁵. Aceștia erau în-deosebi sașii, „familii nobile”⁴⁶, care puteau să-și asigure ei însăși existența.

Intrați în Țara Românească, refugiații s-au oprit mai întâi în localități din vecinătatea graniței. Ei s-au dispersat apoi nu numai în județele de munte, ci aproape pe întreg teritoriul Țării Românești. În genere, refugiații se deplasau de la un centru la altul destul de frecvent, în funcție de posibilitatea dobândirii mijloacelor de subzistență. Departamentul din Năuntru îngăduise ca emigrații să se stabilească în orice punct al Țării Românești, dar condiționase această libertate de depunerea unei chezășii că vor păstra liniștea internă și că nu se vor angaja în acțiuni cu caracter revoluționar⁴⁷. Încă de la 31 decembrie 1848, deși exista doar un număr restrîns de emigrați, același minister solicita cîrmuitorilor județelor Prahova, Buzău, Argeș, Muscel și Vilcea, să întocmească tabele cu toți refugiații și să indice locul de dispersare⁴⁸.

În județul Prahova, la începutul lunii martie 1849 se semnala prezența a patru mii de familii de refugiați⁴⁹. Treptat însă, un număr însemnat dintre cei fixați inițial în Ploiești au plecat în alte localități, astfel că la 12 martie 1849 în orașul amintit se mai aflau doar 100 de familii⁵⁰. Aproximativ 500 de familii se împărașteră în mai multe sate ale acestui județ⁵¹. Printre satele și orașele din județul Prahova unde se stabiliseră temporar refugiații figurau: Cîmpina, Breaza, Vălenii de Munte, Măneiciu-Păminți, Măneiciu-Ungureni, Ceras, Teișani, Cheia, Izvoarele, Homoriciu-Păminți, Homoriciu-Ungureni⁵² etc.

Un efectiv însemnat de refugiați s-a stabilit temporar în județul Argeș⁵³. La începutul lunii martie, în orașul Pitești erau 558 de emigrați⁵⁴. În orașul Curtea de Argeș erau înregistrate 450 de familii⁵⁵, cărora li se adăugau un alt grup numeros așezat în plaiul Lovișteaua⁵⁶. În acest plai erau la 20 martie 1849 peste 140 de familii de refugiați, cu 179 de copii⁵⁷. Ei se așezaseră mai ales în localitățile Jiblea, Sălătrucel, Băbuiești, Stoie-

⁴⁴ Ibidem, dos. 584/1849, f. 354.

⁴⁵ Ibidem, dos. 584/1849, f. 413.

⁴⁶ Ibidem, f. 346. Trebuie menționat că în Țara Românească își găsise refugiul un număr însemnat de familii germane și maghiare din Transilvania, precum și o parte a armatei austriece izgonită de ostile revoluționare maghiare (pentru toate aceste probleme vezi ibidem, f. 84, 93, 185 și 261 : dos. 1 099/A+B/1848, f. 114, 184, 202, 210, 211, 213, 397, 489, 545, 658, 966 și 1 203).

⁴⁷ Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 582.

⁴⁸ Ibidem, f. 99.

⁴⁹ Ibidem, dos. 584/1849, f. 217.

⁵⁰ Ibidem, f. 298.

⁵¹ Ibidem, f. 354.

⁵² Ibidem, dos. 584/1849, f. 427.

⁵³ Ibidem, f. 237 ; vezi liste refugiaților sosiți în județul Argeș (ibidem, dos. 1 099/A+B/1848, f. 751 și 1828).

⁵⁴ Ibidem, dos. 584/1849, f. 321.

⁵⁵ Ibidem, f. 346.

⁵⁶ Ibidem, f. 321.

⁵⁷ Ibidem, f. 371.

nești, Berislăvești, Găojani, Sălătrucu, Perișani, Spinul, Greblești, Titești⁵⁸ etc.

Numerosi refugiați și-au găsit adăpost la început și în județele Vilcea, Muscel și Mehedinți. În cuprinsul județului Vilcea, refugiații erau răspândiți mai ales în plășile Ocolul, Oltul și Horezul. În orașul Rîmnicu-Vilcea s-au semnalat la început o „sumă mare de asemenea familii” de refugiați⁵⁹, care mai târziu au plecat în alte centre din țară. O „sumă mare de asemenea familii” sunt identificate la Drăgășani și la Ocnele Mari⁶⁰. Păstrând prin pasul Bran-Rucăr în județul Muscel, mulți refugiați s-au stabilit în orașul Cimpulung sau în alte centre din acest district. Cîteva prezențe sunt semnalate și în județul Dîmbovița⁶¹.

În restul județelor din Muntenia, numărul refugiaților a rămas redus. În ianuarie 1849 se găseau la Buzău doar 21 de persoane⁶². Din ianuarie și pînă în iunie 1849, în acest județ au continuat să sosească alți refugiați⁶³, majoritatea așezîndu-se în localitățile Nehoiașul⁶⁴, Movila, Luciu, Largu, Caragealile⁶⁵, Chiojdul⁶⁶ etc. În județul Brăila, în mai 1849 se stabiliseră 99 de familii, pe care le găsim în orașul de reședință al județului și pe moșiile Bertești, Batogu, Zăvoaie, Scortaru, Ianca, Perișor, Colțea, Slobozia⁶⁷ etc. În iulie 1849 li s-au mai adăugat 61 de refugiați⁶⁸. Numai 9 persoane s-au oprit în județul Vlașca⁶⁹.

Același număr restrîns de refugiați se întîlnește și în Oltenia. Un grup de emigrați așezați inițial la Rîmnicu-Vilcea s-au deplasat la Craiova, „unde sunt locurile mai îndemînatice despre hrana și lăcuință”⁷⁰. În prima jumătate a lunii august, în județul Mehedinți se fixaseră 42 de persoane⁷¹. Printre cele nouă persoane din județul Romanați, notăm prezența protopopilor Ioan Moga și Moise Fule din Sibiu⁷².

O analiză deosebită întrucîtva în legătură cu răspîndirea emigratilor merită, neîndoicelnic, orașul București. Fără a putea determina riguros numărul celor stabiliți aici, încă din ianuarie 1849 autoritățile informau că mai mulți refugiați „s-au pornit a veni aici în capitală spre lăcuință”⁷³.

⁵⁸ Ibidem, f. 373.

⁵⁹ Ibidem, f. 413. Printre refugiații stabiliți în Rîmnicu-Vilcea se afla și preotul Bratu din Rășinari, bunicul dinspre mamă al marelui poet român Octavian Goga. El îndeplinește un timp în acest oraș funcția de preot și este ales chiar protopop (Ilie Dăianu, *Eminescu în Rășinari lui Goga*, în „Gindul românesc”, Cluj, an. II, 1934, nr. 1–2, p. 75).

⁶⁰ Obst, Contr., dos. 584/1849, f. 444.

⁶¹ Ibidem, dos. 1 099/A+B/1848, f. 597 și 892–898.

⁶² Ibidem, f. 142.

⁶³ Ibidem, f. 404, 1 237, 1 380 și 1 512–1 513.

⁶⁴ Ibidem, f. 404.

⁶⁵ Ibidem, f. 1 512–1 513.

⁶⁶ Ibidem, f. 1 380.

⁶⁷ Ibidem, f. 1 198–1 200.

⁶⁸ Ibidem, f. 1 564.

⁶⁹ Ibidem, f. 735.

⁷⁰ Ibidem, dos. 584/1849, f. 413.

⁷¹ Ibidem, dos. 1 099/B/1848, f. 1 596.

⁷² Ibidem, f. 1 127.

⁷³ Ibidem, dos. 584/1849, f. 38 și 214.

În martie 1849 continuă să se îndrepte spre București „un număr înestul de mare de refugiați transilvăneni”^{73 bis}.

În ciuda faptului că pribegii transilvăneni au fost primiți cu simpatie și frățească compasiune de masele largi populare, oficialitatea i-a suspectat și i-a supravegheat pe tot timpul șederii lor în Țara Românească.

Pătrunderea în țară a primilor emigrați într-un moment cînd revoluția nu fusese încă finalizată aici cu desăvîrșire era privită de reprezentanții trupelor de ocupație și de cei ai autorităților căimăcămești cu suspiciune. De relevat este faptul că întîiul grup de refugiați sosit în județul Prahova a fost pus sub supraveghere⁷⁴. Însuși caimacamul, C. Cantacuzino, a dispus ca ei să fie îndepărtați din zona de frontieră și așezați într-un loc din care puteau fi controlați și împiedicați a se „strecura în lăuntru țării”⁷⁵ fără știrea administrațiilor locale. Dispoziții similare se dădeau și în cazul grupului de refugiați din județul Buzău pentru care se hotărise a-l pune sub observare polițienească și a-l stabiliza într-un anume loc⁷⁶.

Cucerirea Brașovului și Sibiului de trupele revoluționare maghiare și controlul exercitat asupra zonelor din vecinătatea Țării Românești amplificau „precauțiile” față de refugiați. Autoritățile erau îngrijorate îndeosebi de consecințele pe care le-ar fi putut avea contactul refugiaților cu populația Țării Românești, a cărei frămîntare revoluționară nu fusese încă lichidată. Cîrmuitorul județului Muscel arăta Departamentului din Năuntru că „apropierea rebeliștilor (a armatei revoluționare maghiare n. n.) de prințipat cere a se lua cuvenite măsuri pentru paza liniștii din acest județ, precum și pentru o mai bună întărire a graniței”⁷⁷.

Autoritățile erau îngrijorate de pătrunderea o dată cu refugiații a unor ziare și manifeste cu conținut revoluționar. Încă de la 30 octombrie 1848, cîrmuirea județului Vilcea semnală pericolul difuzării unor manifeste și gazete revoluționare brașovene în Țara Românească fără încuviințarea stăpînirii⁷⁸. S-a dispus ca cei ce vor răspîndi asemne documente să fie priviți „în deopotrivă învinovătire ca și autorii ce ar publica articole neîngăduite”⁷⁹. Cărăușii ce făceau transporturi spre Transilvania erau amenințați cu aspre pedepse în caz că vor introduce în Țara Românească aceeași categorie de foi socotite incendiare⁸⁰. Mai tîrziu, cînd refugiați numeroși s-au stabilit în țară, corespondența acestora era cenzurată, iar scrierile suspecte confiscate⁸¹. Tot astfel, gazetele românești și germane care aveau să sosească pe adresa unor refugiați devin obiectul unei atenții speciale din partea autorităților⁸². Interceptarea și confiscarea proclama-

^{73 bis} Ibidem, f. 310; vezi și f. 279. În București își găsise refugiu și Ioan Bran de Lemeny, avocat al bisericii Sf. Nicolae din Scheii Brașovului, deputat și apoi secretar al Adunării Naționale din 3/15 mai 1848 de la Blaj, membru al deputațiunii române trimisă la Viena (despre peripețiile lui în timpul revoluției și imprejurările în care a venit în Țara Românească vezi ibidem, f. 619).

⁷⁴ Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 5.

⁷⁵ Ibidem, f. 3.

⁷⁶ Ibidem, f. 28–29.

⁷⁷ Ibidem, f. 242.

⁷⁸ Arh. st. Rm.-Vilcea, Pref. jud. Vilcea dos, 678/1848, f. 130.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Obșt. Contr., dos. 1 099/A/1848, f. 518–519.

⁸² Ibidem.

țiilor lansate de guvernul revoluționar maghiar, proclamații răspândite în Țara Românească o dată cu venirea emigaților⁸³, se transformă treptat într-o preocupare importantă. Admiterea refugiaților pe teritoriul Țării Românești era condiționată de Departamentul din Năuntru de păstrarea ordinii și de abținerea de la orice acțiuni de caracter revoluționar.

Supravegherea pătrunderii refugiaților era impusă și de grija autorităților de a împiedica reîntoarcerea unor dintre fruntașii revoluției muntene, ale căror intenții de reluare a luptei nu rămăseseră necunoscute. Conformindu-se unor dispoziții ale Departamentului din Năuntru, cîrmuitorul județului Vilcea cerea ca persoanele ce vor tăinui pe fruntașii revoluției pătrunși în țară să fie denunțate pentru a se „osîndi criminali-cese”⁸⁴. Subcîrmuitorul plășii Oltetul era mustrat că n-a întreprins nimic în această privință⁸⁵, mai ales că cei doi comandanți ai armatelor turco-ruse de ocupație — generalii Omer-pașa și Lüders — sesizau alarmați că asemenea persoane se strecuraseră în țară în același timp cu refugiații⁸⁶.

Pentru oprirea intrării în țară a fruntașilor revoluției și a eventualului material „subversiv” ce l-ar fi putut aduce cu ei, se dădeau dispoziții categorice de supraveghere⁸⁷. Cîrmuitorul județului Vilcea, de pildă, atrăgea atenția ca aceia dintre emigații ce se vor dovedi că posedă material propagandistic revoluționar să fie împiedicați să intre în țară⁸⁸.

O mare îngrijorare producea autorităților eventuala pătrundere în Țara Românească a unor elemente înarmate. Intrarea lor în țară nu era, după expresia cîrmuitorului județului Muscel, „potrivită cu împrejurările vremii”⁸⁹. Din aceste motive, Departamentul din Năuntru mustra cîrmuirea județului Argeș, deoarece îngăduise unor refugiați „a se preumbla înarmați, împotriva poruncilor stăpînirii”⁹⁰. Autoritățile locale erau invitate să dezarmeze imediat asemenea oameni⁹¹.

Cîrmuirea Țării Românești era preocupată ca nu cumva contactul emigaților cu populația să ducă la reizbucnirea revoluției în Țara Românească. În București, unde sosise un mare număr de refugiați, exista temere că aceștia ar putea „bîntui liniștea”⁹².

Adresindu-se căimăcămiei și cerîndu-i prevenirea oricărora mișcări sociale, Departamentul din Năuntru arată că refugiații erau oameni „de felurite condiții și caractere”, ceea ce ar fi putut duce — din contactul lor nestingherit cu locuitorii — la declanșarea unor „vătămătoare bînturi” în satele și orașele Țării Românești⁹³. În consecință, departamentul ordonase luarea măsurilor de siguranță ce se impuneau. În județul Muscel se ordona comandanților „punctelor dorobântești să fie în picere zioa și

⁸³ Arh. st. Rm.-Vilcea, Pref. jud. Vilcea, dos. 678/1848, f. 392.

⁸⁴ Ibidem, dos. 687/1848, f. 274.

⁸⁵ Ibidem, dos. 46/1848, f. 144.

⁸⁶ Ibidem, f. 147 și 160; dos. 167/1848, f. 380.

⁸⁷ Ibidem, dos. 678/1848, f. 157.

⁸⁸ Ibidem, f. 158.

⁸⁹ Obșt. Contr., dos. 1 099/A/1848, f. 250.

⁹⁰ Ibidem, f. 582.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem, f. 690.

⁹³ Ibidem, f. 598

noaptea la orice mișcare”⁹⁴. Temindu-se de dezlănțuirea unor tulburări interne, cîrmuirea județului Argeș refuzase la început să îngăduie deplasarea refugiaților, susținînd că printre ei s-ar afla oameni „cu cugete rele ce ar putea să săvîrșească vreo neorinduală”⁹⁵.

Temerile acestea erau, desigur, îndreptățite într-un moment cînd revoluția nu încetase în centrul Europei. În legătură cu aceasta se semnală că unii refugiați erau în „întelegeră cu din pămînteni ce săt în categorie de vagabonzi și fără opinie cinstită”⁹⁶. Astfel un dorobanț al cîrmuirii județului Muscel, datorită contactului cu refugiații, rostise la București „vorbe și expresii necuvîncioase”⁹⁷.

Cu toate precauțiile luate încă de la frontieră, în Țara Românească sosiseră mulți refugiați pe care autoritățile, în imposibilitate de a-i verifica la intrare, îi consideră suspecți. Deoarece poliția capitalei și cîrmuirile județene erau în imposibilitate să asigure supravegherea marelui număr de refugiați dispersați în întreaga țară⁹⁸, Departamentul din Năuntru a cerut constituirea unor comisii județene alcătuite din cîrmuitori, membri ai sfaturilor orășenești și reprezentanți ai Consulatului austriac⁹⁹. O comisie similară avea să se formeze și în București. Aceste organe aveau menirea „să cerceteze pe toți acești refugiați”¹⁰⁰ și să ceară chezașii de bună purtare de la compatriotii lor sau de la locuitorii din Țara Românească cu care aveau relații. Cei ce nu puteau dobîndi o asemenea doavadă, în capitală sau în alt loc din Țara Românească trebuiau să părăsească țara „ca niște oameni bănuiti”¹⁰¹.

Necesitatea verificării tuturor refugiaților era afirmată și de Comisia pentru cercetarea tulburărilor liniștii obștești într-un raport din 14 martie 1849. După ce arăta că există o multime de transilvăneni și bănațeni emigrati în Țara Românească, comisia sublinia — firește, extrem de bănuitoare datorită friciei de revoluție — că „pricina” invocată de unii emigrați pentru a-și îndreptății pribeagia „este numai o mască prin care s-au strecurat în principat”¹⁰². Comisia a decis ca asemenea persoane să fie supravegheate cu strășnicie de poliție sau, în caz că nu vor obține garanția cerută, să fie expulzate¹⁰³.

Drept urmare, căimăcămia dispunea la 17 martie 1849 constituire, unor comisii speciale în București și în toate județele Țării Românești comisii împuernicite a audia și a cerceta pe toți emigrații¹⁰⁴. Comisiile funcționau în toate județele unde se aflau refugiați. Mulți dintre aceștia au

⁹⁴ Ibidem, f. 251.

⁹⁵ Ibidem, f. 588.

⁹⁶ Ibidem, f. 599.

⁹⁷ Ibidem, f. 186.

⁹⁸ Ibidem, f. 598.

⁹⁹ O dispoziție specială era trimisă cîrmuirii județului Dolj, prin care i se cerea darea pe „chezașie” a tuturor refugiaților, mai ales că mulți dintre ei veniseră în Țara Românească fără nici un fel de act (Arh. st. Craiova, Pref. jud. Dolj, dos. 50/1849, f. 73 și 74).

¹⁰⁰ Obșt. Contr., dos. 1099/A/1848, f. 598.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² Ibidem, f. 599.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Ibidem, f. 660.

dobîndit chezășile cerute de autorități. În unele situații, refugiații nu au putut obține garanțiile necesare, încât comisiile au propus alungarea lor peste graniță¹⁰⁵. Totuși, chiar și în aceste situații, în ultimă instanță, emigratiile, au fost păsuți să rămână în țară, fiind doar obligați să se stabilișzeze „la un loc supt deaproape prieghere a poliții sau a aleșilor satului”¹⁰⁶.

Văzind în unii dintre emigrați potențiali tulburători ai ordinii regulamentare restaurate prin intermediul ocupației străine, autoritățile căimăcămești au luat în unele cazuri măsuri represive împotriva acestora¹⁰⁷. Cîrmuirea județului Gorj, de pildă, a arestat pe cîțiva dintre refugiați¹⁰⁸. Tot astfel procedeaază cu unii emigrați poliția orașului București¹⁰⁹ și cîrmuirea județului Muscel¹¹⁰. La sugestia autorităților de ocupație, cîrmuirile trebuiau să identifice și să aresteze mai cu seamă pe conducătorii revoluției române din Transilvania. Printre refugiații care intraseră în Tara Românească se afla și Simion Bărnuțiu, care la 7 aprilie 1849 este arestat la Vîrciorova în momentul cînd încearcă să treacă în Austria¹¹¹. El este reținut sub stare de arest mai mult timp, dar este eliberat¹¹².

Sosirea unor grupuri importante de refugiați din Transilvania punea în fața cîrmuirii Țării Românești chestiunea rezolvării unor probleme grele, referitoare în principal la asigurarea mijloacelor de existență pentru noii veniți. Încă de la 21 decembrie 1848, cînd în Tara Românească era un număr apreciabil de refugiați, caimacamul C. Cantacuzino cerea Departamentului din Năuntru să ordone administrațiilor județelor Prahova, Buzău și Muscel, unde aceștia se aflau dislocați la acea dată, acordarea de locuință și hrană¹¹³. Dispoziții similare erau date egumenului schitului Predeal și celui al mănăstirii Sinaia, îndatorați a pune la dispoziția emigraților încăperi pentru locuit și alimente¹¹⁴. Caimacamul orînduise la punctul Timiș, pe unde se scurgeau emigrații, pe maiorul Dimitrie Gănescu, însărcinat „să facă bună primire refugiaților” și să le însnească „locuințe, precum și trebuieincioasa hrană”¹¹⁵. Tot astfel la schela Bran fuseser numit un slujbaș al administrației pentru „primirea și îngrijirea refugiaților”¹¹⁶. La 4 martie 1849, cînd pe la Oinieni trecuseră numerosi emigrați, caimacamul cerea Departamentului din Năuntru măsuri urgente de ajutorare a acestor români¹¹⁷.

¹⁰⁵ Obșt. Contr., dos. 1 099/B/1848, f. 1057–1059, 1068–1073, 1097 etc.

¹⁰⁶ Ibidem, f. 1 098.

¹⁰⁷ Vezi Arh. st. Rm. Vilcea, Pref. jud. Vilcea, dos. 735/1849, f. 7 și 9.

¹⁰⁸ Obșt. Contr., dos. 1 099/A/1848, f. 598; vezi pentru alt caz, dos. 1 099/B/1848, f. 1 551.

¹⁰⁹ Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 601.

¹¹⁰ Ibidem, f. 654.

¹¹¹ Ibidem, dos. 1 099/B/1848, f. 1 001.

¹¹² Despre sederea lui în Tara Românească și despre împrejurările în care a fost arestat și eliberat vezi ibidem, f. 1 023, 1 111, 1 373 și 1 566.

¹¹³ Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 92.

¹¹⁴ Ibidem, dispoziția aceasta era transmisă județelor menționate (ibidem, f. 94 și 95).

¹¹⁵ Ibidem, f. 92.

¹¹⁶ Ibidem, nr. 584/1849, f. 88.

¹¹⁷ Ibidem, nr. 1099/A/1848, p. 260.

Soluționarea problemelor dificile relative la asigurarea mijloacelor de existență marelui număr de refugiați a reclamat înființarea unui organ special. Cerința aceasta fusese subliniată și de cîrmuitorul județului Muscel, care într-un raport aducea la cunoștința Departamentului din Năuntru încă de la 10 decembrie 1848 că eforturile individuale ale locuitorilor din acel județ de a ajuta pe refugiați se dovedeau insuficiente¹¹⁸. El propunea „a se da un ajutor și de către stăpînire”¹¹⁹, deoarece cei mai mulți dintre cei veniți erau lipsiți cu totul de posibilități materiale. Receptivă la aceste propunerি, căimăcămăia anunța Departamentul din Năuntru la 30 decembrie 1848 hotărîrea de a institui o comisie specială destinată a strînge fonduri din întreaga țară pentru ajutorarea materială a refugiaților¹²⁰. Comisia aceasta avea ca membri pe marele logofăt Constantin Ghica, beizadeaua Dimitrie Ghica și clucerul Dimitrie Ioanidis¹²¹; Scarlat Pascal era secretar¹²². Ea însăși avea sediul în localul Departamentului din Năuntru¹²³, acesta fiind și organul care executa dispozițiile comisiei.

Pentru adunarea fondurilor necesare ajutorării emigraților, comisia a hotărît deschiderea unor subscripții publice. În vederea strîngerii fondurilor, cei trei membri se angajau să activeze fiecare într-un anumit mediu social. Spătarul Constantin Ghica urma a deschide subscripția în rîndul tuturor „boierilor rangului întii și partea miliei”¹²⁴; Dimitrie Ghica se preocupa de adunarea fondurilor printre consulii puterilor străine, negustori și tineretul „nobil” din București¹²⁵, iar Dimitrie Ioanidis era însărcinat cu efectuarea subscripției în rîndul funcționarilor din ministere¹²⁶. Evident că se îngrijeau deopotrivă de strîngerea fondurilor și de la alte categorii sociale, de fapt de la toți cei dispuși să ofere concursul pribegilor.

Dată fiind nevoia acută de fonduri bănești pentru ajutorarea refugiaților, comisia hotărăște ca subscripția să se desfășoare în întreaga Țară Românească. Pentru aceasta însă ea face apel la Departamentul din Năuntru, cerîndu-i să inițieze deschiderea „în presusvia fiecărei cîrmuiri o subscripție”¹²⁷. Logofătul treburilor bisericesti a fost invitat să organizeze o subscripție care să cuprindă „tot clerul bisericesc”¹²⁸. Poliția capitalei era, de asemenea, însărcinată să țină o evidență a tuturor refugiaților așezați în București, pentru a putea astfel să le acorde asistență de care aveau nevoie¹²⁹. Comisia mai hotără ca, după caz, să trimită un reprezentant al său în zonele unde se stabiliseră temporar grupuri mai numeroase

¹¹⁸ Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 6.

¹¹⁹ Ibidem.

¹²⁰ Ibidem, f. 129; vezi și Dep. Vist., nr. 1 218/1848, f. 1. Hotărîrea aceasta era publicată în „Buletinul ofițial”, nr. 2 din 5 ianuarie 1849, p. 5.

¹²¹ Obșt. Contr., dos. 1 099/A/1848, f. 129.

¹²² Ibidem, dos. 584/1849, f. 6.

¹²³ Ibidem, f. 60.

¹²⁴ Ibidem, dos. 584/1849, f. 1.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Ibidem. La 8 ianuarie 1849 comisia cerea cîrmuitorilor de județe măsuri rapide de ajutorare a refugiaților prin subscripții bănești sau prin alte mijloace („Buletinul ofițial”, nr. 12 din 29 ianuarie 1849, p. 41–42).

¹²⁷ Obșt. contr., dos. 584/1849, f. 1.

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ „Buletinul ofițial”, nr. 11 din 29 ianuarie 1849, p. 43.
www.dacoromanica.ro

de refugiați spre a se convinge de felul în care trăiesc și săt distribuite ajutoarele¹³⁰.

Comisia de ajutorare devinea organul care se îngrijea în mod exclusiv de toate problemele referitoare la refugiați. Ea cerea Departamentului din Năuntru să ordone cîrmuitorilor de județe să protejeze pe refugiați, încit „nu numai să nu întîmpine lipsa despre cele neapărat trebuincioase ale viețurii, ci încă să le fie petrecerea întru odihnă și desăvîrșită mulțumire”¹³¹.

Acțiunea de strîngere a fondurilor pentru ajutorarea emigraților a început în luna ianuarie 1849. Comisia s-a străduit să asigure subscripției „o întindere cît mai mare și cît se va putea mai îmbelșugată”, deoarece numărul refugiaților, cum se arăta într-un raport din 15 martie, „a ajuns a fi foarte mare”¹³². Subscripția a durat pînă la începutul lunii iulie 1849¹³³.

Contribuția diferitelor pături și clase sociale ale Țării Românești la acțiunea de ajutorare materială a românilor transilvăneni a fost inegală. Proporțiile au fost determinate atît de starea materială, cît și de dorința de ajutorare efectivă a acestor români transilvăneni greu încercați de vitregia vremurilor. Într-un tabel întocmit la începutul lunii iulie 1849 se indică faptul că totalul subscripțiilor pînă la acea dată se urca la suma de 133 837 de lei¹³⁴⁻¹³⁶.

O donație importantă fușese făcută în numele Țării Românești. Sfatului administrativ i se dăduse dispoziția „să chibzuiască și să hotărască suma de bani cu care ar putea vistieria veni în ajutorul scăpătașilor refugiați transilvăneni”¹³⁷. În ciuda faptului că vistieria însăși traversa o perioadă dificilă, a donat totuși în folosul emigraților suma de peste 26 600¹³⁸. Caimacamul C. Cantacuzino depunea și el în cadrul aceluiași fond aproape 3 200 de lei¹³⁹.

O contribuție consistentă la fondul de ajutorare a fost adusă de funcționarii publici și de numeroase alte persoane particulare din județele Țării Românești. Într-o listă de donație era înscrisă suma de aproape 16 000 de lei¹⁴⁰, rezultat al unei colecte întreprinse printre funcționari din capitală și din țară.

Subscripția în județe fusese deschisă încă din ianuarie 1849. Sumele adunate inițial erău destul de modice¹⁴¹. Cîrmuitorul județului Rîmnicu-Sărat arăta că 18 persoane dintr-o plasă au subscris doar 100 de lei¹⁴². În februarie, în același județ, se mai adunaseră 226 de lei¹⁴³, iar puțin

¹³⁰ Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 1.

¹³¹ Ibidem, vezi și „Buletinul ofițial”, nr. 7 din 22 ianuarie 1849 unde săt publicate hotărîrile Comisiei de ajutorare.

¹³² Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 319.

¹³³ Ibidem, f. 768; vezi și „Buletinul ofițial”, nr. 69 din 4 iulie 1849, f. 275—276.

¹³⁴⁻¹³⁶ Ibidem.

¹³⁷ Dep. Vist., dos. 1 218/1848, f. 1.

¹³⁸ Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 768.

¹³⁹ Ibidem, f. 769; vezi și „Buletinul ofițial”, nr. 69 din 4 iulie 1849, f. 275—276.

¹⁴⁰ Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 769.

¹⁴¹ Vezi „Buletinul ofițial”, nr. 23 din 7 martie 1849, p. 91—92; nr. 37 din aprilie 1849, p. 148; nr. 38 din aprilie 1849, f. 151.

¹⁴² Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 165.

¹⁴³ Ibidem f. 164 și 177.

mai tîrziu încă 200 de lei¹⁴⁴. O sumă restrînsă strînsese și cîrmuirea județului Gorj la sfîrșitul lunii februarie¹⁴⁵. În martie, fondurile adunate rămîneau modeste, încît Departamentul din Năuntru cerea intensificarea colectei¹⁴⁶. Rezultatul indemnului s-a resimțit chiar în decursul aceleiași luni, cînd cîrmuirea județului Mehedinți strînsese peste 1 678 de lei¹⁴⁷. Situația nu avea să se schimbe radical, deoarece cîrmuirile județelor Gorj, Dîmbovița și Muscel nu reușiseră să adune laolaltă decit 800 de lei¹⁴⁸.

În aprilie și mai, în unele județe pe liste de subscripție încep să se depună sume mai importante. Din Buzău se strîng peste 2 100 de lei¹⁴⁹. În prima parte a lunii mai 1849, cîrmuirea județului Teleorman anunță că strînsese 1 102 lei¹⁵⁰. Sume între 100 și 200 de lei mai trimiteau și județele Gorj și Mehedinți¹⁵¹. Atrag atenția, nu atît prin quantumul sumelor subscrise, cît mai ales prin categoria socială a donatorilor, listele înaintate din județul Dolj. Invitați să facă subscripții încă din ianuarie 1849, locuitorii orașului Craiova s-au arătat dispuși să primească pe refugiații transilvăneni pe la casele lor¹⁵². Țărani însă, deși se aflau ei însiși în acută lipsă de bani și strîmtorâți de despăgubirile pretinse de proprietari și arendași, precum și de nevoile de aprovisionare ale armatelor ocupante, preferau să-i ajute în alimente¹⁵³. Totuși, locuitorii din 17 sate au oferit și bani în folosul refugiaților¹⁵⁴. Din suma de peste 620 de lei depusă de județul Dolj, aproape 300 de lei erau bani dăruiți de „mai mulți locuitori țărani”¹⁵⁵.

Donațiile în bani ale funcționarilor publici reprezintă o parte importantă la fondul general de ajutorare. Semnalăm mai întii depunerile funcționarilor Obștescului control (751 de lei)¹⁵⁶, ale celor ai Vorniciei temnițelor (383 lei)¹⁵⁷ și ale celor ai Poliției capitalei¹⁵⁸. Menționăm de asemenea cei 435 de lei adunați de funcționarii Departamentului Dreptății¹⁵⁹, precum și sumele strînse de funcționarii Departamentului Vistieriei¹⁶⁰.

O cotă însemnată la fondul general al donațiilor îl constituie banii colectați de către Departamentul Treburilor Bisericești. Cifra globală trecută în dreptul acestui departament se ridică la peste 12 473 de lei¹⁶¹. Este notabil efortul adus la realizarea acestui fond de către numeroasele

¹⁴⁴ Ibidem, p. 686.

¹⁴⁵ Ibidem, f. 197.

¹⁴⁶ Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 685; vezi și dos. 584/1849, f. 308.

¹⁴⁷ Ibidem, dos. 584/1849, f. 482.

¹⁴⁸ Ibidem, f. 325 și 428.

¹⁴⁹ Ibidem, f. 533; dos. 1 099/B/1848, f. 1 100.

¹⁵⁰ Ibidem, dos. 584/1849, f. 642.

¹⁵¹ Ibidem, f. 716.

¹⁵² Arh. st. Craiova, Pref. jud. Dolj, serv. adm., dos. 50/1849, f. 77.

¹⁵³ Ibidem, f. 104 și 138.

¹⁵⁴ Ibidem, f. 92–93 și 116–117.

¹⁵⁵ Obșt. Contr., dos. 1 099/B/1848, f. 1 313.

¹⁵⁶ Ibidem, dos. 584/1849, f. 481.

¹⁵⁷ Ibidem, f. 167.

¹⁵⁸ Ibidem.

¹⁵⁹ Ibidem.

¹⁶⁰ Dep. Vist., dos. 1 218/1848, f. 3 și 4. Pentru alte amânunte privind donațiile funcționarilor publici, vezi „Buletinul ofițial”, nr. 23 din 7 martie 1849, p. 91; nr. 35 din 14 aprilie 1849, p. 140 etc.

¹⁶¹ Obșt. Contr., dos. 584/1849, p. 768.

schituri și mănăstiri din Țara Românească¹⁶². La 28 ianuarie 1849, Departamentul Treburilor Bisericești anunța că strînsese 3 554 de lei din donațiile făcute de îngrijitorii și egumenii mai multor mănăstiri și schituri, printre care figurau: schitul Spirea din Deal, mănăstirile Stavropoleos, Zlătari, Snagov, Sărindar, Sf. Ecaterina, Sf. Ioan din București, Plumbuita, Sf. Apostoli, Căscioarele, Mihai-Vodă, Cotroceni, Cernica, Radu-Vodă și Jitia¹⁶³. În februarie 1849 era înaintată o nouă listă de donații făcută de mănăstiri. Cifra de 3 110 lei însemna daniile episcopiei de Buzău, dar mai ales ale mănăstirilor Slobozia, Mărgineni, Nucet, Banu, Căldărușani, Sf. Spiridon Vechi, Brîncoveni, Măxineni și Schitul Cobia¹⁶⁴. Pe o altă listă erau depuși 2 446 de lei de către egumenii, arhimandriții și ieromonahii mănăstirilor Mislea, Govora, Rimnic (Rimnicu-Sărat), Motru, Găiseni, Tismana și Codreanu¹⁶⁵. În fine, o ultimă listă de subscripții, întocmită pe la sfîrșitul lunii martie 1849, avea înscrise printre donatorii sumei de 3 362 de lei mănăstirile Rimnic, Butoiu, Sadova, Cîmpulung, Slobozia (care mai făcuse și alte donații), Bradu și Vieroșu¹⁶⁶. Din banii de mai sus, 2 000 de lei fuseseră trimiși de către Eforia mănăstirilor închinate¹⁶⁷.

Un aport apreciabil la fondul general de ajutoare al refugiaților transilvăneni a fost adus de către armată. În primele zile ale lunii martie 1849, în cadrul unităților militare din capitala Țării Românești se strînseseră peste 2 100 de lei¹⁶⁸. La 28 martie 1849, statul-major al ostiirii raporta că ofițerii din celelalte garnizoane depuseseră și ei 2 478 de lei¹⁶⁹⁻¹⁷⁰.

O contribuție cu totul notabilă la constituirea fondului central de subvenționare a românilor de pește munți a fost adusă de direcția Teatrului Național din București. C. Samurcaș, directorul acestei instituții, anunța la 17 aprilie 1849 că a dat un concert public, iar suma de 124 de galbeni rezultați din încasări a fost dăruită pentru îndestularea refugiaților¹⁷¹. Tot din reprezentații teatrale au mai fost strînsi încă 554 de ducați¹⁷². Direcția aceluiasi teatru mai făcea în două rînduri donații, dînd spre sfîrșitul lunii aprilie în favoarea refugiaților aproape 3 700 de lei¹⁷³. La aceste sume mai trebuie adăugate cele trimise de Teatrul Național din Iași. În ziua de 7 iulie 1849, Matei Millo dădea o reprezentăție teatrală, din încasările căreia peste 7 000 de lei erau expediați la București pentru susținerea românilor transilvăneni¹⁷⁴.

¹⁶² Vezi în acest sens și „Buletinul ofițial”, nr. 69 din 4 iulie 1849, p. 275–276.

¹⁶³ Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 77.

¹⁶⁴ Ibidem, f. 142.

¹⁶⁵ Ibidem, f. 258.

¹⁶⁶ Ibidem, f. 370.

¹⁶⁷ Ibidem; pentru datele concrete care arată etapele constituirii donațiilor Departamentului Treburilor Bisericești vezi și „Buletinul ofițial”, nr. 11 din 29 ianuarie 1849, p. 42; nr. 14 din 7 februarie 1849, p. 55–56; nr. 18 din 20 februarie 1849, p. 71; nr. 35 din 14 aprilie 1849, f. 140.

¹⁶⁸ Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 337.

¹⁶⁹⁻¹⁷⁰ Ibidem, f. 602.

¹⁷¹ Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 532.

¹⁷² Ibidem, f. 628; vezi și „Buletinul ofițial”, nr. 45 din 9 mai 1849, p. 178.

¹⁷³ Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 617.

¹⁷⁴ Teodor T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, vol. II, Iași, 1922, p. 36; vezi și Ioan Massof, *Matei Millo*, Edit. „Naționala Ciornei” (f.a.), p. 111–112.

Rețin atenția și donațiile în bani făcute de unii dintre marii boieri. Sumele oferite pentru ajutorarea refugiaților de reprezentanții acestei clase sociale rămîneau, totuși, modeste în raport cu situația materială a donatorilor. Astfel, dacă logofătul Const. Belu a subscris 1 000 de lei, iar Dim. Ghica și postelnicul Ioan Filipescu au donat cîte 500 de lei¹⁷⁵, marele logofăt al Dreptății, Const. Suțu, a oferit doar 250 de lei¹⁷⁶. Aceeași sumă era dată și de logofătul Grigore Grădișteanu, de vornicul Manolache Băleanu¹⁷⁷, de clucerul Barbu Catargiu¹⁷⁸ și de marele vistier Alexandru Ghica¹⁷⁹. Logofetii Ioan Manu și Manolache Arghiropol donau fiecare cîte o sumă în jur de 100 de lei¹⁸⁰, iar „boierii divaniți”¹⁸¹ doar 400 de lei.

O anumită parte — cel puțin cum rezultă din știrile de care dispunem — la constituirea fondului de subvenție a refugiaților a adus-o negustorimea. În februarie 1849, 24 de negustori din capitală donaseră peste 1 550 de lei¹⁸², ceea ce reprezenta destul de puțin. În schimb, unul dintre cei mai mari negustori din capitală, Hilel Manuah, subscriseșe numai el în contul refugiaților peste 1 556 de lei¹⁸³.

Luată pe ansamblu, acțiunea de colectare a fost încununată de un succes deplin. Sume și uni au dăruit — firește, în proporții diferite — toate clasele și păturile sociale, opera de subscriere prilejuind manifestarea solidarității românilor de la sud de Carpați cu cei din Transilvania, aflați în timpul revoluției într-o situație dintre cele mai grele.

Depuși la Departamentul Vistieriei într-un fond special¹⁸⁴, banii colectați prin subsecții erau scoși și distribuiți la cererea Comisiei de ajutorare. Prin intermediul Departamentului din Năuntru, sume importante au fost expediate, la cerere, în județele Prahova, Muscel, Argeș și Vîlcea¹⁸⁵. Comisia acorda totodată ajutoare în mod direct refugiaților stabiliți în București.

Cheltuieli însemnate pentru asigurarea întreținerii emigraților au fost efectuate de cărmuirea județului Prahova. La începutul lunii ianuarie 1849 se constata că aceasta consumase din fondul capătăției 1 332 de lei pentru întreținerea refugiaților¹⁸⁶. Suma a fost restituită de Comisia de ajutorare, dar la 9 februarie aceeași cărmuire raporta că întimpina din nou „necurmate cereri de ajutor din partea unor asemenea fețe scăpătate”¹⁸⁷.

¹⁷⁵ Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 49, 107 și 167.

¹⁷⁶ Ibidem, f. 167.

¹⁷⁷ Ibidem, f. 353.

¹⁷⁸ Ibidem.

¹⁷⁹ Ibidem, f. 431.

¹⁸⁰ Ibidem, f. 353 și 431.

¹⁸¹ Ibidem, f. 431; pentru amânunte suplimentare privind subsecțiiile unor particulari, vezi și „Buletinul oficial”, nr. 14 din 7 februarie 1849, p. 55; nr. 18 din 20 februarie 1849, p. 70—71; nr. 23 din 7 martie 1849, p. 91; nr. 37 din 19 aprilie 1849, p. 148.

¹⁸² Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 146 și 159.

¹⁸³ Ibidem, f. 97.

¹⁸⁴ Ibidem, dos. 584/1849, f. 149.

¹⁸⁵ Ibidem, f. 775.

¹⁸⁶ Ibidem, f. 22 și 51.

¹⁸⁷ Ibidem, f. 147.

Se hotără de Comisia de ajutorare acordarea unei subvenții suplimentare de 200 de galbeni¹⁸⁸, solicitindu-se cîrmuirii susținerea pribegilor „necontenit, pînă va primi poruncă ca să înceteze”¹⁸⁹.

Nevoile sporite, dat fiind numărul mare de emigrați ce se scurgeau în țară pe Valea Prahovei, determină cîrmuirea aceluiași județ să se adreseze Comisiei de ajutorare la 2 martie 1849 pentru obținerea unor surplusuri de fonduri. Suplimentarea solicitată era determinată de prezența în acel județ a peste 4 000 de refugiați, încît cîrmuitorul constata neputincios că la distribuirea fondurilor „unora s-a ajuns prea căte puțin”¹⁹⁰. Se mai releva, de asemenea, nevoia stringentă de bani pentru asigurarea existenței acestor familii, întrucît cîrmuirea nu mai avea nici un mijloc spre a le veni în ajutor¹⁹¹. De aceea, la 4 martie 1849, comisia de ajutorare cerea Departamentului Vistieriei eliberarea sumei de 6 300 de lei spre a fi trimisă cîrmuirii județului Prahova¹⁹².

Greutăți similare în întreținerea refugiaților întîmpina și administrația județului Muscel, unde se găseau mulți emigrați. În primele zile ale lunii ianuarie 1849, cînd fondul de subscripție nu fusese încă constituit, Departamentul din Năuntru indicase ca o parte din banii capitației, pînă la 200 de galbeni, să fie utilizați în „cumpărătoare de produse”¹⁹³ pentru hrana transilvănenilor. La 18 martie însă, cîrmuirea județului Muscel încunoștință că cei 200 de galbeni puși la dispoziție se epuizaseră. Întrucît „numărul băjenarilor s-a înmulțit”, Comisia de ajutorare dispunea să se trimită o sumă suplimentară de 3 150 de lei¹⁹⁴. Ajutoarele acordate de această cîrmuire de la începutul emigrărilor și pînă la sfîrșitul lunii martie 1849 s-au ridicat la suma de 6 300 de lei¹⁹⁵. În aprilie s-au mai cheltuit cu acești refugiați aproape 1 600 de lei¹⁹⁶.

Sume însemnante au fost distribuite din același fond și pentru nevoile cîrmuirilor județelor Argeș și Vilcea. Primei cîrmuirii i se trimisese la începutul lunii martie 6 300 de lei¹⁹⁷, distribuiți integral emigraților pînă la sfîrșitul aceleiași luni. Comisia de ajutorare a mai expediat apoi încă 3 200 de lei¹⁹⁸. Cîrmuirea județului Vilcea distribuise refugiaților la început suma de 3 000 de lei¹⁹⁹, la care s-au mai adăugat încă 1 500 de lei²⁰⁰.

Fondul general de subscripție a fost sporit prin daniile individuale în alimente. Pitarul Leca din Pitești, de pildă, a dat pentru refugiați 1 200 de ocale de făină „spre a se face pînne”²⁰¹. O altă formă de ajutorare a reprezentat-o cazarea în mod gratuit a refugiaților pe la diversi cetăteni²⁰². Așa, de pildă, în județul Dîmbovița mulți dintre emigrați erau

¹⁸⁸ Ibidem.

¹⁸⁹ Ibidem.

¹⁹⁰ Ibidem, f. 217.

¹⁹¹ Ibidem, f. 217.

¹⁹² Ibidem, f. 222.

¹⁹³ Ibidem, f. 35.

¹⁹⁴ Ibidem, f. 339.

¹⁹⁵ Ibidem, f. 464.

¹⁹⁶ Ibidem, f. 539.

¹⁹⁷ Ibidem, f. 222.

¹⁹⁸ Ibidem, f. 381.

¹⁹⁹ Ibidem, dos. 584/1849, f. 461.

²⁰⁰ Ibidem.

²⁰¹ Ibidem, f. 346.

²⁰² Ibidem, f. 273, 321 și 346.

cazați „pe la rudele lor sau alte deosebite persoane cu iubire de omenire, fără d-a se cheltui cu dînsii vreun ban prin cîrmuire”²⁰³.

Un sprijin material consistent a fost acordat de Comisia de ajutorare numeroșilor refugiați sosiți în București. Ea hotără la 24 ianuarie 1849 că orice emigrat transilvănean se poate prezenta în fața comisiei „spre dobîndirea mîngierii cuvenite”²⁰⁴. Decizia aceasta era anunțată la 25 ianuarie printr-o publicație difuzată în capitală în trei sute de exemplare, prin care toți refugiații lipsiți de mijloace de subsistență erau invitați să solicite ajutor din partea comisiei²⁰⁵.

Pentru sprijinirea numeroșilor refugiați sosiți în capitală au fost acordate multe ajutoare în bani²⁰⁶. Suma distribuită a depășit 66 300 de lei²⁰⁷. În afară de bani, refugiaților li s-au pus la dispoziție și case închiriate anume de autorități în acest scop și o cantină, care a funcționat timp de o lună, asigurînd hrana unui număr de 250 de persoane pe zi²⁰⁸.

În vederea controlării felului în care erau tratați emigrații și a modului în care erau distribuite ajutoarele de autoritățile locale, comisia a trimis în județe reprezentanți ai săi. La 20 februarie, la Ciineni — pe unde se scurgea un număr important de emigrați — a sosit un trimis al său, însărcinat „cu îngrijirea numișilor refugiați”²⁰⁹. Acest delegat, numit la 4 martie 1849, avea sarcina de „a pune în orînduială” darea ajutorului cuvenit refugiaților așezăți în județele Vilcea, Argeș și Muscel²¹⁰. El mai avea, de asemenea, misiunea de a așeza pe emigrați în „locuri mai înlesnitoare întru dobîndirea trebuințelor viețuirii”²¹¹, fixînd pe aceștia și pe la mănăstirile și schiturile din aceste județe. Tot astfel, la 5 martie 1849, comisia trimitea un reprezentant al său și în județul Prahova, îndatorat a vizita „pe toți acei refugiați”²¹².

Reprezentanții Comisiei de ajutorare erau sesizați deseori de existența unor emigrați aflați în nevoie de ajutor material²¹³. Tinînd cont de atare informări, ei cereau locuitorilor din plaiul Loviștei să acorde sprijin transilvănenilor stabiliți în regiunea lor și „să nu-i supere de închiriere pentru casă”²¹⁴. Reprezentantul Comisiei de ajutorare din județele Vilcea, Argeș și Muscel arăta că a distribuit și ajutoare bănești suplimentare²¹⁵ și justifică unele sume de bani cheltuite de administrații în favoarea refugiaților²¹⁶.

²⁰³ Ibidem, f. 707; dos. 1 099/B/1848, f. 1 328.

²⁰⁴ Ibidem, dos. 584/1849, f. 60.

²⁰⁵ Ibidem, f. 62.

²⁰⁶ Ibidem, f. 138, 161—162, 169, 283—284, 289—290, 327 și 329; vezi și „Buletinul ofițial”, nr. 23 din 7 martie 1849, p. 90—91; nr. 35 din 14 aprilie 1849, p. 138—140 etc.

²⁰⁷ Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 775; vezi și „Buletinul ofițial”, nr. 69 din 4 iulie 1849, p. 276.

²⁰⁸ Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 40, 58, 212 și 276.

²⁰⁹ Ibidem, dos. 584/1849, f. 239.

²¹⁰ Ibidem.

²¹¹ Ibidem, f. 252.

²¹² Ibidem, f. 241 și 413.

²¹³ Ibidem, f. 371.

²¹⁴ Ibidem.

²¹⁵ Ibidem, f. 413.

²¹⁶ Ibidem, f. 507.

În județul Prahova, trimisul comisiei a invitat pe refugiați să primească „ajutor de mălai”²¹⁷, dat fiind că bani nu mai erau. În același timp a luat măsuri pentru cazarea refugiaților fără adăpost nu numai pe la particulari, ci și pe la mănăstiri²¹⁸.

Drept urmare a acestei multiple activități, numai subvențiile în bani împărtite de autoritățile Țării Românești refugiaților transilvăneni se ridicau la suma — înscrisă oficial în acte — de 120 000 de lei²¹⁹, bani strânsi prin subscripție publică. Deși importantă, suma aceasta nu exprima însă totalitatea ajutoarelor materiale acordate emigraților. La aceasta mai trebuie adăugate alte ajutoare în bani și în natură, necontabilizate, dar cu nimic neglijabile, precum și înlesnirile făcute refugiaților de către locuitorii Țării Românești.

Emigrările transilvănenilor în timpul revoluției de la 1848–1849 au prilejuit un contact dintre cele mai strânse între români de pe ambele versante ale Carpaților. În ciuda atitudinii lor net contrarevoluționare și a suspiciunii față de emigrați, autoritățile au inițiat și au întreținut o activitate susținută pentru ajutorarea acestora. Dispersați în numeroase localități, refugiații au luat contact cu populația Țării Românești, care și-a manifestat în diferite feluri solidaritatea cu români de peste Carpați. Șederea transilvănenilor în Țara Românească s-a prelungit în unele cazuri pînă la un an. Refugiații transilvăneni s-au repatriat începînd din vara anului 1849. Întoarcerea la vîtrele lor s-a făcut în timp, după încheierea desfășurărilor revoluționare. Comisia de ajutorare avea să distribuie subvenții bănești și pentru acoperirea cheltuielilor necesitate de reîntoarcere acasă a pribegilor, inclusiv scutirea de taxe la eliberarea pașapoartelor²²⁰. Și pentru că pînă la jumătatea lunii octombrie 1849 cei mai mulți dintre emigrați se înapoiaseră deja, Comisia de ajutorare își facea cunoscută domnitorului Barbu D. Știrbei autodizolvarea²²¹. În acest chip se punea formal capăt unei vaste campanii desfășurate la scară întregii Țări Românești, a cărei întă fusese ajutorarea materială și morală a refugiaților transilvăneni.

Asistența acordată românilor transilvăneni trebuie privită sub două aspecte. Ea a fost, mai întîi, manifestarea spontană și largă a conștiinței unității de neam. Și cei sosiți, și cei care îi primeau știau că aparțin aceluiași popor și că, peste fruntarii și dominații străine, de o parte și alta a Carpaților se întindea țara lor, a românilor. Ajutorarea refugiaților a fost o acțiune sprijinită de întreaga societate a Țării Românești, pentru că, indiferent de orientarea lor politică, fiecare locuitor al principatului munțean a văzut în desțăratul venit de peste munte un frate.

Firește însă — și acesta este al doilea aspect al problemei — că autoritățile autohtone, ca și cele de ocupație, nu puteau să uite că revoluția, abia reprimată în Țara Românească, putea găsi noi aderenți sau noi

²¹⁷ Ibidem, f. 354.

²¹⁸ Ibidem, f. 427.

²¹⁹ Ibidem, f. 775; vezi și „Buletinul ofițial”, nr. 69 din 4 iulie 1849, p. 276.

²²⁰ Obșt. contr., dos. 584/1849, f. 352, 470 și 873.

²²¹ Ibidem, f. 875.

scîntei în valul refugiaților din Transilvania. A le oferi condiții satisfăcătoare, a nu spori nemulțumirile — și altminteri mari — din Țara Românească erau îndatoriri care se impuneau cu evidentă necesitate. De aici solicitudinea manifestată pentru asigurarea unui minimum de existență acestor refugiați, pe care situația lor materială precară îi făcea și mai receptivi față de ideile și programele revoluționare. Este relevantă din acest punct de vedere atenția pe care autoritățile române au arătat-o refugiaților maghiari, sași și secui, care, așa cum se sublinia într-o adresă oficială, trebuiau tratați „în chipul iubirii de omenire”²²².

Solidaritatea națională și considerente politice imediate explică, aşadar, ospitalitatea cu care refugiații transilvăneni au fost întîmpinați în Țara Românească. Episodul, ignorat pînă acum, constituie un epilog, vrednic de tot interesul, al revoluției române de la 1848.

²²² Arh. st. Rm.-Vilcea, Subocirinuirea Oltețului de Jos, dos. 46 1848, f. 61.
www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

ÎNSEMNĂRILE DE LA VIENA ALE LUI
A. T. LAURIAN (14 Ianuarie 1849 — 17 Aprilie 1852)
DE
VASILE NETEA

În anul 1923, în timp ce lucra la substanțiala sa monografie asupra lui Simion Bărnuțiu, care avea să apară în 1924, Gh. Bogdan-Duică a descoperit *Notesul de însemnări* al acestuia, pe care l-a publicat în *Anuarul Institutului de istorie națională* de la Cluj¹. Însemnările lui Bărnuțiu, publicate de Bogdan-Duică, cuprindeau referințe asupra activității sale din perioada 1849—1863, cele mai multe fiind consacrate însă anilor 1849—1854.

În același timp apăreau la Sibiu și memoriile din anii 1846—1871 ale lui Andrei Șaguna, largindu-se astfel în mod considerabil informațiile cu privire la revoluția din 1848 și la primele două decenii ce i-au urmat².

În fruntea *Notesului* lui Bărnuțiu, fără a le explica proveniența, Bogdan-Duică a așezat însă și cîteva pagini intitulate *Dintr-un diariu a lui Laurianu* (August Treboniu Laurian), în care se expunea călătoria acestuia la Viena, începută, pornind de la Sibiu, la 14 ianuarie 1849, precum și activitatea sa politică desfășurată în capitala Austriei pînă la 16 decembrie același an³.

Însemnările personale ale lui Bărnuțiu începeau, după indicațiile lui Bogdan-Duică, la 8 octombrie 1850, continuîndu-se — timp în care și Bărnuțiu se afla la Viena — pînă la 17 decembrie⁴. Pentru anul următor ele se continuă cu referințe asupra altor acțiuni desfășurate la Viena între 13 ianuarie și 19 februarie, iar pentru anul 1852 la cele efectuate de la 30 august pînă la 19 septembrie, în toamna acestui an, la 11 octombrie, el părăsind Viena pentru a urma cursurile Facultății de drept de la Pavia. Notele din anii următori — 1853 și 1854 — se referă la studiile sale din acest oraș, precum și la corespondența purtată de acolo cu unii dintre amicii săi.

¹ *Anuarul Institutului de istorie națională*, II, 1923, Bucuresti, 1924, p. 205—232.

² *Memoriile arhiepiscopului și mitropolitului Andrei Șaguna din anii 1846—1871*, cu o introducere de Ilarion Pușcariu, Sibiu, 1923.

³ *Anuarul...*, p. 206—209.

⁴ *Ibidem*, p. 209—211.

După reproducerea notei de la 25 august 1854, Bogdan-Duică se întoarce însă pe neașteptate la anul 1850 și la primele trei luni din 1851, extrăgind, cu privire la acțiunile din această perioadă, noi însemnări din *Notesul* menționat, considerindu-le și pe acestea ca aparținind lui Simion Bărnuțiu⁵.

Atribuind și aceste însemnări lui Bărnuțiu, Bogdan-Duică, cu toată larga sa informație asupra epocii și cu toată cunoscuta lui pasiune pentru detaliile biografice, comitea însă o eroare, fiindcă notele respective nu aparțin acestuia, ci, așa cum se va vedea din cele ce urmează, lui A.T. Laurian. Clarificarea problemei o aflăm în înseși textele publicate de Bogdan-Duică, cărora, pentru a le completa, le vom adăuga și însemnările inedite ale lui A.T. Laurian din anii 1851 și 1852 rămase necunoscute editorului *Notesului*.

La originea „diariului” lui Laurian se află hotărîrea Comitetului național român, luată la 28 decembrie 1848 prin congresul de la Sibiu, de a trimite o delegație la Viena spre a exprima omagiul poporului român față de noul împărat al Austriei, Francisc Iosif I, urcat pe tron la 2 decembrie în urma abdicării unchiului său Ferdinand I, și totodată pentru a-i prezenta revendicările românilor. Delegația a fost alcătuită din episcopul Andrei Șaguna, A.T. Laurian și Ioan Popasu, protopopul Brașovului, care mai fuseseră la Viena și în lunile mai și iunie pentru a aduce la cunoștință fostului împărat hotărîrile luate de adunarea națională de pe Cimpia libertății, și îndeosebi cererea de a nu sanctiona unirea Transilvaniei cu Ungaria, votată de dieta din Cluj.

Lașitatea și perfidia Curții din Viena au făcut însă ca misiunea lor să înregistreze atunci un dureros eșec. Acum, în împrejurimi schimbate, mai ales că la 25 decembrie forțele generalului Bem, respingînd trupele austriice, ocupaseră Clujul, conducătorii mișcării românești ajunseseră la ideea că un nou demers la Viena ar putea avea şanse cu mult mai favorabile.

Sarcina îndeplinirii noii misiuni căzuse pe umerii episcopului Șaguna, care întreținea strînse legături cu cercurile habsburgice, și ai lui A.T. Laurian, apreciat pentru energia, patriotismul și intinsele sale relații la Viena, unde studiase timp de şapte ani (1835—1842).

Cu noua plecare la Viena avea să înceapă în viața lui Laurian o perioadă care va ține aproape trei ani și jumătate și care, atât sub raportul activității politice, cât și a celei istoriografice, îi va solicita cele mai viguroase eforturi făcute pînă atunci.

El însuși îi va acorda cea mai largă atenție și va lăsa asupra ei însemnări făcute aproape zi de zi, indicînd în mod exact numele tuturor personalităților politice cu care a intrat în contact, datele precise ale tuturor intervențiilor la curte, la guvern, la parlament și la diferitele minister, precum și ale numeroaselor sale scrisori adresate comitetului de la Sibiu, lui G. Barițiu, N. Bălășescu, S. Bărnuțiu, T. Cipariu, Ioan Popasu, Macedon Pop, N. Maniu, Aron Florian și altor tovarăși de luptă.

Din aceste însemnări rezultă că Laurian a plecat din Sibiu împreună cu Ioan Popasu la 14 ianuarie 1849. La 21 ianuarie — drumul fiind făcut cu diligență — soseau la Lugoj, unde au avut o consfătuire cu bănă-

⁵ Vezi p. 218--221.

țenii Petru Mocioni și Patriciu Popescu. La 4 februarie au ajuns la Zagreb, în capitala Croației, itinerar ales pentru a evita drumul prin Ungaria. La Viena ajungeau la 11 februarie. Peste o săptămînă, venind, pentru aceleași motive, pe linia București, Cernăuți, Lemberg, sosea în capitala Austriei și Andrei Șaguna⁶, însotit de Iacob Bologa și Grigore Pantazi. Pentru a se informa asupra situației, în seara de 19 februarie au vizitat pe baronul S. Sina, unul dintre marii bancheri ai Vienei, macedonean de origine ca și Șaguna, care, datorită bogăției sale, avea strînse legături cu aristocrația austriacă. În zilele următoare au fost primiți de două ori în audiență de contele S. Stadion, ministrul de interne. Acesta i-a îndrepărat spre Olmütz, unde se afla împăratul. La Olmütz, precizează Șaguna, care și-a notat și el în mod amănuntit toate mișcările, „am compus petiționea națională”⁷. Afirmația lui Șaguna descoperă faptul că împăratului nu i s-a prezentat textul petiției redactate la Blaj, ci una nouă, alcătuită de delegații trimiși la Viena⁸. Prin cuvinte alese cu multă precauție se cerea ca toți românii din Imperiul habsburgic să formeze o singură națiune, cu o organizație politică și biserică independentă, să aibă un senat român (consiliul național) și un șef național, numit de împărat. Pe lîngă delegații transilvăneni, A. Șaguna, A.T. Laurian, I. Popasu, Ioan Stoica, petiția — la elaborarea căreia a contribuit și Ion Maiorescu — a fost semnată și de reprezentanții Banatului : P. Mocioni, L. Mocioni, I. Dobran, al Crișanei, C. Pomuțiu, și ai Bucovinei : E. Hurmuzaki și M. Botnariu.

Audiența la împărat și predarea petiției au avut loc în ziua de 25 februarie, Laurian notind amănuntul că au fost reținuți „și la prinz”. Răspunsul împăratului, deși acesta nu avea decît un caracter protocolar a fost considerat de Șaguna ca satisfăcător și reprobus în memoriile sale. Cităm finalul din declarația lui Francisc Iosif I : „Petiția credincioasei națiuni (subl. lui Șaguna) române o voi lua în exactă cumpănire și o voi rezolva în timpul cel mai scurt spre liniștirea voastră”⁹. Soluțiile practice aveau să depindă însă de miniștrii săi. A doua zi, *in corpore*, după cum notează Laurian, s-au dus deci „în vizită” la contele Cordon, care îndeplinea funcția de ministru al palatului. După sfatul lui Cordon, în ziua următoare au scris un memoriu explicativ, care la 2 martie a fost predat de către Șaguna și Laurian principelui Felix Schwarzenberg, președintele Consiliului de miniștri. În ziua de 7 martie aflarea marea veste a promulgării noii Constituții a monarhiei habsburgice, prin care, într-un moment în care imperiul era zguduit de loviturile revoluției, se afirma că se vor avea în vedere interesele tuturor popoarelor „în armonie cu unitatea monarhiei”. La 18 martie delegații se reîntoarseră la Viena, urmând să aibă noi audiențe la Schwarzenberg, Stadion, Alexandru Bach (ministrul justiției) și la alții miniștri. În timpul acestei audiențe — la 28 martie — le veni vesteasă despre ocuparea Sibiului, de către Bem, prin care se punea capăt rezistenței habsburgice în Transilvania și se constringea Comitetul român la un trist refugiu peste Carpați.

⁶ Andrei Șaguna, *Memorii*, p. 25.

⁷ *Ibidem*, p. 25.

⁸ Vezi textul ei în limba germană în culegere de documente a lui Laurian *Die Romänen der Österreichischen Monarchie*, III, Viena, 1851, p. 3—7.

⁹ A. Șaguna, *op. cit.*, p. 26; vezi textul integral în culegerea lui Laurian, III, p. 7.

La 23 iunie sosea la Viena, pe lunga cale Turnu-Severin, Galați, Constantinopol, Triest, și Simion Bărnuțiu, președintele comitetului¹⁰. La trei săptămâni după sosirea lui, delegația cerea o nouă audiență împăratului, revenit acum în capitală, fiind primită la Schönbrunn în ziua de 18 iulie. În afara de declarații protocolare și de referirea la dispozițiile noii Constituții, nu se obținu nici de astă dată nimic. În timpul călătoriei sale, trupele țărîste intraseră însă în Transilvania, iar la 13 august, Bem și ceilalți generali maghiari fiind înfrîntăi, se produse capitularea de la Siria.

Guvernator al Transilvaniei fu numit feldmareșalul Ludwig Wohlgemuth. În raporturile româno-habsburgice începea o nouă fază. Decepțiile iau locul speranțelor.

Într-adevăr, deși „la finitul războiului” — după expresia lui Papiu Ilarian — și cel mai „încredul” român considera că are ca „în mînă toate drepturile naționale”¹¹, totuși realitatea avea să fie cu totul alta.

Nedîndu-și încă seama de noua situație, delegații își continuă însă demersurile atât pe lîngă împărat și primul ministru, cât și pe lîngă miniștrii de resort. În însemnările lui Laurian sunt menționate noi audiențe și demersuri pe lîngă Schwarzenberg, Bach, care le răspunde printr-un „discurs gros”, Schmerling și Thun. La 13 august Șaguna îl vede din nou pe împărat. Si după această audiență se constată, lucrurile tergiversîndu-se mereu, că soluțiile concrete nu se pot da decît de către miniștri. Miniștrii, la rîndul lor, urmînd aceeași tactică, își condiționează răspunsurile de avizul feldmareșalului Wohlgemuth, noul guvernator al Transilvaniei. Iar Wohlgemuth se găsea la Sibiu. La 19 august, notează Laurian, Șaguna, urmînd același itinerar ca și la sosire, se reîntoarse la Sibiu pentru a lua contact cu guvernatorul. Laurian, Bărnuțiu și Popasu rămîneau însă la Viena pentru a continua discuțiile cu miniștrii. La 27 august ei alcătuiesc un memoriu cu privire la înființarea unor noi școli românești, printre care liceul de la Brașov, memorul urmînd să fie predat la 1 septembrie lui Bach.

La 2 septembrie se decid totuși să plece și ei spre casă, contactul cu Wohlgemuth fiind socotit absolut necesar. Si în întoarcere au trecut pe la Zagreb. La 12 septembrie erau la Timișoara, în 16 la Lugoj, în 17 la Deva, iar la 18 soseau la Sibiu. Aici găsiră patriciatul săsesc, avid de dominație și ostil Comitetului român, în grația guvernatorului, iar Ardealul împărțit în şase districte militare: Sibiul, Alba-Iulia, Clujul, Odorheiul, Reteagul, Făgărașul, fără a se ține seama de interesele românilor¹². Cîrmuirea lor fusese încredințată unor agreăți ai patriciatului și ai Vienei. Dintre români nu s-a făcut apel la nimeni. Wohlgemuth, urmînd indicațiile Vienei, ordonase apoi depunerea tuturor armelor și

¹⁰ Gh. Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*, București, 1924, p. 125—126.

¹¹ Al. Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*, III, p. 143.

¹² George Barițiu, *op. cit.*, II, p. 631.

totodată desființarea tuturor comitetelor, „cu orice denumire și orice scop”, și, prin urmare, și a Comitetului românilor¹³. S-au interzis orice întâlniri mai mari de cinci persoane. Starea de asediu funcționa cu o maximă severitate. „Visurile revoluționarilor români – avea să precizeze mai tîrziu Bogdan-Duică – se prăbușeau tot mai adînc”¹⁴. Întâlnirea dintre Wohlgemuth și reprezentanții românilor – Bărnuțiu, Laurian, Popasu – a fost rece, prevestitoare de grave neînțelegeri. În curînd, la 24 octombrie, se auzi de arestarea lui Axente Sever, care fu adus la Sibiu între baionete; alte arestări se efectuară în alte locuri. La 29 octombrie fu admonestat Șaguna sub învinuirea că permite adunări secrete ale preoților, care pun la cale acțiuni și petiții de protest¹⁵. Limba germană fu impusă în întreaga administrație.

Situația amenințind să se agraveze, la începutul lunii noiembrie fruntașii de la Sibiu convocară o consfătuire, la care a participat și Avram Iancu, pentru a examina noile împrejurări și atitudinea de urmat. Concluzia fu trimiterea unei noi delegații la Viena pentru a cere împăratului satisfacerea vechilor deziderate și curmarea noilor vexățiuni și abuzuri.

La 17 noiembrie, formată din Bărnuțiu, Laurian și Popasu, delegația porni spre Viena. Noul drum a fost făcut cu diligență pe linia Sibiu, Arad, Solnoc, iar de acolo la Pesta pe calea ferată. De la Pesta pînă în Bratislava, călătoria s-a făcut cu vaporul (Laurian scrie cu *vapoarea*). La 2 decembrie sosiră la Viena. Aici însă Bărnuțiu s-a îmbolnăvit pe neașteptate, fiind silit să plece la 16 decembrie într-un sanatoriu de lîngă Dresda și apoi la Kaltenleutgeben, unde, cu o scurtă întrerupere – asupra căreia vom reveni –, avea să rămînă pînă în toamna anului 1850¹⁶.

Fără să aștepte revenirea lui Bărnuțiu, la 10 ianuarie Laurian împreună cu Popasu se infățișără la Schwarzenberg, căruia îi prezenta un nou memoriu, iar la 20 la Krauss, ministrul finanțelor, căruia îi cerură ajutorul pentru victimele revoluției și pentru finanțarea instituțiilor românești din Transilvania. La 14 februarie sosiră la Viena și Ioan Maiorescu și Aron Florian, iar la 20 februarie însuși Avram Iancu, însotit de foștii săi viceprefecți, Simion Balint și Ioan Maior¹⁷.

Sarcina de a prezenta pe Iancu împăratului – acesta fiind scopul venirii sale la Viena – i-a revenit astfel lui Laurian. Audiența pentru „craiul muntîilor” a fost acordată pe ziua de 8 martie, cînd Iancu s-a prezentat la Curte, după ce în prealabil se pregătise un nou memoriu pentru împărat, însotit de Laurian, Balint și Maior. Primirea a fost cordială, împăratul arătînd lui Iancu o atenție puțin obișnuită în cercurile Curții. Din punct de vedere politic, audiența lui Iancu, care se va repeta la 11 martie, nu schimbă însă lucrurile, fiindcă împăratul nu face decît să revină la răspunsul de la 25 februarie 1849: „Voi cere de la miniștrii mei un raport și vă asigur că dorințele juste ale românilor vor fi îndeplinite”. Iar miniștrii, aceiași din anul precedent – Bach, Schmerling, Bruck, Thun –, preocupăți acum de ideea înlăturării Constituției de la

¹³ *Ibidem*, p. 630.

¹⁴ Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 128.

¹⁵ A. Șaguna, *op. cit.*, p. 35–36.

¹⁶ Gh. Bogdan-Duică, *Simion Bărnuțiu*, p. 128–129.

¹⁷ Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, București, 1965, p. 266–267.

4 martie și de revenirea la un nou absolutism, nu recomandă decât răbdare și răbdare. Dezgustat de perfidia Curții și a ministrilor, Iancu părăsește la 12 martie Viena pentru a se reîntoarce în munții săi.

Laurian însuși, desă rămâne în continuare la Viena, e indignat de cele constatațe și nu se poate stăpini să nu scrie la Paris lui Bălcescu aceste dureroase cuvinte : „Se pregătesc lanțuri nouă, iar libertăți de loc ; ei (ministrii) se tot escuză cu starea provizorie, însă pasurile ce fac și ca provizorii sănătate să fie”¹⁸.

Din toate cele cerute nu s-a putut obține decât aprobarea pentru deschiderea liceului de la Brașov și înființarea unei comisii la Viena pentru traducerea legilor și în limba română, în care au fost numiți A.T. Laurian, Ioan Maiorescu și Aron Florian.

Cererea pentru înființarea unei universități românești a fost respinsă, după cum respinsă a fost și cea cu privire la înființarea unei facultăți filozofice juridice.

La 30 decembrie 1850 Laurian și Bărnuțiu prezintă guvernului un nou memoriu, semnat, pe lîngă ei, de Șaguna, Al. Sterca-Șuluțiu (noul episcop greco-catolic), T. Cipariu și Avram Iancu (revenit la Viena în august), prin care se protestă împotriva noii împărătiri administrative a Transilvaniei și a Banatului și se reactualizau vechile petiții cu privire la recunoașterea națiunii române și a teritoriului ei național. Si acest memoriu a ramas însă înmormântat în pupitrele ministrilor.

La începutul anului 1851, prin refuzul lui Avram Iancu și al lui Al. Papiu-Ilarian de a primi decorațiile accordate de împărat, relațiile dintre reprezentanții românilor de la Viena și membrii cabinetului austriac se înăspriră în mod brusc¹⁹.

Condiția acestora de a se satisfacă mai întii revendicările poporului român a produs la Curte o adevărată indignare. „La 9 februarie — notează Laurian — ne-au chemat la căpitanat (poliție) pe mine, Bărnuțiu, Iancu, Fodor, Maiorescu, spunându-ne să ne cărăm din Viena în termen de 8 zile”. Deși în ziua de 14 februarie termenul de plecare a fost prelungit cu încă o lună, Iancu a părăsit totuși Viena la 22 pentru a nu o mai revedea niciodată.

Laurian, Bărnuțiu și Papiu au izbutit totuși să-și amîne plecarea și peste termenul stabilit, primul invocînd interese de ordin științific, iar ceilalți doi dorința de a-și continua studiile la Universitatea din Viena și apoi, primul, la cea din Pavia, iar al doilea la Padova.

Și, într-adevăr, la Viena, pe lîngă activitatea politică, Laurian a desfășurat, servind aceleași scopuri, și o intensă activitate științifică. La 6 noiembrie 1850 el a ținut la Academia de științe o conferință despre *Împărătirea Daciei vechi*, pe care avea să-o publice apoi în „Foaia” de la Brașov²⁰, și a avut o largă participare la lucrările Comisiei pentru fixarea unei terminologii juridice românești. Cea mai de seamă contribuție a să din această perioadă a fost însă reapariția „Magazinului istoric pentru Dacia”, întreruptă în urmă cu trei ani, precum și publicarea în limba

¹⁸ N. Bălcescu, *Opere*, IV. *Corespondență*, p. 296 (Ediția G. Zane).

¹⁹ Vezi asupra acestui episod Ioan Nistor, *Decorarea lui Avram Iancu și a camarazilor săi*, București, 1931.

²⁰ Vezi „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1852, nr. 7–8.

germană a marii colecții de documente cu privire la revoluția din Transilvania de la 1848 : *Die Romänen der Österreichischen Monarchie* (3 vol., 1849—1851) și a substanțialei expunerii *Die Rechte der romanischen Nation* (1850).

Din „Magazinul istoric”, având acum ca redactor numai pe A.T. Laurian, au apărut două volume, VI și VII (fascicula I). În volumul VI, care a apărut în 1850, Laurian a publicat marele discurs al lui Bârnuțiu de la 2/14 mai²¹, iar în fascicula I a volumului VII (1851) un număr de 27 de acte, care, după aprecierea lui Barițiu, conțin „toate petițiunile, memorialele și rezoluțiunile dintre 15 și 25 februarie 1849 și 19 februarie 1850”²². Din acest volum, după indicațiile din „diarul” lui Laurian, au fost trimise 50 de exemplare lui Macedon Pop la Năsăud, 50 lui Fekete (Negruțiu) la Blaj, 20 lui G. Maniu la Seini; alte exemplare au fost trimise lui George Barițiu, episcopului A. Sterca-Șuluțiu, lui T. Cipariu, P. Augustin, D. Moldovan, Ștefan Moldovan (Mediaș), N. Farago, N. Maniu (Sibiu), Teodor Ţerb (Arad), Atanasie Missiciu (Timișoara), I. Roșu (Pesta), Alexandru Urbea, P. Cermenă, I. Aron.

Volumele de documente *Die Romänen der Österreichischen Monarchie* reprezintă cea mai bogată culegere de documente transilvănene asupra revoluției din 1848. Ele au fost publicate în limba germană, pentru a face cunoscute cercurilor oficiale din capitala Austriei năzuințele poporului român și sacrificiile făcute de acesta în anii 1848—1849. În aceste volume și-au găsit locul rapoartele prefectilor Avram Iancu, Simion Balint și Axente Sever asupra luptelor din Munții Apuseni, expunerile asupra luptelor la care au participat cele două regimenter românești de graniță, de la Orlat și Năsăud, precum și marele număr de petiții întinse de comitetul și delegații români în timpul și după terminarea revoluției. Documentele publicate de Laurian aveau să constituie o largă sursă de informații pentru monografiile și studiile ulterioare revoluției, iar unele dintre ele au fost reproduse în original sau în traducere în scrierile și în memoriile publicate de Al. Papu-Ilarian, Andrei Șaguna, Nicolae Popea, George Barițiu, T.V. Păcățian, Gh. Bogdan-Duică, Silviu Dragomir și alții.

Concomitent cu editarea publicațiilor istorice și politice, Laurian a întreprins la Viena și unele investigații de istorie economică, consacrate unele Imperiului roman și vechii Dacii, iar altele perioadei feudale și unei părți a istoriei moderne a Europei și a Transilvaniei urmărind îndeosebi problema măsurilor de greutate, a impozitelor, a monedelor și a metalelor prețioase și dind importante relații asupra aurului Daciei, precum și asupra proprietății de pămînt. Sub titlul *Cercetări economice* contribuțiile sale de această natură vor apărea în 1852 în „Foaia” de la Brașov și apoi în cîteva numere în 1858.

Laurian avea să părăsească Viena în aprilie 1852, dar nu pentru a se întoarce la Sibiu sau la București, de unde venise în 1848, ci pentru a lua calea Iașilor, fiind chemat de domnitorul Grigore Ghica spre a i se încredința, ca inspector general, conducerea învățămîntului din Moldova.

Propunerea lui Laurian pentru acest post, care avea să deschidă un capitol nou în viața și activitatea sa, fusese făcută domnitorului la

²¹ Vezi S. Bârnuțiu, *Români și unguri* (ed. Gh. Bogdan-Duică, Cluj, 1924, p. 5).

²² Gh. Barițiu, *op. cit.*, II, p. 670.

5 ianuarie 1852, la recomandarea lui George Sion, de către Grigore Cuza, șeful Departamentului cultului și al învățăturilor publice.

Sion, care îndeplinea funcția de șef de secție la acest departament, îl cunoscuse pe Laurian încă din perioada activității sale de la București. La 3/15 mai se întîlniseră din nou cu prilejul adunării de la Blaj, iar în 1851 se revăzuseră la Viena. La începutul lunii decembrie 1851, cu asentimentul lui Grigore Cuza, Sion îi scrise pentru a-i conunica intenția sa, iar la 27 decembrie Laurian le răspunse ambilor în mod afirmativ. La 9 ianuarie se produse numirea și i se trimisera totodată și banii de drum²³. La 29 februarie, după notele din ziarul său, Laurian confirmă primirea banilor, iar la 4 martie cerea lui Bach încuvîntarea de plecare. În primele zile ale lunii mai el se afla la Fofeldea, satul său natal, pentru a-și vedea părinții, iar la 15 mai îi seria lui Sion, anunțîndu-l că „în 3–4 zile” își va isprăvi treburile la Sibiu și că numai deacă va pleca către Brașov, de unde, prin Oituz și Roman, se va îndrepta spre Iași.

O dată cu această precizare luau sfîrșit și însemnările sale începute la 14 ianuarie 1848, care timp de trei ani și patru luni consegnaseră cu atită exactitate lungul șir al decepțiilor și al umilințelor indurate de delegații românilor în capitala Habsburgilor.

La începutul lunii iunie, Laurian se afla la Iași.

Nefiind destinate publicitații, însemnările lui Laurian au avut însă o soartă vitregă. El însuși le-a neglijat și nu s-a preocupat niciodată de circulația și de utilizarea lor. Faptul că ele au înregistrat în mod fidel toate acțiunile desfășurate de români la Viena în perioada 1849–1852 le-a conferit însă calitatea de adevărat memorator politic al acestora, impunîndu-se tuturor celor avizați prin datele cronologice și prin relatăriile lor exacte. Cel mai avizat să le cunoască și să le utilizeze a fost însuși Simion Bărnuțiu, care, în calitatea sa de președinte al Comitetului național, a simțit, îndată după sosirea la Viena, nevoia unei informații amănunțite și precise asupra a tot ceea ce se făcuse de către Laurian și Șaguna înainte de venirea sa. Sosit la Viena la 23 iunie 1849, el n-a stat însă aici decât pînă la începutul lunii septembrie, cînd s-a reîntors la Sibiu împreună cu Laurian²⁴. La 4/16 noiembrie el lua din nou, în aceeași tovărăsie, drumul Vienei, unde avea să sosească la 2 decembrie²⁵. Nici de astă dată șederea sa nu avea să fie mai îndelungată, fiindcă la 14 decembrie a fost silit să plece la Dresda pentru un tratament medical, răminînd acolo pînă la 23 ianuarie²⁶. La această dată, fapt confirmat și de însemnările atribuite lui de Bogdan-Duică, Bărnuțiu a revenit la Viena, unde a stat însă, ca oaspete al lui Ioan Maiorescu, numai o jumătate de zi și o noapte. De la 24 ianuarie și pînă la 19 martie a stat la Kaltenleutgeben, sub observația și îngrijirea medicală a doctorului Nicau²⁷. La 21 aprilie, după cum rezultă din aceleași însemnări, primea

²³ V. A. Urechia, *Istoria scoalelor*, t. III, p. 106.

²⁴ Gh. Bogdan-Duică, *Simion Bărnuțiu*, p. 127.

²⁵ *Ibidem*, p. 128.

²⁶ *Ibidem*, p. 129.

²⁷ *Ibidem*.

în această localitate vizita lui Laurian, venit să-l informeze despre cele ce se făceau la Viena, unde el avea să revină numai în septembrie²⁸.

Pentru a se putea pune la curent cu toate cele săvîrșite în absența lui, nu începe nici o îndoială că Bărnuțiu i-a cerut lui Laurian însemnările sale pentru a se putea astfel orienta în vederea redactării *Notesului* său. În aceste împrejurări au ajuns deci în posesiunea lui Bărnuțiu însemnările lui Laurian din 1849, pe care, păstrindu-le neschimbate, avea să le aşeze în fruntea *Notesului* său și pe care Bogdan-Duică avea să le publice, sub titlul *Dintr-un diariu al lui Laurian*, în „Anuarul de la Cluj”²⁹. Însemnările din 1850 și o parte din cele scrise în 1851 (pînă la 24 martie) — și aceasta l-a indus în eroare pe Bogdan-Duică — au fost transformate însă de Bărnuțiu în ceea ce privește ordinea gramaticală a persoanelor, Laurian în loc de persoana I, cum apare în însemnările din 1849, fiind trecut acum la persoana a III-a, și intercalate printre notele sale, care nici ele nu erau destinate publicității, pentru a alcătui astfel o expunere unitară asupra activității din această perioadă a delegațiilor români, activitatea la care el, din cauza bolii, a participat așa de puțin. Ceea ce l-a întărit și mai mult pe Bogdan-Duică în opinia sa, făcîndu-l să considere însemnările lui Laurian ca însemnări ale lui Bărnuțiu, a fost totodată faptul că ele au fost scrise de mîna lui Bărnuțiu, care le copiase după manuscrisul lui Laurian, fără a bănuî că prin aceasta s-ar putea crea o problemă de paternitate memorialistică³⁰.

Deosebirea dintre însemnările lui Bărnuțiu și ale lui Laurian e însă izbitoare, ele deosebindu-se atât prin acțiunile relatate, acțiuni la care Bărnuțiu n-a participat, cît și prin modul de redactare, ale lui Bărnuțiu fiind mai ample și mai analitice, iar ale lui Laurian mai concise, avînd un caracter pur informativ. Deosebirea dintre ele se poate constata cu cea mai mare ușurință comparîndu-se textul notelor lui Laurian, recunoscut de Bogdan-Duică ca atare, cu restul însemnărilor din *Notesul* lui Bărnuțiu.

Cea mai sigură confirmare a paternității acestor însemnări ne-o oferă însă notele lui Laurian din anii 1851—1852, scrise cu propria sa mînă pe filele unui calendar austriac din 1851, *Constitutionellem Krakauer Schreib Kalender für das Jahr 1851*, calendar care a fost donat la 1 mai 1953 Bibliotecii Academiei de către Marius Laurian, unul dintre nepoții lui A.T. Laurian, și înregistrat la cota P.I. 22 700.

Într-adevăr, în acest calendar găsim și o parte din notele care figurează în *Notesul* lui Bărnuțiu (p. 221), copiate cuvînt cu cuvînt și consacrate acțiunilor dintre 1 ianuarie și 24 februarie 1851.

Importanța notelor aflate în acest calendar este cu atît mai mare, cu cît ele sunt inedite, oferind astfel noi posibilități de apreciere asupra activității desfășurate la Viena atît în 1851, cît și în 1852 pînă la 17 aprilie, dată la care Laurian părăsește Viena pentru a se stabili la Iași³¹.

Pentru a înlătura orice posibilitate de îndoială asupra acestei ches-tiuni, dăm și două note redactate în aceeași zi atît de Laurian, cît și

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Vezi anexa nr. 1.

³⁰ Vezi pentru aceasta notele din zilele de 18, 20, 23 și 27 august.

³¹ Vezi anexa nr. 2.

³² Vezi anexa nr. 3.

de Bărnuțiu asupra aceluiași subiect. Este vorba de notele de la 9 februarie 1851, consacrate de ambii memorialiști somației făcute de poliția din Viena pentru ca delegații români să părăsească orașul.

În legătură cu această revoltătoare și umilitoare dispoziție, Laurian scrie : „*9 februarie. Ne-a chemat pe noi : Laurian, Bărnuțiu, Iancu, Fodor, Miches la căpitanat și ne-au spus să ne cărăm în 8 zile*”.

În însemnările lui Bărnuțiu același lucru e prezentat într-o notă cu mult mai lungă, din care reproducem finalul conversației dintre delegații români și căpitanul poliției : „*Sînt silit să vă spun și d-voastră, cum i-am spus ieri canonicului Cipariu, că aveți poruncă ca în 8 zile să vă duceți din Viena la Ardeal*”.

Fondul discuției, care s-a purtat în limba germană, a fost înregistrat în mod fidel atât de către Laurian, cît și de către Bărnuțiu, dar fiecare, în traducere, i-a dat o interpretare proprie : mai dură Laurian, mai atenuată Bărnuțiu. În orice caz, nu se poate crede că Bărnuțiu s-a ocupat de aceeași chestiune în două note și că a dat asupra ei două versiuni, aşa cum s-ar putea deduce, după „notesul” publicat de Bogdan-Duică, care reproduce atât relatarea lui Laurian, cît și pe a lui Bărnuțiu, considerîndu-le însă pe amândouă ca apartinînd acestuia din urmă³³.

Pentru a asigura însemnărilor lui Laurian locul ce li se cuvine în istoriografia română, și cu deosebire în cea consacrată Transilvaniei, reproducem în anexe textul atât al celor edite, în forma relevată anterior, cît și al celor inedite, dîndu-le astfel continuitatea cronologică și caracterul unitar pe care l-au avut la origine, adăugîndu-se totodată și lămuririle necesare asupra principalelor personalități și evenimente menționate de autor.

A N E X E

Anexa nr. 1

DINTR-UN DIARIU A LUI LAURIANU

1849

11 ianuarie	Am plecat de la Sibiu la Viena cu Popasu ¹ .
21 „	În Lugoj cu Mocioni ² și Patriciu Popescu ³ .
28 „	Am plecat din Semlin ⁴ .

³³ Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 214 și 221.

¹ Ion Popasu (1808–1889), protopop al Brașovului, viitor episcop de Caransebeș.

² Petru Mocioni (1807–1858), fruntas al românilor bănățeni.

³ Patriciu Popescu, arhimandrit.

⁴ Semlin, localitate în Iugoslavia, astăzi Zemun.

4 februarie	Seară am ajuns la Agram ⁵ .
11 „	Am petrecut o zi în Viena. Am scris la comitet.
18 „	Ne-am întâmpinat cu episcopul Șaguna.
19 „	Am fost aseară la Sina ⁶ cu episcopul.
21 „	Am fost la ministrul Stadion ⁷ pînă la 12 ore.
22 „	Am fost la ministrul Stadion în conferință pînă la 12.
23 „	Am ajuns în Olmutiu ⁸ . Ne-am întîlnit la Grüne ⁹ și Cordon ¹⁰ .
24 „	A doa oară la Grüne și m-am plins la Cordon. Grüne ne-a dat de știre că înine vom primi audiență la împăratul.
25 „	Am fost la audiență și la prinț la împăratul ¹¹ .
26 „	Am fost la vizită <i>in corpore</i> la ministrul Cordon.
27 „	Popasu a plecat la Praga, la Ferdinand împăratul ¹² , noi la redacțiunea... (?)
28 „	Am scris memorialele noastre.
2 martie	Am fost la Schwarzenberg ¹³ cu Șaguna.
3 „	Maiorescu ¹⁴ a fost a doua oară la Schwarzenberg.
5 „	Am dat memorialul la minister.
6 „	Am fost la Bruck ¹⁵ și la Krausse ¹⁶ .
7 „	S-a publicat Constituția ¹⁷ .
14 „	Am scris la comitat și Bălășescului ¹⁸ .
15 „	Episcopul a fost la împăratul (la Praga — V.N.) ; a dat ursoriu ¹⁹ .
18 „	Am venit (Laurian, Popasu) la Viena ; am primit scrisori de la Bălășescu.
20 „	Am primit scrisori de la comitat.
22 „	Am fost la Schwarzenberg, Stadion, Bach ²⁰ , Kulmer și Bruck.
23 „	Am dat ursoriu și dilucidațiune la Stadion, Bruck și Kulmer.
24 „	Am fost la Thirfeid ²¹ ; a venit fama de luarea Sibiului ²¹ .
28 „	Ne-au venit știri de luarea Sibiului.
4 aprilie	Am primit scrisoare de la Suciu ²² și Christianu.
9 „	Episcopul a fost la Kulmer, care a promis resoluția.
17 „	A venit scrisoarea cu poliță de la Bellasecu ²³ .
21 „	Episcopul a plecat la Olmutiu ; noi am consultat.

⁵ Agram, localitate în Iugoslavia, azi Zagreb, capitala Croației.

⁶ Simion Sina (1810—1876), baron, bancher de origine macedoneană, prieten intim al lui Andrei Șaguna, susținător al cauzei românilor.

⁷ Francisc S. Stadion (1806—1853), conte, ministrul de interne.

⁸ Olmütz, localitate în Moravia, azi Olomouc în R.S.C.

⁹ Grune, aghiotant al împăratului Francisc Iosif I.

¹⁰ Cordon, ministrul al casei imperiale.

¹¹ Este vorba de împăratul Francisc Iosif I (1830—1916), care s-a urcat pe tron la 2 decembrie 1848. În urma abdicării unchiului său Ferdinand I.

¹² Audiență protocolară, pe care în primul an după abdicarea lui Ferdinand I obișnuiau să i-o ceară exponenții politici ai provinciilor imperiului care veneau la Viena.

¹³ Felix Schwarzenberg (1800—1852), prim-ministru al Austriei.

¹⁴ Ion Maiorescu (1811—1864), agent în 1848 al Țării Românești la Viena, luptător pentru cauza românilor din Transilvania.

¹⁵ Karl Bruch, ministrul comerțului.

¹⁶ Filip Krausse, ministrul finanțelor.

¹⁷ Este vorba de Constituția dată de împăratul Francisc Iosif I la 4 martie 1849.

¹⁸ Nicolae Bălășescu (1814—1880), profesor la București, originar din Transilvania, membru al Comitetului revoluționar, devotat al lui A. Treboniu Laurian.

¹⁹ Memoriu.

²⁰ Alexandru Bach (1813—1870), ministrul de justiție și apoi al afacerilor interne.

²¹ Este vorba de ocuparea Sibiului de către generalul Bem la 11 martie 1849.

²² Petre Suciu, profesor la Iași, originar din Transilvania, în acel moment aflat la Bonn.

²³ Numele originar al lui Nicolae Bălășescu.

26 aprilie	Am trimis memorandumul la episcopul și am primit bani de la Eskeles.
28 „	Am primit îndărăt memorandumul.
29 „	Ne-am consultat pentru darea memorandumului.
30 „	Am primit îndărăt adresele la Gener (?).
5 „	Am primit scrisoare de la Barițiu ²⁴ .
8 „	Am primit scrisoarea de la Bellascu.
10 „	Au sosit Pantazi ²⁵ , Christianu, Alexandru și Crișianu.
15 „	A venit Episcopul de la Olmutiu.
16 „	Au sosit Petru Mocioni și Cermenă ²⁶ .
18 „	Bologa ²⁷ a plecat la București; am scris lui Barițiu, Bellascu și Adam.
19 „	Am ținut ședință cu bănățenii la Dobranu ²⁸ .
21 „	Am fost la episcopul și i-am prezentat suplica pentru prinși (arestați).
25 „	Scrisoare de la Barițiu, a 4-a.
30 „	Adunare la Mocioni.
2 iunie	Adunare la Mocioni.
3 ..	Am mers la Baden; am vorbit cu fratele lui Stadion.
6 ..	Adunare la Mocioni.
9 ..	Mocioni cu Cermenă au fost la Bach.
20 ..	Am scris lui Adam, Cost. Oltenițianu ²⁹ , Barițiu, Bârnăuțiu, Cipariu, Bellascu.
23 ..	A sosit Bârnăuțiu.
26 ..	Au primit răspuns bănățenii de la împăratul.
27 ..	Am ținut adunare la noi.
1 iulie	Am compus excupațiunea ³⁰ la Schwarz(enberg).
2 ..	Am ținut adunarea la noi.
5 ..	Am fost la Schw(arzenberg) cu exculp(a)țiunea).
6 ..	Am determinat să meargă toată deputațiunea la miniștri pentru resoluțiune.
9 ..	Am fost cu toții la Bach; ne-a promis resoluțiune.
10 ..	Am decis să facem ursoriu la împăratul.
12 ..	S-a cores ursoriul.
14 ..	S-a consultat pentru episcopia Verșetului ³¹ ; s-a subscris ursoriul.
18 ..	Am fost la Wohlgemuth ³² și la împăratul la Schönbrunn; am dat ursoriul.
21 ..	Au venit întrebările de la ministeriu, lui Mocioni.
23 ..	A venit scrisoarea lui Bach episcopului.
24 ..	Adunare pentru răspuns la scrisoarea lui Bach și la „Lloyd” ³³ .
30 ..	Reprezentățiunea se dă lui Bach (discurs gros).
31 ..	Deputațiunea la Schmerling ³⁴ . Multe bune se promit.
1 august	Episcopul a fost la Schwarzenberg.
11 ..	S-a dat memorandum contra sașilor, exrebelilor, la cancelaria statului, prin Dobranu.

²⁴ George Barițiu (1812–1893), redactorul „Gazetei Transilvaniei” și al „Foiilor pentru minte, inimă și literatură”.

²⁵ Grigore Pantazi (1824–1854), profesor la seminarul din Sibiu secretar al lui Andrei Șaguna.

²⁶ Petru Cermenă, fruntaș bănățean, delegat la Viena.

²⁷ Iacob Bologa (1817–1888), fruntaș politic transilvănean, apropiat al lui Șaguna.

²⁸ Ion Dobran, fruntaș bănățean, agent aulic la Viena.

²⁹ Cost. Oltenițianu, luptător revoluționar din Tara Românească.

³⁰ Disculpare de unele acuzații aduse românilor de patriciatul săsesc de la Sibiu.

³¹ Se cerea numirea unui episcop român la Virșet.

³² Ludwig Wohlgemuth (1788–1850), feldmareșal austriac, numit guvernator al Transilvaniei.

³³ „Lloyd”, ziar austriac, din Viena.

³⁴ Anton Schmerling (1805–1893), ministru al justiției în cabinetul Schwarzenberg.

- 13 august Episcopul a fost la împăratul la Schönbrunn.
 14 „ La Bach; la Thun³⁵.
 19 „ Episcopul a plecat către casă la 5 ore după-amiazi.
 25 „ Am fost la Thun. Au plecat Papiu³⁶, Crișanu, Pantazi.
 27 „ Cererea pentru, școale se compune.
 30 „ Se lege³⁷ în adunare.
- 1 septembrie Am fost la Bach și Bruck. Dobranu a luat cererea pentru școale să o dea lui Thun.
 2 „ Am plecat către Transilvania, la 7 ore după-amiazi.
 3 „ Am noptat la Roiss.
 4 „ Deseară am ajuns la Agram.
 6 „ Am plecat de la Agram cu Mocioni Andreiu³⁸.
 7 „ Noptat la Nova Gradisca, unde a ajuns banul Iel(lachich)³⁹.
 8 „ Am noptat la Brod.
 9 „ Am noptat la Ruma, Maior și Barnușiu la Mitrovecz.
 10 „ Seara am ajuns la Fisell (Rucavina).
 11 „ Am ajuns la Foen, la Mocioni.
 12 „ Pe prinț am ajuns la Temișoara.
 15 „ Am plecat de la Temișoara seara la 5 1/2 ore.
 16 „ Prințit la Lugoj; noptat la Făget.
 17 „ Ajuns la Deva seara, Solon (?)
 18 „ Ajuns la Mercurea.
 19 „ La prinț am sosit în Sibiu.
 20 „ Am făcut vizită lui Wohlgemuth, lui Bach⁴⁰.
 22 „ Axente⁴¹ și Boier⁴².
 23 „ A venit Iancu⁴³.
- 15 octombrie Au prins pe Puianu⁴⁴; i-au băgat în Stockhaus⁴⁵.
 25 „ Au prins pe Axente, pe Arpad și trei alții, i-au adus la Sibiu.
 27 „ Au dimis pe Erdelyi⁴⁶.
- 1 noiembrie Au adus la Sibiu pe Axente *media die*⁴⁷.
 6 „ Au demis pe Puian, Cassian, Manliu.
 17 „ Plecat către Viena; noptat în Sebeș.
 18 „ Prințit în Orăştie; noptat în Deva.
 19 „ Prințit în Dobra; noptat în Soborşin (Săvîrşin).
 20 „ Seara tîrziu în Arad.
 22 „ Plecat către Solnoc.

³⁵ Leon Thun, ministru al instrucțiunii publice între 1848 și 1860.

³⁶ Al. Papiu-Ilarian (1827–1877), luptător politic transilvănean.

³⁷ Citește.

³⁸ Andrei Mocioni (1812–1880), fruntaș politic bănățean.

³⁹ Josef Iellachich (1801–1859), ban al Croației.

⁴⁰ Eduard Bach, fratele ministrului, comisar al Transilvaniei.

⁴¹ Ioan Axente Sever (1824–1905), luptător transilvănean, prefect în revoluția din 1848.

⁴² D. Boier, jurist la Sibiu, fost coleg al lui Laurian.

⁴³ Avram Iancu (1824–1872), conducătorul revoluției din 1848 în Munții Apuseni.

⁴⁴ Ioan Puianu, revoluționar ardelean, fost profesor la Craiova, comisar de propagandă în Tara Românească.

⁴⁵ Închisoare.

⁴⁶ Este vorba de episcopul Vasile Erdély (1794–1862) de la Oradea, care în decursul revoluției a colaborat cu guvernul maghiar.

⁴⁷ În mijlocul zilei.

- 23 noiembrie Noptat în Szarvas.
 24 „ Ajuns la Solnoc.
 25 „ Ajuns cu drumul de fer la Pesta.
 26 „ Plecat cu vaporul⁴⁸; am ajuns la Neudorf.
 27 „ La prînz în Komarom; vaporul stă pe loc de gheăță.
 28 „ Ajuns la Szerdahely, la doctorul Schätz, iudeul.
 29 „ Ajuns la Pojon, la Schwarzer Adler; am trecut la Schwan; masu acolo.
 2 decembrie Plecat cu drum de fer la Viena; ajuns 1 ore.
 16 „ Am plecat la Tarand în Saxonia, 7 1/2 ore seara.

Anexa nr. 2

INSEMNRILE LUI A. T. LAURIAN DIN ANUL 1850 ATRIBUITE DE GH. BOGDAN-DUICĂ LUI SIMION BĂRNUTIU

Januarie 1850

- 8 S-au cores memorialele cătră ministeriu.
 9 Descriș memorialele către ministerii.
 10 S-au dat memor(ialul) lui Schwarzenberg.
 12 Dep(utațiunea) au fost la ministru Bruck de au comandat cauza.
 13 La Schmerling, Bach, tot pentru aceea.
 14 Au venit ep(isco)pul Erdélyi la Viena cu canonicul Salagianu.
 16 Dep. a fost la Thun, dînd petițiunea bucovinenilor pentru facultate.
 18 Laurian a fost la eppul Erdélyi; acesta a fost în acea zi la împărat.
 20 Dep. a fost la ministru Krauss; a promis ajutor, va vedea petițiunea.
 23 Am sosit astăzi de la Dresda la Viena¹.
 27 Laur(ian) cu Popasu am fost la Erdélyi.
 29 Erdélyi a plecat cătră casă.

Februarie 1850

- 2 Dunărea a fost mare; frică de inundațiune.
 14 Au sosit Maiorescu și A. Florian la Viena.
 17 S-au dezbatut protestul făcut contra Saxenlandului².
 19 Conferințe la Maiorescu.
 20 Au venit la Viena Iancu, Balint și viceprefectul Ioan Maior.
 23 S-a ținut ședință plenară pentru ursoriul, dînd la împărat.
 25 S-au subscris protestul contra lucrărilor universității săsești.
 27 S-au dat protestul contra universității sase la Schwarzenberg.

⁴⁸ El scrie: vapoarea.

¹ Este vorba de Simion Bărnutiu și nu de A. T. Laurian, confirmindu-se astfel că acesta n-a participat la acțiunile de mai sus.

² Este vorba de proiectul sașilor de a se crea o regiune în sudul Transilvaniei administrată de ei.

Martie 1850

- 4 Au venit Cipariu prin Bucovina la Viena.
 5 S-au cerut raporturile prefectilor insinuați la audiență.
 6 Conferinție pentru petițiunea la împăratul.
 9 Laurian a condus la împăratul pe Iancu, Balint, Maior; și la Welden³.
 11 S-a dat petițiunea la împăratul; au fost dep(utații) la Bruck și la Bach.
 12 Deput. au fost la M.M. Schmerling, Thun. A plecat la Ardeal Iancu, Popasu, Cormena, Gr. Popovici seara la 8 ore cu drumu de fer.
 17 A. Florian cu vaporul către Pesta. Trimis proiectul la sinod.
 19 Plinsoare la ministeriu pentru publicarea legilor în limba română.
 20 Conferința la Maiorescu pentru plecarea deputaților.
 21 Dimineața au plecat Balint și Mihalyí cu vaporul către Oravița.
 22 Conferința pentru oprirea „Gazetei”⁴; strevederea proiectului de sinod.

Aprilie 1850

- 12 S-a dat petițiune la ministerul cultelor p(ent)ru un *Stellevertreter*⁵ român
 lîngă C(omi)sariul trâmis în Transilvania pentru shoale.
 21 A venit la mine Laurian la Kaltenleutgeben⁶.
 23 A sosit vicariul Suluț⁷ la Viena.
 26 A venit la Viena Mocioni de la Pesta.
 28 Suluț a prînzit la ministrul Bach.

Mai 1850

- 1 S-au inceput lucrările comisiunii terminologice⁸.
 2 Ședință la comisiune.

Iunie 1850

- 1 S-au expediat scrisorile Iancului cu 50 f. Cm. la Innsbruck, prin Staat co-mandatatura.
 4 Suluț a plecat la Orade, la co(mi)siune p(ent)ru ep(isco)pate.
 6 A venit la V(iena) Petru Maniu⁹.

Iulie 1850

- 1 Ocupare cu organizarea juridică și politică.
 21 Ocuparea cu chestiunea despre recumpărarea pămîntului.

³ O nouă confirmare că nici la acea dată Bărnuțiu nu era în Viena; Welden era unul dintre principalii șefi ai armatei austriece.

⁴ La 25 februarie, „Gazeta Transilvaniei” fusese suspendată din ordinul guvernatorului L. Wohlgemuth.

⁵ Locuitor.

⁶ Localitatea unde era bolnav Bărnuțiu, care continua astfel să râmnă în afară de Viena.

⁷ Alexandru Sterca-Suluțiu, vicar la Șimleu, viitorul episcop al Blajului.

⁸ Comisia pentru traducerea și în limba română a legilor din Imperiul habsburgic, din care făceau parte A. T. Laurian, Ioan Maiorescu și Aron Floriaan.

⁹ Petru Maniu, jurist transilvănean.

August 1850

- 10 Adventul Iancului și Andreica¹⁰.
 17 Plecarea cu Iancu la Praga și Baden.
 26 Întoarcerea de la Praga.

Septembrie 1850

- 5 Petițune la ministeriu p(ent)ru sinod cu popi și laici la alegerea din 30 sept.
 20 Protest contra mestecării primătului unguresc în biserică românilor.
 „ Transmiterea acestor două petițuni la sinod, adresate lui Alutan, vicar general.

Octombrie 1850

- 1 Copierea proiectului pentru descărcarea pământului.
 7 Legarea¹¹ acestui proiect.
 10 Mergerea la nunciu¹².
 17 Sesiunile credențiarilor la co(mis)sariul Bach în cauza urbarială.
 23 Mergerea împăratului la Varșau¹³.

Noiembrie 1850

- 1 Laurian ține prelecțiune la Academia științelor din Viena despre divisiunea Daciei în superior și inferior.
 15 Ședință la Maniu pentru cauza națională.
 24 Lecțiunea conceptului către împăratul.
 27 Adunare fără efect în cauza națională la Dunca¹⁴ și Maniu.
 30 Prinz mare la Erdély.

Decembrie 1850

- 1 Mergere la nunciu. Acolo au prințit Siulutiu și Erdélyi.
 2 Erdélyi a plecat acasă.
 7 Ședință la Dunca și Maniu ; s-a deliberat a se da petițunea.
 12 Gratulat pe Andrei Șaguna.
 19 Conferințele la Șaguna.
 21 La ministrul cultului p(ent)ru facultate juridică¹⁵.
 29 Petiționarea p(ent)ru facultate filozofică juridică la Thun.

¹⁰ M. Andreica, tribun în legiunea lui Avram Iancu.

¹¹ Citirea.

¹² Nunțul papal din Viena.

¹³ Varșovia.

¹⁴ Paul Dunca, jurist transilvănean.

¹⁵ Delegații români cereră înființarea unei Academii juridice românești.

- 30 Petițiunea p(ent)ru organizarea politică în Tran(silva)nia.
 31 Petițiunea p(ent)ru organizarea judiciară a românilor.
 31 Cererea de ajutor p(ent)ru români nenorociți și de împrumut.

Anexa nr. 3

INSEMNRILE INEDITE ALE LUI A. T. LAURIAN DE LA 1 IANUARIE 1851 LA 17 APRILIE 1852

Janner

1. Ne-am consultat pentru o mai curindă dare a petițiunilor.
7. Mi-au venit scrisorile de la Axente, Bariț și Popasu. S-a dat de știre lui Iancu că ordinea (austriacă) e restabilită la Alba-Iulia.
11. Episcopul A. Șaguna a scris lui Grünne pentru audiență.
14. A venit răspunsul lui Grünne să se dea petițiunile prin minister.
15. Am dat împăratului prin ministrul A. Bach petițiunile din 30 și 31 decembrie în respectul organizațiunii politice judiciare și pentru ajutor și împrumut din casa statului.
18. Am dat împăratului în cabinet petiția comitetului cea din 16.
30. Răspuns lui Bariț, trimis Heft III („Magazinul istoric pentru Dacia”)¹.

Februar

2. Am chemat pe Iancu și Fodor² să le spun că au venit ordinele (decorațiile) rusești la Alba-Iulia și am cerut să se declare.
4. Am trimis cărțile lui Andr. Popp prin diligență.
6. Ne-au chemat la căpitanat³ pentru legitimare, Iancu să se declare aşa, sau ba. S-au declarat ba. Iancu și Fodor să arate subzistența mijloacelor din care trăesc (la Viena — V.N.).
7. Din nou am fost la căpitanat. Iancu s-a declarat condiționat ca în 2 febr., ceva însă mai pe scurt. Eu iau plenipotențele.
8. Am scris lui Popasu. S-a îngropat d-na Dobran⁴.
9. Ne-a chemat pe noi : Laurian, Bărnuțiu, Iancu, Fodor, Mîcheș⁵ la căpitanat și ne-au spus să ne cărăm în 8 zile.
14. Ne-a spus că mai putem petrece aici o lună de zile.
16. Am scris lui Ph. Leca și lui N. Maniu⁶ prin (Heft) III It.R.M.A.
19. Au fost la împărat bănățenii Pascu, Iova, Udrea, Tomică, Missiciu.
20. Am scris lui Macedon Pop⁷, Cermenă, Atanasievici⁸, I. Rusu⁹, Augustin Pop, III, It.R.M.

¹ Este vorba de volumul III din *Romänen der Österreichischen Monarchie*, care a apărut și în „Magazinul istoric pentru Dacia” (fascicula I din vol. VII, 1851).

² Fodor Vasile (1814 – 1865), tribun în legiunea lui Simion Balint, decorat cu ordinul „Sf. Ana” și cu cel austriac „Francisc Josif II”.

³ Căpitanat, prefectura poliției din Viena.

⁴ Soția lui I. Dobran.

⁵ Florian Micas (1820 – 1876), luptător revoluționar transilvănean.

⁶ Nicolae Maniu, protopop Sibiu, fost colectant al „Magazinului istoric”, devotat al lui A. T. Laurian.

⁷ Macedon Pop (1809 – 1875), profesor la Năsăud, vicar episcopal.

⁸ Alexandru Atanasievici, luptător bănățean.

⁹ Ioan V. Rusu, profesor la Blaj.

21. A plecat Tomici la Lugoj. Sulluțiu¹⁰ a fost la împărat.
22. A plecat Iancu cu Pascu și cu Missiciu acasă.
23. A plecat Mocioni,
24. A plecat episcopul Al. Sterca-Sulluțiu acasă la Șimlău.
27. Scris la București lui Adam, Murg, Iov, Roman (pr. 400 lei).

Mărz

2. Venit fama că Wohlgemuth (guv. militar al Trans.) este morbos la Pesta. Bach s-a dus să-l vadă.
6. S-a întors Bach cu muntie (vești) mai bune.
10. Primit scrisori de la Brașov și memorandu¹¹.
13. Am scris lui Popasu, N. Maniu, P. Augustin, Mihali¹², Balint.
14. Scris lui Maniu, Florian, Bariț.
16. Am scris lui P. Suciu pentru acceptul (polița) 10 florini.
17. Scris lui Macedon Pop pentru cauza națională și ieratică.
25. Am scris lui Iancu să trimită plenipotență lui Dobranu și Mihali.

April

1. Am scris lui Adam și Murg. publ. de lei 367 20/20 (sau 70 fl.) ; scris și lui Macedon Popp pentru jalba lor și exped(iat) 50 exemplare „Mag. istoric“.
3. Am scris lui Fekete¹³ exped. 50 exempl. „Mag. ist.“ și lui Marțian.
4. Am scris lui Bariț pentru „Mag. ist.“ și altele.
8. Am scris lui Sulluțiu, T. Cipariu, P. Augustin, D. Moldovan¹⁴, Steph. Moldovan¹⁵, Farago, N. Maniu, Theodor Serbu¹⁶, Atan. Missiciu pentru exped. „Mag. istoric“.
26. Am scris lui Bariț ; trimis adeverințele după exhibițiunea supplicelor.
— Scris lui Mihali, transmis adeverința de la Minist. Cultului și Învățământului.
— Scris lui Iancu pentru transmiterea plenipotenței la Axente.

Mai

2. Am scris lui Munteanu¹⁷; înștiințat gazetarul prin Suciu.
3. Am dat suplica Năsăudenilor la cabinetul împăratului.
5. Am scris prin „Magazin“ lui I. Roșu la Pesta, lui I. Alex. Urbea, lui I. Avrasi, lui P. Cermenă, lui I. Aron.

Juni

20. Am scris lui Suciu la Bonn, Baumschalaalée nr. 12.
22. Am scris lui N. Maniu.

¹⁰ Alexandru Sterca-Șuluțiu (1794–1867), noul episcop al Blajului.

¹¹ Este vorba despre petiția alcătuită de românii brașoveni spre a fi înaintată Curții din Viena.

¹² Grigore Mihali (1803–1872), protopop la Bistrița, în Munții Apuseni.

¹³ Ioan Fekete-Negruiu (1817–1888), protopop și profesor român la Cluj.

¹⁴ Demetriu Moldovan (1811–1889), luptător transilvănean, originar din Deva.

¹⁵ Stefan Moldovan (1813–1900), protopop la Mediaș.

¹⁶ Theodor Serb, luptător din Arad.

¹⁷ Gavril Munteanu (1812–1869), profesor la Brașov.

23. Am trimis planurile de școală lui Popasu prin diligență¹⁸.
24. Am scris lui Bariț.
25. Am scris lui Popasu.
26. Am scris lui Macedon Pop și i-am trimis o suplică.
27. Am scris lui Iancu, Balinte și Mihali.

Juli

2. A plecat episcop Șaguna către casă.
3. A plecat protodiaconul Gregori Pantazi către casă.
4. A plecat Genadiu Popescu¹⁹ către casă.
16. Am scris lui Iacob Mureșanu²⁰ pentru „Gazette“, Bonn, Paris, Favente (Fofeldea), Maniu.
21. Am primit știrea sosirii lui Șaguna la Sibiu.
24. Am fost cu Bran²¹ la Baden; vineri ne-am întors.
31. Am scris lui Dorgo prin Maior și lui Suciu prin gazetă.

August

9. Am scris lui Augustin Popp represiune (dojană) pentru încurcătura cu cărțile lui Balinte ...
16. Am primit scrisoarea lui Macedon din 4 iulie.
19. Ne-am întlnit cu Cimpeanu²²; ne-a spus de Suciu că n-ar mai fi la Bonn.
21. Am scris lui Adam și Murg. cu poll. de 230 lei sive 40 pe an.
23. Am primit scrisoarea lui Bariț din 29 mai cu 25 fl. de la Codru.
26. A sosit în W.Z. biletele imp. semnațe 20 aug. prin care se ridică responsabilitatea ministerială etc.
27. Am dat lui Thun planul gimnazial adus cu raportul semnat 25 august.
— Am primit scrisoarea lui P. Suciu cu data de 23 august a.c.
29. Am scris lui P. Cermenă.

Septembrie

15. Am scris lui Nicolae Maniu pentru bani, lui Suciu pentru cărți.

October

19. A plecat Cipariu la Transilvania.
20. Am primit scrisoarea cu bani de la N. Maniu.
22. Am scris lui Nic. Maniu, lui Cipariu și lui Susian.

¹⁸ Este vorba despre planurile de edificare ale liceului românesc din Brașov, care urma să poarte mai târziu numele lui Andrei Șaguna.

¹⁹ Ghenadie Popescu, protosincel bănățean.

²⁰ Iacob Mureșanu (1812–1887), redactor de la 9 septembrie 1850 al „Gazetei Transilvaniei” și al „Foii pentru minte, inimă și literatură”.

²¹ Ioan Bran (1811–1899), avocat din Brașov.

²² Petre Cimpeanu, ardelean, profesor la Iași.

28. Am scris lui Anatoliu Ciupe la salinele Dessiuseni pentru primirea 20 fl. și că să expedieze 20 exemplare din documente și „Mag. ist.” VII lui G. Maniu²³ la Seini²⁴.

November

18. Am scris lui Adam, Nestor, Murg. trimis 65 fl. s.II. 1/2 fl.

December

27. Am răspuns lui Gr. Cuza²⁵ și lui G. Sion²⁶.

30. Am expediat scrisorile lui Cuza și lui Sion.

1852

Januar

3. Am răspuns lui Andrei Liviu și trimis sigilele.
 7. Am scris lui Iacob Mureșan și lui Florian pentru libri.
 26. Am scris lui P. Suciu.
 28. Am răspuns lui Vegezzi Russcalla²⁷.

Februar

10. Am scris lui Iacob Mureșan cu *Disertațiunea Dacii*²⁸ și lui G. Sion.
 11. Am scris lui I. Alexi²⁹ și M. Pop la Năsăud.
 17. Am scris lui I. Mureșanu, P. Suciu și Andrei Liviu și lui George Sion.
 29. Am scris lui Gr. Cuza și lui G. Sion pentru primirea banilor.

Martie

4. Am fost la Bach pentru a-l convinge de a merge la Moldova.
 5. Am scris lui Ion Arcosi la Arad; dat înscrisul Mărgineanului.
 8. Am scris lui G. Maniu la Seini.
 9. Lui Adam și la Murg cu poll. de 315 lei (poliță), lui Iacob Mureșan cu *Cercetările economice* II et III, IV, VIII³⁰.

²³ G. Maniu, protopop la Seini.

²⁴ Seini, localitate în județul Satu-Mare.

²⁵ Grigore Cuza, ministru al cultelor și instrucțiunii publice în Moldova.

²⁶ George Sion (1822–1892), poet și luptător revoluționar moldovean, susținător al lui A. T. Laurian.

²⁷ Vegezzi Russcalla (1799–1865), profesor și scriitor italian la Torino, susținător al cauzei românilor.

²⁸ Este vorba de textul comunicării despre Dacia, prezentată de Laurian Academiei din Viena și trimisă spre publicare lui Iacob Mureșan.

²⁹ I. Alexi, canonie la Oradea Mare, viitor episcop de Gherla.

³⁰ Este vorba de o lungă serie de articole ale lui A. T. Laurian, intitulate *Cercetări economice*, care vor apărea în „Foaie pentru minte” (nesemnate) în 1852, nr. 7–8, 10–14, 17, și apoi 1859, nr. 19–22, 25, 27, 28, 29.

18. Lui I. Mureșan cu *Cercetările*, lui I. Mărgineanu răspuns.
17. Lui Aron și lui Paul cu retour recipis.
31. Am scris lui N. Maniu și lui Ion Alexi.

April

13. Am scris lui I. Mureșan și trimis *Cercetările VIII–XVII* finis.
 14. Am răspuns lui Petre Suciu și trimis comptul.
 15. Am răspuns lui V. Russcalla.
 17. Am scris lui G. Sion deciziunea despre plecarea mea; idem lui Aron și lui *Paul Trifan*³¹.
- (Plecarea în Moldova, chemat de Princip. Gr. Ghica³² pentru organizarea învățămințului în calitate de șef general).

³¹ Paul Trifan, preot în Fofeldea, tatăl lui A. T. Laurian.

³² Grigore Ghica, domnitor al Moldovei (1849–1856).

www.dacoromanica.ro

ASPECTE EXTERNE ALE DOMNIEI LUI AL. I. CŪZA ÎN LUMINA DOCUMENTELOR ITALIENE

de

MATEI IONESCU

În epoca anilor'60 ai secolului trecut, atunci cînd se năștea, în condițiile cunoscute, statul român modern, conjunctura politică europeană era caracterizată nu numai prin conservatorismul propagat îndeosebi de marile imperii, ci și prin ultimele răbufniri ale forțelor revoluționare. Anul 1848 trecuse, dar generațiile lui de luptători erau departe de a se fi resemnat cu infringerea și, apoi, cu satisfacțiile limitate pe care le provocaseră consecințele războiului Crimeii și ale războiului franco-italo-austriac din 1859. Procesul de descompunere a imperiilor habsburgic și otoman făcuse progrese substanțiale, țărismul slabise de asemenea, dar forța acestor imperii era încă o dominantă majoră a situației internaționale din epocă. Lupta de eliberare națională și socială a popoarelor subjugate înregistrase succese importante, însă parțiale : se înfăptuise prima etapă a unității naționale a românilor într-o manieră burghezo-liberală în această zonă conservațistă a continentului ; într-o manieră asemănătoare se înpliniseră în 1859 și primele etape ale unității naționale a italienilor, dar cu o mai puternică participare a forțelor revoluționare ; în fine, focarele de revoltă balcanice, maghiare, poloneze primiseră infuzii noi de speranțe după 1856 și 1859. Pentru dezvoltarea acestor prime succese se oferea încă revoluționarilor de la 1848 — fie pe teritoriile naționale respective, fie în emigrație — un larg și bogat cîmp de acțiune, bineînțeles de astă dată în colaborare cu acele părți ale burgheziei liberale, aflate la putere în Italia, România, Serbia sau în opozitie, în cuprinsul celor trei imperii absolutiste. Si, într-adevăr, dezvoltarea succeselor de la sfîrșitul celui de-al șaselea deceniu a căpătat, o dată cu începutul celui de-al șaptelea, proporții care păreau să îndrepătească speranțele într-o recrudescență generalizată a revoluției europene. Epopeea garibaldiană, din Mezzogiorno, și prăbușirea succesiivă a coroanelor ducale din restul peninsulei lăsaseră în afara regatului italian, proclamat în ianuarie 1861, numai statul papal, Venetia și zonele învecinate acesteia.

În aceeași perioadă s-au activizat planurile insurecționale ungare, poloneze, sîrbești, grecești etc., cele mai multe din aceste planuri avîndu-și sorgintea în cercurile revoluționare italiene — mazziniene și garibaldiene — și ale emigaților respective, dar și în cercurile oficiale ale noului regat proclamat în peninsula devenită acum principala bază de agitație insurecțională a Europei.

În sfîrșit, anul 1863 adusese pe primul plan al vieții internaționale insurecția poloneză, cu toate implicațiile cunoscute în lumea revoluționarilor europeni și în cancelariile diplomatice ale continentului.

Și, o dată cu înfringerea acestei ultime mari mișcări revoluționare, va începe refluxul general, tulburat cînd și cînd de răscoalele cretane și bulgare sau de atacurile garibaldiene asupra Romei papale și încheiat prin comuna pariziană de la 1871. La cumpăna dintre sfîrșitul răscoalei polone și începutul refluxului, se situează evenimentele pe care le istorisim mai jos, aşa cum sunt ele oglindite în hîrtiile lui Emilio Visconti-Venosta, ale lui Marco Minghetti, Isaac Artom și ale altor personaje de seamă ale vieții politice italiene din cel de-al șaptelea deceniu. Aceste hîrtii, cuprinse în arhiva lui Emilio Visconti-Venosta, se află la muzeul cavourian de la Santena-Torino, chiar în castelul unde a trăit, a închis ochii și-și are cripta contele Camillo Cavour — ziditor de frunte al Italiei moderne¹.

În esență, relatarea noastră vizează deocamdată numai unele aspecte ale relațiilor româno-italiene, din anii 1863 — 1864, reflectate îndeosebi în corespondența emigației revoluționare maghiare cu unii reprezentanți ai Italiei oficiale *. Deși referirile la problema românilor transilvani nu sunt în această corespondență deosebit de abundente, totuși rezultă cu claritate că numai o rezolvare justă a acestei probleme putea condiționa reușita planurilor insurecționale antihabsburgice ale revoluționarilor maghiari și italieni. Căci, atât românii din monarhia habsburgică, cât și statul românesc, rezultat din Unirea Moldovei cu Țara Românească, ocupa prin forță lor materială și spirituală ca și prin poziția lor geografică, un loc de seamă în planurile respective. E drept că uneori aceste planuri rezolvă cam pripit, subiectiv și superficial — după cum cititorul își va da, desigur, seama din lectura documentelor de mai jos — problemele pe care le ridicau *realele interese naționale* ale românilor din conjunctura anilor 1863 — 1864. Nu numai că aceste planuri nu expuneau mereu o soluție suficient de concretizată a revendicărilor românilor din monarhia austriacă, dar țineau foarte puțin seama și de poziția delicată a domnitorului Cuza față de puternicii săi vecini și față de

¹ Cu concursul Institutului „Esperienze internazionali” din Roma, al profesorului Leopoldo Sandri, sovrintendent în Direcția generală a Arhivelor Statului, al d-lor dr. Garetti, director al Arhivelor Statului din Torino, și dr. Silengo, de la aceleași arhive, cu ajutorul amabil al familiei Cesare Nano, custode la Castello di Santana, și cu permisiunea fundației cavouriene — căror le aduc din nou și pe această cale cele mai vii mulțumiri —, am avut prilejul, în noiembrie 1969, să consult inventarul și o parte dintre piesele acestei importante arhive.

* Cu alt prilej vom expune și alte aspecte reflectate de aceeași corespondență atît pentru anii 1863 — 1864, cit și pentru epociile imediat anterioare și următoare.

Napoleon al III-lea tocmai în epoca în care el și colaboratorii lui dădeau grele lovitură, cu grave ecouri internaționale, vechiului regim și beneficiarilor lui. Marile implicații externe ale secularizării averilor mănăstiriști, ale loviturii de la 2 mai și ale modificării convenției de la Paris, ca să ne mărginim numai la aceste acte capitale ale domniei lui Cuza, nu apar, ca posibile obstacole, în planurile insurecționale. Ignorarea pericolelor la care noul stat românesc ar fi fost expus în ipoteza unei nereușite și luarea în considerație numai a rolului de bază militară al Principatelor arată de asemenea o slabă cunoaștere a realităților din zona carpatică și dunăreană sau — eventual — o ignorare voită a acestor realități.

Cu toate acestea însă, mărturiile documentare de mai jos relevă unele progrese pe calea unei înțelegeri mai juste a problemei românilor transilvani făcute de Garibaldi și de emisarii italieni în țările române, rod mai mult decât probabil al lucrării lui Al. Papiu-Ilarian publicată în 1861 în Italia² și amplu popularizată de Giovenale Vegazzi-Ruscalla ca și al activității stăruitoare depuse în același sens de Marc Antonio Canini³.

Oricum, chiar dacă poziția Italiei revoluționare și a Italiei oficiale nu apare tranșantă, categorică, în sensul justiței revendicărilor românilor transilvani, totuși documentele respective scot în evidență o poziție diferită în problema transilvană, față de cea exprimată de Garibaldi în vara anului 1861 în scrisoarea sa către Dora d'Istria⁴, cît și al relațiilor de prietenie pe care Garibaldi le stabilise cu C. A. Rosetti personal⁵, cu familia acestuia și cu Ștefan Sihleanu⁶.

Aceste relații căpătaseră de altminteri un cadru mai larg datorită lui Marc Antonio Canini, care prezintase în primăvara anului 1862 generalului, un grup de studenți români. Aceștia, entuziasmați, îi făcuseră lui Garibaldi o declarație plină de elogii, spunând, între altele, că el este considerat de poporul nostru „un mit, simbolul mărinimiei, bunătății și gloriei”⁷, declarație căreia el îi răspunde: „Voi meritați prietenia

² V. Maciu și V. Bugnariu, *Lupta poporului român pentru Unire și Unirea Italiei*, în „Studii”, an. XIV, nr. 1/1961, p. 146.

³ *Ibidem*, p. 146 și urm.

⁴ *Ibidem*, p. 146.

⁵ Între altele ni s-a păstrat scrisoarea prin care Garibaldi îl recomanda lui Rosetti pe generalul Türr cu prilejul misiunii acestuia în Principate:

Caprera 4 Giugno 1863

Mio caro Rosetti

Il Generale Türr mio fratello d'(armi) va verso voi. Io ve lo ricomando

e sono V-ro

G. Garibaldi

Sig. -r Rosetti

Ministro in Moldo-Vălachia

(Bibl. Acad. R.S.R., M-sse, Coresp. nr. S 38(2)) .
LXI

⁶ Se pare din epoca în care Mircea Rosetti și Ștefan Sihleanu au stat la Napoli (de altminteri acesta din urmă și-a publicat carteasă despre peștii electrici la Napoli), relații care s-au menținut mult timp.

⁷ „Voi siete per il nostro popolo come per tutti gli altri, un mito, il simbolo della magnanimità, della bontà, della gloria. Ovunque apparirà la camicia rosa, ovunque luccicherà la spada di Garibaldi, siamo sicuri che i diritti dei Romeni saranno protetti” (Dan Berindei, *Momenti di storia comune*, în „Il Veltro”, nr. 1—2/1969, p. 99).

(națiunilor) și în mod special aceea a Italiei, cu care aveți comunitate de singe și de origine”⁸.

Pe de altă parte, documentele săcădate de asemenea în evidență țin unele aspecte interesante ale activității emisarilor garibaldieni și mazzinieni în țările române, precum și a trimișilor speciali ai Italiei oficiale; în același timp sunt surprinse poziții mai nuanțate ale emigrației revoluționare maghiare față de problemele românești, precum și simptome ale evoluției spre moderăție în raporturile acestei emigrații cu oficialitatea italiană, manifestări care pot fi, evident, și simulate, ținând seama de interesul nu numai politic, dar și practic pe care-l avea emigrația respectivă de a întreține raporturi bune cu guvernul țării-gazdă.

În sfîrșit, mărturiile săcădate în evidență diferite nuanțe ale raporturilor delicate dintre Italia revoluționară și cea oficială, ca și unele relații personale din interiorul anturajului garibaldian.

Dar, firește, aspectul pur informativ este la fel de important chiar și numai fiindcă planul cunoscutei expediții garibaldiene plănuite la gurile Dunării apare în toată amplitudinea lui.

★

În corespondență emisă de viceconsulul italian la București, poziția din acel moment politic european a Italiei oficiale și a celei revoluționare, este concludent exprimată și prin relatările asupra misiunii comisarului italian Al. Buda la noi în țară în 1863–1864. Între rapoartele emise de viceconsulul Brunenghi, ni s-a părut interesant de relevat cel din 19 mai 1863, redactat în preziua importanței întrevederi de la 28 mai dintre generalul Tûr — adjutanț al regelui Italiei — și domnitorul Cuza; întrevederea, precum s-a mai scris⁹, s-a încheiat fără o hotărîre precisă, deoarece, la cererea guvernului italian ca România să dea concurs, militar — prin înarmarea maghiarilor gata de insurecție — în cazul unui atac italian asupra Austriei, Cuza — în principiu de acord — a pus condiția ca în prealabil românii și maghiarii din monarhia habsburgică să cadă de acord. În acest context, relatarea reprezentantului diplomatic italian la București precizează că în ultimele trei luni ale anului respectiv, fie prin jurnale, fie prin relațiile italienilor dincolo de Carpați, Sandro Buda se străduia să aplaneze disputele româno-maghiare și să împiedice încercarea austriacă de a atrage pe români spre Reichsrat, prin crearea unui partid românesc care să se opună acestei încercări. Dar, scrie Brunenghi, trebuie mijloace puternice: „toate rapoartele pe care le primesc ... sint identice și se concentrează la aceea că românii vor independența Transilvaniei sub același suveran”. Viceconsulul italian conchide că „dacă independența Transilvaniei va fi recunoscută și semnată” de conducătorii maghiari, se va putea conta pe români¹⁰.

Deși condițiile general europene ca și cele interne din Italia și România, nu îngăduiau mai ales la sfîrșitul anului 1863 și în 1864 o ridicare

⁸ Dan Berindei, *op. cit.*

⁹ C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza-Vodă*, Buc., 1966, p. 125–126; Al. Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României*, București, 1930, p. 324–328.

¹⁰ Castello di Santena-Torino. Archivio Viscontis-Venosta. Casetta Minghetti. Busta, Serbia, Principati danubiani. În același dosar se află un raport cifrat al aceluiași Brunenghi relatind că Buda a trimis un emisar în Transilvania ca să caute să calmeze spiritele printre români.

insurecțională în Orientul și sud-estul european, o asemenea variantă era totuși departe de a fi părăsită. Dacă guvernul regal italian părea că la prima vedere, din ce în ce mai puțin entuziasmat de o asemenea întreprindere, lumea revoluționarilor italieni și a emigrațiilor revoluționare din Italia continua să acționeze — mai mult sau mai puțin energetic, mai mult sau mai puțin organizat — în direcția revoluționarizării Orientului. Simptomatic părea de pildă apelul lui Garibaldi din 3 februarie 1864 adresat italienilor din armata austriacă, apel important atât prin telul lui principal, cît și prin faptul că pentru prima oară Garibaldi pare să fi fost întrucâtva edificat despre revendicările juste ale românilor din Transilvania, provincie care este menționată în text separat de alte țări ale imperiului¹¹.

Cam în aceeași perioadă, Garibaldi adresase lui C. A. Rosetti o scrisoare, din care rezultă relațiile intime dintre emitent și adresant că și sosirea regulată a „Românului” la Caprera¹².

La 8 martie 1864 avusese loc la Londra înțelegerea dintre Klapka și Ordega soldată cu un acord ungaro-polon de principii asupra colaborării militare a celor două grupări revoluționare¹³. Se prevedea la punctul 19 al alianței că legătura cu italienii va fi asigurată prin generalii Turr și Klapka¹⁴. Această alianță fusese precedată de un acord între Klapka și Ordega încheiat la Paris la 21 decembrie 1863¹⁵.

În sfîrșit tot la Londra avusese loc o întîlnire Garibaldi-Mazzini pentru intensificarea pregătirilor insurecționale¹⁶; la 11 aprilie generalul era primit cu entuziasm de populația Londrei deși guvernul Palmerston

¹¹ Apelul sună astfel :

Caprera 3 Feb. 64.

Gli Italiani che si trovano nell'Esercito Austriaco devono considerare la causa della Polonia, Transilvania, Ungheria come causa propria — e colpire da uomini generosi gli oppressori dei popoli.

G. Garibaldi

(Bibl. Acad. R.S.R. Msse. Coresp. nr. 25 450).

¹² Scrisoarea are conținutul următor :

Caprera 12 Feb. 1864

Caro Rossetti,

Ricevo sempre il vostro giornale eve ne débbo ringraziare.

Datemì qualche volta novelle vostre e dal vostro paese che mi saranno Carissime.

Io sto veramente meglio e mi neggo quasi senza reppicare.

In tanti addio di cuore

vostro

G. Garibaldi

Sr. Rosetti

Bucarest

(Bibl. Acad. R.S.R., Msse. Coresp. nr. S $\frac{38 \text{ CI}}{\text{LXI}}$).

Publicată în traducere românească de Al. Marcu în *Conspiratori...*, p. 331. La epoca publicării, colecția de autografe Rosetti nu era catalogată.

¹³ Kovács Endre, A. *Kossuth emigracio és az európai szabadság mozgalmak* (Emigratia kossuth-istă și mișcările europene de eliberare), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, p. 260, p. 489 (Mulțumesc colegului L. Demény pentru ajutorul dat la traducerea pasajelor citate din această lucrare); vezi și Gh. Duzinchevici, *Cuza Vodă și revoluția polonă din 1863*, Buc., 1935, p. 91.

¹⁴ Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 91.

¹⁵ Castello di Santena—Torino. Archivio Visconti—Venosta. Casetta Minghetti. Busta Ungheria.

¹⁶ Cf. Al. Marcu, *Conspiratori...*, p. 331.

era vădit jenat de ecoul și semnificația acestei primiri în cancelariile de la Paris¹⁷.

În acest context au loc la Londra con vorbirile Garibaldi-Klapka-Eber al căror cuprins detaliat s-a păstrat în arhiva lui Emilio Visconti-Venosta de la Santena, con vorbiri interesante, atât pentru că dezvăluie raporturile reale dintre guvernul italian, revoluționarii italieni și cei maghiari, cît și, mai ales, pentru modul cum se oglindește în ele problema Principatelor și a Transilvaniei. Versiunea acestor con vorbiri este amplu redată în notele și scrisoarea lui Klapka către Marco Minghetti.

Întrevederea Garibaldi-Klapka de la Londra din aprilie 1864 în versiunea lui George Klapka. Conform cunoșcutului său obicei, G. Klapka a lăsat, îndată după întrevederea sa cu Garibaldi din aprilie 1864, o relatare păstrînd data 28 aprilie și locul, Londra, intitulată *Note*, care prezintă conținutul con vorbirilor de la 22 și 23 aprilie ținute, prima în casa doamnei Seely și a doua în castelul ducesei de Southerland. Din aceste note rezultă în primul rînd că generalul Klapka a informat pe Garibaldi despre „dorința vie a guvernului italian de a pregăti prin toate mijloacele de care dispune” o acțiune comună italo-ungară contra Austriei, ținînd mai ales seama că puterea acesteia din urmă este din ce în ce mai importantă și mai amenințătoare pentru cele două popoare. După mărturisirile sale, Klapka ar fi observat că pentru a se ajunge la un rezultat pozitiv, partidul „înaintat” din Italia trebuie să renunțe la tactica acțiunilor izolate și „aproape totdeauna” contrare celor guverna mentale italiene, să se pună de acord cu intențiile guvernului italian și să acționeze acolo unde cauza comună a amîndorura ar cere-o cu cea mai mare stringență. Garibaldi s-a manifestat conciliant, răspunzînd că e gata să ajungă la un acord cu guvernul italian, exprimîndu-și chiar această poziție cu excesivă căldură. După un astfel de acord principal s-a intrat în detaliile planului de acțiune. Au fost abordate două alternative sau mai bine zis direcții principale de atac împotriva Austriei. Prima alternativă : o debarcare pe coasta orientală a Adriaticei, pe litoralul dalmat, care însă nu s-ar fi putut realiza decit în conexiune cu o ofensivă a armatei italiene pe Po, ceea ce implica tratative și acorduri prealabile cu guvernul regal italian. Klapka n-a considerat prea necesară aprofundarea acestei alternative de atac antiaustriac, manifestînd în schimb un interes mult mai vădit pentru cea de-a doua, adică acțiunea de la gurile Dunării, în „valea Dunării de jos”, unde — socotea el — prestigiul numelui și trecutului lui Garibaldi, ca și ecoul prezenței fizice a acestuia ar fi fost resorturile principale ale insurecției victorioase.

Recunoscînd că principalul obstacol ce trebuia biruit în această zonă erau disensiunile dintre români și maghiari pe care Austria știse atît de bine să le utilizeze în folosul ei — presupunea Klapka : „În aceste condiții — vocea lui Garibaldi, ridicîndu-se ca aceea a unui mediator”, ar contribui la aplanarea pasiunilor și ar asigura eliberarea ambelor popoare. Este interesant că despre sursele concrete ale acestor disensiuni Klapka nu face nici o mențiune ; el se mărginește să sugereze că apariția în persoană

¹⁷ Michele Rosi, *L'Italia odierna*, Volume secondo, Tomo secondo, Torino, 1926, p. 1206 – 1 208.

a generalului ar fi suficientă pentru aplanarea conflictului, „a pasiunilor”. Garibaldi s-a declarat de acord cu acest rol de „mediator militant”, concretizat — în măsura în care cuvîntul e potrivit — prin reconcilierea oamenilor politici din această regiune — adică a liderilor mișcărilor de emancipare națională română și maghiară. În acest sens misiunea de agent garibaldian în Principate fu încredințată — în fața generalilor Klapka și Eber care erau prezenți — colonelului Missori, sub forma unei plenipotențe scrise și cu precizarea că pentru toate chestiunile relative la misiunea sa el trebuia să se înțeleagă cu generalul Klapka sau cu persoana delegată de acesta. Cu privire la colaborarea cu guvernul italian Garibaldi a delegat pe Cairoli și Mordini „ca singurele persoane având toate încrederea sa pentru această delicată tranzacție”. Singura revendicare la care Garibaldi a făcut aluzie a fost cererea ca regele să-i grățieze pe luptătorii de la Aspromonte, aflați în temnițe, cu argumentarea că aceștia odată condamnați, legile militare sunt satisfăcute, subînțele-gindu-se că astfel sanctiunea acestora nu ar fi considerată anulată printr-o reabilitare, „ci ar fi vorba numai de o suspendare a unei pedepse a cărei justiție nu este pusă în discuție. Acest act de grățiere era considerat ca un act de reconciliere a spiritelor menit să steargă „ultimele urme ale unui incident regretabil al istoriei contemporane a Italiei”. Cu aceste cuvinte se încheie notele lui Klapka din 28 aprilie; două zile mai tîrziu — la 30 aprilie — Klapka anexă aceste note unei scrisori — care le însoțea, le explică și le completa — adresate cavalerului Minghetti. Scrisoarea către Minghetti din 30 aprilie, începea prin a arăta că emitentul și-a terminat misiunea în Anglia, loc în care — aprecia el — sarcina i-a fost mai ușoară decât i-ar fi fost la Caprera, reședința binecunoscută a lui Garibaldi. Klapka îi face o caracterizare foarte elogioasă și caldă generalului observînd însă că asupra acestuia s-ar exercita o influență negativă din partea amicilor săi („Il serait très ais  de marcher avec lui si ses amis avaient moins de pouvoir sur ses decisions”). Cea mai „nefericită” dintre toate aceste influențe este — scrie Klapka — cea a lui Mazzini.

În schimb Mordini, Missori și alții exercită dimpotrivă o influență „într-un sens moderat și conciliator” adică în sensul ca opoziția pe care o face guvernului „partidul acțiunii” să rămînă mereu pe teren legal și parlamentar. Mazzini și ai săi — continuă Klapka — dimpotrivă nu vor să părăsească „vechiul lor sistem de organizații secrete și de conspirații”.

Dar ambele nuanțe promit să sprijine guvernul de îndată ce acesta va voi să se angajeze „pe calea acțiunii”. Ambele fracțiuni împreună — apreciază Klapka — formează un partid considerabil, puternic și care „nu va face decât să crească atât cât pacea cu Austria va dura”. Klapka, însușindu-și vădit optica guvernamentală, consideră o asemenea perspectivă ca „gravă”. După ce precizează apoi că din atitudinea lui Garibaldi în cuprinsul discuțiunilor a dedus că față de Cairoli generalul a arătat încrederea „mai intimă”, Klapka trece la un subiect care interesează direct situația din Principate „și mai precis la cunoscuta afacere Friegyessy” — așa cum se prezenta ea înainte de

arestarea personajului respectiv în iunie 1864¹⁸. Cu privire la acest subiect pe care-l califică drept „un accident très fâcheux et très regrettable” în cadrul con vorbirilor sale cu Garibaldi, Klapka afirmă că generalul „s-a lăsat indus în eroare de un oarecare maior Friegyessy”, odinioară sergent în armata austriacă, în 1859 locotenent în corpul de vînători alpini, iar mai tîrziu maior în armata meridională garibaldiană, „om ambicioz și dotat cu o oarecare energie”, căruia (Garibaldi) i-a încredințat misiunea „d’entemps la lutte chez les Hongrois habitants les Districts limitrophes de la Moldavie”. Lui Friegyessy — scrie Klapka — Garibaldi i-a trimis o oarecare sumă de bani și ceva arme. Din relatarea lui Klapka rezultă că abia în cursul con vorbirilor din aprilie de la Londra el a aflat „chiar de la general” această „malencontreuse affaire” și a reacționat imediat insistind ca generalul să dea imediat ordin acestui ofițer ca să-și întrerupă misiunea și de a se supune „necondiționat” dispozițiilor sale (ale lui Klapka), Garibaldi a fost pe loc convins să dea ordinul cerut de generalul maghiar (ordin pe care Klapka îl anexează la raportul către Minghetti). Rezultă clar că în urma discuției cu Klapka, Garibaldi și-a revizuit fundamental părerile, dacă nu asupra persoanei lui Friegyessy, cel puțin asupra misiunii acestuia. Aceasta credem a fi interpretarea cea mai justă pe care o putem da versiunii prin care de fapt Friegyessy este pus chiar de Garibaldi sub altă comandă¹⁹, respectiv reprezentanții comitetului național maghiar și Missori. Klapka cere lui Minghetti să ia măsuri pentru ca această scrisoare-ordin a lui Garibaldi către Friegyessy să parvină acestuia din urmă prin intermediul consulului italian de la Galați sau prin Anibale Strambio, consulul Italiei la București. „Adresa lui Friegyessy trebuie să fie cunoscută domului Buda care — scrie Klapka — se află în legătură directă cu agenții noștri în Principate”.

În lucrarea lui Kovács Endre se fac aprecieri elogioase la adresa lui Friegyessy specificîndu-se: „faptul că a rămas devotat lui Garibaldi l-a îndepărtat într-o anumită măsură de ceilalți emigranți maghiari”²⁰. Expunerea destul de largă făcută de autorul sus-citat asupra fizionomiei politice și a activității lui Friegyessy în țările române este făcută cu scopul de a demonstra teza că „ar fi o exagerare de a vorbi de partizanii

¹⁸ Istorul C. C. Glurescu, în amplă și documentată sinteză, asupra vieții și operei lui Cuza Vodă, prezintă conținutul unui memoriu întocmit din ordin superior; de Baligot de Beyns, secretarul domnitorului — memoriu aflat în Arhiva Cuza — către împăratul Napoleon al III-lea, unde sunt evocate împrejurările din anii 1863—1864 în care s-au desfășurat pe teritoriul României acțiunile emigației ungare și poloneze întreprinse cu scopul unei insurecții antihabovice și antițăriste. G. Friegyessy, ofițer al lui Garibaldi cunoscut sub nume diferite a fost arestat la București, dar după interogatoriale luate și destăinuirile sale asupra legăturilor cu revoluționarii italieni a fost amnistiat cîteva săptămâni mai tîrziu (C. C. Glurescu, *Vîta și opera lui Cuza vodă*, Buc., 1966, p. 317—318).

¹⁹ Iată conținutul scrisorii sale către Friegyessy imediat după întîlnirea Klapka-Garibaldi de la Londra (și anexată la raportul către Minghetti):

Londra 24 aprilie-1864

Mio caro Friegyessy,

Desidero che non imprendiate finché non abbiate veduto Missori ricevuto ordini dal generale Klapka.

Vstro
G. Garibaldi

(Castello di Santena Torino. Archivio Visconti-Venosta. Casetta Minghetti. Busta Ungheria).

²⁰ Kovács Endre, *op. cit.*, p. 143.

maghiari ai lui Garibaldi ca de niște revoluționari sociali", ci, doar de niște lovitură pentru eliberarea națională contra despotismului, subliniind că în felul acesta s-ar constata o deosebire principală de linia Kossuth-istă²¹, lucru confirmat încă o dată — adăugăm noi — de scrisorile sus-citate ale lui Klapka. În esență, relatarea lui Kovács Endre despre episodul Friegyessy și poziția domnitorului Cuza și a guvernului Kogălniceanu, față de planurile insurecționale ungaro-polono-italiene, față de purtătorii acestor planuri pe teritoriul Principatelor urmează cursul politiciei externe române, care, cu excepția epocii decembrie 1863 (perioada secularizării averilor mănăstirești), cînd Cuza pare inclinat să sprijine planurile respective, se caracterizează printr-o continuitate perfectă în sensul evitării oricărora complicații cu imperiile vecine. Deși la un moment dat asupra lui Friegyessy, care a avut legături certe cu C. A. Rosetti²², planează și bănuiala unor relații suspecte cu unii reprezentanți ai reacțiunii și sprijinitorii ai acestora din afară, totuși apare clară intenția domnitorului și a guvernului său de a menaja și grupările revoluționare ungare și poloneze, precum și bunele sale relații cu guvernul italian. De altminteri, cetele de viitori voluntari maghiari și polonezi își continuă viața și pregătirile pe teritoriul Principatelor în forme foarte slab camuflate²³. Pe de altă parte Friegyessy a fost tratat în condiții cu totul speciale. Pentru a nu stîrni vîlvă în justiție, Cuza a dispus ca el să fie anchetat de șeful său de cabinet, cu scopul de a-l grația²⁴.

★

Consecința imediată a tratativelor de la Londra am găsit-o în hîrtiile lui Isaac Artom, fost secretar al lui Cavour devenit după moartea acestuia colaborator apropiat al lui Visconti-Venosta și Minghetti. Prin poziția acestui personaj important se poate desluși destul de clar, atât gîndurile intime ale cercurilor conducătoare italiene, cât și locul Principatelor române în planurile Italiei oficiale. Ca răspuns la scrisoarea lui Klapka de la 30 aprilie Isaac Artom răspunde la 6 mai 1864²⁵ într-o manieră pe cît de categorică pe atît de edificatoare. Declără din capul locului că nu e de acord cu cererea lui Garibaldi, iar că scopul lui Mazzini este mai curînd acela de a răsturna monarhia constituțională decît de a lupta împreună cu aceasta pentru independența Italiei. Pare — scrie Artom — că există o tranzacție între Garibaldi și partidul roșu, fapt ce îndeamnă la precauție. „E bine ca dvs. să rămîneți singurul intermediar între noi și Garibaldi. La plecarea dvs. această misiune să fie îndeplinită de generalul Eber”. Si apoi Artom spune deschis: „Ce n'est que lorsque Garibaldi sera arrivé auprès de nous sur le champ d'action que nous pourrons avoir des rapports directs avec ses amis”. Asupra planurilor propriu-zise, declară că Italia nu e dispusă să ofere pretexts Austriei, ci trebuie să fie rezervată. De aci indicația către Klapka: „Acțiunea dvs. comună cu

²¹ Ibidem.²² Vezi și Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 84.²³ Despre acțiunea lui Friegyessy în aceste pregătiri în general vezi Kovács Endre, *op. cit.*, p. 143, 156—157.²⁴ Gh. Duzinchevici, *Cuza Vodă și revoluția polonă din 1863*, Buc., 1935, p. 95.²⁵ Castello di Santena—Torino, Archivs Visconti-Venosta. Casetta Minghetti, Busta Ungheria.

Garibaldi să aibă mai puțin aerul că a fost precedată de o înțelegere cu noi". Consideră că expediția la gurile Dunării trebuie amînată pentru un scurt timp „car les sequestres de Sulina et ceux de Hongrie étaient trop recents pour qu'il fut permis d'espérer de réussir immédiatement dans les nouvelles tentatives”. A trimis de îndată un curier la București cu biletul lui Garibaldi (către Friegyessy — n. n.) Înainte de a încide scrisoarea a scris pe o bucată de hîrtie separată că persoanele însărcinate cu ducerea scrisorii ignoră conținutul acesteia.

În aceeași casetă și în același dosar se află o scrisoare a lui Artom fără dată, dar cu caracter de aide-memoire și al cărei conținut denotă că e ulterioară celei din 6 mai. Aici planurile propriu-zise sunt dezbatute pe larg. În rezumat despre ce e vorba;

La Turin s-a decis ca să se rezerve absolut regelui inițiativa politică și militară pentru eventuala atacare a Romei sau Veneției. În consecință guvernul se va opune cu toate mijloacele la orice tentativă asupra Romei, la orice încercare de invazie a voluntarilor în Tirol sau Veneția și la orice expediție pe coastele Dalmătiei.

Guvernul, dornic de a folosi primul prilej pentru a desăvîrși „independența Italiei” (? ! ?), consideră că această ocazie îi poate fi oferită de o mișcare în Ungaria și în regiunile dunărene. Această mișcare va trebui să aibă ca scop :

1) De a face o puternică diversiune armatelor austriace de manieră să oblige guvernul din Viena de a nu folosi în Italia decât o parte din mijloacele sale de acțiune.

2) De a dizolva prin „trezirea” chestiunii Orientului alianța celor trei puteri din nord și de a duce Franța și Anglia să ia în război o poziție favorabilă Italiei și Ungariei.

Acest scop nu va putea fi atins complet printr-o simplă mișcare în Ungaria, care nu are arme și are puține mijloace de a și le procura.

În țările Dunării de jos dimpotrivă se vor găsi elemente gata pregătite și infinit superioare celor pe care o mică expediție maritimă pregătită în grabă, într-un punct oarecare al Italiei, o poate furniza. Grupurile de maghiari care se află la București și Galați și numeroșii emigranți polonezi „formează ca și o armată gata organizată”. „Este cunoscut că Cuza masează de cîțiva ani arme și bani de care se poate servi aducîndu-l cu abilitate la un acord prin concesiuni înțelepte”.

„C'est à Bukarest — scrie textual Artom — en outre que la grande problème de la conciliation entre les magyares, les slaves*, les roumains et les serbes peut être résolu”. „C'est de cette solution, que dépend l'avenir de la liberté en Europe”.

Ca pentru a-i face lui Garibaldi și mai atrăgătoare această expediție menită să-l îndepărteze de Italia, Artom declară că „rolul de mediator între aceste rase ale Europei orientale este cel mai frumos ce poate fi dat unui om”.

„Efectul moral al sosirii lui Garibaldi în Principate va fi cu atît mai mare dacă vestea se va răspîndi ca un fulger”. De aceea este absolut necesar ca el să se îmbarce în secret la Caprera singur sau cu un „foarte mic” grup de amici ; alte pregătiri mai vizibile ar fi periculoase căci toate flotele

* Prin slavi pare că înțelege neamurile slave supuse oprimării naționale în alte state.

marilor puteri s-ar uni să-l scufunde. Să lase lui Klapka grija de a-i pregăti terenul și de a-i indica mijloacele de a sosi brusc la Galați sau București. După sosire, după debarcare, Garibaldi va face „de acord cu generalul Klapka” un apel „către populații”. Ei se vor înțelege între ei asupra instrucțiunilor de dat diferenților șefi militari ai țărilor răsculate”. De îndată ce insurecțiile vor izbucni, guvernul italian va trimite armele și banii necesari pentru a le susține. Cind aceste mișcări vor fi luat o oarecare extensiune și cind posibilitatea unui război în Italia va deveni evidentă guvernul va permite formarea corporilor de voluntari și le va asigura „o sferă de acțiune particulară”. Adică, cu alte cuvinte, corporurile de voluntari în Italia fără prezența lui Garibaldi — ocupat în Orient — pot fi considerate neprimejdioase. Cu atât mai clară apare această intenție cu cît Artom conchide că declarația de război a Italiei contra Austriei va fi precedată „cu puțin (înainte)” de o amnistie acordată condamnaților de la Aspromonte.

Este evident că Garibaldi și cu atât mai puțin Cuza și sfetnicii săi nu erau atât de naivi încât să nu intrevadă substratul real și părțile fanteziste ale acestui plan cu aparențe atât de temerare.

Inițierea acestei acțiuni în Orient ar fi îndepărtat pe Garibaldi și o dată cu el primejdia unei revoluții în peninsula; ar fi pus guvernul italian într-o situație neangajată și fără nici o investiție materială prealabilă, lăsându-i în schimb libertatea de a alege — fără riscuri — momentul atacului armat contra Austriei.

Planul nu a fost pus în aplicare nu numai din cauză că Garibaldi i-a sesizat substratul și primejdile, dar și pentru că unul din cei vizați cu precădere — domnitorul României — s-a arătat — cum a dovedit cîteva săptămîni mai tîrziu — arestarea și expulzarea lui Friegyessy — mai mult decît sceptic asupra șanselor lui de reușită.

Importanța acestor planuri și a preliminariilor lor constă însă nu atât în componențele lor organizatorice, ci în cunoașterea detaliată a situațiilor și împrejurărilor istorice care le-au generat. Ele reprezintă în primul rînd o nouă mărturie că generația pașoptistă română — de toate nuanțele — a păstrat necontentit legăturile sale cu lumea revoluționară exterioară chiar și în epoca în care — devenită forță de guvernămînt — ea trebuia să țină seama, mai mult decît altii, de raportul real de forțe din acest colț al Europei. Aderarea ei la afirmarea principiului naționalităților, la lupta de eliberare a națiunilor asuprite, este atestată chiar prin locul, am spune central, pe care această echipă de ziditori ai României moderne îl ocupă în planurile respective; dincolo de atitudinea precaută, uneori cu aparențe de asprime și intoleranță a guvernelor române, deslușim ospitalitatea, libertatea și securitatea de care s-a bucurat în tot timpul majoritatea celor pe care prigoana din patriile lor robite i-au silit să se refugieze în Principate.

În fine mărturiile sus-citate aduc aminte de unul din ultimele momente importante ale legăturilor revoluționare dintre poporul român și cel italian, înnodate încă din epoca de naștere a ideologiei carbonare și a „Tinerei Europe”, și concretizate prin victorile comune din anii 1859 și 1861.

A N E X E

INSEMNAȚII ALE GENERALULUI G. Klapka

N O T E

Le 22 et le 23 avril, le Général Klapka arrivé à Londres avec la mission de s'entendre sur certains questions avec le Général Garibaldi, a eu avec ce dernier deux entrevues : la première dans la maison de Me Seely 26 Prince's Gate Kensington, et la seconde à Clivedon au chateau de la Duchesse Donairière de Southerland, toutes les deux en présence du G-ral Eber.

Le G-ral Klapka cordialement reçu par le G-ral Garibaldi l'entretint du vif désir du Gouvernement Italien d'arriver par tous les moyens en son pouvoir à préparer une action commune de l'Italie et de la Hongrie, contre l'Autriche, dont les forces sans cesse croissantes deviennent de plus en plus menaçantes pour les deux pays.

Pour arriver à ces fins, le G-ral, indiqua comme bases indispensables que le parti avancé en Italie cessa de poursuivre des projets d'action isolés et presque toujours contraires à ceux du gouvernement et qu'on arretat d'avance et d'un commun accord, le champ d'action où le G-ral Garibaldi pourrait le plus utilement servir son pays et la cause commune par son dévouement et le prestige de son nom. Le G-ral Garibaldi, répondit qu'il était prêt à s'entendre avec le Gouvernement et à faire tous les sacrifices qu'on lui demanderait pourvu qu'on se decida à agir et qu'on fut disposé à le prouver par des faites. Il ajouta, en s'animant, et pour affirmer davantage ses sentiments, qu'il n'y avait pas d'abnégation et d'acte de reconnaissance auxquels il ne fut disposé si le Gouvernement voulait entrer dans cette voie.

Ces déclarations étant données par le G-ral Garibaldi, on entre dans la discussion de la sphère où il conviendrait de lui reserver son action.

On trouva deux echiquiers principaux, la *Dalmatie* avec le litoral *hongrois-croate*, et les *Pays Danubiens*.

En ce qui concerne le premier de ces théâtres, comme un débarquement sur la côte orientale de l'Adriatique, ne pourrait utilement s'effectuer sans être combiné avec les opérations de l'Armée Italienne sur le Pôet tous les préparatifs d'une telle entreprise devant, en conséquence, être discutés et arrêtés directement de concert avec le Gouvernement de Sa Majesté, le G-ral Klapka n'a pas cru devoir, approfondir en ce moment cette hypothèse.

On passa à l'examen des chances qu'un mouvement des divers éléments nationaux compris dans la vallée du Bas Danube pourraient offrir si le G-ral Garibaldi voulait y prendre part en y apportant le prestige de son nom et de son passé.

On reconnaît, que le plus grand danger qui, de ce coté, pouvait entraver les opérations contre l'Autriche, c'est surtout la rivalité et les malentendus qui existent entre les Hongrois et les Roumains, rivalité que l'Autriche a su si habilement exploiter. Dans ces conditions la voix de Garibaldi s'elevant comme celle d'un médiateur, et lui apparaissant en personne au moment de la lutte, on pourrait plus facilement triompher des menées hostiles à l'apaisement des passions et assurer l'affranchissement de ces peuples.

Le G-ral Garibaldi se rallia à ces idées et se declara prêt à accepter ce rôle de mediateur militant à moins que sa présence ne fut indispensable, pour entamer, d'accord avec le Gouvernement la lutte contre l'Autriche sur le litoral oriental de l'Adriatique.

Pendant la durée des préparatifs qui sont en voie d'exécution, le G-ral Garibaldi s'engagea, à cooperer à la reconciliation des hommes politiques de ces contrées, a defendre à qui que ce soit d'abuser de son nom, et de compromettre par des entreprises isolées et précipitées, le succes du plan general. Dans ce but, il enverrait immédiatement sur les lieux, un de ses amis avec pleins pouvoirs pour y coopérer avec l'agent du G-ral Klapka.

Ces bases d'une action commune ayant été arrêtées, le colonel Missori fut mandé par le General Garibaldi, qui le chargea, en présence de G-ral Klapka et du G-ral Eber de l'Agence dans les Principautés Danubiennes, et lui donna à cet effet ses pleins pouvoirs écrits lui disant, d'avoir à s'entendre pour toutes les questions ayant trait à sa mission, avec le G-ral Klapka ou avec la personne qui representerait ce dernier.

Il fut en outre convenir que le Gouvernement Italien choisirait un intermédiaire secret investi de toute sa confiance, pour faciliter les rapports avec le G-ral Garibaldi ce dernier une fois arrivé à Caprera. Quant au General il désugna d'avance Messieurs Cairoli ou Mordini comme les seules personnes, possédant pour cette délicate transaction toute sa confiance.

Dans le courrant des différentes conversations, le G-ral Garibaldi fut allusion à la situation pénible dans la quelle se trouvèrent ses anciens compagnons d'Aspromonte qui souffrent dans les prisons par suite de leur dévouement à sa personne. Au moment où un passé malheureux devrait être effacé et un accord complet établi dans toute l'Italie. il serait bien à souhaiter que le Roi dans sa bonté leur accorda une généreuse amnistie.

Condamnés, ils ont subi les conséquences de leur faute. La loi militaire est satisfaite. Cet acte de grâce de Sa Majesté contribuerait assurément plus que tout autre chose à réconcilier les esprits et à effacer les dernières traces d'un incident regretable de l'histoire contemporaine de l'Italie.

Londres ce 28 Avril 1864

Georges Klapka

(Castello di Santena Torino. Archivio Visconti – Venosta. Casetta Minghetti. Busta Ungheria).

G. KLAPKA CATRE MARCO MINGHETTI

Paris ee 30 avril 1864

Mon cher Chevalier,

Je viens de terminer ma mission et m'empresse de vous envoyer, ci-joint une note resumant le resultat de mes entrevues avec le General Garibaldi. Les impressions sous l'influence desquelles il s'est trouvé en Angleterre me rendaient ma tâche plus facile que s'il eut été à Caprera.

J'ai trouvé en lui une grande et généreuse âme, prête à tous les sacrifices la où il s'agit de la cause de son pays et de l'humanité. Il serait très aisè de marcher avec lui si ses amis avaient moins de pouvoir sur ses decisions. — L'influence la plus malheureuse de toutes est, sans contredit, celle de Mazzini.

Mordini, Missori et quelques autres agissent dans un sens modéré et conciliateur ; ils semblent, à ce que je crois désirer sérieusement à ce que l'opposition ce fait au Gouvernement le parti de l'action restât toujours sur le terrain legal et parlementaire. Mazzini et les siens, au contraire, ne veulent pas quitter leur ancien système des organisations secrètes et des conspirations.

Toutes les deux nuances promettent d'appuyer quand même le Gouvernement des que celui-ci, voudra hardiment s'engager dans la voie de l'action.

Les deux fractions ensemble forment un parti considérable, puissant dont dispose le général Garibaldi et qui ne pourra qu'aller en s'augmentant tant que la paix avec l'Autriche durera.

Il me parait que le Gouvernement dans cette situation si grave, ne devrait pas tarder plus longtemps de mettre fin à ce triste dualisme par une entente avec Garibaldi et une distribution des rôles avec le parti avancé en une d'une action eventuelle contre l'Autriche.

Je vous donne ces appréciations, mon cher Chevalier, afin que vous sachiez à quoi nous entenir et vous prie de faire designes déjà avant mon arrivée à Turin la personne qui devra se mettre en relation avec Mr Mordini. Par le mot, ci-joint du Général Garibaldi, vous verréz qu'il me l'a, lui même, recommandé à cet effet.

Toutefois si j'ai bien saisi certaines expressions de Garibaldi il m'a semblé, qu'il place en Mr Cairoli une confiance plus intime, que dans tous les autres. Je vous dis cela pour votre gouverne générale.

Un incident très fâcheux et très regrettable viens de se passer. Pendant que nous autres nous nous occupions des préparatifs sérieux en employant les moyens que le Gouvernement Italien a bien voulu mettre à notre disposition, le général Garibaldi à notre insu, s'est laissé induire en erreur par un certain Maior Friegyessy, jadis sergent dans l'armée autrichienne, en 1859 leintenen dans les Chasseurs des Alpes, plus tard Major dans l'armée Méridionale, homme ambitieux et doué d'une certaine énergie, en lui confiant la mission d'entamer la lutte chez les Hongrois habitants les Districts limitrophes de la Moldavie. Il lui a envoyé à cet effet une certaine somme d'argent et quelques armes. En apprenant, par le Général lui-même, cette malencontreuse affaire, j'ai immédiatement insisté à ce qu'il donne ordre à ce Hongrois de ne rien faire et de se soumettre inconditionnellement à mes dispositions. Je me permet vous envoyer, ci-joint, la lettre que le Général Garibaldi adresse à cet effet au Major Friegyessy avec la prière de vouloir bien immédiatement la lui faire parvenir par l'entremise de votre consul à Galatz ou de Monsieur Strambio. L'adresse de Friegyessy doit-être connue à Monsieur Buda, lequel se trouve en rapport directe avec nos agents dans les Principautés. Il ne me sera guère possible d'être à Turin avant le milieu de mai car je suis extenué par le travail, la maladie et les voyages et ai absolument besoin de quelques jours de repos-que je compte trouver à Génève ou je serai dans deux jours.

Je finis, mon cher Chevalier, en vous priant de vouloir bien exprimer mes profonds respects à S.E.M.^r le Président du Conseil ainsi qu'à L.L.E.E. M^{rs} les Ministres de l'Intérieur et les Affaires Etrangères.

Votre tout dévoué

G. Klapka

pe margine :

Avant d'expédier la lettre à Frigyessy veuillez je vous prie avoir la bonté de la fermer. Le voyage du Gl. Eber avec le Duc de Sutherland dépend de l'expédition de nos armes de l'Angleterre.

(Castello di Santena Torino. Archivio Visconti—Venosta. Cassetta Minghetti. Busta Ungheria).

UN EPISOD DIN LUPTA PENTRU AFIRMAREA
SUVERANITĂȚII NAȚIONALE. 100 DE ANI DE
LA INAUGURAREA MONETĂRIEI STATULUI
DE
CONSTANȚA ȘTIRBU

Una din urmările Unirii Principatelor și a politicii de largire a autonomiei duse de către Alexandru Ioan Cuza a fost încercarea de a obține monedă proprie, măsură impusă atât de realitățile economice, cât și de necesitatea întăririi prestigiului statului național român.

În scurta sa domnie, Cuza a urmărit cu tenacitate instituirea unui sistem monetar propriu. Într-o scrisoare datată 14 decembrie 1859, adresată consulului francez la Iași, Victor Place, prin care îl rуга să negocieze pe piață franceză un împrumut de 60 de milioane de franci necesari înființării unor institute de credit și de batere a monedei naționale, domnitorul arăta : „... pierderea enormă pe care averea publică o suferă în fiecare zi, ca urmare a viciilor sistemului actual, este un rău aşa de mare, încit voi considera ca plasate cu dobândă importantă micile sacrificii cerute de această operație”, adăugind în continuare că „mai ales clasa muncitoare este aceea care, pentru cumpărăturile sale zilnice, suferă de absența unui numerar regulat și stabil; și cum această clasă are dreptul, în primul rînd, la solicitudinea guvernului, țin ca prima noastră reformă financiară să fie moneda”¹.

Alături de Cuza, o serie de mari cărturari, economisti, istorici, oameni politici ai vremii au fost preocupati de rezolvarea problemei monetare. La 23 iunie 1859, într-una din primele adunări ale corpurilor legiuitoare de după Unire, V. Boerescu îndeamnă Comisia centrală „... a se ocupa de dreptul de a bătea monedă”². În aceeași adunare,

¹ R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile franco-române sub Cuza-Vodă*, București, 1931, p. 173–174. Pentru rolul jucat de Victor Place în legătură cu moneda națională, vezi Marcel Emerit: *Victor Place et la politique française en Roumanie à l'époque de l'union*, București, 1931, p. 98–122, și Arhiva Muzeului de istorie a Municipiului București, dos. 1 789.

² E. Virtosu, *Romanul, moneda lui Cuza Vodă*, Edit. Cartea românească, București, 1941, p. 3; C. Moisil, *Renașterea monedei românești*, Edit. Fundației culturale Mihail Kogălniceanu, București, 1940, p. 12–14.

C. Steriade, ministrul finanțelor, anunță că „... s-a numit o comisie compusă din oameni competenți care să fixeze valoarea tuturor monedelor străine ce să intre în circulație în țară”³.

Această problemă este apoi ridicată în fața Comisiei centrale cu prilejul discutării Constituției din anul 1859. În ședința care are loc la 2 octombrie, Mihail Kogălniceanu, referindu-se la articolul 114 privind atribuțiile Comisiei centrale, propune ca amendament „... facerea monedei și statornicirea sistemului decimal pentru greutăți și măsurii”⁴.

În același an în ședința din 18 noiembrie, Consiliul de Miniștri din București, la referatul primului ministru Ion Ghica, discută șiprobă adoptarea sistemului zecimal francez pentru moneda românească. Articolul 6 glăsuiește astfel: „Cînd s-ar decide a se face monete românești, se va primi de bază mărimea, greutatea și titlul metalic al frangului”⁵. Moneda propusă purta denumirea de romanat, egal cu francul, avînd ca subdiviziuni decima (banul) — a zecea parte din romanat — și centima sau banișorul — a sută parte din romanat.

În anul următor, Comisia centrală de la Focșani alcătuiește proiectul care prevedea unificarea cursului monetar în Principate și baterea monedei de aur, argint și bronz, votat de membrii comisiei la 11 august 1860⁶.

În scopul realizării proiectului — la cererea domitorului se propune numismatul francez Ad. de M. Longpérier, prin intermediul consulului francez la Iași, Victor Place, alcătuirea unei serii de machete și schițe pentru moneda românească⁷. Se pare că tot atunci s-a bătut și o monedă de probă⁸.

Turcia însă respinge proiectul. Sfătuit de Napoleon al III-lea, care recomanda prudență, moderație și încredere în viitor, pentru a nu ajunge la un conflict cu Poarta și pentru a fi sprijinit de puterile garante în recunoașterea Unirii, Cuza amînă rezolvarea problemei.

Noul proiect de lege pentru moneda națională, votat în 8 decembrie 1861 de Comisia centrală⁹, deși limita baterea monedei numai la cea de aramă („pînă cînd dar mijloacele țărei ne vor era să batem monedă națională de aur și argint, am socotit de cuviință a înlesni cele tranzacții prin baterea monedei de aramă”¹⁰), întîmpină însă aceeași opozitie a puterii suzerane, care vedea în el o nouă încercare de manifestare a suveranității naționale.

Secularizarea averilor mănăstirești, lovitura de stat din 1864 și înfăptuirea reformei agrare au amînat pentru un timp acțiunea de înființare a monedei naționale. Reluată la începutul anului 1864, ea se concre-

³ „Monitorul oficial al Țării Românești”, nr. 102, 28 august 1859, p. 408.

⁴ Comisiunea centrală LXV, ședință din 2 oct. 1859, p. 8.

⁵ E. Virtosu, *op. cit.*

⁶ *Ibidem*, p. 59, nota 1.

⁷ N. Iorga, *Banii lui Cuza Vodă*, în „Buletinul Societății numismatice române”, XVIII (1923), p. 65—81; C. Moisil, *Cu privire la banii lui Cuza Vodă*, ibid., p. 98—100; E. Virtosu, *op. cit.*, p. 5—6 și pl. 1.

⁸ I. Roșu, *Monede și greutăți românești. O monedă inedită de la Cuza Vodă*, în „Buletinul Societății numismatice române”, XX (1925), p. 22—23; C. Moisil, *Renașterea monedei românești*, p. 20—21.

⁹ E. Virtosu, *op. cit.*, p. 110—114.

¹⁰ Arh. st. Buc., Arhiva istorică centrală, fond. Ministerul de Finanțe, dos. 211/1864, p. 5.

tizează în „Proiectul de lege pentru regularea cursului monetar în Principatele Unite” din august 1864, care nu se deosebea prea mult de cele anterioare. În același an se bate o nouă monedă de probă, de 5 sutiimi¹¹. Din pricina acelorași considerații, la fel ca și în cazul celei din 1860, această acțiune nu este urmată de o emisiune propriu-zisă.

Cuza nu renunță nici în anii următori la proiectele sale. Tratativelor din 1864 cu Banca Erlanger, privind un împrumut extern pe piața Londrei, îmbinat cu furnitura de monedă metalică¹², le urmează ofertele financiarului Manessis din 1865 pentru înființarea unei bânci de emisiune, de scont și construire de căi ferate¹³, ofertele casei Rocco din Genova, cele ale bancherului Zarifi din Constantinopol și ale finanțarilor francezi Pereire, Mallet, Hottinger¹⁴ etc.

Năzuințele domitorului nu se opreau însă aici. El intenționa și înființarea unei monetării naționale în țară. În arhiva Cuza aflată la Academie se găsește următoarea însemnare menționată de C. C. Giurescu: „Cheltuielile instalării unei astfel de monetării s-ar ridica la 150 000 franci, iar costul fabricării a 250 000 000 monedă metalică (aur, argint, bronz) s-ar ridica la 2 178 333 franci”¹⁵.

Împrejurările externe vitrege, dificultățile interne, precum și înlăturarea lui Alexandru Ioan Cuza, au făcut ca aceste proiecte să nu se realizeze, iar problema monedei naționale să rămînă încă deschisă la mijlocul celui de-al șaptelea deceniu al veacului al XIX-lea.

Construcția economică a tînărului stat modern, și în primul rînd dezvoltarea industriei și a comerțului, a căilor de comunicație și în general a economiei moderne, era de neconcepță în condițiile intolerabile de haos monetar.

Criza politică din prima jumătate a anului 1866, înlăturarea lui Cuza, aducerea dinastiei străine și complicațiile internaționale generate de aceste evenimente au contribuit puternic — pentru un anumit timp — la slăbirea poziției internaționale a Principatelor, la accentuarea fenomenelor negative din economie, în sectorul producției și al circulației.

Cu toate acestea însă, diplomația românească și contradicțiile dintre mariile puteri garante au dus, mai ales în a doua jumătate a anului 1866, la o politică foarte concesivă din partea Turciei, concretizată, între altele în prevederile firmanului de investitură, semnat de sultan la 13/23 octombrie 1866.

Printre prevederile acestui firman¹⁶, care marca un progres față de trecut, era și dreptul Principatelor Unite de a avea o armată de minimum 30 000 de oameni, precum și acela de a emite monedă proprie.

În articolul trei al firmanului se specifică: „Fiind dată Principatelor Unite autorizația din partea noastră de a avea o monedă specială, purtând un însemn al guvernului nostru, care va fi ulterior decis între

¹¹ Victor N. Popp, *Moneta lui Cuza Vodă*, în „Buletinul Societății numismatice române”, XVI (1921), p. 100–101; E. Virtosu, *op. cit.*, p. 11.

¹² Constantin C. Giurescu, *Alexandru Ioan Cuza și instituirea unui sistem monetar*, în *Crearea sistemului monetar național la 1867*, București, Edit. Academiei, 1968, p. 54–56.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 56.

¹⁶ C. I. Băicoianu, *Istoria politicei noastre monetare și Bâncii Nationale*, vol. I, partea I, Edit. Cartea românească, București, 1932, p. 264–266.

sublima noastră Poartă și tine, această autorizație se consideră fără efect atâtă timp cît această decizie nu va fi fost luată”¹⁷.

Tratativele au continuat și în lunile următoare. În scrisoarea primită de domnitor la 8/26 decembrie 1866¹⁸, diplomatul turc Mehmed Ruchdi îi comunică, din însărcinarea sultanului, dreptul de a avea o medalie pentru încurajarea actelor de devotament sau pentru recompensarea unor servicii civile și militare, precum și noua concesie privind baterea monedelor. În continuare, referindu-se la scrisoarea sa din 19 octombrie¹⁹ (în care se acorda Principatelor Unite dreptul de a bate monedă sub rezerva că aceasta să poarte un semn particular al guvernului imperial, care va face obiectul unui aranjament special), îi comunică hotărîrea sultanului de a lăsa la aprecierea domnitorului alegerea unuia din semnele imperiului, însă care să fie trimis în prealabil ca model. În privința monedei de aramă precizează că „biloul rămîne în afara acestei condiții și nu va purta, natural, decît cifra indicînd valoarea sa”.

Așadar, în decembrie 1866, Principatele Unite obțin din partea Turciei precizarea că moneda divizionară nu e supusă obligației de a conține însemne turcești. În aceste condiții, din rațiune politică și economică, s-a purces mai întîi la baterea monedei divizionare, întîi pentru că această monedă nu leza aspirațiile de independentă ale poporului, în al doilea rînd pentru că lipsa de monedă măruntă reprezenta într-adevăr cel mai dezastruos aspect al acelui moment de haos monetar și, în sfîrșit, pentru că, printr-o investiție mică, se obținea un cîștig mare.

Crearea unui sistem monetar național, deziderat al generației de la 1848, intră din nou în dezbatările Camerelor legiuîtoare la începutul anului 1867. Proiectul de lege, însotit de o amplă expunere de motive, în care se face o documentată analiză a situației monetare existente în țară²⁰, este întocmit de ministrul de finanțe Petre Mavrogheni și prezentat în ședința Adunării deputaților din 28 decembrie 1866²¹.

Instabilitatea guvernamentală din acele vremi, datorită căreia susținătorii proiectului Ion Ghica și Petre Mavrogheni au lipsit de la discutarea lui, a determinat amînarea cu cîteva luni a punerii sale în aplicare.

Promulgarea legii monetare era însă imperios cerută de dezvoltarea Principatelor pe noile făgașuri ale capitalismului. Din județe soseau tot mai dese plîngeri, iar măsurile locale pentru impunerea anumitor restricții speculei cu bani se dovedeau insuficiente. În februarie 1867, primarul orașului Galați arăta: „Cursul monedelor din această comună și a județului întreg diferă de acel al tezaurului în plus cu 30% ; acest curs se uzează din timp vechi și nu poate fi modificat decît cu mari greutăți și numai printr-o lege”²². În ianuarie 1867, consiliul, format din Ion Ghica, D.A. Sturdza, Gheorghe Știrbei și Petre Mavrogheni, încuviîntase propunerea Ministerului

¹⁷ C. C. Kirîtescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, Edit. Academiei, București, 1964, p. 155.

¹⁸ Arh. st. Buc., fond Casa regală, dos. 67/1866, f. 2.

¹⁹ Victor Slăvescu, *Recunoașterea dreptului de a bate monedă. Acțiunea diplomatică a României în 1866–1870*, Fundația Carol, București, 1941, p. 9.

²⁰ „Românul”, 13 ianuarie, 1867, p. 34.

²¹ Arh. st. Buc., fond. Parlament, dos. 54, f. 65–76 ; „Monitorul oficial”, nr. 1/1867, p. 2.

²² Arh. st. Buc., fond. Ministerul de Finanțe, dos. 107/1867.

de Finanțe privind oprirea importării în țară a monedei de 1, 2, 3 creițari, suprimate în Austria și aduși în Principate prin contrabandă, și, de asemenea, demonetizarea celor de curind intrați, întrucât invazia monedei mărunte austriece devalorizate „ar atrage aurul și argintul afară din țară”²³.

Cursul monedelor, variabil de la o regiune la alta, crea posibilitatea unor mari speculații. De pildă, prefectul districtului Rîmnicu-Sărat semnală că speculanții au invadat orașul cu creițari în valoare de două parale, în timp ce în județele limitrofe Buzău, Brăila și Putna, creițarul circula sub valoare, numai cu o para, astfel încât „comerçanții refuză a-i primi pe două parale, ceea ce cauzează o mare neînțelegere între cumpărători și vânzători”²⁴. Aceeași problemă o ridicau monedele rusești care circulau în Principate. Primarul din Huși raporta, în martie 1867, că schimbarea cursului copeică provoacă tulburări în circuitul monetar, întrucât „comerçanții nu voesc a se primi (copeica), din care cauză s-au făcut un mare vălmășag în comerț” și cere să se dispună „cele de cuvîntă pentru a se cunoaște cursul fiecărui gologan”²⁵.

Primarul orașului Iași, D. Gusti, avertiza, de asemenea, Consiliul de Miniștri că „lipsa monedei mărunte la noi amenință liniștea”²⁶. În același an 1867, comercianții din Piatra se pling ministrului de interne, deoarece „astăzi omul cu bani în mână suferă mari greutăți, neputind cumpăra cele necesare pentru hrană din cauza schimbului”²⁷.

Proiectul de lege prezentat spre dezbatere Camerei avea în vedere tocmai rezolvarea acestei grele situații create în țară de lipsa unui sistem monetar național, în adoptarea lui fiind deopotrivă interesată moșierimea producătoare de mărfuri, burghezia comercială, micii producători, țărani. Sistemul monetar național exprimă în același timp aspirația către independentă și către o economie modernă.

Legea pentru înființarea unui nou sistem monetar și pentru fabricarea monedelor naționale a fost votată de Cameră la 29 martie, de Senat la 6 aprilie și promulgată la 22 aprilie 1867²⁸.

Deși atât raportul Comisiei financiare a Camerei, prezentat de D. A. Sturdza, cît și discuțiile deputaților au subliniat inconvenientele bimetallismului, legea adopta sistemul monetar decimal metric al Uniunii țărilor latine, al cărui principal reprezentant era Franța, care prin gradul înalt de dezvoltare al economiei sale ocupa o poziție proeminentă în Europa. Adoptarea acestui sistem a fost generată și de rațiunea lărgirii legăturilor economice și comerciale cu o seamă de țări din Apus, mizându-se pe un sprijin efectiv în neutralizarea opoziției turcești.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

²⁸ „Monitorul oficial”, nr. 74, 89 și 95/1867; I. C. Băicoianu, *op. cit.*, p. 272–277; G. Zane, *Problema monetară și reforma de la 1867*, în *Crearea sistemului monetar național la 1867*, p. 30–45; Bucur Tincu, *Aspecte ale elaborării legii de la 1867*, în *Crearea sistemului monetar național la 1867*, p. 59–75; C. C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, p. 147–214.

Proiectul prevedea ca unitate monetară leul, împărțit în 100 de bani, monedele române de aur fiind cele de 20, 10 și 5 lei, cele de argint fiind de 2, 1 și 0,50 lei, iar cele de aramă de 1, 2, 5 și 10 bani. Articolul 9 al legii prevedea fabricarea „mai întii a monedei de aramă, de a cărei circulație se simte imediata necesitate. Monedele de argint și de aur se vor fabrica și pune în circulație îndată ce mijloacele financiare vor permite”. Acest articol a fost viu discutat și comentat în dezbatere. Cezar Bolliac îl combate, cerînd ca, cel puțin simbolic, pe lîngă moneda de bilon, să se bată 1 000 de bucăți de monede de aur care să fie trimise în străinătate demonstrativ, căci „suveranitatea poporului se mășorează cînd n-are dreptul de a bate monede în metaluri nobile sau prețioase [...] dreptul de a bate moneda de aramă atestă o suveranitate; dreptul de a bate monedă de aur și argint atestă o suveranitate și mai mare”²⁹. Acest punct de vedere este sprijinit și de V. Boerescu, care mai adaugă faptul că „leul nu poate deveni monedă decît de aur și de argint și oricît de multă aramă vom fabrica nu vom putea avea leul monetizat...”, subliniind că „numai atunci cînd vom avea un etalon fix, vom putea scăpa de schimbările periodice și neprevăzute în valoarea cursului monedelor”³⁰.

Articolul 10 al aceleiași legi a atras, de asemenea, lungi discuții. El va implica în anii viitori un lung sir de tratative diplomatice, întrucît hotără ca monedele să poarte pe o parte armele țării, iar pe alta, valoarea lor și anul. La obiecțiile lui Bolliac și ale altor deputați, care propuneau ca pe fața monedei să fie imprimată efigia domnitorului drept semn al suveranității, ministrul de finanțe — fiind la curent cu toate piedicile puse de Poartă, care abia recunoscuse dreptul de a bate monedă de aramă fără însemn turcesc — evită un răspuns direct, arătînd că și guvernul este preocupat de această problemă: „Credeți că, atunci cînd guvernul va găsi oportun și va avea mijloace, nu va tăia aceasta monedă?”. Si mai departe adaugă că nu este vorba de a afirma suveranitatea prin efigii și medalii, ci de a o asigura prin alte acte politice, ca desființarea jurisdicției consulare, întărirea armatei, modernizarea justiției și a administrației³¹. În fine, alte articole ale legii fixau cursul monedelor străine de aur și argint și data pînă la care acestea vor avea putere legală de circulație. Tabelele anexe indicau modul de transformare a leilor vechi în lei noi, și invers. Se stabilea apoi că numai monedele țărilor care făceau parte din Uniunea latină (Franța, Italia, Belgia, Elveția) fabricate după același sistem monetar vor putea fi primite la toate casele publice, la fel ca moneda țării.

Fabricarea monedelor urma să se încredințeze prin licitație unei firme străine. Încă de la începutul anului 1867 statul român primește oferte. Astfel, la 3/15 februarie 1867, finanțierul francez Manessis cerea Camerei legiuitorare, în numele bancherilor Zamoyski din Paris și Jean Baptiste Blanchet cu sediul la Paris și Londra, concesiunea pentru un milion kg monedă bilon³². Tot în prima parte a anului se gravează în Belgia patritele, matrițele, ștampilele și ponsoanele pentru monedele de

²⁹ „Monitorul oficial”, nr. 74 din 1/13 aprilie 1867, p. 446, col. 1 și 2.

³⁰ Ibidem, col. 3.

³¹ „Monitorul oficial”, nr. 75 din 2/14 aprilie 1867, p. 451, col. 1.

³² Arh. st. Buc., fond. Parlament, dos. 54/1867, f. 224.

bronz de 1, 2, 5 și 10 bani ³³. Se pare însă că ofertele făcute de firmele Wat și Heaton din Birmingham au fost mai avantajoase, deoarece în 17/29 iulie 1867, Banca României încheie convenția cu acestea din urmă ³⁴.

În această perioadă ia ființă și Serviciul de priveghere al guvernului României pentru fabricarea monedei naționale, delegați din partea țării fiind desemnați comisarul Nicca la fabrica J. Wat din Soho (lingă Birmingham) și Effingham Grant la fabrica Heaton ³⁵. La început, monedele de 2 și 5 bani au fost executate la fabrica Wat, iar cele de 1 și 10 bani de firma Heaton. Fabricarea monedei de bronz a mers destul de repede. Primul transport ajunge la Rusciuk în 27 noiembrie 1867 ³⁶, însă greutățile întâmpinate la trecerea Dunării amînă sosirea sa în țară, pînă la 5/17 februarie 1868. Evenimentul deschiderii întiului transport are loc la Ministerul Finanțelor într-un cadru festiv, la care participă cu emoție reprezentanți ai ministerului, Camerei, Senatului etc. ³⁷.

Dar calitatea execuției acestor monede, în special a celor de 2 și 5 bani, nu a satisfăcut guvernul român. În telegrama adresată de ministru finanțelor la 28 ianuarie/11 februarie 1868 lui Effingham Grant, se cerea luarea tuturor măsurilor „ca piesele de 2 și 5 bani să se fabriche mai bine decît din întiul transport” ³⁸.

Aceeasi nemulțumire se observă și din scrisoarea din 30 martie 1868 adresată de Brătianu lui Effingham Grant în care arată: „Nu mai pot tolera fabricarea monedelor la Soho! Tot ce a fost bătut este detestabil, chiar și fabricația de la Birmingham nu este satisfăcătoare, lăsînd mult de dorit. Aveți grijă ca să fie mai bine bătute” ³⁹.

Se pare însă că pe parcurs aceste lipsuri au fost remediate, întrucît în scrisoarea datată 16/28 mai 1868 trimisă delegatului Effingham Grant, din care reiese ca la acea dată fabricarea monedei române de bronz se încheiasă, guvernul român îl felicită pentru maniera demnă de laudă în care și-a îndeplinit misiunea, regretînd că nu poate aduce aceleași mulțumiri și comisarului Nicca ⁴⁰. Din corespondență purtată de Ministerul de Finanțe cu reprezentanții săi la Birmingham, mai aflăm că monedele sosite în transporturile următoare (șapte) se descarcă în diferite stațiuni de pe Dunăre, de unde mai apoi sunt distribuite în diferite puncte din țară.

Atât necesitățile economice, cât și cele politice de largire a autonomiei, impuneau însă rezolvarea totală a problemei, în sensul baterii monedei de aur și argint, principale instrumente monetare, a căror emitere implică exercitarea integrală a dreptului regalian din partea guvernului român. Cu toate dificultățile ivite, în special cele create de puterea suzerană, sub presiunea cererilor româneni și datorită sprijinului diplomatic al ambasadorilor Franței și Angliei la Constantinopol ⁴¹, Turcia face, față de firmanul din 1866, importanta concesie ca moneda de aur și argint subdi-

³³ Ibidem, fond. Ministerul de Finanțe, dos. 238/1881 (inventarul Muzeului Monetăriei Statului).

³⁴ Ibidem, dos. 157/1868, f. 145.

³⁵ Ibidem, dos. 156/1868.

³⁶ Ibidem, f. 61.

³⁷ „Românul” din 7 februarie 1868; V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 14.

³⁸ Arh. st. Buc., fond. Ministerul de Finanțe, dos. 156/1868, f. 273.

³⁹ Ibidem, f. 548.

⁴⁰ Ibidem, f. 908.

⁴¹ Victor Slăvescu, *Recunoașterea dreptului de a bate monedă. Acțiunea diplomatică a României în 1866–1870.*

vizionară să nu cuprindă în mod obligatoriu însemne turcești, ci numai armele țării, neadmițînd însă efigia domnitorului fără însemn turcesc.

Tinînd seama că, din punct de vedere formal, intransigența Turciei avea anumite limite care nu puteau fi forțate prin aranjamente oficiale, guvernele radicale din 1867—1868 s-au hotărît să forțeze mină în această privință și să creeze în domeniul monetar o politică a faptului împlinit. Acțiunea avea ca scop nu numai umplerea unui gol adînc resimțit în economia țării, ci și întărirea poziției domnitorului, demonstrînd prin aceasta scăderea influenței suzerane.

În ședința din 6 iunie 1868, Adunarea deputaților aprobă propunerea semnată de Th. Mehedințianu, Gr. Berindei, M. Kogălniceanu, M. Caracăs, Obedeanu, Căpit. Grigorescu etc., care menționa că : „În urma adoptării în țară a monedei după sistema decimală, conform Convențiunii internaționale din 1867 introducîndu-se numai moneda de aramă (bilon), se face în aceasta multe anevoiești și chiar pierderi; spre a evita în viitor aceste inconveniente și a înglesni tranzacțiile, Camera accordă ministerului un credit de 500 000 lei noi pentru facerea de monede din argint și așezarea unui stabiliment de tăiat bani”, invitînd și autorizînd Ministerul Finanțelor să ia „măsuri grabnice pentru a fabrica moneta de argint de 50 bani, unu și doi lei noi”⁴². În aceeași lună, iunie 1868, ministrul secretar de stat la Departamentul finanțelor, I. C. Brătianu, cerea aprobarea Consiliului de Miniștri pentru însărcinarea lui Effingham Grant „cu comandarea mașinilor trebuincioase pentru instalarea unui hotel de monezi, precum și cu angajarea unui număr de lucrători special în această fabricare, și pentru acordarea sumei de 1800 lei pentru cheltuielile de drum și pentru diurnele sale”⁴³.

Se pare însă că preocuparea pentru comandarea mașinilor necesare viitorului „hotel de monezi” este ceva mai veche. Într-o scrisoare redactată la Birmingham la 10 martie 1868, comisarul Nicca cerea „să se transmită” banii pentru sigilurile și presa pentru care anterioramente v-am raportat la Nr.... În curînd vor fi gata și n-am cu ce le plăti”⁴⁴.

Localul destinat instalării stabilimentului de tăiat bani era palatul Mavrogheni de la bariera podului Mogoșoaiei⁴⁵, în care funcționase un timp Școala de meserii⁴⁶, iar mai apoi Imprimeria Statului. Această clădire prezenta avantajul că era încăpătoare și fusese de curînd reparată.

Prin jurnalul Consiliului de Miniștri din 10 august 1868⁴⁷ se hotără transformarea cancelariei Ministerului de Justiție pentru „a se face loc în localul ocupat actualmente de Imprimeria Statului stabilimentului de tăiat monetă”.

⁴² Arh. st. Buc., fond. Parlament, dos. 416/1868, f. 174—175.

⁴³ „Monit. of.”, nr. 148 din 2 iulie 1868.

⁴⁴ Arh. st. Buc., fond. Ministerul de Finanțe, dos. 156/1868, f. 641.

⁴⁵ *Monetăria Națională, 10 ani de activitate. 1935—1945*, Monitorul oficial și Imprimeriile Statului — Imprimeria națională, București, 1945, p. 13; Arhivele Statului. Acte comemorative și de fundație, dos. 128/1912. În actul de înființare a Muzeului Național din 17/30 iunie 1912 se menționa: „Am pus pe locul fostei monetării a Statului și al palatului Mavrogheni, temelia Muzeului Național”.

⁴⁶ Arh. st. Buc., fond. M.A.I., „Monitorul of.”, dos. 2/1866, f. 48—49; pentru lucrări de reparație făcute la Școala de meserii, vezi ibidem, fond. Ministerul de Finanțe, dos. 144/1876, p. 1.

⁴⁷ „Monitorul oficial” din 11/23 august 1868, p. 181.

Lucrările de mutare se tărăgănează și abia la începutul anului 1869 Adunarea deputaților aproba suma de lei 2 222 „pentru preîntîmpinarea cheltuielilor mărunte și transportul Imprimeriei din localul de peste bariera Mogoșoaiei la localul Șerban Vodă”⁴⁸.

Guvernul român comandă în mare secret — cum am mai amintit — ștanțele monetare cu efigia domnitorului. Această comandă a fost făcută numai pentru monedele de aur, care au și fost de fapt bătute, de probă, în număr mic, probabil în anul 1869⁴⁹. Aceste monede de probă conțineau formularea : *domnul romanilor*.

Părerea noastră este, de altfel, confirmată de răspunsul pe care l-a dat M. Kogălniceanu deputatului N. Ionescu la interpelarea făcută de acesta în Adunarea deputaților din noiembrie 1870 : „Iată, domnilor, cum s-au petrecut lucrurile : . . . s-a prezentat un proiect de lege pentru baterea monedei. În acel proiect se pune în locul efigiei domnitorului armele țării. Mulți deputați au văzut în aceasta impunerea mărcii țării în locul efigiei domnitorului care însemna suveranitatea deplină a țării, o concesie făcută guvernului otoman, și cînd [ministrul de finanțe] a fost interpelat a răspuns : «pentru Dumnezeu, nu mai ridicăți această chestiune ; lăsați-o, lăsați-o după ce se va dobîndi principiul de a avea moneda » și numai aşa domnul Bolliac care făcuse interpelarea împreună cu alții a consimțit să trecem înainte, după promisiunea . . . că la baterea monetei țara va reintra în dreptul său pe deplin. Si în adevăr, formele sau matricele de monetă făcută de ministrul Brătianu purtau efigia domnitorului”⁵⁰.

Deci Kogălniceanu confirma, numai la trei ani după desfășurarea evenimentelor, că în perioada ministeriatului Brătianu s-au comandat matricele, fără însă ca să se bătă monedă. Si mai clar în această privință este afirmația, în aceeași ședință, a lui Al. Golescu, cel mai în măsură să cunoască chestiunea baterii monedei : „Ca unul ce am participat la reglarea acestei chestiuni, în tot timpul de la 1866, cînd mă aflam agent la Constantinopole, și pînă la 1869 și 1870, cînd s-a bătut moneda”⁵¹.

La 16 noiembrie 1868, „guvernul roșilor”, cum se numea pe atunci din cauza orientării sale de stînga (N. Golescu—I. Brătianu), a fost înlocuit de guvernul presidat de principele D. Ghica, cu Alexandru Golescu, ministru de finanțe, în locul căruia agent la Constantinopol a trecut D. A. Sturdza.

S-a vorbit mult despre faptul că guvernul D. Ghica ar fi fost moderat, sugerîndu-se că a părăsit politica de intransigență față de Turcia. În realitate, politica de lărgire a autonomiei naționale, accentuată atît de puternic în anii 1867—1868, a continuat fără întrerupere, e drept adaptată unor condiții noi. Așadar lupta pentru moneda națională a fost continuată și ea, atît pe plan diplomatic, cît și în practică.

Ca ministru al finanțelor, Golescu nu aducea numai experiența sa diplomatică ciștiagătă ca agent al Principatelor la Constantinopol, unde tratase adesea chestiunea dreptului nostru monetar pe care-l avem *ab antiquo*, ci și un trecut de convingeri democratice, ca activ participant al revoluției

⁴⁸ Arh. st. Buc., fond. Parlament, dos. 430/1869.

⁴⁹ V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 79 (scrisoarea lui Sturdza din 14/28 dec. 1868, din care rezultă că la acea dată monedele de probă nu erau încă bătute).

⁵⁰ „Monitorul oficial”, din 24 nov. 1870, p. 2 133.

⁵¹ V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 164.

de la 1848. În același timp, nefiind înscris în nici un partid, acțiunile lui Golescu își păstrau independența politică. Iată ce spunea el însuși referindu-se la activitatea sa din guvernul Ghica, în problema monetară : „Cînd am venit eu la guvern, am găsit această chestiune într-o situație, aş putea zice, de fapt implit. Onor domnul Brătianu, care-mi dedese instrucțiunile cuvenite pentru aceasta și păsise la executarea acestei patrioticice cugetări, comandase matricele cu efigia domnitorului, pe care matrice eu le-am găsit înființate cînd am venit la minister ; și nu am crezut că ar fi patriotic să critic și să lepăd ceea ce am găsit bine făcut de predecesorul meu. Dacă am luat măsură bună, am socotit că ar fi bine să-l urmez pe acea cale”⁵².

Pentru reglementarea circulației monetare pe plan intern, în întreaga țară se continuă distribuirea monedei mărunte de bronz sosite din Anglia, se imprimă și se multiplică tabele cu noul curs al monedelor, făcîndu-se astfel cunoscut publicului cursul statuat de la 1 ianuarie 1868⁵³, se iau măsuri împotriva celor care încalcă legea.

Pe de altă parte, după evacuarea Imprimeriilor Statului din clădirea destinate viitoarei monetării, se începe aducerea mașinilor comandate în străinătate și angajarea de specialiști. Operația continuă în tot cursul anului 1869⁵⁴. I. Cândescu, un tînăr inginer român care studiase timp de patru ani ca bursier în Franța, la Școala imperială de mine (1865—oct. 1868)⁵⁵, este trimis pentru a se perfecționa în tehnica baterii la monetăria franceză⁵⁶. În același timp, ministrul finanțelor, Al. Golescu, pregătește proiectul unei noi legi monetare, pe care o prezintă spre dezbatere în Adunarea deputaților la 1 iunie 1869⁵⁷, cu următoarele prevederi mai importante : „Pentru completarea noului sistem monetar se autoriza guvernului a contracta pentru baterea monedei naționale în unul din otelurile de monedă ale statelor care au subscris Convențiunea monetară din 23 decembrie 1865”. „Concesiunea se va accorda prin licitație publică cu oferte sigilate și pentru o sumă de 25 000 000, monedă divizionară de argint. Emisiunea monedei de aur se va mărgini deocamdată în suma de 25 000 000”. „Bucățile de monedă divizionară de argint se vor bate în proporțiile următoare : 20 % din total în bucăți de 2 lei, 50 % în bucăți de 1 leu, 25 % în bucăți de 0,50 bani și 5 % în bucăți de 0,20 bani”. „Cheltuiala ce urmează a se face cu baterea monedei de aur și cu transportul totalei monete în țară se va imputa asupra primei cuvenite guvernului pentru confectionarea monedei divizionare de argint...”.

Dar, la numai patru zile după depunerea proiectului, datorită conjuncturii internaționale, același ministru se vede nevoit să amîne discutarea lui „pînă la a doua stâruință a domniei sale”⁵⁸.

Tratative lungi și pasionate sint angajate cu puterea suzerană și reprezentanții statelor garante, pentru obținerea dreptului de a bate

⁵² V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 166.

⁵³ Arh. st. Buc., fond. Ministerul de Finanțe, dos. 156/1868, f. 2.

⁵⁴ Ibidem, fond. Ministerul Agriculturii, Servicii Bunuri Mici, dos. 39/1869.

⁵⁵ Ibidem, fond. Ministerul Culturii și Instrucțiunii, dos. 311/1867, f. 156, dos. 671/1868.

⁵⁶ „Informațiunile bucureștene” din 26 februarie 1870, p. 69.

⁵⁷ Arh. st. Buc., fond. Parlament, dos. 434/1869, f. 101.

⁵⁸ Ibidem.

monedă fără însemn turcesc, dar cu efigia ca semn al suveranității de stat.

În decembrie 1868, D. A. Sturdza, agentul țării la Constantinopol, a primit misiunea să prezinte o probă din monedele ce se vor bate și să ceară avizarea fabricării lor. Din studierea corespondenței rezultă că aceste probe nu s-au executat decit la începutul anului 1869. Apreciem că probele pentru monedele de aur au fost bătute după 28 februarie a aceluia an, cind Sturdza obținuse, atât de la Aali Pașa, cât și de la ambasadorii Franței și Angliei, aprobări verbale. Remanierea cabinetului turc și moartea lui Fuad Pașa au amînat însă discutarea problemei. Dintr-o scrisoare adresată la 16/28 martie domnitorului de către I. Strat — agentul diplomatic al României la Paris — rezultă că guvernul român îl însărcinase de cătiva timp să ceară guvernului autorizația de a se bate la una din monetăriile franceze monede cu efigie pentru Principatele Române, însumind 25 000 000 de franci⁵⁹. Intenționând ca în prealabil să afle mai exact poziția Turciei, guvernul francez amînă însă răspunsul. Pe de altă parte, Franța nici nu era prea interesată în baterea monedei române de argint, întrucît, potrivit legii din 1867, cele cinci țări din Uniunea monetară latină aveau posibilitatea să-și plaseze la noi monedele de argint (metal depreciat), realizând în felul acesta diferența dintre valoarea legală mai mare și valoarea reală mai mică⁶⁰. Cu toate acestea, insistențele guvernului român concretizate în demersurile lui Strat și rezolvarea problemei avansau cind guvernele din Viena și Pesta află despre apariția monedelor de aur românești purtând efigie și titulatura de „domn al românilor” și despre tratativele duse cu guvernul Franței. Din scrisoarea lui Sturdza datată cu 1/13 iunie 1869 reiese că acestea reacționează, făcînd, pe de o parte, cunoscut Parisului cît de dezagreabil le este să vadă circulînd monede cu această titulatură, iar pe de altă parte cerînd explicații la Constantinopol⁶¹.

În audiență acordată la 7/19 iunie, marele vizir Aali Pașa comunică lui Sturdza că hotărîrea guvernului turc este aceea de a se respecta legea din 1867⁶².

În același timp, în scrisoarea din 18 iunie 1869, adresată primului ministru Ion Ghica, I. Strat referă convorbirea sa cu marchizul La Valette în legătură cu baterea monedelor în Franța, în cadrul căreia acesta îi comunică protestul Turciei: ”Poarta a recunoscut Principatelor dunărene dreptul de a bate monedă în termenii promulgați de legea guvernului român care introducea sistemul decimal. Or, această lege zice expres că monedele au pe o parte armele țării, iar pe cealalaltă valoarea monedei în grame. Autorizația dată recent prin firman imperial Principatelor n-a avut în vedere decit stricta aplicare a legii sus-menționate. Guvernul imperial află acum că guvernul princiar vrea să bătă monedă cu efigia prințului Carol ca prinț al românilor, proiect contrar autorizației dată de Poartă și a legii sus-menționate. Prințul Carol, în perioada recunoașterii alegerii sale de către sultan, s-a angajat formal, printr-o scrisoare către sultan, să respecte scrupulos toate legăturile care unesc Principatele

⁵⁹ Arh. st. Buc., fond. Casa regală, dos. 43/1869.

⁶⁰ C. C. Kirițescu, *Sistemul de la 1867 și Uniunea monetară latină*, în *Crearea sistemului monetar național la 1867*, p. 92; V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 96–97.

⁶¹ *Ibidem*, p. 101.

⁶² *Ibidem*, p. 103.

cu Poarta și de a nu uza de dreptul regalian, din care acela al baterii monedei face parte, decât în limite trasate prin autorizații speciale care se pot da ulterior. Guvernul otoman fiind informat că guvernul român, pentru a da curs proiectului său, a făcut demersuri pe lîngă guvernul imperial pentru a obține autorizația de a bate monedă în condițiile sus indicate la monetăria imperială, subsemnatul ambasador cred de datoria mea să protestez contra demersurilor și să rog pe Excelența sa să anuleze o asemenea cerere”⁶³.

Urmarea este că Franța nu mai vrea să fabrice moneda, ceea ce îl determină pe Strat să propună guvernului român executarea acesteia în Anglia sau Belgia, acțiune ce prezintă avantajul unui preț mai puțin considerabil.

Aceeași propunere o face și domnitorului în scrisoarea din 24 iunie 1869⁶⁴, cerînd instrucțiuni. Cu același prilej își exprimă părerea că, la ultima protestare a Turciei, „cuvîntul de ordine a fost dat de Viena”.

Mai tîrziu, relatînd drumul greu parcurs de statul român pentru deținerea dreptului său, Mihail Kogălniceanu arăta că pînă și Prusia, care făcea parte din țările ce sprijineau guvernul român, a protestat, intrucît „prințipele României, fără prealabilă înțelegere cu Poarta, s-a hotărît a bate monedă, ceea ce este contrar relațiilor sale de vasal”⁶⁵.

Cu toate piedicile și opozițiile, guvernul român nu a dat înapoi. Propunerea lui Strat este acceptată și, în același an, aşa cum aflăm din registrul-inventar al Muzeului Monetăriei Statului⁶⁶, în Belgia se execută patrie, matrie, ștampile, ponsoane pentru moneda de 50 de bani și în Anglia, același utilaj pentru monedele de argint de 2 lei, 1 leu și 50 de bani.

În același timp, I. Cândescu cere, la 3 iunie 1869, permisiunea de a face analiza tuturor tipurilor de monedă care circulă în țară, atât pentru a constata adevărata lor valoare, cît mai ales pentru alegerea celor mai avantajoase spre demonetizare.

Această propunere este făcută în urma dorinței exprimate de ministrul finanțelor „ca să se fabrice îndată ce va fi cu putință, spre încercare, la Otelul național de monetă, vreo 100.000 de franci argintu din monetele ce circulă în țara noastră”⁶⁷.

Toată această perioadă este marcată de continuarea tratativelor diplomatice cu țările europene și Turcia. Din întrevederile pe care le are ministrul de interne, M. Kogălniceanu, la Pesta și Viena, cu ocazia călătoriei sale în Occident (iunie–iulie 1869), se desprinde ideea că, dacă în loc de inscripția „Prințipele Românilor” pe monedele Principatelor cu efigia domnitorului s-ar imprima „Prințul României”, atât premierul Andrassy, cît și cancelarul Beust nu ar mai avea nimic de obiectat⁶⁸. În trecere prin Constantinopol — octombrie 1869 —, premierul Andrassy

⁶³ Biblioteca Centrală de Stat, arh. Brătianu, dos. L 1/25, 1869.

⁶⁴ Arh. st. Buc., fond. Casa regală, dos. 61/1869.

⁶⁵ V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 179; „Monit. of.” 25 noiembrie/7 decembrie 1870.

⁶⁶ Arh. st. Buc., fond Ministerul de Finanțe, dos. 238/1881.

⁶⁷ Ibidem, dos. 46/1869, f. 36.

⁶⁸ Notes sur la vie du Roi Charles de Roumanie, par un témoin oculaire, vol. I, București, Imp. de l'Indépendance Roumaine, Place du Théâtre National, 1894, p. 179–180, col. 1 și 2.

repetă această afirmație lui Sturdza, adăugind că Ungaria dorește să evite orice prilej de neînțelegeri cu România⁶⁹.

În memoriile regelui Carol I găsim următoarea însemnare din 12 iunie: „Prințul acordă cîteva ore unui abil gravor din Berlin pozîndu-i pentru a-i grava profilul pentru monede”⁷⁰.

Și, într-adevăr, Kulbrich este angajat pentru suma de 6 947,46 lei să graveze măritele, patritele, stampile și ponsoanele pe care le execută la Berlin, în anul 1870, pentru monedele de argint de 1 leu, 50 de bani și pentru monedele de aur de 20, 10 și 5 lei⁷¹.

În decembrie 1869, Camera deputaților reia în discuție, pe secțiile, proiectul pentru baterea monedei de aur și argint, depus în iunie același an și căruia în secția a VII-a, i se aduc unele modificări, printre care și mențiunea „a bate în țară moneda de aur și argint sau în caz de imposibilitate urmează ca în proiect”⁷².

Ultima modificare se bzuia pe faptul că, între timp, lucrările de instalare a mașinilor la „Hotelul național de moneda” erau pe sfîrșite.

La 2 februarie 1870 guvernul Ghica, după o serie de completări și remanieri, demisionează, fiind înlocuit cu guvernul Al. Golescu, care continuă aceeași politică monetară.

Lipsa de aprobări nu mai poate împiedica voința națională. La 24 februarie 1870 se inaugurează⁷³ ostentativ „hotelul de monetă” care în prezența capului statului, a numeroși demnitari și a publicului entuziasmat bate primele monede românești în țară, cu efigia „Carol I” și inscripția „domnul Romaniei”.

Iată cum comentează ziarele vremii acest mare eveniment: „Astăzi 24 februarie la ora 10 dimineața („Monitorul oficial al României” din 25 februarie — 9 martie 1870) s-a făcut inaugurarea otelului de monetă în prezența M. S. Domnitorului. Înalte autorități civile și militare, precum și un public numeros, au asistat la această sărbătoare a statului român, baterea monedei românești, testimoniu de autonomie reaflat în pulberea secolelor”.

Ziarul „Informațiunile bucureștene” din 26 februarie 1870, într-un articol redactat de V. A. Urechia, face cunoscut cititorilor că „mașinile funcționează și piese de un leu nou de argint și caroli de 20 lei de aur începură să curge cîte 60 — 70 pe minut, la admirarea publicului prezinte și spre recunoștința țării”, adăugind: „... după atîția secoli, România revendică dreptul său de suverană națiune: baterea de monedă”. Din acest paragraf, care subliniază, pe lîngă entuziasmul general, și tehnica de batere, observăm că monetăria din București se situa la un nivel tehnic destul de ridicat (raportul comisarului Nicca din 15 februarie 1868, relatînd despre baterea monedelor de aramă în Anglia, menționa că la fabrica Heaton din Birmingham se imprima o piesă pe secundă, iar la fabrica Wat peste 120 de piese pe minut)⁷⁴.alte zile însă critică stamparea, compoziția aliajului, precum și noua titulatură. Ziarul „Trompeta Carpaților”, într-

⁶⁹ V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 120—121.

⁷⁰ Notes sur la vie..., vol. I, p. 181, col. 1.

⁷¹ Arh. st. Buc., fond. Ministerul de Finanțe, dos. 238/1881.

⁷² Ibidem, fond. Parlament, dos. 434/1870, p. 123.

⁷³ Arh. st. Buc., fond. M.A.I., Comunale, dos. 3 488, f. 4, 5.

⁷⁴ Arh. st. Buc., fond. Ministerul de Finanțe, dos. 156/1868, f. 413.

un articol redactat de C. Bolliac și N. Basarabescu, în 26 februarie 1870 inseră : „...primele bucăți ieșite s-au răspândit îndată un număr oarecare în piața Bucureștilor, și acestea au fost primite cu cea mai mare bucurie, cu entuziasm am putea zice, văzind fiecine reîntoarcerea la splendoarea veche a statului român în acest important punct”. În continuare, autorii exprimă îndoilei în legătură cu compozitia metalului, de remarcat fiind și atitudinea lor antidinastică. „Ne credem datori să mai repetăm ceea ce am spus altădată, că numai 11 februarie a fost cauza de s-a amînat cu cîțiva ani circulațiunea monedei naționale în țară, pentru că din această monedă se afla și adus primul transport bătut în străinătate cu efigia lui Vodă-Cuza care se păstra în visteria țării și era gata a se da în circulație”.

Ziarul „Românuș”, sub redacția lui Eugen Carada, din 27 februarie 1870 saluta cu același entuziasm și bucurie baterea monedei naționale, dar observă că „stamparea monedei este slabă”, cerînd a se face altă mătriță.

Observațiile ziarelor erau justificate, așa cum va remarcă mai tîrziu și C. Moisil : „Pieselete au reliefurile prea joase, iar bătaia prea slabă”⁷⁵.

Cu toate aceste carențe, baterea monedei românești la București reprezenta o realizare de prestigiu pentru tînărul stat român.

Proiectul de lege de la 26 februarie 1870 pentru baterea monedei naționale sublinia o dată mai mult hotărîrea guvernului de a merge pe această cale.

Poarta reacționează energetic. Scrisoarea adresată lui Carol la 10 aprilie 1870, în numele sultanului, de către marele vizir Aali Paşa este categorică : „Alteța voastră Serenissimă va înțelege că Sublima Poartă nu poate rămîne indiferentă în prezența unui atare fapt și îndeplinește o datorie penibilă protestind împotriva acestui act ilegal în numele Majestății sale Imperiale Sultanul. Guvernul Imperial se găsește deopotrivă în situația de a declara noua monedă bătută la București ca fără valoare și de a interzice circulațiunea ei în Imperiu”⁷⁶.

Domnul, urmînd sfaturile lui Keyserling și Andrássy, caută să aplaneze conflictul, ce se contura, printr-o scrisoare, datată 8/20 iulie 1870⁷⁷.

Silită de împrejurări, Poarta trebuie să tolereze de fapt ceea ce nu recunoștea de drept.

Activitatea monetăriei din București nu putea să rezolve dintru început nevoile circulației monetare, aceasta fiind doar un început modest. Haosul monetar a fost îngăduit, dar nu lichidat; casele de schimb de monede au continuat să existe. Statul român este nevoit să comande o parte din monedele sale în străinătate.

În martie 1870, ministrul secretar de stat la Departamentul finanțelor, I. A. Cantacuzino, prezintă un nou proiect privind fabricarea monetelor pentru monede de aur și argint divizionare române, în care „se autorizează Ministerul de Finanțe să comande în unul din hotelurile monetare din străinătate fabricarea a 25 milioane de lei în rondele de argint repărtite în piese de două lei, un leu, 50 bani și 20 bani și osebitu 2 milioane lei în rondele de auru repărtite iara și în piese de 20, 10 și 5 lei spre a se bate în

⁷⁵ C. Moisil, *Înființarea Monetăriei Statului din București*, în „Cronica numismatică și arheologică”, nr. 11–12 (1922), p. 72.

⁷⁶ Arh. st. Buc., fond. Casa regală, dos. 67/1866.

⁷⁷ Ibidem.

hotelu naționale de monedă din București". În articolul III se arăta că tipul acestor monede „vor fi identic cu acele alu monedelor de aur și de argint ce s-a bătut de probă în hotelu de monedă din București în anului curent”⁷⁸.

Dintr-o scrisoare trimisă de domn ambasadorului Franței la Constantinopol, Bourée, datată 4/16 mai 1870, reiese că acestea au fost bătute în Franță : „Simt nevoie să vă mulțumesc pentru intervenția dumneavoastră pe lîngă Sublima Poartă în afacerea noilor monede care s-au fabricat recent în Franță și s-au pus în circulație în țară”⁷⁹.

Scrisoarea a fost dusă lui Bourée de către Strat, trimis de guvernul român la Constantinopol pentru a negocia din nou problema dreptului de batere în condițiile legii din februarie 1870. Situația nu se rezolvă nici în anii următori. Greutățile întâmpinate din partea puterii suzerane în timpul tratării problemei baterii de monedă la monetaria din Bruxelles determinau în anul 1872 pe delegatul român să sfătuiască guvernul ca în Belgia să fie comandate numai rondelele, iar imprimeria să aibă loc în țară⁸⁰.

Deși după 1870 protestele Turciei sunt din ce în ce mai slabe, ele constituie totuși o piedică în rezolvarea problemei circulației bănești. Numai cucerirea independenței naționale din anul 1877 și înființarea institutului național de emisiune — Banca Națională — au putut să creeze condiții pentru formarea unei circulații bănești elastice, care să facă față unor nevoi crescînd ale economiei.

Cu toate acestea, evocarea evenimentului din februarie 1870 aduce din nou în fața urmașilor încununarea eforturilor generației de diplomați români care au marcat atunci o victorie politică împotriva puterii suzerane și au obținut un succes remarcabil pe calea afirmării suveranității statului român.

⁷⁸ Arh. st. Buc., fond. Ministerul de Finanțe, dos. 454/1970, f. 262.

⁷⁹ Ibidem, fond. Casa regală, dos. 35/1870.

⁸⁰ Ibidem, dos. 5/1872, f. 3⁴.

www.dacoromanica.ro

INVESTIȚIILE ȘI FINANȚAREA AGRICULTURII ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

DE

NICOLAE MARCU

România s-a bucurat dintotdeauna de condiții naturale deosebit de favorabile pentru cultura plantelor și creșterea animalelor. Deși folosirea și punerea în valoare a acestor resurse, ca și a celor umane, în perioada dintre cele două războaie mondiale, a înregistrat deficiențe mari, totuși au fost înregistrate simțitoare progrese în privința dezvoltării forțelor de producție, a relațiilor capitaliste. Cu toate realizările din domeniul industrializării capitaliste, care au făcut ca în preajma izbucnirii celui de-al doilea război mondial România să aibă o economie agraro-industrială, agricultura a continuat să fie ramura dominantă în economia națională.

Reforma agrară din 1921 a dus la o masivă restructurare a proprietății funciare, dând impuls dezvoltării capitalismului în agricultură și în întreaga economie națională, accelerând diferențierea de clasă la sate și adincind contradicțiile social-economice în mediul rural.

Dacă o trăsătură de bază a agriculturii țării în anii interbelici a constituit-o caracterul predominant cerealier al acestei ramuri, îmbinarea culturii plantelor cu creșterea animalelor, a culturilor cerealiere cu cele de plante tehnice, leguminoase, de grădinărie, culturi horticole și pomicole etc. dezmințe teza afirmată uneori, a unilateralității agriculturii țării noastre în anii 1919 – 1939.

Analiza structurii folosirii fondului funciar agricol cît și a producției agricole vegetale arată că, față de perioada antebelică, evoluția a marcat o creștere absolută și relativă a categoriilor superioare de folosință a pământului și deci o descreștere a categoriilor de folosință extensive prin excelенță.

De asemenea, cu tot caracterul predominant extensiv al cultivării plantelor și creșterii animalelor, unele progrese au fost înregistrate, manifestându-se în anumite regiuni ale țării și în unele gospodării agricole, tendințe de intensificare. Insuficienta finanțare a agriculturii, posibilitățile

restrînse de credit agricol, investițiile în proporții reduse în această ramură au contribuit însă în mod hotărîtor ca aceste tendințe să nu capete amploare.

În plină contradicție cu rolul și locul important ocupat de agricultură în cadrul economiei naționale a României capitaliste, cu toată însemnatatea hotărîtoare a investițiilor în dezvoltarea agriculturii în perioada dintre cele două războaie mondiale, cheltuielile pentru crearea de noi fonduri fixe sau îmbunătățirea celor existente efectuate în această ramură au fost deosebit de mici.

Deși în privința inventarului de unelte și mașini agricole din agricultura României s-au înregistrat unele progrese, investițiile efectuate au fost reduse, iar comparația cu alte țări scotea în evidență rămînerea în urmă a agriculturii României din acest punct de vedere.

**Numărul mașinilor și uneltele agricole¹
(mii bucăți)**

Denumirea	Anul	
	1927	1937
tractoare	3,2	4,6 *
locomobile	—	8,9
mașini de treierat (batoze)	12,7	19,2 *
„ „ semănat	42,0	72,5
„ „ secerat	55,0	86,3
„ „ bătut porumb	—	151,0
trioare și vînturătoare	—	152,8
greble mecanice	—	13,4
teascuri	—	103,2
zdrobitoare	—	65,3
pluguri	1.684,0	2.265,0
grape	1.099,0	2.066,0
rarițe	319,0	582,4
coase	—	3.266,0
seceri	—	5.436,0
lopeți	—	2.741,8
furci	—	4.757,2
greble	—	3.695,4
sape	—	6.875,0
tîrnăcoape	—	889,6
topoare	—	3.853,0
care	—	1.039,0
cărute	—	1.329,9

¹ „Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii și Domeniilor”, nr. 5 din mai 1936, p. 228; *La Roumanie agricole—Albums statistique*, Buc., 1927; *Statistica mașinilor și uneltele agricole pe anul 1937*, Buc., 1939, p. 8; *Encyclopédia României*, vol. III, p. 339—340.

* Date din 1938; semnul — indică lipsa de date.

Rezultă din aceste date o sporire apreciabilă a inventarului de mașini și unelte agricole în deceniul 1927 — 1937. Lăsind însă la o parte faptul că această creștere s-ar putea, în parte cel puțin, datora faptului că „este pe deplin îndreptățit să se bănuiască o îmbunătățire a metodelor de înre-

gistrare statistică între cei doi ani la care se referă datele (1927 și 1937)², dar față de întinderea suprafețelor cultivate, acest inventar era cu totul insuficient. Suprafața de pămînt ce revinea la o unealtă sau mașină agricolă era foarte mare. Astfel, în anul 1937, un plug revinea în medie la 5,9 ha teren arabil, o grăpă la 6,5 ha, o semănătoare la 185,3 ha, un tractor la circa 3 000 ha, în același timp, o secerătoare revinea la 72,2 ha teren cultivat cu păioase, iar o mașină de treierat la 324,6 ha asemenea teren³.

Este evident că numai gospodăriile mari moșierești și ale țărănimii instărîte posedau tractoare, locomobile, mașini de treierat, mașini de recoltat, semănători etc.

O mare parte din gospodăriile țărănimii muncitoare nu poseda nici măcar un plug. Peste un milion din gospodăriile agricole, adică aproximativ 1/3 din numărul total, nu erau înzestrate cu plug.

De asemenea, chiar statisticile oficiale atrăgeau atenția că, în interpretarea datelor privind inventarul agricol, trebuie să se țină seama că o mare parte din acesta era primitiv sau de calitate inferioară: 1/3 din numărul total al plugurilor aveau grindeul de lemn, 3/4 din numărul grapelor erau de lemn, din care foarte multe cu mărăcini, 2/5 din al rarităților aveau grindeul sau cadrul de lemn. Mașinile de treierat erau foarte vechi, prezintând un grad avansat de uzură, căruțele și, mai ales, carele erau în parte rudimentare, fiind confectionate și reparate mai mult de meșteșugarii satelor. Concluzia serviciului de statistică din Ministerul Agriculturii și Domeniilor era că „înzestrarea exploatațiilor agricole cu mașinile și uneltele necesare constituie astfel o problemă capitală în acțiunea de ridicare a producției noastre agricole”⁴.

Cât privește structura bazei energetice a agriculturii țării, dominantă este folosirea energiei animale, cea mecanică fiind utilizată într-o proporție mică. Dotarea în slabă măsură cu tractoare contribuia la menținerea unui procent infim de mecanizare a agriculturii și la nefolosirea într-o măsură mai însemnată a celorlalte mașini agricole (vezi tabelul de la p. 576).

Comparînd înzestrarea agriculturii României cu inventar cu aceea a altor țări europene, rezultă o puternică rămînere în urmă a țării noastre și slabele investiții în această ramură.

După cum se vede, în ceea ce privește numărul de locomobile și de pluguri, agricultura României era ceva mai bine înzestrată decît alte țări, dar atât în privința tractoarelor, cât și al motoarelor fixe, mașinilor de treierat, semănătorilor, ocupa unul din ultimele locuri în cadrul țărilor europene.

Este evident că producția scăzută la hectar în România față de alte țări își găsește astfel una din cauzele importante. Situația era cu atât mai gravă, cu cât o bună parte din acest inventar existent în gospodăriile agricole din țara noastră era în măsură apreciabilă învechit și degradat.

Iată în cîteva cifre redată situația investițiilor de capital în agricultura României, după părerile unor specialiști. Valoarea inventarului de mașini și unelte — arăta dr. A. Cherdivăreanu în 1939 — era în România

² Statistica mașinilor și uneltelor agricole pe anul 1937, p. 3.

³ Ibidem

⁴ Ibidem

Numărul de mașini și unelte agricole la 100 ha teren arabil în diverse țări⁵

Nr. crt.	Tara și anul înregistrării	Loco- mo- bilă	Motoare fixe cu combus- tie internă	Trac- toare	Mașini de treierat (batoze)	Semă- nători	Plu- guri
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Belgia	1930	0,50	0,35	0,11	2,71	22,3
2	Italia	1934	0,12	0,12	0,22	0,20	0,75*
3	Irlanda	1929	0,11	4,77	0,15	2,00	9,99
4	Franța	1929	0,09	0,66	0,11	0,88	1,41
5	Germania	1933	0,07	0,35	0,11	4,86	3,00
6	Cehoslovacia	1930	0,07	0,65	0,07	6,13	3,77
7	România	1935	0,06	0,08	0,03	0,10	0,30
8	Anglia	1931	0,04	1,49	0,38	—	—
9	Danemarca	1936	0,04	1,32	0,25	5,42	0,82
10	Elveția	1929	—	5,43	0,22	5,92	2,17
11	Norvegia	1929	—	6,47	0,13	—	4,00
12	Austria	1930	0,03	1,01	0,04	5,93	1,37
13	Ungaria	1933	—	—	0,06	—	—
14	Bulgaria	1931	—	—	0,04	0,09	0,20
							10,6

* Număr estimat: semnul — indică lipsa de date.

de 1 000 de lei la hecitar, în Bulgaria de 2 000 de lei, în Polonia de 3 000 de lei, în Germania de 15 000 de lei, în Elveția de 42 000 de lei — valoarea totală a acestui inventar pentru țara noastră ridicindu-se la circa 14 miliarde de lei⁶. Datorită însă gradului avansat de uzură, degradării și necesităților de reparații, același autor socotea că mai trebuiau făcute investiții — la inventarul existent — de peste 1 000 de lei la hecitar, adică de 1,6 miliarde lei anual sau în total încă 16 miliarde de lei investiții, pentru a se ajunge la un inventar relativ normal⁷.

La aceasta însă mai trebuiau adăugate cota anuală de amortizare și cota anuală de 8% pentru cheltuielile de reparații.

În consecință, anual trebuiau să se efectueze — față de situația inventarului agricol existent, de necesitatea de a-l reface și completa în cel mult 10 ani — următoarele investiții :

- pentru completarea stocului lei 1,577 miliarde
- pentru menținerea stocului „ 1,792 „
- pentru reparații etc. „ 1,120 „

adică în total o investiție anuală de circa 4,489 miliarde de lei. Realitatea era însă foarte departe de aceasta : „Dacă totalizăm încasările reale”

⁵ Calculat pe baza tabelului din „Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii și Domeniilor”, nr. 3 din martie 1939, p. 279.

⁶ Dr. A. Cherdivăreanu, *Agricultura și industria națională de mașini agricole*, în „Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii și Domeniilor”, nr. 3 din martie 1939, p. 277—278.

⁷ După părerea autorului citat, acest inventar trebuia să cuprindă : 10 000 tractoare, 25 000 batoze, 15 000 motoare fixe, 100 000 batoze, 400 000 mașini de semănat, 100 000 greble mecanice, secerători, cositorii etc. (*ibidem*, p. 278). Tinând seama că se impunea o continuă intensificare a agriculturii noastre, autorul socotea că, într-o perioadă de 50 de ani (1940—1990), valoarea inventarului agricol trebuia să ajungă la circa 6—7 000 lei la hecitar sau la o valoare totală de 90—95 miliardă lei. Ca atare, „...apare în toată evidență necesitatea organizării și dezvoltării industriei proprii de unelte și mașini agricole. În caz contrariu, tot exportul nostru ar fi consumat treptat de valoarea mașinilor agricole importate” (*ibidem*, p. 281).

de toate fabricile și reprezentanțele de unelte și mașini agricole, de atelierele urbane și rurale care se ocupă cu repararea inventarului agricol din țară, cred că ajungem la o cifră care poate atinge abia cifra anuală a cheltuielilor necesare de reparațiuni” — adică abia 1,1 miliard de lei. Concluzia autorului era cît se poate de pesimistă: „Aceașa însemnează că, din punct de vedere al inventarului tehnic agricol, agricultura noastră, departe de a progresă, continuă consumarea, distrugerea inventarului rămas încă din timpul dinainte de război și puțin completat în perioada de înflorire pînă la 1930”⁸.

Faptul că predominarea micilor gospodării țărănești constituia o frînă în dezvoltarea tehnicii și a unui inventar agricol superior era relevat pînă și de economiștii burghezi care, pe de altă parte, nu osteneau în a pleda cauza așa-zisei „superiorități a micii gospodării bazate pe muncă”. Într-adevăr, dacă plugul, grapa, cultivatorul, tăvălugul, mașina de semănat, cea de tocata nutreț puteau fi procurate — într-o anumită măsură — de gospodăria țărănilor muncitori, tractorul, mașina de cosit, de treierat, de secerat și legat, prășitoarea mecanică etc. nu puteau fi cumpărate decît de marea gospodărie capitalistă, moșierească sau chiaburească. Ca atare, V. Madgearu era nevoit să conchidă: „Fapt este că pentru agricultura țărănească problema inventarului mort nu este încă rezolvată”⁹. Este evident că starea de săracire a marii mase a gospodăriilor de țărani muncitori constituie piedica principală în dotarea acestor gospodării cu inventarul necesar.

De aceea, întreaga discuție dusă de economiștii vremii (N. Cornățeanu, V. Madgearu, N. Georgescu-Roegen etc.) asupra rentabilității înzestrării micii gospodării țărănești cu inventarul agricol modern era pur teoretică și fără nici o aplicabilitate în practică¹⁰.

Ca urmare a activității unor organizații monopoliste în industria metalurgică, ca și a menținerii de taxe vamale ridicate pentru importul uneltelelor și mașinilor agricole, a crescut decalajul dintre prețurile mărfurilor agricole și cele produse de metalurgie, îngreunind mai mult posibilitățile de investiții. Dacă pentru unelte agricole ca sape, seceri, coase, fier de plug etc. gospodăria țărănească în anul 1940 trebuia să dea aproximativ de 3 ori mai multe produse agricole decît în 1913, costul ridicat al altor unelte și mașini constituia o barieră de netrecut pentru înzestrarea micilor gospodării¹¹.

Datele statistice existente în privința înzestrării cu mașini și unelte agricole și investiții se referă la întreaga țară și nu pot arăta situațiile specifice în diverse părți ale țării.

⁸ Dr. A. Cherdivăreanu, în „Viața agricolă”, nr. 2/1939, citat de A. Frunzănescu, *Evoluția chestiunii agrare în România*, București, 1939, p. 156.

⁹ V. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, Buc., 1940, p. 69.

¹⁰ Deși susținătorii ai „trăiniciei micii gospodării țărănești”, unii economisti erau silici să constate că, în situația fărăimițării loturilor de pămînt arabil ale gospodăriilor mici țărănești, nu puteau să fie rentabile investiții importante în mașini și unelte agricole; „a trede către completarea inventarului unei mici gospodării, pînă la ultima uneală — scria N. Georgescu-Roegen —, ar însemna să nesocotim importanță economică a amortizării investițiilor. Iată de ce socotim că, în cazul predominării proprietății de întindere redusă, miciile exploatari n-ar putea beneficia de avantajele metodelor raționale de cultură decît numai prin diferite sisteme de asociație țărănești” (*Encyclopedie Românei*, vol. III, p. 343).

¹¹ Gh. Ionescu-Șișești, *Pentru ce nu progresează agricultura*, în „Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii și Domeniilor”, nr. 6 din iunie 1940, p. 618.

Într-adevăr, diferențe însemnate existau între regiunile țării în ceea ce privește volumul investițiilor în agricultură. Astfel, în înzestrarea cu unelte și mașini agricole, Transilvania și Banatul prezintau o situație mai bună decât celelalte regiuni ale țării, aici existând multe gospodării care practicau o agricultură intensivă. În timp ce în Transilvania un plug revenea la 4,7 — 4,8 hectare, în celelalte regiuni revenea la 6,9 — 7 hectare. Un tractor, în medie, pe țară revenea în anul 1935 la circa 3 000 hectare teren arabil, în timp ce în unele regiuni, ca, de exemplu, în șesul Moldovei, revenea la 4 350 hectare, iar în șesul Dunării, unde existau moșii bine utilate, exista un tractor la 2 800 hectare.

În județul Arad, volumul investițiilor în ceea ce privește inventarul mort al gospodăriilor țărănești și moșierești era mai ridicat decât în multe din celelalte județe ale țării, de unde și un nivel mai accentuat de intensificare a agriculturii.

Numărul mașinilor și uneltele agricole din județul Arad, raportat la 1000 ha teren arabil în 1930¹²

Mașini și unelte agricole	Suprafața exploatației în hectare							
	0—5	5—10	10—20	20—50	50—100	100—200	200—500	peste 500
tractoare	0,02	0,03	0,04	0,11	0,15	1,00	0,22	0,04
locomobile și motoare	0,02	0,04	0,08	0,10	0,18	0,15	0,33	0,12
mașini de treierat (batoze)	0,10	0,11	0,13	0,25	0,22	0,30	0,29	0,18
mașini de semănat	0,93	2,01	2,98	2,35	1,35	1,18	1,25	0,45
secerători-legători	0,02	0,13	0,37	0,44	0,51	0,51	0,51	0,30
mașini de bătut porumb	0,61	1,35	2,03	1,39	0,81	0,81	0,56	0,20
trioare	0,10	0,22	0,48	0,54	0,50	0,48	0,85	0,18
pluguri	17,11	13,53	9,13	6,22	4,59	3,90	4,35	1,58
grape	16,36	12,74	8,48	5,53	4,04	3,03	3,20	1,10
rarițe	1,73	2,65	2,71	1,62	1,43	0,60	1,28	0,24
cărute	18,68	14,97	9,52	6,75	4,57	4,21	4,49	1,10

Aceste date arată, pe de o parte, un nivel mai ridicat, în general, al înzestrării cu mașini și unelte agricole al exploatațiilor din acest județ decât media pe țară, iar pe de altă parte o înzestrare cu mult mai bună a gospodăriilor mari — în special cele cu peste 20 hectare. Cu deosebire, investițiile mai mari privesc înzestrarea cu tractoare, locomobile, batoze, trioare, mașini de semănat și secerători-legători. În același timp însăiese în evidență faptul că micile gospodării cu pămînt pînă la 5 ha și în parte cele cu 5—10 ha erau grevate de un inventar mare în pluguri, grape, rarițe, căruțe, folosite în condiții mai puțin judicioase decât în marile exploatații.

Deosebiri însemnante regionale în ceea ce privește înzestrarea gospodăriilor agricole cu unelte și mașini, ca, de altfel, și cu construcții pentru producția agricolă, au fost scoase în relief și de ancheta efectuată de echipele monografice studențești în 1938.

¹² Recensămîntul agricol din 1930, Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Secția de studii documentare și statistică, Buc., 1933, p. 14.

Rezultatele acestor cercetări monografice ale echipelor studențești sunt cu atât mai prețioase, cu cât ne oferă o imagine a repartizării acestui inventar de unelte și mașini agricole pe categorii de gospodării țărănești, în funcție de suprafața de pămînt a gospodăriei. Aceste date scot o dată mai mult în relief puternicul proces de diferențiere în lumea satelor din anii premergători celui de-al doilea război mondial. În cadrul a 11 677 de gospodării agricole din 33 de sate, cercetate din diferite regiuni ale țării, situația era următoarea :

Repartizarea uneltele agricole – pluguri, grape, semănători – în gospodării în funcție de suprafața de pămînt posedată¹³

Gospodărie cu pămînt în ha	Nr. de gospodării cercetate	La cite gospodării revine un plug	La cite gospod. revine o grapă	La cite gospod. revine o semănătoare	La cite ha arabile revine un plug	La cite ha arabile revine o grapă	La cite ha arbile revine o semănătoare
0	307	60,4	153,5	—	—	—	—
0,1 – 1	2 087	9,6	17,6	416,8	2,2	4,1	95,9
1,1 – 3	3 704	3,2	4,5	1 852,0	4,7	6	2 704,4
3,1 – 5	2 307	1,7	2,1	209,7	4,9	6,1	620,1
5,1 – 10	2 332	1,3	1,5	50,7	7,2	8,2	283,8
10,1 – 25	841	1,0	1,3	15,0	11,2	13,9	157,4
peste 25	102	0,6	0,9	2,8	31,2	46,1	138,2
Total	11 680	2,1	2,6	74,4	7,2	9,0	255,4

După cum se vede, în gospodăriile pitice, cu pînă la 1 ha pămînt, numai una din zece posedă un plug, iar la gospodăriile țărănești cu pămînt între 1 și 3 ha numai trei din zece. Gospodăriile cu pămînt între 5 și 25 ha dispuneau, fiecare, de cîte un plug, iar cele cu peste 25 ha aveau, fiecare, circa 2 pluguri. Situația micilor gospodării țărănești în ceea ce privește dotarea cu grape și semănători era cu mult mai grea. Dacă ne referim la faptul, arătat de recensămîntul din 1930, că 33,5% din totalul exploatațiilor agricole din țară posedau pămînt între 1–3 ha, înseamnă că în linii generale o treime din gospodăriile agricole posedau un plug la mai mult de 3 gospodării, o grapă la mai mult de patru gospodării și o semănătoare la mai mult de 1 850 de gospodării. Se mai constată din aceste date că, cu cât gospodăriile anchetate erau mai mari ca suprafață de pămînt detinută, utilizarea lor cu unelte era mai bună, creșteau posibilitățile de efectuare în mai bune condiții a muncilor agricole. În același timp, folosirea inventarului în marile gospodării era mult mai rațională și mai rentabilă decît în cele mici.

Analiza datelor acestei cercetări monografice scoate în evidență următoarele concluzii :

a) Din 11 680 de gospodării cercetate, numai 5 595 – deci mai puțin de jumătate – posedau plug, în ciuda faptului că suprafața de pămînt ce revenea la o asemenea unealtă (7,2 ha) era prea redusă pentru

¹³ Institutul de științe sociale al României, *60 sate românești cercetate de echipele studențești în vara anului 1938. Ancheta sociologică*, vol. II, Buc., 1941, p. 32–43 și urm.

putință de lucru a plugului, ceea ce însemna că această investiție era o sarcină prea mare și apăsa asupra micii gospodării țărănești.

b) De asemenea, terenul ce revenea la o grapă (9 ha) era prea mic, iar timpul de folosire în lucru prea scurt — deși, numărul grapelor fiind mai mic decât al plugurilor, grăpatul nu desăvîrșea întotdeauna arătura.

c) Numărul mașinilor de semănat, o semănătoare la 74,4 gospodării sau la 255,4 ha, era prea redus față de necesități.

d) Numărul de gospodării la care revenea un plug și o grapă scădea de la mica gospodărie agrară către cea mare, în timp ce numărul de hectare care revenea la aceste unelte creștea de la mica gospodărie către cea mare. Aceasta dovedea clar o mai rentabilă utilizare a acestui inventar mort de către categoriile de gospodării cu întinderi mai mari.

De mare importanță din punctul de vedere al investițiilor și al problemei rentabilității este concluzia ce o tragem din aceste date: cu cât suprafața gospodăriei era mai mică, cu atât și folosirea utilajului cu care era înzestrată devinea mai neeconomică. Cu drept cuvînt, s-a făcut observația că cifrele cu privire la suprafața de pămînt arabil ce revenea la o unealtă „arată modul în care gospodăriile mici și mijlocii erau puse în alternativă sau de a nu cumpăra utilaj, sau de a se greva în investiții nerentabile, dată fiind imposibilitatea folosirii raționale chiar și a unui utilaj mărunt (plug, grapă). Aceasta, bineînțeles, făcind abstracție de toate celelalte condiții de inegalitate economică”¹⁴. În timp deci ce o mare parte din miciile gospodării țărănești erau lipsite de unelte agricole, cele care le posedau erau grevate de o sarcină grea din punctul de vedere al amortizării investiției. Cu mult mai bună din acest punct de vedere era situația gospodăriilor mari agricole, cu peste 10 ha, care foloseau în mod mai rentabil acest utilaj agricol. Același lucru se constată și în ceea ce privește rentabilitatea investițiilor în construcții ce deserveau direct sau indirect procesul de producție în agricultură.

Ieșea astfel încă o dată în evidență — împotriva celor ce susțineau teoria „superiorității micii gospodării bazate pe muncă” în agricultura României — că marea gospodărie agricolă era cu mult mai rentabilă decât mica gospodărie, deoarece putea folosi în mod mult mai judicios utilajul agricol. Mai mult: marea gospodărie agricolă putea folosi un utilaj superior celui al micii gospodării, existând o diferență calitativă între tehnica marii exploatari agricole și aceea a micii gospodării țărănești.

Comentînd datele anchetei monografice din 1938, V. Madgearu constata cu privire, în general, la acest inventar de unelte și mașini agricole și, în special, la cel privind mașinile agricole: „Acestă constatări învederează că înzestrarea tehnică a agricultorilor mici cu suprafețe de pînă la 10 ha în mod rațional — îndeosebi cu mașini de semănat, secerat și treierat — nu este posibilă decât prin cooperăție, abia de la 10 ha în sus constatăndu-se tendința și putința individuală a agricultorului de a-și procura inventarul agricol de care are nevoie”¹⁵.

Situația arătată de cercetarea monografică din 1938 cu privire la investiții în funcție de mărimea gospodăriei agricole era de altfel confir-

¹⁴ C. Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Buc., 1956, p. 58—59.

¹⁵ V. Madgearu, *op. cit.*, p. 74.

mată și de o altă cercetare, întreprinsă de către secția de economie rurală a ICAR-ului, care a cercetat un număr de 15 158 de exploatații agricole.

Și această cercetare scoate în evidență că, pe măsură ce exploatația agricolă crește, în genere scade valoarea inventarului la hecitar, o reducere

Evaluarea inventarului agricol din 15 158 de exploatații¹⁶

Suprafața de pămînt a exploatației (ha)	Nr. exploatațiilor studiate	Suprafața medie (ha)	Valoarea clădirilor (lei/ha)	Valoarea inventarului mort (lei/ha)	Valoarea inventarului viu (lei/ha)
0–3	3 716	2,07	15 236	1 542	2 682
3–5	4 174	4,29	8 228	1 016	1 945
5–10	4 151	7,27	6 569	871	1 559
10–25	2 571	10,99	5 261	975	1 297
25–50	360	34,16	4 393	1 069	1 000
50–100	106	68,50	3 705	1 253	730
peste 100	79	231,51	3 510	829	706

accentuată marind-o îndeosebi investițiile în clădiri. Cheltuielile de investiții cele mai ridicate la unitatea de suprafață le prezintau miciile gospodării sub 3 ha. De remarcat că la aceste gospodării mici peste 50% din valoarea clădirilor era reprezentată de casa de locuit. În privința inventarului mort, de asemenea această mică gospodărie era grevată de investițiile, proporțional, cele mai mari, deși unui număr însemnat le lipsea inventarul strict necesar.

Interesul deosebit prezentat de acest studiu monografic îl prezintă faptul că au fost cercetate și un număr de gospodării moșierești cu peste 100 ha. După cum se vede, tocmai în aceste mari exploatații, investițiile la hecitar — atât în ceea ce privește construcțiile, cât și în ceea ce privește uneltele, mașinile, vitele — erau cele mai mici în raport cu toate celelalte exploatații.

În schimb, exploatațiile agricole mici cu pămînt pînă la 3 ha erau grevate de investiții, proporțional, mult mai mari, atât pentru inventarul mort, cât și pentru clădiri. Aceasta scoate în evidență superioritatea marii gospodării agricole față de cea mică, din punctul de vedere al investițiilor.

Datele arătate mai sus privind unele aspecte ale investițiilor de capital fix în agricultura României scot în relief faptul că, în perioada interbelică, cheltuielile destinate creării de noi fonduri fixe sau reconstruirii celor existente au fost mici în raport cu necesitățile dezvoltării acestei ramuri a economiei naționale.

O situație asemănătoare a existat și în ceea ce privește inventarul viu al gospodăriilor agricole.

Departate de a se progrăsa, pe întreaga țară șeptelul a marcat în perioada interbelică un regres, iar acțiunile cu caracter economic ce au fost întreprinse s-au dovedit insuficiente, investițiile efectuate fiind relativ mici. Astfel, între anii 1921—1938 a avut loc o scădere însemnată

¹⁶ N. Cornățeanu, *Cercetări asupra rentabilității agriculturii țărănești*, Buc., 1935.

a efectivului de taurine, un spor al numărului cabanelor, în timp ce efectivul de ovine și porcine s-a menținut¹⁷.

Vom arăta aici cîteva date privind înzestrarea cu animale a gospodăriilor agricole spre a vedea măsura în care aceste investiții grevau diversele categorii de întreprinderi agricole.

Statistica animalelor întreprinsă în anul 1935 a arătat următoarea repartizare a exploatărilor țărănești, după numărul de animale.

Repartizarea gospodăriilor țărănești pe categorii după numărul animalelor și după mărimea exploatărilor în anul 1935¹⁸

(în % din totalul exploatărilor cu întinderea respectivă)

Numărul animalelor	Mărimea exploatării				
	0—1 ha	1—3 ha	3—5 ha	5—10 ha	peste 10 ha
1	2	3	4	5	6
<i>Vite mari (trăgătoare și vaci)</i>					
0 capete	35,2	33,3	20,4	4,9	2,8
1 cap	27,6	25,3	19,8	7,0	3,7
2 capete	22,5	22,1	24,1	23,3	10,7
3—5 capete	14,2	18,9	34,9	62,0	62,5
peste 5 capete	0,5	0,4	0,8	2,8	20,3
<i>Porci</i>					
0 capete	60,2	53,8	46,6	39,8	30,8
1—2 capete	36,0	40,7	45,6	46,6	43,1
3—5 capete	3,1	4,6	6,5	10,7	16,5
6—20 de capete	0,7—	0,9	1,3	2,8	8,5
peste 20 de capete	—	—	0,3	0,1	1,1
<i>Oi</i>					
0 capete	64,8	52,8	42,3	35,4	30,8
1—2 capete	10,2	8,6	6,3	4,4	2,8
3—5 capete	13,6	18,6	18,4	13,8	7,5
6—20 de capete	10,7	18,5	30,3	40,2	39,1
peste 20 de capete	0,7	1,5	3,0	6,2	19,8

Rezultă din aceste date că un procent important din gospodăriile mici țărănești, având pînă la 5 hectare pămînt, nu posedau vite mari, porci, oi și că, cu cît aceste exploatare agricole erau mai mici, lipsa de animale se făcea simțită mai puternic. În același timp însă, tot gospodăriile mici țărănești și nu cele cu pămînt peste 10 hectare erau încărcate cu un inventar viu mai mare în raport cu posibilitățile lor de investiții. Astfel, aproape 1/4 din gospodăriile cu 1—3 hectare și cu 3—5 hectare posedau 2 vite mari, aproape 19% din cele cu 1—3 hectare și 35% din cele cu 3—5 hectare întrețineau 3—5 vite mari.

În același timp, 18,5% din exploatarele agricole cu 1—3 ha și 30% din cele cu 3—5 ha aveau 6—20 de oi.

Aceste date scot în relief aceeași concluzie ce a reiesit din analiza investițiilor privind inventarul de unelte și mașini agricole al gospodă-

¹⁷ Anuarul statistic al României. 1939 și 1940, p. 450—451.

¹⁸ Statistica animalelor domestice pe anul 1935, Buc., 1936, p. 32.

riilor : cele mici sufereau fie de lipsa acestui inventar viu, fie de o încărcare prea mare față de posibilitățile lor economice, deci erau grevate de investiții, proporțional, mult mai mari decât gospodăriile țărănești înstărite și cele moșierești. În schimb, în exploatațiile mari, cu pămînt mult, valoarea investițiilor la ha în inventar viu era mai redusă în raport cu celelalte exploatații, folosirea acestuia fiind mai economică, dovedă a superiorității marii gospodării agricole față de cea mică.

Cercetările economice privind rentabilitatea diverselor categorii de gospodării întreprinse în perioada interbelică au confirmat aceste concluzii. Studiul efectuat de secția de economie rurală a ICAR-ului privind 15 158 de exploatații agricole a arătat o valoare a inventarului viu invers proporțională cu mărimea exploatației.

Valoarea inventarului agricol viu din 15 158 de exploatații¹⁹

Mărimea exploatației	lei/ha
— 3 ha	2 682
3— 5 ha	1 945
5—10 ha	1 595
10—25 ha	1 297
25—50 ha	1 000
50—100 ha	730
peste 100 ha	706

Astfel, datele arată că, cu cât exploatația agricolă era mai mare, valoarea la ha a inventarului viu era mai mică.

Este semnificativ faptul că autorul lucrării citate, împotriva evidenței scoase în relief de datele statistice, trăgea concluzia că, "în lumenă acestor cifre, proprietatea mică țărănească apare într-o situație mai favorabilă, iar critica îndreptată în contra ei apare cu totul nefondată"²⁰. Peste cîțiva ani numai, același autor trebuia să scrie : "Una din criticile, de altfel întemeiate, aduse de socialistii marxiști proprietății mici este risipa ce se face cu anumite grupe de capital, în special clădiri, mașini și vite de muncă... Exprimind în indici valoarea inventarului mort la hektar, rezultă că marea proprietate peste 100 hectare are 47% mai puțin inventar la hektar decât modesta gospodărie țărănească sub 3 hectare, care, prin numărul ei, predomină. Cu toată această grevare de capital, țăranul nu seamănă cu mașina, ară uneori cu plug de lemn și nu posedă nimic din inventarul recomandat de tehnica modernă, suportînd însă un amortisment și o dobîndă mult mai mare la hektar"²¹.

Situația investițiilor în construcții care deserveau direct sau indirect producția agricolă a României era asemănătoare cu aceea a investițiilor în mașini, unelte agricole și animale. Valoarea la hektar a acestor investiții în clădiri era — cum au arătat studiile comparative ale Institutului internațional de agricultură din Roma — de ordinul a 100 de franci aur, pe cînd în țările Europei centrale ea era în jurul sumei de

¹⁹ N. Cornățeanu, *op. cit.*, p. 95.

²⁰ *Ibidem*, p. 101.

²¹ M. Cornățeanu, *Condițiile pentru intensificarea agriculturii românești*, Buc., 1934, p. 54—55.

500 de franci aur la hecitar²². Cea mai mare parte din investițiile în clădiri din agricultura României era formată din locuințele țărănești și numai o mică parte o formau investițiile în grajduri, saivane, remize, hambare etc. Iată valoarea clădirilor la hecitar în anul 1928—1929 în diferite țări :

**Valoarea investițiilor în clădiri la ha în anul 1928
—1929 în cîteva țări europene²³**

Norvegia	2 582,24	franci aur la ha
Elveția	2 820,05	" "
Danemarca	1 028,16	" "
Cehoslovacia	688,54	" "
Finlanda	572,70	" "
Polonia	495,56	" "
Austria	441,96	" "
România	115,26	" "

Așadar, România era țara cu o valoare extrem de mică a investițiilor în clădiri la hecitar, în cadrul acestor țări europene. Aceasta a contribuit la starea de înapoiere a creșterii vitelor, la proasta întreținere a animalelor de muncă, la păstrarea în condiții improprii a recoltelor de cereale etc.

Concluziile trase cu privire la investițiile în mașini, unelte, vite etc. se impun și în ceea ce privește cele din construcții. Astfel, cu cît gospodăria era mai mică, volumul investițiilor la hecitar în clădiri era mai mare, valoarea clădirilor descrescând cu întinderea exploatațiilor.

Valoarea clădirilor din 15 158 de exploatații²⁴ (în lei/ha)

mărimea exploatație	valoarea clădirilor
— 3 ha	15 236
3— 5 ha	8 228
5—10 ha	6 569
10— 25 ha	5 261
25— 50 ha	4 393
50—100 ha	3 705
peste 100 ha	3 510

Contrag celor afirmate în genere de lucrările de specialitate, la gospodăriile mai mari de 3 ha, cea mai mare parte a investițiilor o reprezentau cele efectuate pentru construcții de hambare, grajduri, saivane, remize etc. și nu pentru case de locuit. Astfel, cercetarea a 34 de gospodării din 7 comune situate în lunca Dunării, efectuată în anul 1937, a arătat că circa 55% din volumul investițiilor în construcții la aceste gospodării era reprezentat de clădirile destinate direct producției agricole.

Această cercetare confirma în același timp constatarea că volumul investițiilor la ha în construcții agricole scădea pe măsura creșterii exploatațiilor, diferențele fiind deosebit de mari tocmai în privința acareturilor

²² Ibidem, p. 46.

²³ A. Frunzănescu, op. cit., p. 157.

²⁴ N. Cornățeanu, *Cercetări asupra rentabilității agriculturii țărănești*, p. 95.

destinate direct producției. Aceasta era o dovedă în plus în ceea ce privește superioritatea marii gospodării agricole față de cea mică. Ceea ce însă sublinia și mai puternic această concluzie era examinarea vechimii acestor construcții. Studiul efectuat de dr. Roman Moldovan

Valoarea clădirilor în 34 de gospodării din Iuuea Dunării²⁵

mărimea exploatației	valoarea clădirilor (lei/ha)	
	case	Acareturi (graj-duri porumbare etc.)
3—5 ha	6 054	8 414
5—10 ha	4 695	5 530
10—20 ha	3 502	3 490
media	4 750	5 811
% din valoarea clădirilor	45 %	55 %

în 37 de gospodării agricole din comuna Suseni, plasa Dîmbovnic, jud. Argeș, în anul 1939 a arătat că, în timp ce din 11 clădiri aparținând proprietății moșierești de peste 100 ha, un număr de 6 aveau sub 10 ani vechime, una între 10—20 ani și 4 clădiri peste 20 de ani, din 30 de clădiri aparținând proprietății de 1—3 ha, numai 8 aveau o vechime sub 10 ani, 9 clădiri între 5—10 ani și 13 peste 20 de ani. La gospodăriile analizate având 5—7 ha, toate aveau clădiri de peste 10 ani vechime²⁶. În măsura — arăta autorul — în care gospodăriile foarte mici din această comună și-au reînnoit clădirile, au făcut-o nu din veniturile provenite din agricultură, ci din venituri anexe, din muncă la oraș etc.

Nici în celelalte domenii ale investițiilor în agricultura României situația nu era mai bună. Cum s-a mai arătat, cercetările științifice în domeniul agriculturii erau slab finanțate de către stat și în nici un fel de către proprietarii particulari. Aceeași situație era și în ceea ce privește lucrările de ameliorare a solului, investițiile de stat în ceea ce privește creșterea de cadre calificate etc.²⁷.

²⁵ Ing. Marin V. Banu, *Organizarea și rentabilitatea agriculturii țărănești în Lunca Dunării*, Buc., 1939, p. 34.

²⁶ Roman Moldovan, *Viața economică a comunei Suseni*, în „Sociologie românească”, an. IV/1942, n. 7—12, p. 449—450.

²⁷ Iată numai cîteva date cu privire la investițiile în aceste domenii. Deși în perioada interbelică s-a desfășurat o bogată activitate de cercetare științifică de către savanți și oameni de știință în domeniul agriculturii, aceste lucrări nu găseau condiții prielnice de dezvoltare, iar rezultatele obținute nu și găseau o aplicare pe scară largă în agricultura țării. În cadrul Institutului de cercetări agronomice (ICAR), înființat în 1928, s-a efectuat caracterizarea principalelor tipuri de sol, stabilirea gradului de fertilitate și aplicarea diferențiată a îngrășămintelor, studierea agrotehnicii principalelor plante de cultură în diferite zone, au fost create soiuri noi de grâu, porumb etc., au fost formați cercetători științifici de valoare etc.

În cadrul Institutului de cercetări zootehnice au fost de asemenea întreprinse valoroase cercetări științifice, în direcția ameliorării raselor de animale, combaterii unor boli contagioase. Toate aceste cercetări însă erau urmărite cu puțin interes, necoordonate, nestimulate de organele de stat. Se acordau prea puține fonduri din bugetul statului pentru asigurarea bazei materiale corespunzătoare unor asemenea cercetări. În condițiile agriculturii fărămișate în loturi mici și

De aceea, economiștii vremii erau nevoiți să facă constatarea acestor realități cu consecințe extrem de grele pentru întreaga economie românească :

„Dacă, pe lîngă aspectele lipsei de capital în gospodăriile agricole, adăugăm capitalurile necesare, după cum am arătat, pentru investiții de ordin politic, cum este cazul refacerii drumurilor, construcției silozurilor, școlilor de agricultură, irigațiilor în stil mare, colonizărilor, plantațiilor etc., cum și capitalul necesar pentru o serie de întreprinderi particulare în legătură cu agricultura sau mai ales cu valorificarea produselor agricole, credem că nu am exagerat cînd am afirmat că *factorul minor în agricultura românească este capitalul sub orice formă*”²⁸.

Slabele investiții în agricultura României erau urmarea și a faptului că agricultura s-a bucurat de puține credite din partea Băncii Naționale și a celorlalte bănci—gospodăriile țărănești, în special, fiind aproape complet lipsite de posibilități de a obține credite pe termen lung. Dacă lucrările de îmbunătățiri funciare, amenajări și drumuri, construcții și silozuri, finanțarea rețelei de învățămînt agricol etc. trebuiau să fie efectuate din bugetul statului, alte cheltuieli de investiții, ca cele necesitate de dezvoltarea creșterii animalelor, îmbogățirea și mărirea utilajului agricol, ridicarea de construcții, amenajarea de plantații pomiviticoare, procurarea de mijloace de transport etc., ar fi trebuit să fie efectuate de către gospodăriile agricole fie cu fonduri proprii, fie cu credite pe termen lung.

Examinarea pe ansamblu a investițiilor efectuate în agricultura României în perioada interbelică în comparație cu alte state europene arată că, în țara noastră, cheltuielile pentru crearea de noi fonduri fixe sau îmbunătățirea celor existente au fost mici, situînd România pe o treaptă inferioară în raport cu statele cu o agricultură capitalistă dezvoltată.

ale înzestrării tehnice rudimentare a majorității gospodăriilor, aceste cercetări științifice nu-și puteau găsi o aplicare pe scară largă și care să ducă la rezultate simțitoare.

Lucrările de ameliorare s-au bucurat de foarte puțină atenție. În întreaga perioadă interbelică au fost irrigate abia 15 000 ha. Tot atât de puțină preocupare a existat și pentru recuperearea terenurilor inundabile și redarea lor agriculturii. Debitul inconstant al apelor în anumite perioade, în special al celor ce curg în zonele de cîmpie, dădea naștere la inundații păgubitoare. Prin construcții de diguri și prin lucrări de desecare în lunca Dunării, în cîmpia Tisei, în lunca Prutului, a Siretului inferior etc. se puteau scoate de sub inundații și reda agriculturii peste 1 100 000 ha.

Cu toată marea însemnatate a agriculturii în economia națională, învățămîntul agricol era dintre cele mai slab dezvoltate ramuri ale învățămîntului. În anul 1929, rețeaua învățămîntului superior agricol cuprindea două academii de studii agronomice (București și Cluj), o secție de științe agricole la Facultatea de științe a Universității Iași, o facultate de medicină veterinară la București. Ca școli medii și inferioare funcționau 4 școli medii agricole, 46 de școli inferioare de agricultură de diferite specialități, 14 școli elementare de agricultură și 18 școli de economie casnică. Prin legea din 1938, academiile de agricultură au fost transformate în facultăți de agricultură în cadrul politehniciilor din București, Cluj, Iași.

Profilul tuturor acestor școli nu era bine precizat și se schimba de la un an la altul. Lipseau mijloacele materiale necesare înzestrării școlilor de agricultură, lipseau într-o mare măsură cadrele didactice specializate și manualele didactice. În anul școlar 1938/1939, numărul elevilor înscriși în învățămîntul agricol de grad inferior nu a depășit cifra de 4 279 de elevi, iar cel al absolventilor abia 1 080. Într-o perioadă de 26 de ani, între cele două războaie mondale, au fost pregătiți abia 4 107 ingineri agronomi și medici veterinarri, adică 195 de specialiști cu studii superioare în medie pe an. În anul 1938, pe întreaga țară revineau un inginer agronom la 12 500 ha teren agricol. În aceste condiții, producția agricolă era în mare măsură lipsită de ajutorul calificat pe care îl puteau da cadrele de specialitate.

²⁸ A. Frunzănescu, op. cit., p. 160.

Astfel în anul 1936-1937 — după calculele efectuate de specialiști —, în timp ce volumul investițiilor la hecitar se ridică în Elveția la 1 318 franci aur, în Cehoslovacia la 546 franci aur, în Norvegia la 508 franci aur, în Austria la 370 franci aur, în România era abia de 106 franci aur, în Polonia de 145 franci aur, în Finlanda de 130 franci aur²⁹.

Datele arată un nivel al investițiilor în mașini și unelte agricole, animale și capital de rulment care situa România între țările cu agricultură extensivă, cu un capital mediu de exploatare mult sub nivelul țărilor cu agricultură capitalistă intensivă, ca Elveția, Danemarca, Olanda, Belgia etc. „Practic — arăta autorul citat —, România are la hecitar un inventar mai slab decât acela care rezultă din evaluarea lui la hecitar în franci aur”, deoarece trebuie să ținem seama și de puterea de cumpărare a agricultorilor din aceste țări; în țările industriale, ca Elveția, Suedia, Belgia, Cehoslovacia etc., 100 de franci aur reprezenta o mai mare putere de cumpărare decât în România. În acele state, prețul produselor agricole era mai mare și al celor industriale mai mic decât în România. De asemenea, raportul dintre prețul interior și cel mondial la grâu era, în anul 1935, în Germania, Cehoslovacia și Franța 3, în Austria 2,5, în timp ce în România era abia 1,5, ceea ce însemna că puterea de cumpărare era mult mai mare în acele țări, pentru agricultori, decât la noi.

Investițiile reduse din agricultura României s-au datorat în mare parte faptului că această ramură a economiei naționale a fost slab finanțată și s-a bucurat de puține credite din partea Băncii Naționale sau a celorlalte bănci, gospodăriile țărănești, în special, fiind în măsură insuficientă sprijinite cu credite. Dacă lucrările de amenajări de drumuri, construcții de silozuri, îmbunătățiri funciare, întreținerea rețelei de învățămînt agricol și cercetare științifică trebuiau să fie efectuate din bugetul statului, celelalte cheltuieli de investiții, ca cele pentru mărirea și îmbunătățirea utilajului agricol, ridicarea de construcții, amenajarea de plantații pomiviticoare, procurarea de mijloace de transport, dezvoltarea creșterii animalelor etc., trebuiau să fie efectuate de către gospodăriile agricole din fonduri proprii sau cu ajutorul creditului agricol.

În perioada interbelică, creditul agricol a fost acordat de instituții specializate de credit, de bănci comerciale și de particulari. Dacă avem unele date asupra primelor două surse ale creditului pentru agricultură, suntem aproape total lipsiți de informații statistice asupra creditului particular.

Instituțiile specializate de *credit agricol pe termen lung* care au activat în perioada interbelică au fost: Creditul funciar rural, înființat la 1 iunie 1873, Creditul agricol ipotecar al României, creat în 1931, și Casa rurală, înființată în 1908 și reorganizată în 1930 și 1939. Instituțiile de *credit agricol pe termen mijlociu și scurt* erau: Institutul național de credit agricol, creat prin legea din 1 aprilie 1937 și căruia i s-a schimbat denumirea în Banca pentru industrializarea și valorificarea produselor agricole (BINAG) prin legea din 7 ianuarie 1939, casele județene de împrumut pe gaj ale agricultorilor înființate prin legea din 10 martie 1915 și desființate în 1939, o dată cu crearea BINAG-ului, casele de credit pentru agricultori, înființate în anul 1924 sub egida Creditului funciar rural, cooperativele de credit

²⁹ N. Cornățeanu, *Condițiile pentru intensificarea agriculturii românești*, p. 52.
www.dacoromanica.ro

agricol sau băncile populare îndrumate de Banca centrală a cooperativelor, înființată în 1929 și transformată în anul 1938 în Institutul național al cooperației³⁰.

Aceste instituții specializate de credit agricol au fost create de către stat sau din inițiativa și cu sprijinul statului, având, prin legi speciale, privilegii în ceea ce privește prioritatea creațelor și urmărirea debitorilor. Cu toate acestea, sprijinul dat de stat a fost cu totul insuficient iar reescoutul acordat de Banca Națională a fost mic față de cel necesar. În general, instituțiile de credit agricol au trebuit să se mărginească la mijloacele proprii de lucru, având o slabă legătură cu piața capitalurilor. Unele dintre aceste instituții au efectuat numai slabe încercări de a absorbi disponibilități private ale pieței capitalurilor, și anume : Creditul funciar rural prin emisiunile de scrisuri, Casa rurală prin emiterea de bonuri rurale și Creditul ipotecar agricol prin emiterea de obligațiuni.

În același timp, mijloacele financiare proprii ale acestor instituții de credit agricol au fost numai în parte folosite în scopul acordării de împrumuturi agricultorilor, în proporție însemnată aceste mijloace fiind sustrase de la finanțarea agriculturii prin plasarea în titluri, rente sau alte plasamente bancare.

Banca Națională — cum s-a arătat — a acordat agriculturii credite restrinse în raport cu necesitățile de finanțare ale acestei ramuri, iar termenul de scont al efectelor emise de agricultori era prea scurt în raport cu durata specifică a procesului de producție în cultura plantelor sau creșterea animalelor. Abia în anul 1929 acest termen a fost majorat la 9 luni, dar numai pînă la concurența a 25% din portofoliul de efecte al B. N. R., cotă care s-a largit în anul 1934 la 40%³¹. Următorul tabel arată evoluția efectelor admise la scont de către B. N. R. în anii 1928-1938 și proporția în care au fost acceptate cambii semnate de agricultori.

Rezultă din aceste date că, din totalul scontului acordat de B. N. R., o cotă relativ redusă a fost afectată agriculturii și care după anul 1931 s-a micșorat substanțial pînă la prezentat procente neînsemnate, de 2-3%. Practic, după adoptarea legii conversiunii datorilor agricole, agricultorii nu au mai avut acces la scontul B. N. R. În același timp, datele de mai sus scot în relief faptul că, chiar din cota redusă acordată agriculturii, procentul efectelor cu scadență peste trei luni a fost mic, ceea ce reflectă „adaptarea insuficientă a operațiunilor de scont ale Institutului de emisiune la caracterul producției agricole și la necesitățile agricultorilor”³².

Este evident că finanțarea agriculturii pe calea scontului la B. N. R. constituia numai o parte redusă din volumul creditului de care s-a bucurat această ramură. Conform datelor Ministerului de Justiție, Serviciul statistic judiciară — calculate pe baza cererilor introduse în temeiul legii de

³⁰ Cu privire la creditul agricol în perioada interbelică, vezi *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 593—602 și 637—642; *Contribuții la problema reorganizării creditului în România*, vol. I. Creditul pentru agricultori, creditul pentru meseriași, Buc., 1938; V. Slăvescu, *Creditele funciare din România*, Buc., 1924; C. Kirilescu, *Die Landwirtschaft und die Entwicklung des organisierten Agrarkredits in Rumänien*, Würzburg, 1934; C. Filipescu, *Creditul în agricultură*, Buc., 1928; D. Pascu, *Creditul agricol în fața crizei*, Buc., 1938; F. Horac, *Casele de împrumut pe gaj ale agricultorilor*, Buc., 1937; V. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, Buc., 1940, p. 336—348.

³¹ V. Madgearu, *op. cit.*, p. 337.

³² *Ibidem*, p. 339.

Evoluția efectelor admise la scont de către B.N.R. în anii 1928–1938³³

Anul	Numărul efectelor scontate			Valoarea efectelor scontate (milioane lei)		
	Total	din care semnate de agricultori	%	Total	din care semnate de agricultori	%
1928	763 831	397 577	56,06	43 409	9 972	22,97
1929	1 192 400	699 481	58,66	45 433	*12 247	33,80
1930	1 293 597	835 795	64,61	39 894	** 3 108	37,66
					*11 696	
					** 3 329	
1931	1 272 019	840 772	66,09	45 454	*10 243	32,34
1932	593 702	258 997	43,62	39 453	** 4 455	
					* 4 295	13,19
					** 908	
1933	289 862	49 652	17,13	30 376	1 555	5,12
1934	208 548	42 905	20,57	25 458	1 395	5,48
1935	119 273	12 762	10,70	16 488	390	2,37
1936	124 418	24 124	19,40	18 988	604	3,21
1937	129 164	45 504	35,23	20 692	720	3,48
1938	183 320	91 333	49,82	32 081	1 584	4,94

^{*} Efecte cu scadentă sub 100 de zile.^{**} Efecte cu scadentă peste 100 de zile.

asanare a datoriilor agricole din 19 aprilie 1932, fie de către debitori, fie de către creditori —, împrumuturile acordate agricultorilor se ridicau la suma totală de 52,4 miliarde lei.

Valoarea împrumuturilor acordate agricultorilor înaintea legii pentru asanarea datoriilor agricole din 19 aprilie 1932³⁴

Împrumuturi date proprietarilor cu peste 10 ha			Împrumuturi date proprietarilor cu pămînt pînă la 10 ha		
de către	milioane lei	%	de către	milioane lei	%
particulari	10 600	70,79	bâncile comerc.	16 300	43,58
Creditul funciar rural	2 276	15,19	particulari	11 758	31,42
bâncile comerciale și a. casele de credit ale agric.	1 300	8,68	bâncile populare	9 061	24,21
casele de imprimut pe gaj	582	3,88	Casa rurală	211	0,56
	215	1,46	casele de credit ale agric.	64	0,17
	14 973	100,00	casele de imprimut pe gaj	23	0,06
				37 417	100,00

Rezultă din aceste date că, creditul acordat de instituțiile specializate era redus în raport cu volumul total al creditului agricol—circa 20% pentru

³³ Ibidem, p. 338.³⁴ Contribuții la problema reorganizării creditului în România, vol. I. Creditul pentru agricultori, creditul pentru meșteșugari, Buc., 1938, p. 32.

proprietatea funciară de peste 10 ha și 25% pentru cea de pînă la 10 ha. În același timp, un loc important l-au ocupat Creditul funciar rural, pentru marea proprietate, și băncile comerciale, pentru micile gospodării agricole. De asemenea, creditul particular a avut o pondere foarte importantă, peste 31% la mica proprietate și mai mult de 70% la cea mijlocie și mare, din totalul valorii împrumuturilor acordate. Cele 14,9 miliarde lei erau datorate de 16 839 de proprietari, respectiv circa 11% din numărul total al proprietarilor funciari cu peste 10 ha. Aceștia posedau 887 500 ha din cele 4 453 000 ha aparținind proprietății agricole de peste 10 ha. În medie, datoria era de 6 900 de lei pe hectar și de 89 000 de lei pe proprietar agricol, dacă circa 12 000 de proprietari aveau datorii de aproximativ 5 000 de lei la hectar, 192 de debitori datorau circa 99 000 de lei la ha, iar restul între 30 000—40 000 de lei la hectar.

Cele 37,4 miliarde lei constituind datoria proprietății mici pînă la 10 ha erau în sarcina a 2 474 781 de debitori agricoli, respectiv 64% din numărul total al proprietarilor funciari cu pămînt pînă la 10 ha. Aceștia posedau 5 696 000 ha din cele 9 692 000 ha ale proprietății din această categorie, iar datoria medie era de 6 600 de lei pe hectar și de 15 000 de lei pe proprietar agricol din această categorie.

În condițiile acestei excesive îndatoriri a aproape 2/3 din micile gospodării țărănești, ale dobînzilor cămătărești percepute, în condițiile grelelor urmări ale crizei agrare începute încă din 1926, conversiunea datoriilor agricole a fost o necesitate absolută social-economică. După aducearea însă a legilor de asanare a datoriilor agricole din 19 aprilie 1932 și 26 octombrie 1932, a legii conversiunii din 7 aprilie 1934, creditul agricol a suferit o reducere masivă—lucru evidențiat și de valoarea redusă a efectelor semnate de agricultori, scontate la B.N.R.

În anii imediat următori aducerii legii conversiunii datoriilor agricole, băncile populare, care au avut o pierdere de circa 3 miliarde de lei ca urmare a aplicării acestei legi, mai aveau la dispoziție un capitol de aproximativ 5,6 miliarde lei; creditul proprietății mijlocii și mari s-a redus la circa 3,2 miliarde lei, iar băncile comerciale puteau dispune de circa 9 miliarde lei. Aceasta înseamnă că, în total, agricultura putea fi finanțată cu circa 18 miliarde lei, adică 1/3 din mijloacele de credit anterioare conversiunii³⁵. Această posibilitate virtuală de finanțare era cu mult mai mică decât cea de care dispunea agricultura moșierească de dinaintea primului război mondial. În timp ce înainte de conversiune creditul agricol s-a cifrat la aproximativ 1,6 miliarde lei aur (a 32-a parte din cele 52 miliarde lei), iar după aplicarea legii din 1934 la circa 1/3 din această sumă, înaintea primului război mondial s-a cifrat la 2,4 miliarde lei aur³⁶.

Pentru a avea o imagine a posibilităților de credit agricol în anul 1938, redăm capitalul și rezervele instituțiilor de credit agricol, ca și sumele puse la dispoziția agricultorilor de către Banca Națională.

³⁵ V. Madgerau, *op. cit.*, p. 84.

³⁶ *Ibidem*, p. 84—85.

Capitalul, rezervele și sumele puse la dispoziția agricultorilor în anul 1938³⁷

	<i>milioane lei</i>
1. Capitalul instituțiilor de credit agricol	3 742
2. Rezervele " " " "	635
3. Obligațiuni subscrise de stat la creditul ipotecar	1 361
4. Reescont cambii agricole	1 584
5. Credit deschis de Banca națională a cooperativelor de credit	1 000
6. Idem pentru valorificarea inului și cînepii	500
7. Idem pentru valorificarea cerealelor	2 200
Total :	<u>11 022</u>

Este evident că creditul agricol efectiv era mult mai mic decât această sumă, deoarece instituțiile de credit nu-și puteau imobiliza întregul capital și rezervele; de asemenea, din suma de 1 miliard lei pusă la dispoziția Băncii pentru industrializarea și valorificarea producției agricole, aceasta nu a folosit decât 318 milioane, iar din suma de 1 miliard lei destinată creditelor de producție țărănești, s-au utilizat numai 85 milioane lei.

În fapt, după conversiune, Banca Națională a României a folosit în mică măsură reescontul pentru finanțarea agriculturii, preferind metoda deschiderii unor credite cu destinații speciale — pentru valorificarea cerealelor, a inului și cînepii, pentru cooperativele agricole de credit etc. Astfel, în anul 1938, Banca Națională a pus la dispoziția Institutului național al cooperăției un credit de 1 miliard lei cu o dobîndă anuală mică, de 2 %, pentru ca aceasta să creeze disponibilități cooperativelor de credit agricol, în vederea acordării de împrumuturi de producție și investiții, pe termene de 9 luni — 5 ani și 5 — 10 ani, micilor gospodării. Cum s-a arătat însă, pînă în martie 1939, din acest miliard de lei federalele și băncile populare au acordat credite de producție în valoare de 34 milioane de lei și de investiții pentru 51 milioane de lei.

Așadar, posibilitățile de finanțare a agriculturii și de asigurare a creditului necesar au fost reduse, iar „metodele de acoperire a nevoilor de credit agricol nu s-au dovedit a fi eficiente”³⁸, îndeosebi gospodăriile țărănești fiind în bună măsură lipsite de credit ieftin.

Cu drept cuvînt a observat V. Madgearu că, aşa cum a fost conceput rolul Băncii Naționale în țara noastră, metodele sale de lucru nu erau adaptate la caracterul specific al operațiilor de credit agricol. Reescontul practicat era insuficient și neadaptat asigurării creditului pe termen scurt necesar producției agricole. Dobînzile percepute de băncile comerciale și de particulari de la producătorii agricoli erau mult prea mari, iar capitalul străin nu a manifestat interes pentru creditul nostru agricol³⁹.

³⁷ Ibidem, p. 347.

³⁸ Ibidem, p. 341.

³⁹ Capitalul străin a participat alături de statul român numai la Creditul agricol al României, creat în 1931, după stabilizarea monetară din februarie 1929, cu 48,5 % din capitalul inițial subscris, deținând 31 000 de acțiuni de preferință din cele 32 000 de acțiuni de preferință și 34 000 de acțiuni ordinară emise.

www.dacoromanica.ro

D O C U M E N T A R

TITU MAIORESCU, „*ÎNSEMNĂRI ZILNICE*”
(continuare) *

DE

AN. IORDACHE, M. IOSA, TR. LUNGU

Duminică 30 august/11 septembrie 1892. La 6 ore + 14° R, la 9 ore 18° R. Soare, cald. Am sosit aseară la 9¹/₄, de la Bușteni Achille, Ella și Mimi, Juca Lenș, Bica cu mireasa sa, născută Lahovari a președintelui de la Casație, și Sander, a cărui soție e încă la Gununden pentru a face ceva ca să aiă copii. La gara București Mitică.

Acasă toate bine făcute, odaie de baie în fayence și aparatul de apă caldă și dușe cu sobățea nouă din Viena, odaia Anicuței nou tapisată, aceasta și salonul cu parchet.

La masă la Bengescu (zioa lui, Sf. Alexandru) cu nou tapisată și mobilată casă.

Foarte cald.

Luni 31 august. Cald. La amiază 24° R – 30 C.

Tel[ogramă]. Mademoiselle Moyen

Paris

Rue Séguier 1

Rentrés hier, envoyé 400 frs mandat poste

Netty

Vineri 4/16 sep[tembre]. Prea cald. Ieri sără greu de trăit în București din această cauză. Pe la 3 ore 25°R în umbră. Advocatura reînceput bine. Încasat deja 4 000 fr. de la întoarcere. Tot drumul plătit și cheltuielile reparațiilor în casă (parquet, baie etc.).

Sâmbătă 5/17 sep[tembre] 1892. Pledat la Tribunul Comerț (căldură de năbușit) la 2¹/₄ declararea în faliment Alcalay, la 2° 25' acasă, la 2³/₄ la gară și spre Cimpulung.

Tel[ogramă]. Hotel Regal Cimpulung.

Rog rezervați astă seară cea mai bună odaie 2 paturi.

Maiorescu

Sosit la Cimpulung la 9 ore sara, pe drum nimic de mincat, decit pline cu iice la Titu, unde și bere rece. Sevestii la otel, cinat jos tirziu cu champagne rea, la otel bal, Anicuța ne-dormită, cu un păduche de lemn.

* B.A.R.S.R., Msse, Titu Maiorescu, „*Însemnări zilnice*”, Jurnalele 14 și 15.

Duminică 6/18 sept[embrie]. Cimpulung. Pe la 5 dim[ineața] Anicuța, de enervare și mîncarea neregulată de ieri, vîrsătură și de 2 ori eșit afară. Mergem pe la 11 ore la Sevestii, foarte bine instalăți, frumoasă privire cîmpenească de pe cerdac, curat, ei foarte gentili cu noi, ne rețin acolo. Sevescu, Coralie, Coralița, mai e și Lina Budîșteanu la ei. Sevescu a cumpărat un faeton și 2 cai, cu care ne duce la Bughia și la Fabrica de hîrtie.

Anicuța se întrămă. Sara Maus. Vine și junele Cîmpineanu, cam smintit.

Zi foarte plăcută la sfîrșit, după întremarea Anicuței. (Tocmai a 3^a zi ne aducem aminte că duminecă 6 sept[embrie] era aniversarea căsătoriei noastre de acum 5 ani. și mai fericiti suntem acum decât atunci.)

Luni 7/19 sept[embrie]. Cimpulung, soare, dar răcoare, aer plăcut, apă bună. Anicuța bine de tot. Sevestii foarte prietinoși. La 10 1/2 cu faetonul lui noi 5 la Rucăr (2 1/2 ore), dejun pe iarbă (prost marele otel Rucăr cu ungurul Langosi, fost maestru de călărit în București cu toată aparența externă a oțelului). La 6 ore înapoi, prinț totdeauna bun la Sevesti, sara Maus și eu substitutul de procuror Koslinski, gentil, tîmăr.

Martî 8/20 sept[embrie]. Cimpulung, timp splendid. După dejun, la 2^o10' plecăm din Cimpulung. La gară Sevestii, Koslinski și Procurora (de 7 ani în Cimpulung, căsătorită acolo) Adrian. — La 8 1/4 în București, cald; dar acasă bine, scrisoare de la Livia, de la Negruzești din Courmayeur și Genua etc. Ne culcăm la 10 ore.

Mercuri 9/21 sept[embrie]. București. Mă scol la 5 ore, la 5 1/2 pe terasă. La această oră foarte răcoare. Anicuța doarme încă, era obosită aseară la culcare. Cetesc toate gazetele și scriu jurnalul acesta. Trebuie să cetesc noua „Geschichte des rumän. Schriftums” de Rudow.

La dejun Pompiliu Eliad, venit din Paris din cauza morții maicei sale. Tot copil nervos.

Joi 10/22 sept[embrie]. Sculat la 5 1/2 ore. Capul cam prins. Scriu Livia și frazeologului prost Alexandru M. Theodoru „teolog absolut” din Kerello Szt. Pál lingă Tîrnave, care, pe temeiul rubedeniei cu Petru Maior, vrea să-mi cadă pe cap.

Luni 14/26 sept[embrie] 1892. Tot dințip frumos, foarte cald peste zi, răcoare dimin[eața]. și sara. Alătări, eri, astăzi tot consultații cu Krupenski, Corne, Boerescu, Păucescu în procesul Sturdza.

15/27 septembrie 1892. București. Tot vreme frumoasă. Ziua foarte cald, sara răcoare. Tel[ogramă]

Dymsza Batoum

Suis bien. Lettre pour Livia partie depuis 6 jours.

Majoresco

16/28 sept[embrie]. Rădulescu din Lipsca e aici. Foarte bună impresie.

Tel[ogramă]. Bopp, Wien,

Giselastrasse, 1.

Französisch genügt. Uebersetzung Wird hier gemacht.

Majoresco

Luni 20 sept[embrie]/3 oct[ombrie]. Tot frumoasă vremea, dimineața la cafea, pe terasă, cu cerul albastru închis și soarele scînteitor e totdeauna sărbătoare. Joia trecută studenții

la noi la masă (eram 10), sămbătă Carp*..., ieri Mitică și nevastă-sa. De lucru dar nu prea ; finanțiar foarte bine. Încasat în aceste 20 zile sept[embrie] numai din advocatură 11 500 fr.

Mercuri 23 sept[embrie]/5 oct[ombrie] 1892. Tot vreme splendidă. Anicuța dureri cu Me. Aurelie, dar astăzi mai bine.

Tel[egramă]. Foregger Wien

Trattaerhof

Brief gestern abgeschicht.

Majorescu

Sâmbătă 26 sept[embrie]/8 oct[ombrie]. Tot frumos, prea cald. Anicuța fără dureri, dar slăbită.

Tel[egrama] Krupenski, avocat, Iași.

Văzut ministrul. Însărcinat telegrafic casierul Iași să controleze datele. Dacă exacte, va revoca măsurele. Deocamdată oprit depeșa către Beizadea Grigorie.

Majorescu

Duminică 27 sept[embrie]/9 oct[ombrie]. Scusat la 5 ore, făcut ceaiul meu matinal din timpul din urmă, 1/2 pahar. Mult de lucru, dar și foarte bine finanțiar situat.

Tel[egramă]. Negrucci Grand Hôtel Wien

Guarantine erst Donnerstag möglich. Also reise gleich über Predeal, wo bis jetzt nur Desinfektion gepäck. Packe schmutzige Wäsche apart.

Majorescu

Cer încintător, albastru, senin, cald.

Cu toată intermitenta suferință fizică a Anicuței, toată luna septembrie a fost epoca cea mai intensiv fericită din viața noastră a amindora, fericite au fost și lunele aug[ust] și iulie pe drum.

29 sept[embrie]/1 oct[ombrie]. Marți. Același cer senin. Astăzi 2 procese și botezul fetiței Krupenski – Negri.

Tel[egrama] Hôtel Binder, Iași

Rog opriți miine mercuri sara iatac doue paturi și salonaș.

Majorescu

La 12 1/2 ore.

Tel[egramă]. Advocat Krupenski, Iași.

Văzut acum la Casătie decisiunea luată la Curtea Casătie ieri luni prin care asupra pledării Beizadea Grigorie în persoană și Stătescu și Missir strămută procesul Sturdza de la Iași la Curtea București pentru legitimă suspiciune. Prin urmare nu venim Iași, rămîne fixarea termenului la Curtea Apel București.

Majorescu

* Indescifrabil în text.

Hôtel Binder, Iași

Rog nu opriți odăile telegrafiate, fiind împedecată venirea mea Iași.

Maiorescu

Decisia Curții de Casație subscrisă de 8 membri în cari : Schina, Liciu, Mandrea, Degrea, Tassu Prodan. Mare insultă gratuită adresă Curții de Apel Iași cu primul președinte, Dimitrie G. Rosetti, membri : Mircea, Roiu etc.

Vineri 2/14 oct[ombrie] 1892. Pe la 7 ore dimin[eața] cutremur de pămînt, a doua zguduire destul de violentă. Atmos[fera] caldă și picloasă.

Sâmbătă 3/15 oct[ombrie]. Neîntrerupt soare, cer splendid. Dimineața la $6\frac{1}{2}$ ore 8°R .

Luni 5/17 oct[ombrie] 1892. Timp frumos într-una. Ieri 4 Sevestii, Negruzești, Mitică cu Alexandrina și Miss la noi la masă.

Tel[ogramă]. Dimitropolu. Advocaț Tîrgoviște

Vă aştepț măine marți,

Maiorescu

Eri deodată peste zi guturai, durere în cerul gurei și gât — fără nici o răceală din parte-mi — evident infecțiune. Azi criză, ceva friguri, surgere abundentă din nas, durere de gât și la urechi, picioarele tăiate.

Iau ceva chinină, vaselină boricată în narine, $1/2$ Seydlitz pulver.

Miercuri 7/19 oct[ombrie]. Azi deja aproape scăpat de acel guturai — 2 zile. Azi în sfîrșit plăie începe — termometrul la 10 ore dim[ineața] + 9°R . Dar de astădată aud foarte rău și la urechia dreaptă, din cauza gutur[aiului].

Vineri 9/21 oct[ombrie] 1892. Soare, cer senin, dar dimin[eața] la 7 ore numai + $4\frac{1}{2}^{\circ}\text{R}$. Aud foarte rău de 4 zile din cauza guturaiului. Dacă trece guturaiul și ar rămâne surzenia?

Luni 12/24 oct[ombrie]. Timp splendid, dim[ineața] la 8 ore + 6°R , dar cu soarele viu se face cald peste zi. Mai bine cu surzenia mea, în proporția în care trece guturaiul.

Tel[ogramă]. Doamnei Emanuel Săvoiu.

Tîrgu — Jiu

Sint foarte mișcat de înacetare din viață a vechiului și bunului meu prieten.

Maiorescu

Joi 15/27 oct[ombrie] 1892. Ploaie de toamnă rea. Ieri cu Anicuța petrecut la farsa burlescă „Carmen of today” de compania engleză în teatrul băilor Eforiei.

Tel[ogramă]. Advocaț Krupenski, Iași.

Sâmbătă am aici proces în continuare. Dacă Iași se prelungeste pînă luni și credeți prezența mea necesară, rog telegrafiati.

Maiorescu

Vineri 16/28 oct[ombrie]. Soare, cer splendid, dar la 8 ore dim[ineața] de abia + $2\frac{1}{2}^{\circ}\text{R}$.

Tel[ogramă]. Deputat Dimitropolu Tîrgoviște.

Nefiind angajamentul îndeplinit, nu pledez măine la Curte.

Duminică 18/30 oct[ombrie] 1892. Soare, senin, dar frig.

Dimineața la 8 ore numai + 1/2° R. Azi căsătorie religioasă a lui Nicu Brăiloiu cu D-ra Lahovari (a președintelui Curții de Casătie) la Doamna Bălașa, ieri la Primărie. Am asistat și noi, și la felicitările acasă. Junii soți au plecat azi la 5°50' la Paris. Anicuța și Marie Negruzzu au fost și la gară.

Astăzi între 2 1/2 și 5 ore s-au votat la Universitate cei 3 profesori, dintre care să numească ministrul pe rectorul Universității (pe 4 ani) în locul lui Orăscu, pus în retragere de la 1 oct[ombrie] din cauza vîrstei. Dar el mai voia să rămână rector cele 9 luni ce-i mai rămâneau, ajutat aici de dr. Rimniceanu, Crătunescu, juristul Tocilescu etc., care nu admiteau caz de alegere. Tevături, adunări profesorale, ridicole profesii de credință a candidaților (C. Boerescu, Hășdeu, C. Dimitrescu). Eu nu m-am mișcat de loc.

Au luat parte astăzi la vot 44 profesori (va să zică majoritatea profesorilor). Din aceste voturi exprimate

26 le-am avut eu

22 C. Dimitrescu {cei 3 de propus ministrului

19 Hășdeu

13 Boerescu

15 Orăscu (?)

6 Ștefanescu, geolog

11 Ureche (?)

Lipseau de la vot : Dr. Babeș, Rimniceanu, Calenderu, Teodori, prof. Daniileanu, Cantili, Pascal, Spiru Haret, Valer Noșanu, dr. Asachi.

Cred că au votat pentru mine : toți 7 prof. Facultatea teologie, Odobescu, Francudi, Crăciunescu, Quintescu, Bogdan, Ureche (Frollo ?), dr. Măldărescu, Sutzo, Felix, David Emmanuel, Vitzu, Negruzzu, Dissescu, Negreanu, Alecsianu (?), Petrini – Galați (1).

A intrigat contra mea Gr. Tocilescu, arheologul, zicind prin unghiiuri că ministrul Take Ionescu ar lua-o ca o insultă dacă aş fi eu ales (fals, din contră).

Politicește e semnificativă pentru noi : și în momentul de față, cind Hășdeu crede că e slăbită „direcția nouă” și crește revista lui, inferioritatea lui față cu mine la alegere vine bine.

De altminteri pentru mine aproape indiferent, numai ceva muncă mai mult. Diurna mensuală 185 frci. Voi întrebuiță-o pentru studenți, firește.

Luni 19/31 oct[ombrie]. Sculat la 5 ore dim[ineața], făcut ceaiul, 1/2 pahar. Scris pe cind Anicuța doarme.

Tel[ogramă]. Advocat Krupenski Iași.

Joi 29 octombrie voi fi la Iași.

Maiorescu

Joi 22 oct[ombrie]. Tot timp frumos, aşa încât ieri și azi am řezut între 3 și 4 1/2 pe terasă în haine de toamnă fără palton.

Sâmbătă 24 oct[ombrie]. Azi în fine ploios. Am cîștigat la Casătie proces. Teodorini

5 nov[embrie].

contra Gr. Sturdza. Azi nunta civilă a d-rei Viorica Văleanu cu Filiti. Noi la Primărie și acasă la general Poenaru.

Duminică 25 oct[ombrie]. Tot ploios. Nu sunt încă confirmat rector. Consultații proces

6 novembrie.

Sturdza.

Luni 26 oct[ombrie]. Ploaie, vînt, întunecos, frunzele în cea mai mare parte scuturate

7 novembrie.

la pămînt. Termom[etru] dimineața la 7 1/2 ore + 5 1/2 R.

Mercuri 9 ore sara 28 oct[ombrie] iute cu Anicuța la Iași, Hotel Binder, eu cu păduchi de lemn noaptea în patul odăii 14 jos. Joi pledat Sturdza sequestru, vineri tot Iași, la Emilia soit-disant împăcare, vineri sara 7^{50'} tr[en] sleeping spre București, în Iași tot ploios și cam frig.

Stmbătă 31 oct[ombrie] 1892. La 8 dim[ineața] sosit București la 10 ore jurat la Minister, ca rector Universității, apoi proces Zappa amintat, de la 2 1/2—6 1/2 teza P.Negulescu. Amețit de multiplicitatea lucrărilor.

Sara Carp pentru 1/2 oră, ca de obicei.

Noembris 1892

Duminică 1/13 noe[mbrile]. Timp frumos, dar dimin[eața] la 8 ore—1/2⁰R, fără zăpadă încă. Apoi 2 1/2 ore lucrare cu secretarul rectoratului. La dejun Duiliu Zamfirescu, Lupu Costaki, noii licențiați Dragomirescu și Negulescu. Apoi vizite.

Tel[ogramă]. Eliade, Paris, 10, rue Legoff

Hier confirmé recteur. Aujourd’hui envoyé adresse Ministère Culte pour solliciter du gouvernement français, votre admission école normale. Expliquez à Monsieur Perrot retard par formalités changement recteur.

Majoresco

Luni 2/14 nov[embrie]. Sint cam subconscious excitat de multiplicitatea lucrărilor și nu pot dormi bine de cîteva zile.

M-am deșteptat azi la 4 ore dim[ineața], acum la 5 1/4 scriu în iatac, cu 1/3 pahar ceai, întii de ale rectoratului, apoi corectura coalei 20 din vol. 2 „Critice”, în fine lui,

Dr. Rudow, Okros, Comitat Bihar

Bukarest 1/13 nov[ember] 1892.

Hochgeehrter Herr,

Gestatten Sie mir, Ihnen vorerst mein Beileid auszudrücken für den schweren Unglücksfall in Ihrer Familie und für dessen Rückwirkung auf Ihre Frau Gemahlin. Doch ist zu hoffen (so weit ich dies aus blosser Kenntniss der literarischen Tätigkeit beurtheilen kann), dass Frau Lucretia sich aus den Seelendruck befreien und herausschwingen wird, und dann wird sie sich auch physisch erholen.

Ihr letzter Brief, vom 1/11 d.J. berührt Punkte, die nicht angenehm zu verhandeln sind. Da wir uns persönlich nicht kennen waren unsere bisherigen Beziehungen nur sehr allgemeiner Natur und beschränkten sich auf einige wenige literarische Bemerkungen. Nun stellt Ihr Brief Fragen deren Beantwortung ein intensiveres Eingehen erfordert. Sie schreiben über H.Negruzzi. „Als ich (mein Werk) nach einigen Monaten zurückgerbat, antwortete er mir, er habe es Herrn G. Bogdan gegeben, erwähnte aber nicht, dass er es nicht angesehen. Anfang d.J. habe ich ihm Bogen, gesandt, und auch daraufhin hat er gegen die erste Seite nichts einzuwenden gehabt. Aus dem Grunde war ich im vollsten Rechte, das Titelblatt so zu drucken, wie es vorliegt“.

Ich bin anderer Meinung. Den Bogdan j. hat H. Negruzzi, wie er mir sagte, gar nicht bekommen. Hatten Sie ihr eingeschrieben? Hatten Sie eine Ermächtigung von H. Negruzzi zu solchem Gebrauch seines Namens? Viel literar. Kreuzbandsendungen gehen, namentlich zwischen Ungarn und hier, verloren, wenn sie nicht eingeschrieben sind. Und daraus dass H. Negruzzi Ihnen geschrieben, dass er das Manuscript Herrn Bogdan gegeben, Ihnen aber nicht geschrieben (was er höflicherweise auch nicht thun konnte), dass er es nicht gelesen hat, dedizieren Sie, dass er es „durchgesehen und ergänzt“.

Die Deduction scheint mir nicht berechtigt.

Auch „durchgesehen und ergänzt im Auftrage des Buk. Kultusministerium scheint mir nicht berechtigt. Wollen Sie so freundlich sein, mir eine Abschrift meines Briefes von Anfang 1891 zu senden? Bitte darum, denn es wird sich daraus zwischen uns ergeben, dass durch Ihr Titelblatt ein Anschein erweckt wird, des Wirklichkeit nich entspricht. Wenn ich Ihnen geschrieben, dass das Ministerium einem deutschen Werk über rumänische Literatur prinzipiell eine Geldunterstützung gewähren kann, es aber vorher einer Beurteilung auf seinen Wert unterziehen muss, so liegt darin für sie keine Spur einer Approbation, eines Auftrags oder der gleichen sondern im Gegentheil einer Reserve. Nun haben sie darauf hin das Manuscript eingesendet. Sehr richtig. Ich habe dann Herrn Negrucci gebeten (ich konnte ihn offizielle damit nicht aufrufen), das Manuscript durch zu sehen. Er sagte mir aber später, er habe gar keine Zeit dazu und habe es Herrn Bogdan, der überhaupt ihr einziger personel, Bekannte unter uns war, übergeben. Ich war jetzt nicht mehr Minister und hatte mich mit der Sache, so weit ministerielle Unterstützung in Frage kam, nicht mehr zu befassen. Haben sie nun von Herrn Negrucci oder vom Ministerium eine weitere Ausserung über Ihr Werk erhalten? Hat Herr Negrucci Ihnen geschrieben, er habe es „im Auftrage des Kultusministerium durchgesehen und ergänzt? Hat Ihnen das Ministerium geschrieben, dass so etwas geschehen sei und dass es nun daraufhin Ihnen eine Unterstüzung gewähren kann?

Ich vermuthe nein jedenfalls nicht während meiner Ministerzeit, aber wie ich höre-auch nachher nicht Also?

Denken Sie Sich, ein Dramaschriftsteller in Frankreich, würde ein Schauspiel an die Direction der Comedie Française senden, mit Bitte um Ausführung und Tantieme, und die Direction antwortet ihm bevor so etwas gebilligt wird, müsse das Schauspiel durchgesehen, vielleicht modifiziert werden, und sie würde darum Ales. Dumas fils ersuchen. Dieser aber schreibt dem Schriftsteller, er habe das Schauspiel dem Halévy übergeben. Ohne jede weitere Rückäußerung von Seiten der Direction, ob sie es approbiert, aufführen oder nicht aufführen kann u.s.w., druckt nun der Schriftstellung sein Drama mit der Bemerkung: „Sur l'invitation du Comité de la Comédie Française, revu et modifié par Mrs. Dumas fils et Halévy“. Scheint es Ihnen nicht, als ob dies unzulässig wäre und als ob sowohl die Comédie Française als auch Dumas fils im Recht wären dagegen zu protestieren?

Ich finde also jene Zeilen Ihres Titelblattes 1) unberechtigt, aber 2) auch unnötig, und 3) unklug. Denn damit haben sie überflüssigerweise noch dazu in ein Wespennest gestochen und alle Feinde unserer (des Herrn Negrucci und meiner) literarischen Richtung zum Kampf angereizt, und was diese Leute für unanständige, uehrliche Waffen führen, ist Ihnen ja bekannt.

Auch wird der eigentliche Kampf noch kommen „Familia“, „Tribuna“, das ist nichts. Der starke Angriff soll von der „Revista nouă“ ausgehen von ich höre, von den Herrn Hasdeu, Ionescu-Gion und dem Iuden Săineanu.

Jedoch, mein hochgeehrter Herr, sind das alles Lappalien; Hauptsache ist: was steckt in Ihrem Werk als Literarmaterial und Urtheil? Alles Andere sind Nebendinge, ob das Titelblatt so oder anders ist, ob eine Bande von Schwach- oder Schlauköpfen so oder anders schreit, u.s.w.

Ich selbst werde, sobald erst der allseitige Angriff vorliegt und zu übersehen ist überlegen, ob sich meiner (sehr mit anderen Dingen in Anspruch genommen) Mühe verloht darauf zu antworten. Denn die Herrn werden mich persönlich hinein ziehen wollen, ich aber habe eine grosse Dosis Gleichgültigkeit und stiller Verachtung für gewisse Angriffe, deren Quelle ganz wo anders liegt als in objectiver Beurtheilung. Jedenfalls wird Jhrem Werk in den „Convorbiri“ eine sachliche, ausführliche Besprechung zu Theil werden, wie es eine solche nach seiner Bedeutung, seinem Material und seiner scharfen kritischen Sichtung vollauf und in Ehren verdient.

Bleiben Sie ruhigen und guten Muths ! Grobe, heftige Angriffe, wenn sie mir recht zahlreich sind, sind ein willkommenes Zeichen für die Bedeutung einer Schrift, und wenn die Esel in Masse auftreten, ist darum jeder einzelne nicht weniger ein Esel.

Besten Gruss an ihre Frau Gemahlin und sie von Ihrem ergebenen.

T. Maiorescu

PREA STIMATE DOMN,

Îngăduiți-mi mai întâi să vă exprim compasiunea mea pentru nenorocirea grea din familia dvs. și pentru repercusiunea avută asupra soției Dvs. Totuși, să sperăm (atât cît pot eu judeca numai după simple cunoștințe din activitatea mea literară) că D-na Lucreția va scăpa de apăsarea sufletească și o va înfringe și apoi se va reface și din punct de vedere fizic.

Ultima Dvs. scrisoare, de la 1/11 a acestui an, atinge puncte ce nu sunt prea plăcut de discutat. Deoarece noi nu ne cunoaștem personal, relațiile noastre de pînă acum n-au fost decit de un aspect foarte general și se axau numai pe unele foarte puține reflexii literare. De data această scrisoarea Dvs. pune întrebări care cer răspuns mai amănunțit. Dvs. scriți despre Dl. Negruzz : „Cind eu am cerut după cîteva luni lucrarea mea, mi-a răspuns că i-a dat-o d-lui G. Bogdan, însă nu a precizat că n-a văzut-o. La începutul acestui an i-am trimis coperti și nici cu ocazia aceasta n-a avut nimic de schimbă la prima pagină. Din acest motiv eram pe deplin îndreptătit să tipăresc foaia de titlu așa precum v-o prezint.”

Eu sunt de altă părere. Coperta, D-l Negruzz — așa precum mi-a spus — nici n-a permis-o. I-ați scris cumva Dvs.? Ați avut vreo împuternicire din partea D-lui Negruzz pentru o atare folosire a numelui său? Prea literar. Expediții cu banderolă, îndeosebi între Ungaria și aci se pierd, dacă nu sunteți înscris. și din faptul că D-l Negruzz v-a scris că el a dat manuscrisul D-lui Bogdan, dăr Dvs. nu v-a scris (ceea ce el din politețe nici nu putea face) că nu l-a citit. Dvs. deduceți că el l-a revizuit și l-a întregit”.

Deduția nu mi se pare intemeiată.

Chiar și „revizuit și întregit” la comanda Ministerului Cultelor din București, nu mi se pare îndreptătit. Vreți să fiți așa de amabil să-mi trimiteți o copie după scrisoarea mea de la începutul lui 1891? Vă rog pentru aceasta deoarece s-ar putea ca între noi din pricina foii Dvs. de titlu să se trezească o bănuială care nu corespunde adevărului. Cind v-am scris că Ministerul principal poate oferi un ajutor bănesc pentru o lucrare germană despre literatura română, că însă mai întâi trebuie să aibă o apreciere asupra ei, în faptul acesta nu-i totuși nici urmă de o aprobare pentru o comandă sau ceva asemănător, ba, dimpotrivă, de o reținere. După aceasta Dvs. ați expediat manuscrisul. Foarte corect. Eu l-am rugat pe D-l Negruzz (oficial nu-l puteam obliga la aceasta) să vadă manuscrisul. El mi-a spus însă mai tîrziu că n-are de loc timp pentru aceasta și că i-l-a trecut d-lui Bogdan, care de altfel între noi era singura lui cunoștință personală. Eu nu mai eram atunci ministru și devreme ce nu mai încăpea discuție despre un ajutor ministerial, nu mai m-am ocupat de acest lucru. Ați mai permis din partea D-lui Negruzz sau dintr-a Ministerului vreo știre despre lucrarea Dvs.? V-a scris cumva D-l Negruzz că la cererea Ministerului Cultelor a revizuit-o și întregit-o? V-a scris cumva Ministerul că s-ar fi petrecut așa ceva și că pentru aceasta vă poate da un ajutor?

Eu cred că nu, în orice caz în timpul ministeriatului meu, și așa după cum aud, nici după aceea. Atunci?

Gîndiți-vă, dacă un dramaturg din Franța ar trimite o piesă la Comedia Franceză cu cerere de ajutor și tantieme și direcția îi răspunde că, mai înainte ca așa ceva să se întâmple, piesa trebuie văzută, poate modificată și că pentru aceasta Alex. Dumas-fiul va fi cel solicitat. Acestea-i scrie însă scriitorului că el a dat piesa lui Halévy. Fără nici o altă încunoștințare din partea Direcției dacă aprobă, dacă o poate pune în scenă sau nu §.a.m.d., scriitorul își

tipărește drama cu observația : „La invitația Comitetului Comediei franceze, revăzută și modificată de D-l Dumas-fiul și de Halévy. Nu vi se pare că aceasta ar fi ceva inadmisibil și că atât Comedia franceză cit și Dumas-fiul ar fi în drept să protesteze ?

Găsesc deci acele rînduri din foaia Dvs. de titlu 1) neîndreptățite dar 2) nici necesare și 3) irezonabile, deoarece cu aceasta în mod inutil intrați într-un cuib de viespi și provocați la luptă pe toți dușmanii (ai D-lui Negrucci și pe ai mei) împotriva curentului literar și ce fel de arme necinstitie și neloiale minuiesc, vă este cunoscut.

Dacă va urma unei asemenea lupte „Familia”, „Tribuna”, asta nu-i nimic. Atacul „puternic” va porni de la „Revista nouă” după cum aud, de la D-nii Hasdeu, Ionescu-Gion și evreul Șăineanu.

De altfel, prea stimatul meu domn, toate astea sunt nimicuri, principalul este : ce se află în lucrarea Dvs. ca material literar și concepție ? Celealte sunt lucruri secundare dacă foia de titlu e aşa sau altfel, dacă o clică de proști sau de şmecheri acționează aşa sau altfel ș.a.m.d.

Personal, de îndată ce atacul se va declanșa și de dorit este să hotărâm dacă (eu sunt foarte ocupat cu alte lucruri acum) merită osteneala mea să replic fiindcă domnii vor voi să mă atragă personal acolo, eu însă am o mare doză de indiferență și un dispreț calm pentru astfel de atacuri, ale căror izvoare sunt în cu totul altă parte decât în aprecieri obiective. În orice caz cartea Dvs. va fi supusă unei discuții concrete, detaliate, precum merită o asemenea carte prin importanța ei, prin materialul său, prin vederile sale critice.

Rămîneți liniștit și cu bun curaj. Atacuri grosolane și violente, cu căt sunt mai numeroase sunt un semn binevenit pentru importanța unei lucrări și cind măgarii intră în turmă, nu înseamnă că fiecare în parte nu-i un măgar.

Bune salutări soției Dvs. și Dvs. de la al Dvs. devotat

Titu Maiorescu

Joi 5/17 noiembrie. Timp frumos, n-a nins încă. Dimineața +3° R. Peste zi soare, cald. Dar pe la 4 $\frac{1}{2}$ nori și suflare rece.

Martă 3 noiembrie sara primul Consiliu universitar (cu excepțional de mulți (31 asistenți) — sub prezidenția mea ca rector. Bine, colegial.

Ieri mercuri 5—6 $\frac{1}{2}$ prima lecție în acest an școlar de Ist[oria] filozofiei contemporane. Enorm de multă lume.

Azi prima lecție de logică.

Sara la 9 început de ninsoare, continuat pînă după 10 ore, cînd soseau alături de casa noastră trăsurile de la cununia căpit. G. Văleanu cu d-ra Romniceanu la soirée la Me Rasti (bătrîna metresă a lui) Porumbaru, unchiul mamei vitrege ! !).

Vineri 6/18 novembrie 1892. La 8 ore dimineață — 1° R.

Acoperișele cu zăpadă.

Sâmbătă 7/19 novembrie. Soare splendid. Zăpada dispărută de pe strade.

Martă 10/22 novembrie. A nins peste noapte și acum toate acoperișele încărcate cu zăpadă. A venit iarna !

Duminică 15/27 novembrie. După un vînt neplăcut, rece, sec (crivăț) azi la 8 dimineață — 8° R = — 10° C. Flori de ghiață. Azi 12 ore redeschiderea Camerelor. Eu prea ocupat cu pro-

cesele Sturdza, Blumenfeld și Zappa, rectoratul cu plasarea fondului, cursul, corecțura vol. II, „Critice”, Manliu „convorbiri” răspunsul contra Gion etc.

Vineri 20 nov[embrie]. Peste cele zise duminecă a mai venit însărcinarea de a face ca raportor proiectul de Adresă a Camerei cu felicitările pentru căsătoria apropiată a moștenitorului Ferdinand cu prințesa Maria de Marea Britanie și Irlanda. L-am făcut ieri. S-a adunat azi dimineață la mine acasă Lascăr Catargi (de 11 ani nu-mi mai călcase în casă), general Manu (prezidentul Camerei), Alex. Lahovary, Men[elas] Germani, P.P. Carp și Take Ionescu minистri, iar col. Rosnovanu, Nicu Filipescu, C. Ressu și C.C. Arion membri ai Comisi[ei].

Am fost apoi la tribunal (Zappa). La 2 am cedit la Cameră proiectul de Adresă (applauze), apoi iar la tribunal.

Deseară de la 8 1/2—11¹/₂ trebuie să prezidez Consiliul universitar; pe milne să cer audiență la rege.

Prea multe!

Sâmbătă 21 nov[embrie]. Peste noapte a mai nins ceva. La 8 1/2 dimineață — 2° R. Scusat de la 7, scriu scrisori și raporturi în iatac.

Miercuri 25 nov[embrie] La 8 ore — 2° R. Apoi soare. Alătăieri însă zi de ceață. Ieri
7 dec[embrie].

dr. Rațiu la mine, tumult la Cluj etc., martirul actualelor persecuții ungurești, din cauza memorandului adus de români împăratului la Viena. Apoi eu la el în hotel Boulevard, unde și nevastă-sa, născută Orghidan.

Azi începe în Cameră discuția Adresei.

Joi 26 nov[embrie] 1892. Azi de la 4° 20' pînă la 5° 12' am vorbit eu la adresă, vorbit
8 dec[embrie]

ministrul de externe Al. Lahovari mai nainte, apoi Stalojan, apoi eu. — Succes mare, felicitările obiceiuite, etc. Era și Elisa Mavrocordat, născută Negrucci, de față.

Fuga de la Cameră la Universitate, unde am avut Logica (importanța noțiunilor) pînă la 6 1/2. Săra de la 9—11 1/4 la mine consultația Blumenfeld cu Peucescu și Pallade.

Vineri 27 nov[embrie]. De dimineață 7—12 ore prepararea recursului Sturdza, eu am azi primul motiv., 4 ore consultația Sturdza la Hotel Boulevard (Krupenski), 6 ore cu Zappa la mine acasă cu Peucescu, P. Grădișteanu, Basilescu. Apoi Berendeii, Mitică, Negruzeștii cu Elisa la masă, și sara pînă la 11 1/4.

Sâmbătă 28 nov[embrie]. De la 7 la 1 corecțura stenogramelor [la] discursul apărut în Constituționalul de astă sară.

Ninge! ninge.

Duminică 29 nov[embrie]. Scusat la 6 ore dimineață, scriu scrisori; nomoul de arierate și apoi aforisme, ultima coală a vol[umului] II „Critice”, ce are să apară în decembrie.

Decembrie 1892

Sâmbătă 5/17 dec[embrie]. Timp frumos ± 0. Rest de zăpadă.

Eu amețit de prea multă ocupare. Emilia aici de ieri hôtel Capșa, pleacă astă seară înăpoli Iași.

Joi 10/22 dec[embrie] 1892. Timp frumos. Dimin[eața] ± 0. Apoi soare cald. Ieri S-ta Ana, zioa Anicuței. Cursul meu la Univ[ersitate] 5–6 1/2, apoi noi liniștiți și singuri și fericiți acasă. Astăzi iar curs la Univ[ersitate] 5–6 1/2, apoi la 7 ore prinț parlamentar la rege, apoi sara la teatr[ul] Național (o piesă a lui Mișu Polizu), unde găsesc pe Anicuța cu Negruzeșteii în avant-scenă.

Luni sara am plecat la Galați unde am pledat la Trib[unal]...* și am fost marți sara 10 ore acasă. De vreo 4 zile ceva diareă. De asemenea am început băi calde locale în pahar pe 1/4 oră petit-frère cu apă cu acid boric prescrisă de dr. Schacman, de 2 ori pe zi.

Duminică 13/25 dec[emvrie] 1892. Până alătasa rău vreme frumoasă. Ieri și azi viscol. Ningă întruna. Azi dimin[eață] — 7° R.

Marți 15/27 noembrie 1892 dimin[eața] — 2° R. Zăpadă enormă și tot ninge.

Sâmbătă 19/31 dec[emvrie] 1892. Enormă zăpadă, la 8 ore dim[ineața] — 5°R, dar Primăria (Triandafil) a îngrijit vizibil de curătenia grabnică a trotuarelor și acum se ridică și mormanele de zăpadă.

Höflich, hotel Kirchner, Sinaia.

Rog opriți pentru astăzi sămbătă sara odaie caldă 2 paturi pentru una noapte.

Maiorescu

La Sinaia 8 1/2 sara, cu ninsioare. Iarna rău la hotel Kirchner nu are licență și nu dă vin. Cină rea, rece. Eu peste noapte durere de stomach pentru 1-a oară de 15 ani.

Duminică 10 dec[emvrie] 1892. Din Sinaia 11 1/2 în tren cu noi

1 ian[uarie] 1893.

de aici pînă la Viena Nicu Filipescu și Simu cu nevestă-sa. La Predeal amab[ilul] șef de gară Bîrsan. Sleeping numai de la Brașov, foarte bine, dar Gigi tușește puțin.

Tel[ogramă] din Predeal.

Hôtel Bristol, Wien.

Bitte, morgen Montag mittags gutes warmes Zimmer zwei Betten reserviren.

Majoresco

Luni 21 dec[emvrie] 1892. La 2 ore Viena, ninge, între — 9 și — 7° R.

2 ian[uarie] 1893.

Hôtel Bristol, odaia nr. 14 b. în et. I, cam mică, spre strada laterală, 3 becuri electrice, lămpită electrică la pat, sobă bună, 7 1/2 fl. cu lum[ină] și serviciu. Mîncare bună, eleg[ant], a 3 fl. Tot bine, dar cam departe. Sara pe ninsoare cumpărat pentru Gigicuța broșă brillante a 330 fl., cercei 580 fl. collier perle 900 fl., la 9 Hofstäster, giuvaergiu Curjii Kohlmarkt.

* Indescriabil în text.

Marți 22 dec[emvrie] 1892 Viena — Ninge, viscol, eu sculat de la 5, la 7 cafeaua.

3 ian[uarie] 1893.

Bilet el I direct Viena. (Vest sau Südbahn) — S(an) Remp a 141 fr. Sleeping. Viena—Westbahn—Pontebba à 15 1/2 fr., luat mai înainte.

Cetesc cu tot interesul *Gobineau* Inégalité des races humaines.

Sara 9 ore plecat pe un viscol cu enormă zăpadă, ferestrele Sleepingului (rău și vechiu) înghețate. Cîteva opriri din cauza zăpezii. Pînă la Pontebba 2 ore întîzziere, mîncat [în] aceleratul italian, care așteaptă numai 1 oră.

Miercuri 23 dec[embrie] 1893. Pontebba. Sosiți la 11 ore

4 ian[uarie] 1893.

dim[ineața] în loc de 9. Stat la gara de lemn în odăită căm murdară, dar încălzită a restaurantului. Bătrînul om cumsecede. Nepoțica lui de 10 ani servește intelligent. Șnițel de vițel mediu, brînză bună, noi făcut ceai, chianti; apoi plimbare la Pontafel (1/4 oră), vînt, ger, zăpadă. La 6°24' sara cu Sleeping Ponteba—Mesta—Milan, foarte bun, a 14 fr. de persoană.

Joi 24 dec[embrie] 1893. Sosiți Milano la 6 1/2 dimin(eața), frig, zăpadă, dar cer

5 ian[uarie] 1893.

senin, lună plină; spălat la gară, primblare de 1 oră în oraș, pînă la Statuia Cavour; plecați din Milano la 9°5' dim(ineața) la Sanprierdarena (foubourg înainte de Genova) la 12 ore aici bufet, schimbă trenul, pînă aici zăpadă și iarnă, multe tuneluri, unul foarte lung (peste 8 kilom[etri] 8' de parcurs) de la Ronco. La 12°16, în trenul neplăcut din Genova la Ventimiglia, prea multe tuneluri, dar de aici încolo primăvară, mii de portocali și lămi, cu fructe galbene, trandafiri în floare. La 4°24' la San Remo, la Westend-hotel odaia nr. 49 în et. 2-lea, cu balconaș, (lift), foarte curat, masă bună, vedere spre mare, palmieri mari, în grădină, trandafiri, magnolii imbotocite alb; foc în buna cheminée cam de prisos. *Apă bună de beut.* Anicuța cam amețită de drum, dar încolo bine, tusea trecută.

Vineri 25 dec(embrie) 1892. În Sam Remo — plimbare cu trăsura pe la via Berigo,

6 ian(uarie) 1893.

Madonna della Costa, villa Ziris, cumpărat dantela spaniolă neagră Anicuța (60 fl), dejunat la otel, plecat la 1°50' cu soare splendid la Mentone, unde sosit la 3 $\frac{1}{2}$. Hôtel National, odaia 66 la et. II (lift), frumoasă, vedere peste case spre mare, dar Menton mai puțin frumos decît San Remo și murdărel. Cumpărat lui Gigi, bracelet-ceasornic a 850 fr. La 6 1/2 prinz à part la otel, mai rău decît la S. Remo.

La apusul soarelui frig, umed (rouă), eu puțin răcit.

Smbătă 26 dec(embrie) 1892. La 10 1/2 din Mentone cu frumos Landou cu 2 cai

7 ian(uarie) 1893.

de la otel (40 fr.[anci] pînă la Nizza, cu orice oprire la Monte-Carlo, + 4 fr. bacăș) a făcut drumul în 3 1/2 ore cu 1 oră dejun la Monte-Carlo, adecă numai drumul 2 1/2 ore, pe șoseaua de jos lingă mare. Dejun la hôtel de Paris, scump 22 1/2 fr., dar eleg(ant) (minunate viorele cu cozi lungi 3 fr.). Sosit la Nizza la 1 3/4 hôtel de Anglais, odaia 66 în et. II spre mare cu mare balcon comun, 2 uși-ferestre plăcută, prea mică, 1 mare pat comun, à 16 fr. pe zi, tabla d'hôte 6 fr. prinz a part (neplăcut, restaurantul jos în sousteraîn) à 10 fr. Plimb(are) pe jos, cer noros, sara teatru, rău*... la Casino.

* Indescrivabil în text.

Duminică 27 dec[embrie] 1892 Nizza. Eu răcit la git, desperat dimineață vreo 8 ianuarie 1893.

3/4 ore. Plimbat cu trăsura la Cimiez, frumos, luat bilete pentru mine la operă, Patti, Barbier de Sevilla, 2 faut. de orchestră à 44 fr. împreună 88 fr. Dejunat binișor la Jetée-Promenade à 4 fr., champagne — jetée 7 fr., Gigi o duzină stridii à 2 1/2 fr. Apoi de la 2 1/2—5 1/2, „la belle Hélène“ tot acolo, bine dată, faut. d'orchestre à 3 fr., bine, teatrul elegant-japonez. și aici și la Casino rouge et noir, dar sub pretext de bolă de biliard sau drum de fier. Multă cocoterie. Sara ceai cu viandes froides acasă, apoi un Wasserumschlag la git peste noapte și chinină.

Luni 28 dec[embrie] 1892 Nizza. Eu mai bine la git, după transpirarea de azi noapte, 9 ianuarie 1893

și Anicuța aproape bine cu tusea. Frumos răsărit de soare, văzut de la ferestrele odăii noastre, drept din mare. Dar apoi cerul tot noros. Temperat(ura) între +6 și 8° R.

Tel(ogramă) Mademoiselle Mussicu, Vienne (Autriche)

Hôtel Imperial.

Suis demain Mardi jusque Vendredi 13 courant à Pegli, Hotel Méditerranée. Dimanche 15 à Mitan, Grand hotel Milan.

Lundi 16 soir à Vienne Hotel Sacher. Vendredi 20 à Bukarest.

Majoresco.

La 10°40' cu C.F. la Cannes, unde sosit la 11°32', pe jos la Bd de la Croisette cu frumoasa vedere în dreapta spre castel și muntele Esterel, în stînga spre insulele Lérins. Am dejunat la marele, frumosul, ca minunată grădină, înzestratul „Grand Hôtel de Cannes“ de-junul bun à 5 fr., apoi am luat cafea și punch la Rumpelmasper alături, și pe jos înapoi la gară, de unde am pornit la 2°18' și am fost înapoi la Nizza 3°12'. Pe jos acasă. Prinz la tabla d'hôte de la hotel la 6 1/2, apoi sara la Operă la Patti. Am auzit-o, a mai cintat, „si vous n'avez rien à me dire“ și „il baccio“ încă bine, eu prea surd și obosit.

Martie 29 dec[embrie]/10 ianuarie Nizza. Sculat la 7 ore. Răceală, mai bine.

Tel(ogramă) General Vlădescu,

La 10 1/2 dimineață plecat din Nizza, la 11 1/4 în Monte Carlo, gitul meu mai bine, dejunat la Café-Riche stridii (marenne) à 3 fr. duz(ina), sampanie à 7 fr. bună ca ușoară, încântătoare, plimbări, la 12 1/2 în Casino, salon de lectură și scrisori gratis, la cîteva mese de rouge et noir, căstigat în 10' 120 franci, apoi la telegraf.

Teleg(ramă) din Monte Carlo.

Hôtel Mediterranée, Pegli.

Veuillez réserver ce Mardi soir 11 heures bonne grande chambre chaude deux lits.

Majoresco.

La Monte-Carlo otel încintător ca poziție lîngă piață cu grădina Casinului și cu vedere pe mare (cu rotondă în construcția casei) Hôtel de Paris, scump. Spre răsărit cu terasă frumoasă. Hôtel Metropole lîngă cafe riche, dar fără vedere spre Monaco. Spre apus de la hôtel de Paris, cu vedere spre Monaco, mare Hotel Monte Carlo. Multe ville frumoase cu apartamente mobilate, totul e vesel, elegant, bogat în plante.

La 3°20' cu C.F. din Monte-Carlo pe la 4 la Ventimiglia, luat la gară o trăsură îndată (15 fr.), Landou cu 2 cai, cu toate bagajele pe cer acoperit, puțin ploios, dar frumos, prin

urite Bordighera, frumosul Ospedaletti (hôtel de la Remo, Hauser) la San-Remo în 1°10'; prinzi f. bine à 5 fr. numai, deși à part la hôtel Europe et de la paix deasupra gărei, apoi la 7 1/4 sara în coupé-lits la Pegli, unde sosit la 11 ore, trăsura de la otel, odaie mare, caldă, dar foarte urită și sărăcăcioasă în et. II al hôtel Mediterranée.

Mercuri 30 dec(embrie) 1892 Pegli. Vent, cer acoperit, ceva ploaie, dar totuși frumos

11 ian(uarie) 1893.

la mare, termom(etrul) poate +40°R. Am schimbat odaia cu marele salon cu balcon în et. I nr. 27, sobă bună, lampă de gaz. Foarte bine à 12 fr.

Joi 31 dec(embrie) 1892 Pegli. Cer senin, soare și vînt, dar frig. Mergem azi cu C.F.

12 ian(uarie) 1893.

la Genova, de la gară pe jos prin via Balbi, Cairoli, Garibaldi la via Roma, unde am dejunat la Hôtel Isotta, apoi prin via Orefici la tramway, cu care am venit plăcut înapoi la Pegli, tram(wai) 1 oră à 55 centi.

PRECIZĂRI PRIVIND CRONOLOGIA DOMNIILOR
MUNTENI DIN DECENTUL 5 AL SECULULUI AL XV-LEA
DE
MATEI CAZACU

Deceniul premergător căderii Constantinopolului sub loviturile lui Mahomed al II-lea (1453) este o perioadă dintre cele mai frămintate ale istoriei românești. Poate niciodată ciocnirile de interes ale marilor state vecine — Imperiul otoman, Ungaria și Polonia — nu s-au sincronizat atât de bine cu tulburările interne de tot felul, realizând tabloul intunecat al unor vremuri de „nepace”. Desele schimbări de domnie din Moldova și Tara Românească sint expresia cea mai lăimpedă a modificării echilibrului intern și extern sud-est și central-european, astfel că orice precizare a desfășurării lor înseamnă și o contribuție de istorie generală, a cărei importanță nu mai trebuie subliniată.

I. Sfîrșitul primei domnii a lui Vlad Dracul — anul 1442 — a fost discutat în mai multe rînduri, sublinindu-se că acest fapt s-a întîmplat după expediția turcească din Transilvania din luna martie a acestui an¹. Cronicarul burgund Jehan de Wavrin² și călugărul Bartolomeu de Yano³, principalele izvoare, sint destul de confuze în ordonarea în timp a acestor evenimente. Cred că scrisoarea călugărului Bartolomeu de Yano (iar nu de Genova) poate oferi următoarele lămuriri suplimentare: după bătălia din martie 1442, descrisă în detaliu, Iancu de Hunedoara nu a urmărit pe turci în Tara Românească, fapt ce le-a permis retragerea peste Dunăre. După un timp, Vlad Dracul a fost chemat la Poartă pentru a-și dovedi fidelitatea față de turci, închinare descrisă pe larg de Wavrin și amintită de cronicile turcești⁴. Arestat și inchis la Galipoli cu lanțuri de picioare, Vlad Dracul își lăsase fiul mai mare, Mircea, în vîrstă de 13—14 ani, domn al țării. Un pașă cu 12 000 de turci a trimis să guverneze țara peste capul lui Mircea, în fapt să o transforme în pașalîc. Aici trebuie pusă o altă luptă a

¹ Fr. Pall, *Iancu de Hunedoara și confirmarea privilegiului pentru negoțul brașovenilor și al bisenilor cu Tara Românească în 1443*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, IX, 1966, p. 63—84; idem, *Le condizioni e gli echi internazionali della lotta antiottomana del 1442—1443, condotta da Giovanni di Hunedoara*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, III, 1965, nr. 3—4, p. 433—463 (esențiale); Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, ed. a II-a, re-văzută și adăugită, Edit. științifică, București, 1968, p. 78.

² Utilizez ediția lui N. Iorga, *Crônica lui Wavrin și români*, în „Buletinul Comisiei istorice a României”, VI, București, 1927.

³ Scrisoarea din 3 februarie 1443, analizată de N. Iorga, *Studii și documente*, vol. III, p. XIX—XXI; publicată de același, *Les aventure „sarrazines” des français de Bourgogne au XVe siècle*, în „Mélanges d’histoire générale” publiés par C. Marinescu, vol. I, Cluj, 1927; N. Bogdan, *Români în secolul al XV-lea*, București, 1941.

⁴ Discuție la N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. XIX.

românilor cu turcii, amintită clar de Bartolomeu de Yano : după reținerea lui Vlad Dracul, sultanul „a envoyé ung seigneur turc en Valachie pour prendre la seignourie et gouverner le pays pour lui, avec XII. m. Tur(c)s, aus quelt les Hongres, avec l'aide de Dieu, et ceulx dudit pais de Valachie, ont tellement résisté que toute ceste multitude de mescreans a este mise à l'épée, sans nulz reschaper”. În legătură cu această „rezistență”, ce se va repeta în vremea lui Radu de la Afumați contra turcilor lui Mehmed bei veniți în aceleași scopuri, e de considerat *venirea pe tronul Tării Românești a lui Basarab al II-lea, probabil în vara lui 1442. Abia apoi urmează expediția nefericită a lui Şehabeddin, în august–septembrie.*

II. În acest timp este de obicei plasată moartea lui Mircea, fiul mai mare al lui Vlad Dracul, pomenită de anumite cronică sirbești⁶. Toate cronologiiile domnilor Tării Românești au adoptat-o ca atare⁷. Nu s-a observat însă că într-un document intern de la Vlad Dracul, din 7 august 1445, domnul amintește de cei trei fii ai săi, Mircea, Vlad și Radu, ca fiind în viață⁸. Mircea a fost ucis o dată cu tatăl său în noiembrie–decembrie 1447⁹. El este deci fiul de domn care a luptat la Varna și tot el cel care s-a războit alături de Walerand de Wavrin în 1445 și tot el și-a răzbunat tatăl omorind pe subașul turc care îl arestase pe acesta în 1442.

Vlad Tepeș își va răzbuna fratele într-un chip original, povestit de analele muntene din veacul al XVI-lea ; „Vlad voevod Tepeluș. Acesta au făcut cetatea dă la Poenari și au făcut și sfinta mănăstire dă la Znagov. Mai făcut-au un lucru cu orășanii de la Tîrgoviște, pentru căci dovedise că boerii tîrgovișteni i-au îngropat pă un frate al lui dă viu. Și pentru ca s-afle adăvărul, căutind pă frate-său în groapă, l-au găsit cu fața în jos. Ci când au fost în zioa dă Paște, fiind toți orășanii la ospăte, iar cei tineri la hore, aşa fără dă veste, pe toți i-au coprinsu. Deci căți au fost oameni bătrâni, pe toți i-au înțepat, dă au ocolit tîrgul cu ei, iar căți au fost tineri cu nevestele lor, cu juni, cu fete mari, aşa cum au fost împodobiți în zioa Paștelor, pe toți i-au dus la Poenari, dă au tot lucrat la cetate pînă li s-au spart toate hai-nile pă dinșii și au rămas toți goli în piei. Pentru aceia i-au scos numele Tepeluș”⁹.

În lumina celor de mai sus, propunem următoarea cronologie a domnilor muntene din această perioadă :

Vlad Dracul 1436–1442 primăvara (după martie)

Mircea 1442 primăvara–vara (+ 1447)

Basarab vara 1442 (ante sfîrșitul august–1443 toamna)

⁶ Vezi N. Iorga, *op. cit.*; Ilie Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*, Iași, 1928 (extras din „Cercetări istorice”, IV), p. 125–126; cea mai bună ediție a cronicilor sirbești la Liubomir Stoianovici, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Belgrad, 1927, p. 233, nr. 672 a.

⁷ Vezi mai recent *Introducere la Documente privind istoria României*, vol. I, București, 1956.

⁸ *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. I, București, 1966, p. 173–175; copie și decalce de Ion Bogdan după un original pierdut.

⁹ Vezi pe larg Fr. Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447–1448*, în „Studii”, XVI, 1963, nr. 5, p. 1049–1072. Locul morții este Bălteni în Ilfov – cf. un act din 3 aprilie 1534 în care se vorbește de „Vlad voevod cel Bătrân pe care l-a ajuns moartea în satul Bălteni” (D.I.R., B. Țara Românească, veac. XVI, vol. II, p. 156–157).

⁹ *Letopiseul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și Dan Simonescu, București, 1960, p. 205.

DATE NOI DESPRE SOLIA LUI NICOLAE BRZESKI ÎN IMPERIUL OTOMAN (1566—1567)

DE

LUCIA DUMITRESCU

Printre călătorii străini care au trecut prin țările române în a doua jumătate a secolului al XVI-lea figurează și solul polon la Poartă Nicolae Brzeski. El este cunoscut în istoriografia noastră datorită controversei¹ ivite asupra așa-zisei cronică moldo-polone, tipărită și pusă în circulație de Hasdeu și de Ioan Bogdan. Datele sale biografice erau însă în general mai mult sau mai puțin ignoreate la noi. Semnalarea recentă a unui original în arhivele polone² ne oferă posibilitatea de a reveni la personajul sus-amintit și de a lărgi informațiile asupra lui în cadrul mai larg al istoriei călătorilor străini în țările române³. Este vorba de scrisoarea de bună vecinătate adresată de domnul Tării Românești, Petru cel Tânăr, lui Sigismund al II-lea August, prin intermediul secretarului regelui polon, Nicolae Brzeski⁴, care era însărcinat atunci cu o misiune de rang secundar la Poarta otomană.

Textul scrisorii a fost amintit și tradus prima dată de către Nicolae Iorga⁵, dar a fost atribuit lui Petru Șchiopul. De asemenea a fost greșit identificat un personaj din scrisoare, *craiul* Ștefan, cu Ștefan Báthory. Confuzia a fost îndreptată de către P. P. Panaiteșcu⁶, care a indicat atât sursa copiei scrisorii traduse de N. Iorga, cit și data ei, după însemnarea polonă adăugată la primirea ei: „Scrisoarea munteanului trimisă prin Pan Brzeski în mai 1567 la

¹ Controversa a fost elucidată de P. P. Panaiteșcu. Pentru bibliografie vezi: I. Bogdan, *Cronică inedită atingătoare de istoria României*, București, 1895; N. Iorga, *Polonași et roumains. Relations politiques, économiques et culturelles*, București, 1921, p. 82—85; P. P. Panaiteșcu, *Cronica moldo-polonă*, în „Revista istorică română”, fasc. 2, vol. I, București, 1931, p. 113—123; P. P. Panaiteșcu, *Cronicile slavo-române din secolele XVI—XVII* publicate de I. Bogdan, București, 1959; Emil Biedrzycki, *Zwiazki kulturalne polsko-rumuńskie*, Lwów, 1933, p. 14.

² Documentul ne-a fost semnalat de Șerban Papacostea în *Biblioteca Czartoryski*, ms. 307, copie la Biblioteka Narodowa din Warșovia.

³ Datele biografice asupra persoanei lui Nicolae Brzeski au fost furnizate prin bunăvoieță istoricului polon, prof. Julius Demel. Îi mulțumim pe această cale.

⁴ În textul scrisorii „cneazul Necula”.

⁵ *Istoria românilor prin călători*, II, ed. a II-a, revăzută și adăugită, București, 1928, p. 176—177.

⁶ Craiul Ștefan era Ioan al II-lea Sigismund Zápolya, principe al Transilvaniei și „rege ales” al Ungariei (1540—1551 și 1556—1571). În relațiile sale externe, mai ales cele cu Imperiul otoman, a fost cunoscut sub numele de „craiul Ștefan”; vezi A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Tării Românești*, II, București, 1929, doc. 201, p. 159.

Piotrków”⁷. În rîndurile următoare vom încadra scrisoarea în datele cunoscute asupra soliei lui Nicolae Brzeski din anii 1566–1567 la Poartă; în încheiere vom publica documentul original în versiunea slavă și traducerea sa românească⁸.

Nicolae Brzeski se trăgea din familia cu același nume, cu stema Ciołek (adică vițel), originară din palatinatul de Sandomierz⁹. Mama sa, Ana Jazłowiecka, din Buczacz, era sora voievodului de Rusia¹⁰, iar soția lui, Eva Davidowska, fiică de dregător din regiunea Lublinului¹¹. Datorită însușirilor sale¹², Nicolae Brzeski s-a bucurat de favoarea regelui polon. Este primit la curtea lui Sigismund, iar la 3 ianuarie 1565 este înscris în registrul nobiliar: „Nicolaus Brzeski in (equis 8), conscriptus die 3 ianuarie 1565”¹³.

Devenind secretar regal, i se încredințeaază unele misiuni diplomaticice, însă cu rang inferior. Sunt cunoscute cele două ambasade ale sale în anii 1565–1566¹⁴. Prima, încredințată în 1565, a avut drept scop răscumpărarea prizonierilor poloni vinduți ca robi în Turcia și depunerea unei plingeri împotriva atacurilor repetitive ale tătarilor în Podolia. Scopul neoficial al misiunii sale a fost de a stabili o colaborare între Polonia și Poartă împotriva marelui cneaz al Moscovei. Angajat în război împotriva Imperiului habsburgic, sultanul a tergiversat răspunsul. Nicolae Brzeski, nemulțumit, a căutat să intre în legătură cu moștenitorul tronului, Selim, dar și acesta a fost evaziv¹⁵.

În vara anului 1566, Nicolae Brzeski a fost din nou trimis în ambasadă la sultan, care se găsea în tabără în Ungaria; scopul soliei era acela de a obține întetarea incursiunilor tătarilor în Polonia, cărora li se alăturase și domnul Moldovei, Alexandru Lăpușneanu, de a solicita liberă trecere prin Imperiul otoman pentru negustorii poloni¹⁶ și de a pune bazele unei alianțe polono-turce împotriva Moscovei. Moartea pe neașteptate a sultanului Soliman Magnificul l-a determinat pe regele polon să-i dea ordin lui Nicolae Brzeski să se întoarcă din drum și să-l felicite pe noul sultan Selim. Schimbarea sultanului putea însă crea complicații neprevăzute. De aceea regele și-a schimbat părere, hotărind ca ambasada solemnă la Poarta otomană să fie încredințata lui George Jazłowiecki¹⁷, bine văzut de Selim; N. Brzeski trebuia să meargă la Constantinopol și să obțină un salvconduct necesar ambasadei lui Jazłowiecki. Părăsind Ungaria, Nicolae Brzeski și-a continuat drumul spre Constantinopol prin Moldova. Aci a fost arestat și reținut timp de cîteva luni „din porunca voievodului valah”, Alexandru Lăpușneanu. Eliberat, el a ajuns la Constantinopol, îndeplinindu-și misiunea. La întoarcere a trecut prin Tara Românească¹⁸, unde a îmbunătățit relațiile cu Petru cel Tânăr, care i-a încredințat o crisoare pentru Sigismund al II-lea August. Potrivit informațiilor cuprinse în scrisoare aflăm

⁷ P. P. Panaiteescu, *Cronica moldo-polonă*, loc. cit., p. 113–123 (în deosebi p. 118, n. 3: sursa scrisorii — copie în hîrtiile lui Ioan Bogdan la Biblioteca Academiei).

⁸ Transcrierea textului a fost revizuită de șeful Secției de istorie medie a Institutului de istorie „N. Iorga”, Mioc Damaschin.

⁹ *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego*, wyd. N. Bobrowicz, T. II, Lipsk, 1839, p. 326.

¹⁰ Adam Boniecki, *Herbarz polski*, t. II, Warszawa, 1900, p. 166.

¹¹ *Rodzina Herbarz Szlachty polskiej/Oprakował Seweryn Hr. Uruski/*, t. II, Warszawa, 1905, p. 28.

¹² I. Bogdan, *Scrieri alese* (ed. G. Mihăilă), București, 1968, p. 403.

¹³ *Materiały do historii stosunków kulturynych w XVI w na dworze królewskim polskim*, Kraków, 1915, p. 43.

¹⁴ *Polska służba dyplomatyczna XVI–XVII w*, Warszawa, 1966, p. 120.

¹⁵ Pajewski Janusz, *Projekt przymierza polsko-tureckiego za Zygmunta Augusta*, Warszawa, 1935, p. 187–188.

¹⁶ M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, București, 1965, doc. 111, p. 39, și doc. 132, p. 46. Vezi și I. Minea, *Letopiseștele moldovenești scrise slavonește*, în „Cercetări istorice”, nr. 1, Iași, 1925, p. 218–219.

¹⁷ *Polska służba...*, p. 120.

¹⁸ Vezi scrisoarea lui Petru cel Tânăr, cu data de 12 martie <1567>.

că Brzeski s-a întrepat spre Polonia prin Transilvania, pe la *craiu* Ștefan, condus de un om al domnului Țării Românești. El a ocolit Moldova pentru a evita repetarea neplăcerilor suferite cu prilejul trecerii lui spre Constantinopol. În mai 1567 a dat seamă de solia sa la dieta din Piotrków¹⁹.

Deși și-a îndeplinit solia, reluarea relațiilor polono-turce a fost amintă. Acest lucru s-a datorat frâmintărilor de la granița de sud a Poloniei, cauzate de atacurile tătarilor și moldovenilor, și îmbolnăvirii grave a însărcinatului oficial George Jazłowiecki. La sfîrșitul anului 1567 însă, a fost trimis în ambasadă solemnă castelanul de Wojnicz, Petru Zborowski. El a reușit să încheie în numele regelui polon un tratat de prietenie și alianță cu sultanul²⁰. În 1570, N. Brzeski este dăruit pe viață cu o serie de sate în Rusia. În 1572 devine stegar de curte²¹, iar în 1576 îl aflăm în conducerea militară a Podoliei și staroste de Camenița, funcție pierdută în anii 1589—1590²². Nicolae Brzeski își va păstra onorurile și privilegiile și după moartea regelui Sigismund al II-lea August, pînă în timpul succesorului său, Sigismund al III-lea.

Am încercat astfel să întregim lista documentelor originale legate de relațiile externe româno-polone în secolul al XVI-lea și, în același timp, să completăm informațiile cunoscute pînă acum asupra persoanei lui Nicolae Brzeski în istoria călătorilor străini în trecere prin țăriile noastre.

A N E X Ă

† Иш Петръ юкогда, божію мілостію господинъ късон Земле Ізгроглахинскон. Пищет господстко ми нашемъ честнтомъ и доброму прѣятелю и прѣзвѧюленномъ родітелю по келкни Экментъ Піг'єт таїнки корвя Польски и Литгокски и ниних земльных сеєрним странам много здраки и съ любоїи приносим країсту ти. И в сем дагам 8 знанїе країсту ти понеже принде покансара келкномъ ти країсту кнез Некла шт честнтое Портъ господинъ ии честнтомъ царъ по 8 господство ми и възкѣстнше нам в жигот и в прѣятелю и любог еже имаше країсту ти къ нам и къспросише шт нас человека прокодити его до Стефана країе. И в тим, господстко ми даи съм человека да прокодитъ его. И аще тъспросише країсту ти за здраки господстко ии, дакеси країсту ти божіем. Хотѣнїе жиги и здраки есми. И да даст Богъ да иси и країсту ти жиги и здраки и Богъ умножит дни и лѣта країсту ти.

Пис мартіе 1567 дин.

† Иш Петръ Ешегида, мілостію божію господинъ.

♂ [Pe verso]

† Нашемъ честнтомъ и доброму прѣятелю и погелкномъ родітелю Экментъ Піг'єт таїнки корвя Польски и Литгокски и ниних земле сеєрним странам.

od voie[wody]

multannskiego list przess p[an] Brzeski posłany 1567 Piotrkovie in Mayo

¹⁹ P. P. Panaiteescu, *Cronica moldo-polonă*, loc. cit., p. 116.

²⁰ Tratatul este cunoscut sub numele: *Contenta pactorum cum Turcarum imperatore per dominum Petrum Zborowski castellanum Woinecensem et Hasan czausz missorem. Anno Domini 1568* și este publicat în *Hurmuzaki*, supl. II, vol. I, București, 1893, doc. nr. 136; Instrucțiuni pentru solia lui Zborowski: *Instrukje po selskie Zborowskiego*, Pajewski, op. cit., p. 189.

²¹ Adam Boniecki, op. cit., t. II, p. 166.

²² În *Rodzina Herbarz...*, p. 28, și Adam Boniecki, op. cit., p. 166.

† Io Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn a toată țara Ungrovlahiei. Scrie domnia mea cinstiitului și bunului nostru prieten și preaiubit părinte, marelui Sigismund August, mare crai al Poloniei și Lituaniei și Mazoviei și al altor țări din părțile nordice, multă sănătate și cu dragoste aducem crăiiie tale.

Și despre acestea dăm știre crăiiiei tale, că a venit pe la domnia mea solul înălțimii tale crăiești, cneazul Necula, de la cinstita Poartă a domnului nostru, cinstiitul împărat, și ne-a înștiințat despre viața și despre prietenia și dragostea pe care o are crăiaia-voastră față de noi; și a cerut de la noi om care să-l conducă pînă la craiul Ștefan. Și intru aceasta domnia mea i-am dat om care să-l conducă. Și dacă a întrebat crăia ta de sănătatea domniei noastre, înștiințăm pe crăia ta că, prin voia lui Dumnezeu, sănătos și viu și sănătos. Și să dea Dumnezeu să fii și crăia ta viu și sănătos și Dumnezeu să-ți înmulțească zilele și anii crăiiiei tale.

Scris martie 12 zile

+ Io Petru voievod, din mila lui Dumnezeu domn.

[Pe verso]

Cinstiitului și bunului nostru prieten și marelui părinte, Sigismund August mare crai al Poloniei și Lituaniei și Mazoviei și din alte pămînturi din țările nordice.

Scrisoarea voievodului muntean trimisă prin pan Brzeski 1567 Piotrków în mai.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

ROLUL NORMANZILOR ÎN EUROPA

Între 18 și 24 aprilie 1968 s-a desfășurat la Spoleto săplâmtina de comunicări și de discuții organizată, ca în fiecare an, de *Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo*.

De data aceasta, simpozionul (cel de-al XVI-lea) a luat ca tematică una din problemele fundamentale ale istoriei evului mediu timpuriu, anume expansiunea normanzilor în Europa. Caracterul internațional al simpozionului a fost marcat prin participarea unor numeroși savanți de reputație mondială din Italia, Franța, Belgia, R. F. a Germaniei, Anglia, Statele Unite, Austria, Argentina și, de data aceasta, dată fiind tematica, și din universitățile nordice: Suedia și Norvegia. Cele 19 comunicări — urmate de discuții uneori foarte aprinse — au fost ținute în limbile: germană (6), franceză (5), italiană (4), engleză (3) și spaniolă (1). Muncă în același timp individuală și colectivă, axată pe colaborarea amicală și critică a cercetătorilor veniți din toate unghurile zării, asemenea confruntări științifice internaționale ciștigă astfel în profunzime și perspectivă ceea ce pierd în dogmatism și sovinism. Ne îngăduim să le considerăm faza cea mai dinamică și în același timp cea mai semnificativă a evoluției științei istorice universale în secolul nostru¹.

După schema caracteristică a săplâmtinilor de la Spoleto, comunicările s-au desfășurat pe patru capitole. După comunicarea inițială a președintelui Ernesto Pontieri, reprezentant al Centrului de la Spoleto, a urmat evocarea vieții și operei marelui filolog medievist Angelo Monteverdi (1886—1967), făcută de prof. Aurelio Roncaglia. S-a trecut apoi la abordarea problemelor de fond, pe următoarele capitole:

I. Istoria normanzilor în Scandinavia în preajma și în timpul năvălirilor (cinci comunicări).

II. Expansiunea popoarelor nordice spre răsărit, miazași și apus, și anume în Rusia, Imperiul franc, Spania, Anglia și sudul Italiei. S-au ținut sub acest capitol 8 comunicări.

III. Probleme de istoriografie puse de năvălirile normande (2 comunicări).

IV. Consecințele expansiunii normande asupra artei europene (trei comunicări).

Cuvintul de închidere a fost rostit, în numele Centrului de la Spoleto, de profesorul Raoul Manselli, de la Universitatea din Roma.

¹ Toate comunicările ținute, precum și discuțiile pe marginea comunicărilor, au fost publicate în volumul: *I Normanni e la loro espansione in Europa nell'alto medioevo*, Spoleto, Presso la Sede del Centro, 1969, 808 p.

În cuvintul său inaugural², profesorul Ernesto Pontieri, de la Universitatea din Napoli, a început printr-o sumară și critică trecere în revistă a lucrărilor clasice sau recente privind istoricul Italiei meridionale în timpul expansiunii normande (Giuseppe de Blassis³, Jules Gay, Erich Caspar, F. Chalandon, David Douglas). În continuare a analizat condițiile în care s-a efectuat cucerirea normandă, mai întâi a Siciliei, apoi a întregii Italie meridionale, și forțele propulsive ale cuceririi (energie individuală și colectivă disciplinată și, mai ales, abila politică a șefilor normanzi, care au obținut alianța papalității). Constituirea statului normand, foarte bine structurat și administrat, a avut drept primă consecință destrămarea legăturilor multiseculare ale Italiei meridionale cu Orientul (bizantin sau arab). Regatul celor două Sicilii s-a orientat, cu o vizionă sigură a viitorului, către Roma și Italia comunelor guelfe, contribuind astfel în mod hotărât la eșecul imperialismului dinastiei Staufenilor în Italia. Cind, în cele din urmă, ultimul mare împărat, Frederic al II-lea de Hohenstaufen, a moștenit tronul Regatului celor două Sicilii și și-a constituit baza politico-ideologică la Palermo, el a sfârșit liniile înțeleptei politici de echilibru practice de suveranii normanzi și astfel politica imperială a creat premisele preăbușirii dinastiei Staufenilor.

Deschizând capitolul I, consacrat istoricului structurilor politice sociale și militare ale popoarelor scandinave în habitatul lor de baștină, profesorul Gerhard Hafström, de la Universitatea din Lund, a prezentat studiul său asupra instituțiilor politice ale vikingilor și problemele puse de aceste instituții⁴. Pornind de la informațiile date de Tacit în *De Germania* și de la evidențele arheologice, studiul arată că celula socială, politică și militară-navală a popoarelor scandinave a fost constituită de așa-numita *hund*, sau *hundaren*. Această celulă constituia în același timp o unitate de cult, o unitate de jurisdicție și, ulterior, o unitate fiscală. În vederea expedițiilor de mare ampioare, asemenea celule s-au grupat sub impulsul energetic al unui șef militar, care era în același timp însărcinat cu sacrificiile rituale, pentru a transfera asupra expediției bușăvoința divinităților. Coordonarea expedițiilor navale de pradă a fost astfel motivul principal al integrării micilor colectivități de bază în ansambluri mai vaste și mai puternice, care au devenit cu timpul, în urma acțiunii politice îscusite a unui șef sau a unei familii, baza constituirii națiunilor scandinave.

Importanța jucată de conducerea monarhică la popoarele nordice a fost subliniată de comunicarea profesorului Kjell Kumlien, de la Universitatea din Stockholm⁵. Pe baza datelor consemnate de istoricii vechi (Tacit, Ptolomeu, Jordanes, Procopiu) și pe baza documentelor medievale, mai ales provenind din arhivele imperiale germane, se caută reconstituirea structurii politice a popoarelor scandinave și a condițiilor în care dinastile s-au constituit și au ajuns să despartă poporul nordului în trei regate, al Danemarcei, al Suediei și al Norvegiei, fiecare dintre ele având însă permanentă tendință de a cotropi celelalte două regate și de a reface unitatea popoarelor scandinave, care de altfel nu prezintau varietăți naționale înaintea constituirii dinastilor.

Deosebit de importantă este sinteza prezentată de profesorul Erik Lönnroth, de la Universitatea din Göteborg⁶. Pornind de la constatarea că noțiunea de *Northmanni* e clară și

² *Il capitolo sui Normanni nella storia d'Italia* (p. 15–34).

³ În lucrarea de bază *La insurrezione pugliese e la conquista normanna del secolo XI*, tipărită la Napoli în trei volume între 1864–1873.

⁴ *Die politischen Institutionen der skandinavischen Wikinger und deren Probleme* (p. 57–70).

⁵ *Die Entstehen der drei skandinavischen Königreiche in nordischen Überlieferung und Forschung* (p. 71–100).

⁶ *Communications, vie économique et modèles politiques des Vikings en Scandinavie*, p. 101–116.

univocă pentru istoricii francezi, italieni și chiar englezi (după 1066, cel puțin), pentru semantica scandinavă propriu-zisă trebuie să facem o serie de precizări. Astfel, un *Northmann*, pentru un locuitor al Scandinaviei, însemna fie un norvegian, fie un normand din Normandia franceză, dar niciodată un danez sau un suedeze. Pe altă parte, termenul de *viking* răspunde noțiunii de *pirat*, fiind astfel un termen pentru o *profesie*, nu pentru o *naționalitate*. De altfel, lucru semnificativ, termenul de *viking* pare a fi fost aproape necunoscut în Suedia. O singură piatră runică îl menționează, și atunci era vorba de un erou de obîrșie *norvegiană*.

O concepție istorică simplificatoare, comodă, dar eronată, îl consideră multă vreme pe *vikingi* ca fiind locuitorii coastelor Norvegiei și Danemarcei, în expansiunea lor spre sud-vestul Europei, în timp ce suedezi au roit spre răsărit, unde au purtat în general numele de *rus* (rōs, în textele bizantine). Istoria nu recunoaște asemenea simplificări comode. Este probabil că majoritatea vikingilor au fost norvegieni sau danezi și că majoritatea *rosilor* provineau din Suedia. Dar trebuie să avem permanent în vedere faptul că la data aceea (înălță secolul al XII-lea) nu existau națiuni diferențiate în zona scandinavă.

Multe pietre runice găsite în Suedia menționează nume de localnici care ar fi participat la mariile oștiri conduse de monarhi danezi pentru ocuparea Angliei la sfârșitul secolului al X-lea și în începutul secolului al XI-lea. Pe de altă parte, cronicarul german Thietmar von Merseburg folosește, pentru a-i desemna pe scandinavii din Rusia, termenul de *danezi*, desigur, pentru că Danemarca era mai cunoscută germanilor. Dar această elasticitate de vocabular dovedește o lipsă structurală a diferențierilor naționale și evident lingvistice.

Termenul *rus*, ca și *viking*, constituie, după cum a dovedit profesorul Erland Hjärne, de la Universitatea din Uppsala, un termen profesional scandinav, și anume înseamnă marină corăbier. Ulterior a căpătat un sens amfibioologic, căci, dacă pentru ruși el desemnează poporul însuși al Rusiei, pentru finezi (sub forma *Ruołsi*) sau pentru estonieni (sub forma *Rootsi*) el a ajuns să desemneze *Suedia*! Cât despre *varegi*, prof. Lönnroth îl consideră ca fiind membri, înfrățiti cu ritual și jurămînt, ai unei *confrerii*.

Fenomenul expansiunii brûște a popoarelor scandinave, mai ales între 800 – 1066, trebuie, evident, să-și găsească o explicație istorică, suficientă și nu prea romantică. A fost, în esență, o activitate în același timp comercială și războinică, a unui popor redus ca număr și multă vreme exclus din comunitatea creștină europeană.

Explicația clasică a suprapopulației Scandinaviei la acea epocă nu pare plauzibilă. Ea putea apărea ca fiind pertinentă pentru însăși măsurile populației apusene, năpădite neconveniente de noi și noi valuri de barbari prădalnici. Dar după ce criterii poate fi apreciată, la acea epocă și conform datelor geografice ale Scandinaviei, noțiunea de suprapopulație? Numai în Danemarca se începuse defrișarea solului forestier, deci un motiv acționând *impotriva expansiunii*. Șuvosul războinic spre apus trebuie astfel explicat în ciuda situației demografice, nu ca o consecință a ei. Trebuie căutate deci alte explicații.

Factorul fundamental a fost *superioritatea tehnicii navale*. Toți locuitorii Scandinaviei au fost, de timpuriu, corăbieri искусиți, căci apa era pentru ei singurul mijloc de comunicație (între insulele daneze, fiordurile norvegiene și pe lacurile suedeze). Întrucât multă vreme nu a existat nici o putere centralizatoare suficient de energetică și de constantă pentru a impune edificarea unei rețele de comunicații terestre țăranilor din cătune (hārad), care aveau, dimpotrivă, interesul să taie orice comunicații terestre pentru a se izola de străini (în cel mai bun caz pentru a eluda legile ospitalității nordice, foarte stringente), singurele căi de comunicație au fost cele pe apă. Puțina agricultură se practica de altfel numai în jurul lacurilor, al fiordurilor și al golfurilor. Tehnica corăbiei s-a dezvoltat astfel repede, de la vasele cu visle găsite la Nydam, în Slesvig, și datând din secolul al IV-lea e. n., la corăbiile ușoare din secolul al X-lea cu plinze, avind un pescaj mic, ceea ce le îngăduia să se avânte și în larg și pe apele fluviale.

Un alt imbold spre expansiune pare a-l fi jucat un element social, recent pus în lumină pe bază de cercetări arheologice. Anume, comuna scandinavă primitivă a suferit o schimbare structurală prin secolul al VII-lea, prin destrămarea *familiei mari* cu un habitat comun și constituirea de familii restrinse grupate într-un număr de sate puțin populate. Această nouă structură a societății scandinave a dat naștere unei conjuncturi de instabilitate anormală, conjunctură care, asociată cu atracția mării, a produs fenomenele de migrație.

O teorie emisă de regrebatul profesor Sture Bolin, de la Universitatea din Lund, punea în legătură expansiunea scandinavă cu constituirea unui dezechilibru al valorii argintului între Europa occidentală și califatul arab. Anume, prin exploatarea unor noi mine de argint, situate mai ales în regiunile orientale, califatul a ajuns să dispună de o mare cantitate de numerar, cu care putea cumpăra de la negustorii scandinavi, la prețuri tot mai mari, blâncuri și sclavi. Cu prețul acestor produse, negustorii scandinavi puteau cumpăra arme de atac și apărare din Europa carolingiană, unde prețurile erau foarte scăzute din cauza valorii ridicate a argintului. Având astfel arme suficiente, neguțătorii scandinavi ar fi început să practice pirateria în regiunile Imperiului carolingian, pentru a-și procura, printre altele, sclavi meniți să fie vînduți tîrgurilor de sclavi din țările arabe. Abia către sfîrșitul secolului al X-lea, exploatarea intensivă a noilor mine de argint din Harz duce la restabilizarea balanței prețurilor, prin echilibrarea cursului argintului între țările arabe și cele creștine occidentale.

Discutînd această teorie ingenioasă a prof. Bolin, confratele său de la Universitatea din Göteborg recunoaște că, într-adevăr, probele arheologice ar justifica-o. Dintre toate țările europene, Suedia este într-adevăr țara în care s-au găsit cu mult cel mai mare număr de monede arabe din vremea califatului (mai ales pentru perioada 800 – 970, după care datează incetează brusc seria lor). Cu descoperirea recentă (1966 – 1967) a două importante tezaure monetare pe insula Gotland, numărul monedelor arabe găsite în Suedia depășește astfel cifra de 52 000. S-au mai găsit asemenea monede, în cantități mult mai reduse, în Danemarca, nordul Germaniei și Poloniei, Rusia, concentrarea părînd a se face în jurul țărmului baltic. După 970, seria monedelor arabe este înlocuită brusc cu serii monetare germane și engleze.

Regiunea de maximă răspîndire a monedelor arabe a fost Suedia centrală, în jurul lacului Mälaren, și nu Slesvigul, care constituia punctul de convergență al comerțului scandinav cu lumea exterioară.

Dar aceste tezaure arabe, consideră prof. Lönnroth, dovedesc mai ales următoarele evidențe: că erau în acea vreme în ținuturile respective locnici care simțeau nevoie să îngăoape forțe monetare și nu le mai dezgropau pentru a face investiții cu caracter economic sau ca mijloace de plată în comerțul internațional. Ele constituie astfel o dovedă de necontestat că s-a importat argint arab în Scandinavia, dar nu dovedesc implicit și o activitate economică orientată spre țările arabe.

Că a existat un puternic comerț internațional în Scandinavia ne-o dovedesc de altfel cele două orașe comerciale: Hedeby (în ținutul Slesvig,) care controla comerțul dintre Baltică și Marea Nordului, și Birka, pe o insulă din Mälaren, în centrul Suediei, controlînd astfel drumul maritim dintre Golful Finlandei și deschiderea Balticii spre Marea Nordului. Ambele orașe comerciale par a fi avut o suprafață considerabilă pentru acea epocă, și au fost devastate, după o perioadă de prosperitate simultană, către sfîrșitul secolului al X-lea.

În orice caz, marea expansiune a vikingilor începe la sfîrșitul secolului al VIII-lea și, după ce va pune Europei probleme de o fundamentală importanță, va duce repede la acțiuni politice integrate din partea popoarelor scandinave, atât în afară, cât și în lăuntru.

Explozia energetică și consecințele ei se pot pune în legătură și cu mediul politic și cultural scandinav, în care s-a făcut educația șefilor vikingi. Este incontestabil că mentalul lor, reprezentările colective, au fost generate de legendele lor, *saga*. Dar trebuie să ținem seama că, aşa cum au fost colectate, legendele nordice, mai ales cele islandeze, ne transmit imagini din secolul al XIII-lea, cind avem de-a face cu o societate stabilită, hierarhizată, în care apar

eroi, cavaleri și regi, și cind se organizează perceperea impozitelor regale. Dacă vrem să surprindem mentalul colectiv al secolelor de expansiune a vikingilor, trebuie să recurgem la alte izvoare, mai veridice, și anume la cele provenind din regiunile jefuite, cele mai importante și mai veridice răminind numeroasele hagiografii.

Se poate vorbi deci, pentru explicarea expansiunii vikingilor, de adevărate explozii energetice de comandă navală și militară, explozii având loc în regiuni necontrolate și neorganizate de nimeni inițial. Aceste explozii încep să fie controlate și disciplinate încă din jurul anului 800, cind regele danez Gotfred, marele dușman al împăratului Carol cel Mare, își asigură ținuturile prin construirea primului *Dannevirke*, limes pornind de la golful Sli, pe Baltica, și ajungind la țărmul mlaștinos al Mării Nordului, la Hollingsted. Asigurîndu-și astfel linia de apărare, Gotfred a pornit atacul asupra imperiului, în Frizonia, lucru deosebit de semnificativ. Dar moartea lui a pus capăt veleităților imperialiste daneze pentru multă vreme. Un alt regat va apărea pe la jumătatea secolului al IX-lea, în Suedia, fără consistență însă, în vreme ce la sfîrșitul secolului, Harald cu Plete Frumoase va schița unificarea Norvegiei.

Constatăm astfel, paralel cu expedițiile de piraterie și de pradă, tot mai frecvente și mai organizate, o tendință spre organizarea și integrarea lăuntrică a popoarelor scandinave. Rînd pe rînd, căpetenii dinastice din Danemarca, Suedia sau Norvegia încearcă unificarea, totală sau parțială, a regiunilor scandinave, dar eşuează ca urmare a lipsei unor rețele de comunicații terestre și a uriașelor distanțe de parcurs pe uscat, ceea ce constituie un climat de maximă instabilitate politică lăuntrică, în contrast cu siguranța cu care căpetenii normanzilor acționează în exterior.

După o practică foarte veche și reactualizată de gangsteri, puterea bazată pe capitalul acumulat prin jaf trebuie reinnoită prin protecția comerțului pașnic. Regii Danemarcei au practicat acest sistem paralel cu o superioară organizare militară, după cum rezultă din cele patru tabere militare de antrenare a ostașilor pentru expediții în Anglia, tabere recent descoperite (mai ales de la Trelleborg, din Seland, care putea adăposti 1 000 de războinici, și cea de la Aggersborg, din Linford, în care puteau încăpea 4 000 de ostași) și care par a fi fost inspirate de arhitectura cazărmilor de la Bagdad.

Expanziunea vikingilor a luat sfîrșit atunci cind popoarele scandinave au ajuns să adopte civilizația creștină a ținuturilor cucerite și și-au pierdut astfel identitatea, aşa cum de altfel arătase magistral Arnold Toynbee, care considera civilizația scandinavă ca o civilizație ofilită în plin avînt.

Analizînd religia și ritualurile popoarelor scandinave în epoca expansiunii vikingilor, profesorul Hans Kuhn, de la Universitatea din Kiel⁷, reconstituie panteonul scandinav și accentuează rolul *scalzilor* în difuzarea legendelor și astfel în unificarea cultului. Începutul cu începutul creștinismul a izbutit să pătrundă în Scandinavia, mai ales ca o consecință a creștinării scandinavilor din Normandia, Anglia și Irlanda.

Ocupîndu-se de expansiunea atlantică a scandinavilor⁸, profesorul Marco Scovazzi, de la Universitatea din Milano, analizează, comparativ, condițiile instalării normanzilor în Normandia și în Islanda. Spre deosebire de Normandia, unde ambianța feudală a impus ducatului normand să adopte și chiar să întărească structurile militare, economice și sociale feudale, pe care le va exporta apoi în Anglia, în Islanda, insulă izolată în imensitatea oceanului, putem urmări structura originară a principiilor sociale și politice scandinave. Întemeiate după anul 870 de principalele norwegian Haraldr Hárfagr, așezările scandinave din Islanda au cunoscut proprietatea de familie, pusă sub protecția zeilor, într-un fel de comunicare magică, divino-umană, indicînd raporturile mistice dintre societate și divinitate, dintre principiile religioase și cele juridice. Printre-un fenomen deosebit de interesant de reactualizare a conștiinței primitive a speciei, scandinavii transplantați în Islanda au constituit o societate antitetică față

⁷ Die Religion der nordischen Völker in der Wikingerzeit, p. 117–130.

⁸ Dalla Scandinavia all'Islanda, p. 131–154.

de noile valori risipite de vikingi în întreaga Europă, reactualizând mentalitatea primitivă germanică aşa cum ne-o zugrăveşte Tacit și renunțând de bună voie la spiritul de cucerire și la setea de aur, mobiluri care i-au împins pe frații lor spre toate țările Europei. Oglinda cea mai curată a conștiinței nordice, *Edda*, reflectă vechea mentalitate, cu disprețul ei față de bunurile materiale. Până la 1 000, cind creștinismul este proclamat religie oficială și în Islanda, s-a dezvoltat astfel o experiență socială pasionantă, prin implantarea unui popor dinamic într-o regiune sustrasă oricărei influențe exterioare.

Inaugurându-se seria de comunicări închinată expansiunii scandinave în Europa, s-a abordat controversata problemă a originii *varegilor*⁹ de către prof. A.V. Riasanovsky.

Intervenind în discuție, profesorul Ivan Dubcek, de la Universitatea din Sofia, consideră constituirea statului rus ca fiind rezultatul unui vast proces istoric, complex și îndelungat, la care conlucrăză factori foarte variați. Aducând mărturia recentă a istoricului Alexandr Soloviov¹⁰ în legătură cu constituirea drujinei, prof. Dubcek pornește de la ideea că de cele mai multe ori *amenințarea exteroară*, militară, este factorul care asigură coeziunea unui stat în evul mediu. Pentru statul kievan, amenințarea exteroară era aceea reprezentată de primejdia cazarilor, cumanilor și pecenegilor; similar, statul bulgar s-a constituit în jurul anului 681 pentru a face față multiplei presiuni venite din partea Bizanțului, a avarilor și a cazarilor. Pentru bulgari, în concepția prof. Dubcek, procesul s-ar fi desfășurat în trei etape: 1) Protobulgarii, de origine turcă, ajung să încheie oalianță cu triburile slave în mijlocul căror se așezaseră. 2) Alianța se consolidează prin biruințe asupra primejdiei exterioare și constituie un stat plurinațional. 3) Minoritatea bulgară se pierde în mijlocul masei slave, dar aceasta continuă să păstreze numele elementului energetic în jurul căruia se grupase pentru a rezista presiunii exterioare.

În același timp, prof. Dubcek regretă lipsa unei comunicări în cadrul colocviului prin care să se pună în valoare rolul fundamental jucat de normanzi spre răsărit, dincolo de Italia meridională, și anume în istoria Bizanțului, a Peninsulei Balcanice și a Orientului Apropiat, în vremea cruciadelor. Cucerirea Salonicului în 1185 de către o mare armată normandă operând din sudul Italiei, deși n-a fost definitivă, a avut urmări esențiale: pentru Imperiul bizantin, care a fost atins în forță lui vitală și n-a mai putut rezista cruciaților latini și pentru Peninsula Balcanică, prin faptul că această ocupare și zguduirea stăpînririi bizantine le-a îngăduit străbilor, bulgarilor (și vlahilor, adăugăm noi) să scuture jugul bizantin și să constituie state independente.

În privința terminologiei, prof. Dubcek atrage atenția asupra receptării termenului scandinav de *vareg*, *varag*, *barang* (la bizantini) în toate limbile slave, sub cuvântul semnificativ de *vitez-viteaz*, după cum termenul de *avar* este sinonim în limbile slave cu termenul de uriaș, gigant. Istoricii bizantini erau conștienți de originea scandinavă a varegilor, considerându-i veniți *éκ tῆs Thoúlys*, deci din insula Tule, termen foarte vechi, dar a cărei rădăcină înseamnă *deparțe* (cf. telegraf).

După părerea unanimă, comunicarea fundamentală a colocviului a fost aceea dezvoltată de profesorul Albert d'Haenens, de la Universitatea din Louvain, privind problematica năvălirilor normande în Imperiul franc¹¹.

Pornind de la principiul că adevărul — și, mai ales, adevărul istoric, prin esență dinamic și permanent perfectibil — este atins printr-o continuă cercetare în spirală, profesorul belgian arată că paradoxul istoriei este că, tratând epoci încheiate, are totuși exigență de a fi con-

⁹ *The Varangian Question*, p. 171—204.

¹⁰ În studiu publicat în *Les Origines des Etats Nationaux*, Varșovia, 1968.

¹¹ *Les invasions normandes dans l'Empire franc au IX-e siècle*, p. 233—298.

cepută în continuu în perspectiva prezentului, astfel încât trebuie refăcută din generație în generație.

Teza fundamentală privind năvălirile normande în Imperiul franc a fost prezentată în 1906 de istoricul german Walter Vogel într-o teză susținută la Universitatea din Berlin¹². Dar, oricăr de profundă și de minuțioasă în același timp a fost teza lui Vogel, ea rămâne opera unei perioade în care știința istorică era roabă concepției *evenimentiale* și nu se concepea altfel decât ca o sinteză a unor coordonate exclusive, spațio-temporale.

Lucrările istorice fundamentale care au reluat problema după Vogel se datorează marelui medievist francez Ferdinand Lot și istoricilor W. de Vries¹³, E. Joranson¹⁴, F. Vercautern¹⁵, P.H. Sawyer¹⁶ și însuși autorului comunicării¹⁷, dar pot fi apropiate de lucrarea, îmbrățișând un cimp de cercetări apropiat, a Ginei Fasoli¹⁸.

Istoria năvălirilor scandinave constituie, în aparență, tipul subiectului predilect al istoriei de concepție evenimentială, fiind, în esență, axată pe problematica istoriei-bătălie. Dar, dacă o asemenea cercetare istorică este îndrumată cu complexitate și intuiție, ea nu poate să nu ajungă, necesar, inevitabil, la om ca subiect al istoriei. Și, de la perspectiva omului, ea devine istorie socială, economică, culturală, istorie a mentalităților. Devine, în esență, istoria întîlnirii „a două lumi cu totul străine una de alta și, prin aceasta, în mod virtual antagoniste și în mod potențial ostile”.

Dacă este adevărat că „oricine se apelează asupra evului mediu întâlnește la fiecare pas năvălirile normande”, rezultă în mod firesc că pentru secolele IX și X „cheia de boltă a structurii lor istorice o constituie fenomenul viking”.

Ceea ce și propune profesorul d'Haenens este să lărgescă semnificația, pînă acum ținută în limite exagerat de strîmte, a fenomenului viking și să scoată în relief, de asemenea și mai ales, vibrațiile lui sociale și mentale.

Ca bază documentară pentru studierea fenomenului migrațiilor scandinave avem un neînsemnat fenomen numismatic: în Danemarca nu s-au găsit decît 57 de monede carolingiene provenind dinainte de anul 900. Marele medievist francez Marc Bloch a explicat acest fenomen prin retopirea pieselor luate de năvălitori ca tribut (danegeld) și prefacerea lor în lingouri, întrucât abia în secolul al X-lea a adoptat Danemarca un sistem monetar. Dar atunci cum se explică uriașul număr de monede arabe, cufite, găsite în Suedia (peste 52 000) *netopite* și provenind, cum am arătat mai sus, în perioada 800 – 970? Danezii topeau și suedezi nu? Am văzut doar că era vorba de același popor, încă foarte puțin diferențiat pe varietăți naționale.

Problema tezaurelor trebuie privită însă și din punctul de vedere al victimelor. De ce au ascuns tezaure în regiunile amenințate? Ca să le găsească la întoarcere, după fugă? Dar atunci de ce nu le-au luat cu ei în pribegie? Ca să le folosească în timpul năvălirilor? Atunci înseamnă că posesorii lor au rămas și s-au ascuns. În ce condiții?

Altă bază documentară, și mai subredă, o constituie texte scrise provenind, toate, fără excepție, de la victimele năvălirilor. Aceste texte sunt de obicei, consemnatarea unor tradiții orale. În această privință, un alt istoric belgian, J. Vansina, a emis o serie de concepții

¹² Die Normannen und das fränkische Reich bis zur Gründung der Normandie, 799–911 (Heidelberg Abhandlungen, t. 14, 1906).

¹³ De Wikinger in de lage landen aan de zee (Haarlem, 1913), constituie o apologie a vikingilor, care ar fi dinamizat societatea europeană.

¹⁴ The Danegeld in France (Rock Island, Illinois, 1924).

¹⁵ Comment s'est-on défendu au IX-e siècle dans l'Empire franc contre les invasions normandes? (Bruxelles, Annales XXV, 1935–1936).

¹⁶ The Age of the Vikings (London, 1962).

¹⁷ Les invasions normandes en Belgique au IX-e siècle. Le phénomène et sa répercussion dans l'historiographie médiévale (Louvain, 1967, 391 p.).

¹⁸ Point de vue sur les incursions hongroises en Europe au X-e siècle.

privind geneza și valoarea tradițiilor orale medievale¹⁹. Anume, o tradiție orală parurge în genere următoarele trei stadii: a) stadiul observație — conceptualizare — memorizare; b) stadiul transmisiunii în lanț și c) stadiul adnotării. Pentru primul stadiu trebuie să încercăm să deslușim ce autoritate și ce competență are primul *martor din lanț*. Pentru al doilea stadiu, ce durată are, credibilitatea informației fiind în mod firesc în raport invers cu numărul de persoane care contribuie la procesul de difuzare. Trebuie să ținem seama și de autoritatea respectivă a intermediarilor, care pot forma informația, intenționat sau spontan. Pentru al treilea stadiu, trebuie să deslușim dacă prin consemnarea unei tradiții orale nu se urmărește o anume finalitate. Avem, evident, elemente de control, repere, prin confruntarea mărturisirilor orale și prin criteriul verosimilității lor.

Ce constatăm, compusind testimoziile scrise ale victimelor năvălirilor normande, este mai ales *fascinația exercitată de evenimente asupra contemporanilor și, în al doilea rînd, impactul imaginației savante (hrânite mai ales de Biblie) asupra evenimentelor*. Majoritatea redactorilor documentelor fiind oameni ai bisericiei, ei au tendința să interpreze și să transpună evenimentele pe plan teologic și apologetic, într-o schemă profetică. Si mai trebuie să ținem seama că principalul obiectiv al năvălirilor erau tezaurele bisericilor și mănăstirilor.

Absolut toți martorii fiind astfel din aceeași tabără, adevărul istoric, e limpede, nu poate rezulta din mărturiile lor. Istoria are în primul rînd datoria să-i înțeleagă pe oameni și să-i înțeleagă *pe toți*. Pentru aceasta este necesar să poată depăși sfera de referințe a fiecărui martor, să poată determina coordonatele istorice ale gândirii, sentimentelor și atitudinii tuturor actorilor dramei.

Metodele de investigație pentru a ajunge la aceste rezultate sint:

a) Să ne apropiem de adevăr *pe aceeași cale subiectivă* ca și martorul însuși care a consemnat evenimentul.

b) *Să ne degajăm de viziunea subiectivă a fenomenului*, pentru a avea asupra lui o vizuire mai obiectivă.

c) Să ajungem să depășim iluziile și țelurile urmărite de martor, încercând să pricempem fenomenele *prin analogie și comparație*.

Pornind de la aceste principii metodologice de investigație spre interpretarea faptelor, primul element pe care trebuie să-l avem în vedere constituie modalitățile progresului și regresului năvălirilor.

La acest capitol să încercăm să stabilim în primul rînd *efectivele* (după numărul corăbiilor consemnat în documente) și apoi să înțelegem *superioritatea tactică* a năvălitorilor, prin mobilitate, energie și, eventual, teroare, față de apărarea carolingiană în cele din urmă lipsită de eficacitate.

În această privință W. Vogel distinge, cum se știe, patru perioade:

1. Între 799 — 840 au loc atacuri izolate, în grupe reduse ca efective și numai în regiunile de coastă (niciodată pe fluviu în sus).

2. Între 840—849, profitind de certurile interne france—pentru coroană, normanzi încep dintr-o dată să se avânte în interiorul țării, pe cursul fluviilor.

3. Între 850 — 879 constatăm o perioadă de virf a năvălirilor, devastările practicindu-se pe scară largă, în întreaga *Francia occidentalis*, cît și spre Provența, Frizonia și Lotharingia. De data aceasta avem de-a face cu adevărate oștiri, bine articulate, care ajung să ierneze în regiunile jefuite.

4. Între 879 — 911, în sfîrșit, direcția năvălirilor normande se axează pe ținutul dintre Loara și Rin (între 879 — 892) și, de la 896, în Normandia.

Periodizarea folosită de Vogel are drept criteriu succesiunea generațiilor de căpeteni vikingi. Ea ne îngăduie totuși să constatăm că, în afara mutației geografice firești (deplasă-

¹⁹ *De la tradition orale. Essai de méthode historique*, Bruxelles, 1961.

sarea continuă a cămpului de operații de la o regiune secătuită spre regiuni încă neabordate), se mai poate sesiza o mutație operativă: de la simple operații de jaf se ajunge la fenomene de colonizare, de implantare la sol.

În recenta sa lucrare asupra acestei perioade, prof. Lucien Musset, marele specialist în istoria Nordului, practică o periodizare mai complexă, axată inițial pe secvențele istorice daneze. Anume, Musset distinge numai trei faze:

1. Faza negativă, distructivă, tinzind la simplu jaf direct care se întinde progresiv, dinspre țărmul mării spre cîteva sute de kilometri în interior, pe cursul fluviilor, cu asigurarea iernării într-un cămp fortificat de obicei pe țărm sau pe insulă (Walcheren, de pildă).

2. Cînd rezistența începe să se organizeze și să devină mai eficientă, bandelete de normanzi tratează răscumpărarea forțetă a victimelor prin perceperea unei răscumpărări (*Dane-geld*). Jaful este astfel *indirect*, și, pentru a fi mai sigur și mai eficient, pirații folosesc arme psihologice: violență exagerată, teroarea. Ei practică de pildă jafuri alternative, pe ambele coaste ale Mării Minecii.

3. Cînd ținuturile ajung să fie sărăcite la maximum, normanzii trec la *faza exploatarii directe*: armatele daneze pășesc la luarea ținuturilor în stăpînire directă și le încadrează, constituind astfel o stăpînire *de fapt*, pe care cauță să-o legitimeze prin obținerea de la un suveran indigen a unei recunoașteri de drept public, pentru a se confieri astfel stăpînirii brutale o *legitimitate*. Procedeul se poate urmări bine în cazul Neustriei devenite Normandia. Legitimarea subsecventă este condiționată de obicei de condiții puse de suveranul legitim: botezarea năvălitorilor, acceptarea regimului feudal, colaborare militară împotriva altor bande de jefuitori. În general, asemenea condiții sunt acceptate, fără convingere, dar și fără rea-voință. Danezii vor dovedi întotdeauna un anumit sens al contrastelor. Ei vor recepta succesiunea politică și instituțională carolingiană sau anglo-saxonă și se vor prîncepe să le fructifice atât de bine, încît vor ajunge să dea naștere *formelor celor mai perfecte ale satului medieval* (în Normandia, Anglia și Regatul celor două Sicilii), asigurînd expansiunea comerçului terestru și maritim.

Modalitățile de reacție a victimelor năvălirilor puteau lua trei forme. :

1. *Opoziția, rezistența*. În primele decenii se constată a fi fost foarte slabe, inerte, neorganizate. Structura militară a statului franc, concepută pentru ofensivă și largire a granitelor imperiale, se va dovedi absolut ineficace pentru defensivă, cum se dovedise și în structura imperială romană în secolele III – IV. Noțiunea de apărare teritorială fusese umbrătă, aşa cum a arătat prof. Lucien Musset. Ce a fost mai grav și a prefigurat viitorul a fost prăbușirea, carența cadrelor societății carolingiene. Deficiența lor generală va fi numai parțial compensată prin energia spirituală a notabilităților ecclaziastice. Cazul lui Balduin de Flandra este semnificativ în această privință.

Singura ripostă eficientă ar fi fost stăpînirea mării și controlul punctelor de debarcare, iernare și pătrundere pe uscat în susul fluviilor. Între 800–864, neputindu-se face aceasta, rezistența a fost incoerentă, neorganizată. Abia în perioada 864–879, cînd normanzii coplesc bazinul Loarei și al Senei, regele poruncește repararea vechilor cetăți de pe vremea romanilor și edificarea de castele sau simple fortărețe, suficiente ca să reziste năvălirii unor războinici viteji, dar neprîncepuți în poliorcetică. Între 879 – 887, certurile pentru tron, cunoscute bine normanzilor, prilejuesc atacurile acestora spre Sena, pînă la Rin, regiune unde nu se edificaseră încă fortărețe. Între 887 – 910 tot nordul Franței se acoperă însă cu castele, inițial destul de modeste, de un diametru de circa 200 m și înconjurate cu un sănț, așezate cam la 30 km unul de altul. De asemenea se fortifică și capetele de pod ale fluviilor (la Pîtres, Anvers sur Oise, Charenton sur Marne etc.).

2. *Răscumpărarea*, prin *tributum*²⁰, a fost studiată mai ales de E. Joranson. Sub forma de *Danegeld*, ea reprezenta un impozit direct extraordinar ridicat de autoritatea regală în mari regiuni geografice precis delimitate și având ca așteptă orice proprietate sau alt izvor de venit. Pentru Franța occidentală sănseamă informații documentare asupra a 12 asemenea cazuri²¹. Între 845 – 861. Unitatea imposabilă era tot *mansus*, impozitul fiind perceput de obicei *in numerar*, mai ales în argint (doar în 845 și 861 a fost perceput *in aur*), termenul de plată fiind de obicei 3–6 luni. Pentru perioada respectivă totalul răscumpărării plătite poate fi calculat între 100 000 – 120 000 livre.

Eficiența unor asemenea răscumpărări a fost, cum anticipase de altfel Marc Bloch, aleatorie. Ele nu serveau decât să atțipe poftele mereu crescîndale normanzilor. Consecința a fost o uriașă drenare a numeralului monetar din Occident spre țările scandinave. A fost o soluție tipică de facilitate și se datorează după toate probabilitățile elementelor rutinare și birocratice ale vremii, cadrelor administrative, care înțelegeau astfel să se opună politicii de centralizare practicate de suverani.

3. A treia soluție, cea mai frecventă, a fost *fuga*. Documentele nu ne îngăduie să stabilim, cu oarecare precizie, *cine* a fugit, *unde*, *cum*, *în ce condiții*. Cei dinti au fugit călugării, mănăstirile, în care se știa că sănseamă depozitate tezaure, fiind primele și cele mai stăruitor căutări obiective. Se constată astfel *unde regionale de panică*, călugării pribegind cu moaștele mănăstirii spre regiunile socotite mai în siguranță datorită unei situații geografice mai apărate: pădurea Ardenilor, regiunea Liège, Burgundia, Provența, aceste regiuni având în cale din urmă de cîștigat de pe urma acestor mutații.

Datele psihologice privind năvălirile normande, trebuie culese atât în ceea ce privește năvălitorii, cît și în ceea ce privește victimele lor. Tejurile urmărite de năvălitori pot fi încadrăte în trei ipoteze: a) Energie sălbatică urmărind îmbogățirea prin jaf de aur sau sclavi. b) Ura unor pagini împotriva creștinismului. 3) Dorul sălbatic de răzbunare împotriva sedenatarilor și orășenilor.

E posibil ca năvălitorii să fi urmărit procurarea de sclavi, pentru a-i vinde în regiunile arabe, pe argint. Se mai constată că au încercat să dețină controlul asupra anumitor regiuni-cheie, de frontieră, pe unde trecea o mare arteră comercială (în Frizonia, de pildă). Ce este cert este că în nenumărate inscripții runice din Scandinavia găsim menționată plecarea unor indigeni pentru a căuta aur sau bogății. În legătură cu aceasta, Lucien Musset a dat o explicație mai complexă: mobilurile adevărate ale năvălirilor ar trebui căutate în *structura socială a popoarelor scandinave*, care, la o anumită epocă, sub efectul unei anumite conjuncturi, a provocat un mental colectiv prilejuind ascensiunea socială și prestigiul doar pe două căi: vitejia războinică și proprietatea pământului. Prinț-un normal proces de imitație, toate energiile scandinave s-au revărsat în afară.

Prof. d'Haenens are o teorie puțin mai complexă. El consideră că expansiunea danezilor și norvegienilor spre Europa occidentală s-a produs în baza unui proces de emulație cu vecinii lor, suedezi. Anume, varegii deschiseseră, prin stepele și fluviile rusești, drumul către Bizanț și statele arabe și aduseseră de acolo uriașe cantități de aur. Pentru a nu rupe echilibrul monetar economic scandinav, locuitorii versantului atlantic și ai insușelor și peninsulei daneze au rîvnit și ei să cucerească aurul și argintul, pe alte căi decât pe cele monopolizate mai des de suedezi.

În ceea ce privește *mentalul colectiv al victimelor*, constatăm un sentiment de restriște, de insecuritate, de angoasă, datorită atât lipsei crescîndale de mijloace de subzistență, cît și

²⁰ În documente, termenii constatați sunt: census, munus, pecunia pro pace, pensum dona, locarium, exactio, colatio etc.

²¹ Pentru anii 845, 853, 860, 862, 866, 877, 884, 889, 897, 923, 926. Valoarea *Danegeld*-ului a variat, de la 7 000 livre (845) la 12 000 (884) și la 700 (886). În 860, 861, 877 și 884 *danegeuld*-ul a fost suportat de proprietatea ecclastică exclusiv.

temel de necunoscut, barbarii apărind ca un *flagel al Domnului* trimis pentru ispășirea păcatelor societății creștine. S-a produs un adevărat traumatism, conceptualizat și consecnat, care ne-a parvenit pe cale documentară. Dar istoricul trebuie să fie atent la aceste mărturii, consecnate într-o asemenea atmosferă de *ruptură de echilibru*²², și să țină seama de prețioasa maximă a lui L. Halkin: „Le fait historique ne prend sa signification que lorsqu' est close la série à laquelle il appartient”²³.

Urmărind organizarea primului stat danez implantat în teritoriul fostei Carolingii, cunoscut istoric Jean Yver, profesor la Universitatea din Caen, se ocupă de primele instituții ale ducatului Normandie, aşa cum s-au dezvoltat ele, pe bază formal-instituțională francă, dar prin impulsul energiei creatoare normande în materie politică și socială.

În spățiu problema principală, și care prejudecă fundamental însuși psihologic, social și juridic al instituțiilor înjighebărilor statale normande implantate în foste ținuturi ale imperiului franc, este aceea a continuității sau a discontinuității instituționale.

Ultimele capitulare regale pe care le avem de la suveranii *Franciae occidentalis* sunt într-un contrast semnificativ. Anume, în edictul de Pitres, din 864, dat de Carol cel Pleșuv, glasul înalt al Franției imperiale vorbește puternic, atunci cind, cu o justă intuiție a prolegomenelor militare și monetare ale regimului feudal, poruncește dărimarea tuturor castelelor edificate fără îngăduință regală și, impunind curs forțat monedei, afirmă monopolul monetar al suveranului. Douăzeci de ani mai târziu, ultimul capitolular regal, cel dat de Carlonian în 884, are și ton infinit mai puțin maiestuos, se face aproape umil, solicită, vrea să înduplece. Iar acela regale din secolul al X-lea se referă mai ales la imunități conferite. „Totul se petrece”, scrie prof. Yver, „ca și cum, în cursul secolului al X-lea, regele ar pierde în mod pregresiv controlul cu orice administrație temeinică”, sau, ceea ce este în fond același lucru, „ca și cum fostele organe administrative regale locale încreiază să mă iei păstreze legătura cu puterea centrală”.

De la Hrollo chiar s-a simțit o autoritate energetică, dispusă să impună cu orice preț respectul ordinii publice. Întocmai ca în Anglia lui Eadward (924 – 925) și a lui Aethelstan (925 – 934), țără cu care Normandia a avut de timpuriu contacte strinse, marea problemă era stîrpirea tîlhăriei și hoției. *Bannum* impus de Hrollo în virtutea autoritatii arogante de el nu mai prevedea drept pedeapsă pentru asemenea crime o simplă amendă, cum prevedea nepurtăncioșii regi ai Franței, ci spînzurătoarea tîlhărilor și hoților, ca și în Anglia. Aici se poate urmări precis influența nu numai a energiei creatoare de stat a scandinavilor, ci a cutumelor lor în materie penală. Astfel, ordinea fiind asigurată, plugarilor li s-a pus în vedere că pot, nesupărați, să-și lase pe cîmp, seara, instrumentele aratorii. Tot astfel, în materie de succesiuni, a prevalat inițial practica scandinavă a partajului egal între toți fiili. Abia din anul 965, printr-un nou tratat cu regele Franției occidentale, ducatul Normandie începe să se dețezeze de spațiul demografic și instituțional scandinav, pentru a se orienta cu hotărîre spre regatul suzeran al Franței. Prințindu-se să instituie ordinea publică întemeind-o pe reguli de drept, fără a diminua prin nimic eficacitatea și dinamismul activității publice, normanzii au dovedit că știu mai bine decât multe popoare ale evului mediu arta complexă prin excelență, arta construirii statelor.

Rolul jucat de năvălirile normande în Spania creștină în secolul al IX-lea este analizat — și redus la justă lui valoare — de profesorul Claudio Sánchez-Albornoz, de la Univer-

²² Este expresia folosită cu predilecție de marele istoric al evului mediu, Henri Pirenne, în studiile sale care abordează și problema năvălirilor normande.

²³ *Initiation à la critique historique*, 1963, p. 21. „Istoricul, serie el, este un profet care se rostește după ce evenimentele au avut loc, și dovedește de ce nu au putut avea loc în alt mod”.

sitatea din Buenos Aires²⁴. Istoricii care s-au ocupat pînă acum de această problemă, mai ales Dozy, Kristopher Fabricius, Lévi-Provençal și, recent Melvinger și Uria, par a fi exagerat importanța acestor năvăliri pentru Peninsula Iberică.

Mai întii, istoricul argentinian dovedește că misteriosul auxiliar care i-a îngăduit regelui Alfonso al II-lea din Oviedo (793–842) să reziste armatei arabe a lui Abd al-Karîm, care năvălise în Asturia în 795, personaj desemnat sub numele de *Maŷus* în cronicile arabe, nu era normand.

Prima incursiune a normanzilor în Peninsula Iberică s-ar fi produs în anul 844, mai întii sub forma unei mici operații de pradă pe coasta nordică, la Gijón, unde au fost înfrînti și respinși de Ramiro I (842–850), apoi sub forma unei expediții masive pe coasta vestică, stăpînită de arabi: estuarul Tajelui, Lisabona, apoi Sevilla. Pentru Peninsula Iberică, invaziile normande au avut o importanță locală, limitată, minoră, sau cu o expresie fericită a profesorului Sánchez-Albornoz, *epidermică*.

Cu totul altul a fost rolul jucat de normanzi în Anglia, pentru care profesorul John Le Patourel, de la Universitatea din Leeds, folosește termenul, just, și pregnant, de *colonizare*²⁵. Stăpini pe mările nordice, normanzii izbutesc să ocupe, încă de la sfîrșitul secolului al VIII-lea, insulele Shetland, Orkney, Man, pentru ca în tot decursul secolului al IX-lea să se așeze și să se implanteze mai ales în regiunea centrală a insulei britanice, pe teritoriul regatelor intemeiate de angli, și anume actualele comitate de York, Lincoln, Nothinghan, Derby, Leicester, în timp ce normanzi norvegieni se instalau pe coasta răsăriteană a Irlandei, mai ales în regiunea Dublinului. Într-o a doua fază, care se întinde de la sfîrșitul secolului al X-lea pînă la 1042 danezii fac un efort intens, organizat, de a-și extinde dominația lor, din centrul Angliei (Danelaw, Danelag) spre sud, către vechile regate saxone, pe care izbutese în cele din urmă să le cotopească, unificînd întreaga Anglie și culminînd prin intemeierea marii talasocrațiilor a Mării Nordului, sub regele Knud (Canute) între 1014–1035. Moartea acestuia, neașteptată, duce la destrâmarea Imperiului danez al Mării Nordului și prilejuiește faza a treia, aceea a cuceririi normande.

Autorul consideră, evident, că și această a treia fază poartă tot pecetea spiritului normand, organizator și creator de stat, deși acest spirit fusese educat de un secol și jumătate în mediul francez al ducatului Normandie. Potrivit celebrului Domesday-Book (1086), solul Angliei fusese expropriat începînd cu anul 1066 și împărît în următoarele proporții: 20% regelui, 50% baronilor din armata cuceritoare, 25% bisericii (conduse tot de prelați normanzi), restul de 5% rămlinind foștilor proprietari anglo-saxoni dinainte de 1066. Caracterul noii implantări normande în Anglia a fost aristocratic, mercantil și eclesiastic, influența papală făcîndu-se puternic simîtită (cucerirea însăși se făcuse sub sfadurile steagului sfînt trimis ducelui Wilhelm de papa Alexandru al II-lea). Dar, ceea ce se știa mai puțin, *exploatarea* proprietăților rurale trecute în posesiunea seniorilor normanzi nu s-a făcut *direct*, în regie, ci în cadrul unui sistem original de locațione, la *sub-tenants*, și că aceștia din urmă erau și el în mare majoritate proveniți tot din Normandia sau din alte ținuturi *franceze*, ceea ce a sporit cota demografică și lingvistică franceză în Anglia.

Castelele clădite de normanzi în Anglia nu au avut caracterul *centrifug* de pe continent, unde în jurul lor s-a instituit regimul feudal, ci au fost ridicate, cu asentimentul monarhului, mai ales spre regiuni de graniță (*borders*), pentru a frina năvălirile scoțienilor sau velșilor (din Țara Galilor) sau pentru a stăvili jaful endemic, căruia energia suveranilor normanzi i-a pus de altfel capăt destul de repede.

Rolul fundamental jucat de normanzi în sudul Italiei a fost evocat de profesorul L. M. Ménager, de la Universitatea din Aix-en-Provence²⁶, care a urmărit diferitele faze ale lentei

²⁴ *Invasiones normandas en España cristiana durante el siglo IX*, p. 367–408.

²⁵ *The Norman Colonization of Britain*, p. 409–438.

²⁶ *La législation sud-italienne sous la domination normande*, p. 439–496.

și perseverentei insinuării a unei minorități războinice și politice într-un mediu unde își aștau punctul de confluență trei civilizații eterogene: bizantină, lombardă și arabă, comportând trei sisteme mentale și juridice contrastive. Cu un simț acut al realităților politice, suveranii normanzi, care apucaseră să facă experiența feudalismului în Franță, s-au pricoput să unifice aceste tendințe eterogene, acordând regimul personalității legilor, în limitele îngăduite de interesele monarhiei normande, stăpînă pe Palermo în 1072 (după peste un secol de dominație arabă). După ce normanzii vor fi tras învățământul răscoalei panormitane din 1161, statul lor, articulat de Italia pontificală, va juca un rol esențial în Europa mediteraneană, rol pe care Frederic al II-lea, în ambițiile lui de rivalitate imperială cu Iustinian, se va arăta incapabil să-l continue și să-l consolideze.

Aplicind punctul de vedere atât de fecund al comparatismului, profesorul Antonio Marangiu, de la Universitatea din Roma, va cerceta structura și conjunctura celor două stăpîniri normande din Anglia și din sudul Italiei²⁷. În ambele țări, o structură politică, socială și mentală străină s-a introdus prin forță, la jumătatea secolului al XI-lea. Ambele țări vor fi conduse de suverani cu mare simț politic (Wilhelm, Henric I și II, Roger al Siciliei etc.), care vor da sistemului militar și social feudal o funcție *centripetă*, spre deosebire de funcția *centrifugală* caracterizând feudalismul continental european. Toți suveranii normanzi vor intui just imperativul articulației politicii lor de politica papală și vor fi prin excelență mari legislatori.

Abordând capitolul problemelor de istoriografie puse de năvălirile normande, prof. Laetitia Boehm, de la Universitatea din München se ocupă de o problemă fundamentală de imagologie istoriografică²⁸. Anume, urmărește chipul în care normanzii și numele lor diferite apar în mentalitatea, plină de reminiscențe culturii biblice și clasice, a cronicarilor și analiștilor contemporani, în secolele IX și X. Astfel, cronicarul oficial normand Dudon de Saint-Quentin îi indentifică pe danezi cu *dacii* (*dacigenae*) – teorie care va avea o largă aplicare în toată istoriografia și literatura medievală –, considerînd că se trag din troienii refugiați după căderea Troiei spre Dunăre, sub conducerea lui Antenor. Continuatorul lui Dudon, Guillaume de Jumièges, face legătura: *Daci-Danaos-Danemarca-Traian* („Hac igitur de causa Daci nuncupatur a suis Danai vel Dani” și în același sens pare a fi și un text interpolat, probabil de Robert de Torigny, precum și celebrul pasaj din *Roman de Rou* al lui Robert Wace (V, 167 seq.):

..Quand jadis fut destruite Troie..
Se firent Daneis apelar,
Par leur lignage remembrar ;
V de Danube un flum(z) mult grant,
Qu'Ester clament li cleric lisant.
..Furent iil apele(z) Dani,
Ki esteirent anceis Daci.

Se mai urmărește și impresia pe care au exercitat-o asupra cronicarilor moravurile normande, mai ales poligamia lor endemică.

Ocupîndu-se de problema consecințelor năvălirilor normande asupra culturii monastice în Occidentul franc²⁹, profesorul Pierre Riché de la Universitatea din Paris arată că prima și cea mai penibilă consecință culturală a năvălirilor a fost intreruperea desfășurării Renașterii carolingiene, dezvoltată mai ales în umbra mănăstirilor. Acestea constituind, datorită bogă-

²⁷ *I due regni normanni d'Inghilterra e d'Italia*, p. 497–552.

²⁸ *Nomen gentis Normannorum. Der Aufstieg der Normannen im Spiegel der Normannischen Historiographie*, p. 623–704.

²⁹ *Consequences des invasions normandes sur la culture monastique dans l'Occident franc*, p. 705–720.

țiilor lor, reale sau presupuse, ținta principală a jafurilor normanziilor, ele au avut cel mai mult de suferit. În același timp a avut loc un exod general al călugărilor, ducind pe drumurile lor rătăcitoare ce aveau mai de preț, adică moaștele, relicvele, manuscrisele mănăstirii lor. Reconstituirea a fost destul de anevoieasă, după îndepărarea năvălitorilor, dar unele regiuni, mai ferite, ca, de pildă Burgundia, au tras folos de pe urma peregrinărilor culturale, acestea prilejuind o osmoză între diversele regiuni ale Franței și imperiului. Urmarea a fost edificarea puternicului focar de cultură medievală de la mănăstirea de la Cluny, care a asigurat continuitatea istoriei culturale medievale, în istoria culturală fiind de neconceput mutații brusete. Seria evoluției culturale medievale ar fi deci: supraviețuirea culturii și temelor antice, în osmoză cu cele biblice: secolele VI–VIII; Renașterea anglo-saxonă (Beda) și carolingiană, pînă în secolul XI, cu toate penibilele intreruperi ca urmare a năvălirilor; apoi, cultura clunisiană.

Deschizînd seria comunicărilor privind problemele artistice puse în legătură cu năvălirile normande, profesorul Giuseppe Agnello, de la Universitatea din Catania, se ocupă de influența stilului arhitectonic normand asupra sudului Italiei³⁰, unde coexistau influențele stilului romanic, bizantin și arab, dar cu nuanțe diferite după provincii (Sicilia, Puglia, Calabria, Campania, Abruzzo). Catedralele ridicate de normanzi (Palermo, Reggio Calabria, Bari) au vizat spre grandios, dintr-un calcul politicabil al suveranilor, care urmăreau să-și dureze în piatră biruința și astfel să creeze în mintea supușilor viziunea unei stăpîniri eterne ca și piatra monumentală. Catedrala din Palermo ține seamă, cu toată viziunea ei grandioasă, de planimetria bisericii abațiale de la Monte-Cassino, în timp ce construcțiile normande din Calabria țin seama de stilul bizantin, Bizanțul considerînd Calabria, mai ales după pierderea Siciliei cucerite de arabi, drept un cap de pod esențial spre Occidentul pe care niciodată bazileii n-au renunțat la gîndul să-l recucerească.

Tratînd problema originalității artei vikingilor³¹, profesorul Knut Berg, conservator al Galeriei Naționale din Oslo, pune în lumină vitalitatea, energia acestei arte, și, în acest timp, flexibilitatea ei, în motivele ei vegetale și animale (mai ales așa-numitul tip de *gripping beast* – fiară încolăcită, găsit pe multe produse ale artei scandinave, mai ales pe cupele sculptate). Avîntul și formele energiei artistice a vikingilor au fost transplantate în toate țările cucerite de ei, în Anglia, în Sicilia, în Normandia. Dar, lipsite de contactul cu mediul firesc al patriei lor, aceste forme au pierit repede, rămînînd mai vivace numai în Islanda, pînă în secolul al XII-lea, cind arta și literatura orală islandeză au influențat structura artistică scandinavă.

Colocviul de la Spoleto comportă o comunicare obligatorie privind problema armamentului medieval. În problematica invaziilor normande, această comunicare a fost susținută de profesorul O. Gamber, de la muzeul istoric din Viena³², care s-a ocupat de evoluția armamentului, strategiei și tacticii, de la epoca imperială romană și bizantină pînă la inovațiile introduse în arta militară europeană de normanzi. Superioritatea militară normandă s-a datorit multă vremi elementelor *rapiditate* și *surpriză*. Corăbiile lor erau ușoare și leșne de cîrmuit, armamentul lor în același timp ușor și eficace. Ulterior, normanzii s-au dovedit destoinici să folosească și armamentul greu feudal (cavalerie înzăuată, coifuri, platoșe etc.), prin care au dobindit victoriile decisive din Anglia, Italia și Orient.

³⁰ *Wiking Art in the Scandinavian Countries*, p. 751–766.

³¹ *Estensione e limiti delle influenze regionali sull'architettura normanna nel Mezzogiorno d'Italia*, p. 729–750.

³² *Wikingerbewaffnung und spätrömische Waffentradition*, p. 767–782.

Rostind cuvîntul de încheiere a coloivului, profesorul Raoul Manselli, de la Universitatea din Roma ³³, a subliniat deosebită importanță pentru știința istorică universală a comunicărilor dezvoltate. Factorul normand a jucat un rol determinant în istoria Europei, fiind, inițial un element de distrugere și panică, pentru a deveni ulterior un factor activ de promovare a civilizației europene. Regretând faptul că s-a neglijat includerea unei comunicări privind rolul important jucat de normanzi în Orientalul bizantin și musulman, profesorul Manselli arată că, în orice regiune a Europei ne-am arunca privirea, vom găsi puternica și frecvent determinanta înfluirile a expansiunii normande.

Dan A. Lăzărescu

³³ Epilog, p. 793–804.

www.dacoromanica.ro

V I A T A S T I I N T I F I C Ă

SĂRBĂTORIREA ISTORICULUI VASILE MACIU

La 27 ianuarie 1970, istoricul Vasile Maciu, profesor la Universitatea din Bucureşti și membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, a fost sărbătorit de către Societatea de științe istorice, cu ocazia împlinirii vîrstei de 65 de ani.

La sărbătorire au participat academicieni, profesori universitari, cercetători de la Institutul de istorie „N. Iorga”, profesori din învățămîntul mediu și alți membri ai Societății de științe istorice.

Au rostit cuvîntări elogiind activitatea științifică și politică a sărbătoritului, precum și dîrzenia caracterului său, acad. P. Constantinescu-Iași, președintele Societății, acad. A. Oțetea, președintele Secției de istorie a Academiei Republicii Socialiste România și director al Institutului de istorie „Nicolae Iorga”, prof. Emil Boldan, secretarul Societății de științe filologice, C. Velichi, conferențiar universitar, Gh. Șendrulescu, lector universitar, Tudor

Rădulescu, profesor la liceul D. Cantemir, fost elev al lui Vasile Maciu, prof. Vasile Netea, secretar de redacție al publicației „*Revue Roumaine d'Histoire*”.

Profesorul Vasile Maciu s-a născut la 30 decembrie/12 ianuarie 1905 în orașul Caracal, unde a urmat și cursurile liceale. În anul 1924 s-a înscris la Universitatea din București, luându-și în 1927 licența în istorie — ca elev al lui N. Iorga — cu o lucrare intitulată *„Stiri referitoare la români în istoria universală a lui Jacques Auguste de Thou”*. Timp de peste două decenii a funcționat apoi ca profesor în învățămîntul secundar din orașele Caracal, Corabia, Găești, Buzău și apoi București, distingându-se printr-o exemplară devoțiune pentru catedră și printr-o scrupuloasă atitudine față de elevi. În 1949 a fost numit conferențiar pentru istoria modernă a României la Facultatea de istorie din București, iar în anul 1963 a fost numit profesor și ales membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, îndeplinind un timp și funcția de secretar științific al Academiei. Între anii 1949 — 1960 a avut și calitatea de secretar general al Societății de științe istorice, d-sa fiind unul din întemeietorii societății. Profesorul V. Maciu a ocupat de asemenea și funcția de director al Arhivelor statului (1 iulie 1953 — 28 februarie 1956).

O dată cu înființarea Academiei de Științe Sociale și Politice profesorul Vasile Maciu a fost ales membru titular al noii Academii.

Concomitent cu activitatea didactică, profesorul Vasile Maciu a desfășurat de timpuriu și o remarcabilă activitate publicistică și științifică, studiind îndeosebi, de pe poziții democratice, problemele privitoare la orientarea culturii române, la raporturile dintre evoluție și revoluție, iar pe plan istoric, avind la bază orientarea marxist-leninistă, lupta poporului român pentru libertatea socială, pentru unitatea politică și pentru obținerea independenței naționale.

O bună parte din studiile sale, mai ales în ultimii ani, s-au îndreptat înspre cercetarea în mod critic a activității unora dintre principaliii noștri istorici — N. Bălcescu, B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol —, izbutind să aducă noi contribuții la cunoașterea ideilor și scrierilor lor, precum și la valorificarea lor din punct de vedere patriotic și științific.

Primele sale articole au apărut în revistele „*Vlăstarul*” și „*Carnet literar*”, de la Buzău (1931), continuindu-se apoi la „*Gîndul vremii*” (1935) și „*Însemnări ieșene*” (1939), iar după 23 August 1944 la publicațiile „*Studii*”, „*Analele româno-sovietice*”, „*Analele Universității din București*”, „*Analele Academiei Republicii Socialiste România*”, „*Revista Învățămîntului superior*”, „*Contemporanul*”, „*Revue Roumaine d'Histoire*”, „*Nouvelles Études d'Histoire*” și altele.

Profesor de istoria modernă a României, d-sa a întreprins largi cercetări asupra pregătirii revoluției din 1848 (*Un centre révolutionnaire roumain dans les années 1845—1848 : La Société des Étudiants Roumains de Paris*), precum și asupra aspirațiilor revoluționare comune ale românilor de pe ambele versante ale Carpaților (*Caracterul unitar al revoluției din 1848 în țările române*).

Din lunga serie de articole și studii consacrate Unirii Principatelor menționăm : *Organizarea mișcării pentru Unire în anii 1855—1857 în Moldova și Tara Românească* (1959); *Unirea Moldovei și Țării Românești și opera istoriografică a lui A. D. Xenopol* (1960). Războiul pentru independență a fost studiat în lucrările : *Condițiile interne ale proclamării independenței României* (1955); *Comment la Roumanie a conquis son indépendance* (1965); *Premisele proclamării independenței României* (1967). Pe lîngă studiile menționate, d-sa a contribuit — ca membru în colectivul de redacție — și la publicarea celor 9 volume de documente relative la desfășurarea războiului din 1877—1878. Transilvaniei i-au fost consacrate studiile : *La Roumanie et le pacte dualiste austro-hongrois de 1867* (1965); *B. P. Hasdeu și unitatea națională a românilor* (1969), cărora le adăugăm și prefetele scrise la monografiile lui Silviu Dragomir (Avram Iancu, 1964) și Carol Göllner (Ştefan Ludwig Roth, 1967). Preocupat de mișcările țărănești și de problemele agrare ale perioadei anterioare primului război mondial, d-sa a dedicat un amplu studiu singeroaselor evenimente din 1907, înfatîșind *Pozitia pădurilor sociale față de răscoala țărănească din 1907 din România* (1958).

Cu privire la dezvoltarea istoriografiei române, profesorul Maciu a publicat studiile intitulate : *Activitatea istoriografică a lui C. D. Aricescu* (1957), *Activitatea istoriografică a lui N. Bălcescu* (1958) și, în limba franceză, *Activitatea istorică a lui A. D. Xenopol* (1970).

Studiile profesorului Maciu se caracterizează printr-o amplă informație personală, printr-o interpretare pătrunzătoare, bazată adeseori pe noi puncte de vedere, și printr-o remarcabilă claritate de expunere.

Paralel cu colaborarea la publicațiile menționate, profesorul Maciu a avut o largă contribuție și la elaborarea volumelor IV și V ale tratatului *Istoriei României*, precum și la elaborarea celor trei volume de *Nouvelles Études d'Histoire*, publicate în anii 1955, 1960 și 1965, cu ocazia congreselor internaționale de istorie de la Roma, Stockholm și Viena.

Pe lîngă studiile scrise, prof. Maciu a desfășurat în mod permanent și o întinsă activitate de conferențiar, rostind numeroase conferințe cu caracter patriotic în cadrul Societății de istorie, al Comitetului de Cultură și Artă, al universităților populare din București și din numeroase orașe de provincie. D-sa a participat de asemenea și la numeroase congrese internaționale, fiind unul dintre principalii exponenți ai punctelor de vedere susținute de delegațiile românești.

Cu ocazia sărbătoririi sale, profesorul Vasile Maciu a rostit o cuvântare, în care, ca răspuns la elogiile ce i s-au adus de către vorbitorii menționați la începutul acestei note, a făcut o substanțială expunere asupra motivelor care l-au determinat să îmbrățișeze studiile de istorie și totodată asupra unor episoade din viața și activitatea sa.

Extragem din cuvântarea d-sale pasajele de mai jos, ele fiind caracteristice pentru concepțiile d-sale științifice și politice : „Pentru că suntem la o întîlnire de istorici – a precizat d-sa –, permiteți-mi să spun cum am fost atras de istorie. Copil, ascultam ore întregi povestirile tatălui meu despre anii războiului de independentă a țării noastre, pe care i-a trăit la începutul tinereții sale, și incursiunile naive pe care le făcea în alte domenii ale trecutului, aşa încât am prins dorința de a ști mai mult despre niște fapte atât de mărețe. Războaiele succedate în anii 1911–1918 m-au îndemnat și ele să citeșc lucrări de istorie, mai cu seamă că în războiul românesc din 1916–1918 a participat aproape întreaga mea familie : patru frați au fost mobilizați, dintre care unul a murit pe front, altul a rămas invlid de pe urma unei răni grele, iar eu și un frate ceva mai mare ne-am refugiat în noiembrie 1916 în Moldova, de unde am revenit acasă, în Oltenia, peste doi ani, după retragerea ocupanților străini.

În timpul studiilor liceale, istoria a fost studiul care m-a atras cu predilecție. Ea mi-a făcut cunoscut și rolul revoluțiilor în viața omenirii, revoluția franceză din 1789 impresionându-mă cel mai mult. Pe la 16 ani, am citit în paginile revistei „Contemporanul” lucrarea lui F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, care mi-a arătat un aspect mai adinc al istoriei. Peste doi sau trei ani am citit cu mult interes cartea lui Leon Donici despre revoluția rusă din 1917.

Terminând liceul în 1924, eram de mult hotărît să studiez la Universitate istoria, urmând cursurile lui N. Iorga, ale cărui lucrări le citeam de cîțiva ani. În primul an universitar la București, lăsat să-mi aleg tema lucrării care ținea loc de examen la istoria universală, am alcătuit o lucrare, de 30–40 de pagini, despre revoluția rusă din 1917 (punind accentul pe cea din februarie). Cu acest prilej am cunoscut mai de aproape lupta revoluționară a lui Lenin, din carteasă scrisă despre el de comunista francez Guilbault, apărută puțin înainte. Deși profesorul mi-a dat bilă albă, tema lucrării mele nu i-a plăcut și curind a găsit momentul potrivit să-și arate îngrijorarea. Am fost profund afectat, dar am continuat să-i urmez cursurile. Peste un an, în 1926, am citit în limba franceză cartea lui Lenin *Ce-i de făcut?* care m-a impresionat prin fermitatea spiritului în care era scrisă.

Dintre toate manifestările istorice, mi-a plăcut, ca student, cel mai mult Renașterea, influențat și de lucrarea *Filosofia Renașterii* a lui P. P. Negulescu, profesor de istoria filozofiei, și ale cărui cursuri am participat cînd timpul îmi permitea. Am primit deci cu plăcere să tratez

tema dată de N. Iorga, *Stiri referitoare la români în istoria universală a lui Jacques Auguste de Thou*. Pentru prima oară am simțit, în investigațiile ce făceam, fiorii plăcerii ce-i dă cercetarea profundă a unei probleme. Deși spiritul meu independent nu-i plăcea lui N. Iorga, la examenul de licență el a apreciat în mod deosebit lucrarea, cit și răspunsurile date de mine. Am devenit profesor de istorie în învățămîntul secundar, pe care am predat-o cu pasiune.

Efectele crizei economice din anii 1929–1933, lecturile diverse și contactele cu unii oameni cu vederi democratice de stînga, între care tovarășul P. Constantinescu-Iași, m-au apropiat de lupta Partidului Comunist Român și, în special, de lupta contra fascismului.

Din 1931 am colaborat la diferite reviste, între care „Gindul vremii” și „Însemnări ieșene”, cu articole și studii de istorie și ideologie, axate pe promovarea ideilor progresiste și antifasciste. De mult adept al marxismului, în februarie 1945 am fost primit în rîndurile Partidului Comunist Român, unde am depus pînă astăzi o continuă activitate. În octombrie 1949 am fost numit conferențiar la Facultatea de istorie a Universității din București și totodată șeful Secției de istorie modernă și contemporană a istoriei României din Institutul de istorie și filozofie al Academiei, iar în 1963 am fost ales membru corespondent al Academiei, în același an fiind numit pe bază de concurs și profesor universitar.

În condițiile prielnice ce mi s-au creat de partid, am putut să dezvolt activitatea mea științifică în numeroase studii, participind totodată la lucrări colective, cum sunt editarea celor nouă volume de documente privind războiul de independență al României și elaborarea și redactarea volumelor IV și V ale tratatului *Istoria României*. Deși ajuns la vîrstă de 65 de ani, prilej care a făcut să fim astă-seară împreună pentru cîteva ore, eu consider că mai am încă de rezolvat cîteva probleme importante ale istoriei moderne a poporului român”.

Revista noastră, care l-a avut în mod permanent colaborator, iar într-o anumită perioadă și conducător, se asociază celor ce au luat inițiativa sărbătoririi sale și îl urează și pe această cale, un călduros : *La mulți ani!*

DIN ACTIVITATEA SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE

S.S.I., societate științifică a cadrelor didactice, a fost constituită ca societate aparte la 10 februarie 1968, prin desprinderea ei din fosta Societate de științe istorice și filologice.

În ultimii doi ani, continuîndu-și munca în cadrul vechilor forme organizatorice (ședințe periodice lunare, bilunare sau săptămînale de comunicări, simpozioane, sesiuni științifice sau metodico-științifice etc.), găsind însă și altele, cu profil și conținut nou, Societatea de științe istorice a înregistrat noi și însemnante succese. Ne vom opri, în cele ce urmează – spațiul restrîns nepermîtîndu-ne mai mult –, numai asupra cîtorva dintre acțiunile inițiate și vom semnala numai unele aspecte, mai semnificative, ale activității intense ce o desfășoară.

La cîteva luni după constituirea separată, de pildă, conducerea S.S.I. a organizat cursuri de vară destinate profesorilor de istorie din învățămîntul de cultură generală, membri ai societății, acțiune nouă, deosebit de reușită și eficientă prin rezultatele obținute. În programul acestor cursuri, activitatea de perfecționare didacticco-științifică bazată pe audierea unor deosebit de apreciate conferințe și referate, prezentate de specialiști reputați, a fost completată și lărgită prin organizarea unor interesante excursii cu caracter documentar.

Primele cursuri au fost deschise de acad. P. Constantinescu-Iași, președintele S.S.I., la 2 iulie 1968, la Vălenii de Munte. Societatea de științe istorice, organizând aceste cursuri la Vălenii de Munte, a reînnodat tradiția vestitelor „cursuri de vară” ale lui N. Iorga și a adus un omagiu memoriei eminentului savant român, care, în urmă cu 62 de ani, a inițiat și condus aici prima universitate populară din țara noastră. În anul următor, 1969, cursurile au avut loc între 2–13 iulie, în două centre din țară : Vălenii de Munte și Piatra-Neamț.

Circumscrise la probleme majore, actuale ale istoriei patriei și istoriei universale sau ale metodicii predării acestei discipline, bazate pe rezultatele ultimelor cercetări, conferințele și referatele audiate de cei peste 250 de cursanți le-au oferit posibilitatea să cunoască ultimul cuvânt al științei în domeniul specialității lor, să-și îmbogățească cunoștințele și, implicit, să-și îmbunătățească munca lor la catedră. Au fost aduse în discuție și elucidate probleme ca : „Comuna primitivă pe teritoriul României în lumina ultimelor cercetări arheologice” prof. univ. M. Petrescu-Dimbovița ; „Romanizarea Daciei în lumina ultimelor cercetări” (prof. emerit dr. A. Iordănescu) ; „Arta feudală în Moldova” (prof. univ. V. Vătășianu) ; „Formarea națiunii române” (prof. univ. V. Maciu) ; „Desfășurarea procesului revoluționar în țara noastră după eliberare” (conf. univ. A. Petric) ; „Geneza feudalismului în Europa apuseană” (conf. univ. R. Manolescu) ; „Formarea statelor naționale în Europa” (conf. univ. D. Almaș) etc., societatea răspunzând astfel unor cerințe stringente ale învățământului sub raportul informării la zi.

Între acțiunile societății care se înscrui pe linia, urmărită cu perseverență, a încurajării și îndrumării muncii de cercetare a membrilor săi, a ridicării nivelului pregătirii lor profesionale, menționăm sesiunea metodico-științifică pe țară organizată la Brașov în 28,29 decembrie 1968, la care membri ai filialelor S.S.I. din diferite centre ale țării au prezentat interesante comunicări originale, privind îndeosebi problema continuității și unității poporului român, lupta sa pentru libertate națională, pentru desăvârsirea unificării statului ; „Populația autohtonă la răsărit de Carpați în sec. V–VI e.n.” (prof. I. Mitrea – Bacău) ; „Lupta pentru unire în Banat în toamna anului 1918” (prof. V. Popeangă – Arad) ; „Glasul Ardealului”, ziarul brașovean al unirii de la 1 decembrie 1918” (prof. I. Nicoară – Brașov) sint numai cîteva dintre titlurile comunicărilor de istorie. În domeniul metodicii au fost susținute referate privind „Pregătirea lecției de istorie” (Gh. Smarandache) și „Metodica lecției de comunicare de cunoștințe tip prelegeră școlară” (A. Iordănescu), care, fiind legate, prin conținutul lor, în mod nemijlocit de munca la catedră, au stîrnit ample și interesante discuții.

Sub raportul îndrumării directe, eficiente a muncii de cercetare a membrilor S.S.I. amintim consfătuirea interjudețeană cu tema „Munca de cercetare în domeniul istoriei și al metodicii predării istoriei”, organizată la Tîrgu-Mureș în 25 mai 1969. Referatele, prezentate de cercetători științifici cu o bogată experiență, cuprindând indicații concrete și îndrumări speciale, cu caracter orientativ și tehnic, au avut în vedere îndeosebi pe profesorii începători în activitatea științifică.

O mențiune specială merită și o altă manifestare organizată de conducerea S.S.I. în anul 1969. Ne referim la sesiunea științifică festivă pe țară consacrată lui N. Bălcescu, cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la nașterea sa (1819–1969). Ea a avut loc în 22 și 23 iunie la Rimnicu-Vilcea, în proprietatea de Bălcești, locul de naștere al lui N. Bălcescu. Comunicările susținute, aprofundând laturile cele mai semnificative ale personalității și activității sale, aducând în circuitul științific elemente noi sau mai puțin cunoscute, au fost urmărite cu multă atenție de cei peste 150 de participanți, prezentând interes deosebit și pentru munca lor didactică. Titlurile sint concludente : „Formarea revoluționară a lui N. Bălcescu” (prof. univ. V. Maciu) ; „Pagini inedite din gîndirea revoluționară a lui N. Bălcescu” (dr. Cornelia Bodea) ; „Gîndirea filozofică a lui N. Bălcescu” (dr. R. Pantazi) ; „Istoricul N. Bălcescu” (L. Boicu) ; „N. Bălcescu și revoluția de la 1848 în țările române” (dr. D. Berindei) ; „Bălcescu și problema agrară” (A. Stan) etc.

Avind în vedere valoarea comunicărilor, utilitatea lor în munca didactică, ele au fost cuprinse într-un grupaj special, în vol. XIV al culegerii semestriale „*Studii și articole de istorie*”, editată de societate.

Nu putem încheia scurta prezentare fără a sublinia drept un aspect nou al activității S.S.I. lărgirea legăturilor sale cu străinătatea prin vizitele primite din partea unor istorici străini sau prin participarea unor reprezentanți ai săi la manifestări internaționale, aceasta dovedind prezența activă a societății în viața științifică și culturală de peste hotare.

Interesantele conferințe ținute în cadrul societății de profesori Emmanuel Le Roy Ladurie, Jean Marczewski și Georges Castellan (Franța), Giuliano Gaeta (Italia) au oferit membrilor S.S.I. posibilitatea să se informeze asupra rezultatelor cercetărilor actuale în probleme ca: „Rezistența în Franța și eliberarea Franței” (G. Castellan); „Originiile jurnalismului socialist în Italia” (G. Gaeta); „Aplicarea metodelor cantitative în cercetarea istorică” (J. Marczewski); „Condițiile economice și țărănimile franceză în sec. XVI-XVII” și „Geografia economică și culturală a Franței rurale (sec. XVII-Incepătul sec. XIX)” (Le Roy Ladurie) etc.

În acest context amintim și participarea societății, printr-un reprezentant al său, conf. univ. C. Velichi, la cel de-al VI-lea congres al istoricilor slovaci, care a avut loc la 2–3 iulie 1968 în orașul Martin.

Aceste aspecte, desprinse din munca Societății de științe istorice în decurs de doi ani după constituirea ei ca societate aparte, dovedesc că noua ei structură organizatorică oferă mari posibilități și condiții optime pentru adâncirea specializării, pentru intensificarea și lărgirea sprijinului acordat cadrelor didactice în munca lor științifică și la catedră.

La sfîrșitul anului trecut, în 22 și 23 decembrie 1969, Societatea de științe istorice a sărbătorit, în cadrul unei sesiuni festive pe țară, organizată în colaborare cu Societatea de științe tilologice – dată fiind vechea formă organizatorică a celor două societăți –, 20 de ani de existență și fructuoasă activitate (1949–1969).

Sesiunea jubiliară a fost un prilej de a face un bilanț, de a trece în revistă o activitate susținută, bogată și eficientă, care a cunoscut progrese continui în decursul a două decenii. În acest răstimp, prezența societății s-a făcut tot mai simțită în viața științifică și culturală a țării, atât prin numeroasele manifestări organizate de filiale și de consiliul de conducere, cât și prin valorificarea muncii de cercetare a membrilor săi, în majoritate profesori din învățământul de cultură generală.

Între anii 1949–1969 au fost elaborate și prezentate în cadrul societății peste 3 500 de comunicări de istorie, îndeosebi locală, și de metodica predării istoriei.

Comunicările și lucrările, abordând și elucidând probleme și aspecte variate din toate epociile istorice, au adus contribuții interesante la cunoașterea dezvoltării social-economice a țării, a frământărilor sociale, la cunoașterea istoriei culturii, a istoriei instituționale și politice etc. Un loc preponderent l-au ocupat cercetările privind lupta țărănimii împotriva exploatarii, lupta poporului pentru independență și libertate socială și națională, istoria mișcării muncitorești.

Cele mai interesante și valoroase comunicări au văzut lumina tiparului în paginile culegerii semestriale „*Studii și articole de istorie*”, editată de societate, din care au apărut pînă în prezent 14 volume. Sub egida S.S.I. au apărut și lucrări individuale, între care menționăm *Orașul București – reședință și capitală a Țării Românești (1459–1862)*, de Dan Berindei; *Boierii și răscoala condusă de Tudor Vladimirescu (1821)*, de Nichita Adăniloaie; *Mișcările revoluționare de la Brăila din 1841–1843*, de C.N. Velichi etc.

Merită și relevat și faptul că în toți acești ani membrii S.S.I. și-au îndreptat eforturile și spre alcătuirea unor lucrări de proporții, cu caracter monografic, bazate pe munca în colectiv

(monografii ale unor sate și orașe, școli, întreprinderi), sau a unor studii cu teme îmbrățișând perioade istorice mai largi referitoare cu precădere la istoria mișcării muncitorești sau la istoria învățământului. Unele dintre acestea au fost publicate pe plan local.

Darea de seamă prezentată la sesiunea festivă a oglindit, pe baza unor cifre și date concludente și a unor bogate exemple concrete, o activitate bogată și variată, desfășurată atât la nivelul filialelor — forma organizatorică de bază a societății, în cadrul căreia activează mii de membri —, cât și la nivelul consiliului de conducere al S.S.I.

În afara ședințelor obișnuite de comunicări, filialele și conducerea societății au organizat numeroase manifestări științifice, sesiuni, simpozioane etc. cu teme interesante, actuale, în scopul perfecționării muncii metodico-științifice și didactice a membrilor S.S.I., a informării lor asupra ultimelor rezultate ale cercetărilor științifice de specialitate.

Numeroase acțiuni au fost consacrate cinstirii memoriei unor personalități de seamă cu prilejul împlinirii unor cifre rotunde (aniversare sau comemorative) sau sărbătoririi unor evenimente importante din istoria poporului român. Menționăm, spre exemplu, sesiunile științifice festive ocasionate de împlinirea a 150 de ani de la nașterea lui Mihail Kogălniceanu (1967) și Nicolae Bălcescu (1969); a 120 de ani de la nașterea lui A. D. Xenopol (1967) etc.

Manifestări științifice cu caracter festiv au fost organizate și cu ocazia sărbătoririi Centenarului Unirii Principatelor Române (1959); a împlinirii a 500 de ani de existență documentară a orașului București (1959) sau a 90 de ani de la cucerirea independenței de stat a României (1967); cu prilejul semicentenarului unirii Transilvaniei cu România (1968); a împlinirii a 25 de ani de la eliberarea țării de sub jugul fascist (1969) etc. La aceste sesiuni au fost prezentate numeroase comunicări originale care au adus date și informații noi, necunoscute sau mai puțin cunoscute în circuitul științific.

Alte acțiuni sau manifestări organizate de conducere S.S.I., ca, de pildă, concursul de lucrări științifice pentru profesorii din învățământul de cultură generală, dotat cu premii, au avut în vedere același scop : stimularea muncii de cercetare, perfecționarea profesională.

Prin toate aceste acțiuni și prin altele, pe care nu le mai amintim aici, Societatea de științe istorice a adus o contribuție însemnată la dezvoltarea istoriografiei marxiste românești, la îmbunătățirea muncii metodico-didactice din învățământul de cultură generală, la educarea ideologică a membrilor săi.

Elvira Preda

OBSERVAȚII PE MARGINEA ÎNSEMNĂRILOR LUI N. STOICESCU LA LUCRAREA *RADU DE LA AFUMAȚI,* *DOMN AL ȚĂRII ROMÂNEȘTI*

Am citit cu interes observațiile lui N. Stoicescu privind lucrarea mea despre Radu de la Afumați apărute în revista „Studii”, 1969, nr. 6, p. 1 225—1 226. M-am bucurat pentru atenția critică a însemnărilor acordată de această revistă de specialitate istorică.

Din punctul de vedere al autorului însemnării, cercetător cu multă experiență și deosebit de exigent, cele afirmate sunt îndreptățite și ele corespund în marea lor majoritate unor realități.

Cred însă că N. Stoicescu, bine intenționat în a ajuta prin această intervenție Editura Enciclopedică, care a tipărit lucrarea și în primul rînd pe autor, a pornit de la ideea că o asemenea figură luminoasă — căreia istoriografia din trecut i-a acordat o atenție minimă — ar fi trebuit să facă obiectul unei monografii istorice bazată pe o vastă documentație și care să aducă în circuitul științific lucruri noi despre Radu de la Afumați.

Colecția „Orizonturi” nu-și propune însă un asemenea scop. În această colecție apar numai lucrări de popularizare istorică în adevăratul înțeles al cuvîntului, care, fără a ajunge la vulgarizarea istoriei, nu-și propun nici să facă știință propriu-zisă, mai precis să fie lucrări de cercetare istorică, ci urmăresc să prezinte maselor largi, într-o formă cit mai accesibilă și folosind un stil mai simplu — adesea literar —, figura domnitorului, faptele sale, epoca în care a trăit. Lucrările au un caracter larg informațional, urmărind îndeobște educarea maselor în spiritul cunoașterii trecutului istoric și de luptă al poporului nostru. Colecția „Orizonturi” nu pleacă neapărat de la ideea ineditului și ultimului cuvînt în problemă.

Avinđ în vedere acest cadru, am pornit de la o bibliografie minimă, pe care am lărgit-o pe parcurs. N-am putut neglija prima monografie istorică despre Radu de la Afumați și lui Teodor Palade, după cum nici lucrările de sinteză istorică ale lui Al. Xenopol, N. Iorga, C.C. Giurescu etc., ca și tratatul de *Istoria României*. Au fost de asemenea folosite cronicile ale Țării Românești, documente privind istoria României și alte documente.

Consider însă că nu este vorba de o compilație din aceste lucrări. Este drept că pentru redactarea părții privind situația economico-socială s-a folosit vol. II al *Istoriei României*. Uneori, lucru admis de colecție, au fost prelucrate anumite idei fără a se cita izvorul. La fel s-a procedat cu ilustrațiile lucrării, unde nu este neapărat necesar a se indica sursa reproducerei. Dar m-am străduit să interpretez un material brut, fie folosind monografiea lui T. Palade, fie alte izvoare, și uneori să-mi spun părerea într-o anumită problemă (bătălia de la Didrib, horanii etc.). Au apărut astfel în lucrare starea economică, social-politică, starea culturală, unele probleme legate de investitura. S-a încercat și o reconstituire a portretului fizic și moral al lui Radu Vodă cel Vitez.

Subliniez că inițial lucrarea a avut 230 de pagini, dar a trebuit să o reduc, pentru a mă încadra în proporțiile colecției, la 93 de pagini. Comprimarea materialului s-a făcut uneori prin eliminarea unor pasaje sau părți întregi, ceea ce a dat naștere unor neajunsuri, sesizate just de N. Stoicescu. Astfel, în textul inițial existau mai multe explicații privind luptele dintre partidele boierești, despre Craiovești și istoricul băniei, problemele investituirii domnitorului etc. Reducindu-se din material, explicațiile au apărut fragmentate. Tot astfel s-a întîmplat și cu anexele privind arborele genealogic al lui Radu de la Afumați și inscripția de pe piatra mormîntală de la Curtea de Argeș; existau redate alte păreri despre familia lui Radu de la Afumați și alte traduceri ale inscripției, dar din lipsă de spațiu au apărut numai două anexe.

Desigur că există în lucrare și greșeli de amănunt istoric. Dacă lucrarea ar fi avut o erată, cititorul ar fi fost avertizat asupra lor. Unele greșeli aparțin chiar tipografiei, ca, de pildă, gălătăritul în secolul al XVI-lea în loc de secolul al XIV-lea.

În concluzia acestor observații, mulțumesc lui N. Stoicescu pentru atitudinea științifică luată și ajutorul dat. Sunt de acord cu autorul observațiilor despre necesitatea unor monografii dedicate figurilor luminoase din trecutul patriei. Pornind de la această monografie și ținând seama și de observațiile făcute, am să mă străduiesc să lărgesc baza de informație, să cercetez cu mult simț de răspundere istoria lui Radu Vodă de la Afumați, în vederea alcăturirii unei monografii care să constituie o contribuție reală la îmbogățirea patrimoniului glorioaselor noastre tradiții de luptă și care să corespundă tuturor exigențelor științei istorice.

Petru Demetru Popescu

REUNIUNEA ASOCIAȚIEI EUROPENE DE ISTORIE CONTEMPORANĂ

Între 30–31 octombrie 1969 a avut loc la Strasbourg reuniunea Asociației europene de istorie contemporană, al cărei președinte este profesorul Fernand l'Huillier, de la Universitatea din Strasbourg.

Lucrările asociației au fost prezidate succesiv de prof. J. B. Duroselle, de la Sorbona, și de Nicolae Fotino, director științific la Asociația de drept internațional și relații internaționale. Asociația, care are ca scop să faciliteze întâlnirile ale specialiștilor în domeniul istoriei contemporane și totodată să organizeze un schimb de informații în domeniul cercetării, a avut de data aceasta la ordinea de zi următoarele :

- a) Elaborarea unui ghid în domeniul cercetărilor de istorie contemporană.
- b) Stabilirea temei, datei și locului viitorului colocviu internațional al asociației.
- c) Discutarea metodelor și tendințelor actuale în istoria contemporană europeană.

Ca urmare a dezbatelor, s-a hotărât ca fiecare țară în parte să redacteze propriul său ghid, care urmează să fie tipărit, prin grija secretariatului asociației, la Strasbourg, în limba franceză. Această serie de ghiduri ar permite cercetătorilor în domeniul istoriei contemporane a Europei să se edifice asupra instituțiilor de învățămînt și de cercetare din fiecare țară, asupra revistelor, bibliotecilor, a fondurilor de arhivă accesibile și a posibilităților de procurare a bibliografialor naționale etc.

Asociația a decis să organizeze în toamnă anului 1971 la Paris un colocviu internațional pe tema „Dimensions et résonance de l'année 1871”.

În încheierea lucrărilor, membrii prezenți ai asociației au participat la o masă rotundă (1 noiembrie 1969), care a avut drept temă „Problemele securității europene”.

În cadrul acestei dezbaterei a avut loc un larg schimb de opinii asupra posibilităților de a realiza o destindere în Europa.

La sugestia delegaților români, s-a propus ca la proxima ședință de birou să se vadă în ce măsură, în lucrările viitoare ale asociației, vor putea fi programate unele teme din domeniul istoriei relațiilor internaționale, cu referire directă la problema securității europene.

La lucrările de la Strasbourg au participat din partea A.D.I.R.I. Nicolae Fotino, director științific, și dr. Eliza Campus, membră a secției de istorie a relațiilor internaționale.

Eliza Campus

www.dacoromanica.ro

R E C E N Z I

ŞT. IONESCU, P. PANAIT, *Constantin Vodă Brîncoveanu, Viața, Domnia. Epoca*, Edit. științifică, București, 1969, 464.

Marcantei personalități, care a dominat pe tărîm politic și cultural societatea românească de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului următor, i-a fost consacrată recent o valoroasă monografie intitulată *Constantin Vodă Brîncoveanu. Viața Domnia. Epoca*, apărută în Editura științifică în cadrul colecției „*Pagini din istoria patriei*”, autori fiind Șt. Ionescu și P. Panait.

Rod al unor vaste investigații științifice, lucrarea sus-amintită este cea mai vastă expunere încercată plină acum asupra personalității atât de complexe a voievodului român, sintetizând aproape tot ce știința noastră istorică marxistă a realizat mai bun în cei 25 ani de existență, cu privire la figura domnului Țării Românești și la societatea valahă din timpul domniei Brîncoveanului, în contextul căreia acesta și-a înscris întreaga sa activitate. Cei doi autori au făcut o operă pe deplin unitară, problemă adesea dificil de rezolvat, dovdă că în cazul colaborării nu prea numeroase, bine precizate, se pot obține rezultate valoroase.

Înainte de a trece la examinarea conținutului lucrării, dorim să evidențiem unele caracteristici de bază care conferă monografiei pe care o prezentăm o certă valoare științifică.

Cea ce impune de la început este imensul material documentar de care s-au folosit

cei doi autori. Se remarcă mai întîi numărul mare de documente privind epoca brîncovenească în cea mai mare parte publicate în diferite colecții sau culegeri și, alături de ele, cronicile; au fost utilizate, de asemenea, singura monografie științifică consacrată lui Constantin Brîncoveanu de către N. Iorga, precum și numeroasele studii îmbrățișând diferite aspecte ale epocii brîncoveniști. Autorii au fost obligați să recurgă la interpretări, ipoteze sau conjecturi obișnuite istoricilor în elaborarea unor asemenea lucrări.

Problema care s-a pus încă de la început a fost aceea a alegerii celei mai îndreptățite modalități de tratare: prezentarea vieții și activității personalității respective ca o creație independentă de mediul înconjurător cum se făcea în trecut, sau înscrierea întregii vieți a voievodului în contextul dezvoltării social-economice și politice a mediului înconjurător, considerată ca un produs al acestei dezvoltări. Autorii au preferat în chip judecătos cea de-a doua modalitate de tratare, oferind astfel cititorului puțină de a înțelege complexa personalitate a Brîncoveanului în strînsă legătură cu clasa socială căreia-i aparținea, ca rezultat al dezvoltării societății din acea vreme și supusă vicisitudinilor istorice.

„STUDII”, tomul 23, nr. 3, p. 639–649, 1970.

Istoria celor 25 de ani de domnie ai voievodului Tării Românești este în mare măsură și istoria, mai cu seamă politică, a Moldovei și Transilvaniei. Autorii monografiei au acordat, pe bună dreptate, o atenție deosebită și acestui aspect, lucru care ne face să înțelegem și mai bine procesul unitar de dezvoltare, sub raport politic mai ales, a provinciilor istorice românești.

Multiplele aspecte economice, sociale, politice și culturale ale epocii brincoveniști au fost cercetate în cadrul a 10 capitole.

Cum era firesc, izvoarele și istoriografia au constituit conținutul primului capitol; după cum remarcam mai sus, autorii au reușit să se descurce în fața unui imens material documentar și a unei bogate biografii, citate cu prisosință în aparatul critic al lucrării.

Plasarea Tării Românești în contextul politic al Europei central-răsăritene și sud-estice la sfîrșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui următor dă posibilitate cititorului să înțeleagă rolul Tării Românești în confruntările politico-militare ce continuau să se desfășoare, precum și sarcinile deosebit de dificile ale voievodului nostru de a-și menține propriul său echilibru politic. Toate aceste lucruri au fost cercetate în cadrul celui de-al doilea capitol.

Situată social-economică a Tării Românești în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu, analizată de autori în capitolul al treilea, reprezintă acel element nou, al interpretării marxiste, în funcție de care putem aprecia rolul unei personalități în istorie. Fără o cercetare a structurii economice din acea vreme, a structurii sociale, sub diferențele lor aspecte, nu putem înțelege politica pe care a dus-o timp de 25 de ani Constantin Brâncoveanu într-o conjunctură care făcea din Țara Românească un nod de confruntări militare. Or, acest lucru a fost realizat cu deosebit succes în cel de-al treilea capitol utilizându-se cele mai recente rezultate ale istoriografiei noastre marxiste. Aici autorii au preferat, în locul unei tratări „clasice” a problemelor (agricultură cu ramurile ei anexe, meșteșuguri, comerț, orașe, populație, fiscalitate, luptă de clasă), o tratare care în formă mi se pare mai puțin reușită (în două

paragrafe: I „Bogățiile solului și subsolului”; II „Dezvoltarea vieții urbane. Politica fiscală”); în felul acesta au fost despărțite, din punct de vedere didactic, categorii și instituții sociale care ar fi căpătat o altă semnificație într-un alt context. De pildă, problema meșteșugurilor și cea fiscală sunt tratate în cel de-al II-lea paragraf. Precum se știe, atât meșteșugurile și mai cu seamă fiscalitatea au afectat și comunitatea rurală.

Ansamblul problemelor politice ale epocii brincoveniști au fost expuse într-o suită de patru capitole (cap. 4–8).

Copilăria viitorului domn, treptele ierarhiei administrative pe care le-a urcat, alegerea sa ca voievod al Tării Românești, precum și unele conflicte militare cu trupele Imperiului habsburgic din anii de început ai domniei, sunt expuse în capitolul al patrulea. Următorul capitol prezintă efortul politic al lui Constantin Brâncoveanu de a-și consolida și extinde puterea promovînd o serie de raporturi de prietenie cu Imperiul habsburgic, cu Emerik Tököli, căutind să mențină bune relații cu înalta Poartă și încercînd extinderea puterii sale și asupra Moldovei.

Etapa care se încheia cu pacea de la Karlowitz punea capăt unei activități a voievodului de stabilitate politică, de întărire a puterii sale prin tactulabil de menținere a echilibrului de care a dat dovadă Brâncoveanu în raporturile internaționale. Pacea de la Karlowitz reîncadra cele două țări române, într-o formulă mai plină de fermitate, în raza intereselor Imperiului otoman. Acest lucru avea să reactiveze, cu o forță mai mare de data aceasta, vechi dușmani și noi ambiții pentru ocuparea tronului. Cele mai importante aspecte ale noii etape ce corespundeau începutului de veac nou sunt cercetate în capitoilele al șaselea și al șaptelea. Deși politica de aderare la Rusia în conflictul rusu-turc, ca urmare a procesului de decădere a Imperiului otoman, pusese stăpiniire pe cele mai luminate minti ale vremii, Brâncoveanu a căutat să continue politica pe care o purtase cu succes în etapa anterioară. De data aceasta însă noile condiții create au dezavantajat această politică, ce trebuia dusă cu noi mijloace. Convingerea sa în puterea de corupție a aurului a

dat greș. Chiar dacă reușise să asigure o perioadă de liniște relativă în țară, apartenența sa la clasa socială a boierimii l-a lipsit de o largă bază socială, care l-ar fi putut sprijini, aşa cum s-a dovedit salvatoare în nenumărate ocazii. Toate aceste imprejurări au convers către sfîrșitul tragic al întregii familii domnitoare în linie bărbătească asupra căruia autorii s-au oprit în capitolul al optulea.

Evident că într-o asemenea monografie aspectul cultural și artistic al epocii brâncovenești nu putea să lipsească. Pe bună dreptate autorii l-au consacrat acestei Renașteri cultural-artistice capitolul al nouălea, în care e prezentată întreaga gamă a formelor umanismului românesc din acea vreme. Ultimul capitol caută să-i stabilească voievodului român caracterul personalității sale, precum și locul lui atât în istoria românilor, cât și în cea a Europei răsăritene.

După cum arătam la început, monografia *Constantin Brâncoveanu* reprezintă o realizare de o certă valoare științifică. Oricât ar fi însă de conștiință autorii unei lucrări, nu pot fi evitate anumite scăpări, explicații mai plauzibile ale unor evenimente etc. Nu vrem să acuzăm pe autorii monografiei citate de asemenea lucruri; dorim numai să atragem atenția asupra unor posibile completere și sugestii, care ar fi putut întregi tabloul epocii brâncovenești.

Ne gîndim, de pildă, dacă, în acele imprejurări politico-militare, care au avut o pondere apreciabilă în epoca brâncovenească, problema bazei social-militare a voievodului nu-ar fi meritat o adâncire. Uneori autorii caută să explică anumite evenimente și prin această prismă, cum se întîmplă cu prilejul mazilirii la 1714: cîteva zeci de mii de locuitori au asistat pasiv la mazilirea făcută de către 12 turci veniți în acest scop la București (p. 285). Fiscalitatea excesivă, însoțită de abuzuri numeroase, venalitatea administrației au impiedicat realizarea unei suduri sociale între domn și mase

care i-ar fi putut veni în ajutor. Merita, de asemenea, atenție și instituția armatei din vremea aceea, oaste care ar fi putut interveni la nevoie.

Dacă sub raport politic, diplomatic și ca om de cultură Brâncoveanu apare viu creionat, preocupările lui din domeniul gîndirii economice aproape lipsesc. Or, sănătatea, în cadrul dezvoltării economiei Țării Românești din vremea sa, calculele economice pe care el le-a întreprins în vederea stabilirii unui echilibru între venituri și cheltuieli, între investițiile făcute în exploataările miniere și randamentul acestora. A fost într-adevăr un iubitor al aurului! Dar dincolo de aspectul pur material și subiectiv trebuie să vedem o anumită concepție economică pe care Brâncoveanu a promovat-o în vederea îndeplinirii scopurilor sale politice. Să nu uităm că în această vreme se transpună în scris ideea exprimată de Miron Costin „sula de aur zidiul străpunge”, idee care exprima, din punct de vedere economic, o stare de lucruri ce începea să se cristalizeze și în cadrul societății românești.

Suprastructura brâncovenească sub raportul cultural-artistic a fost într-adevăr o realitate care s-a impus în contextul culturii românești medievale. Dar epoca brâncovenească înseamnă un pas înainte față de epoca anterioară și din punct de vedere al științei și tehnicii. Realizările tehnice și cele științifice (descrierea unor meteoriți căzuți în timpul domniei lui Brâncoveanu) ar fi meritat un paragraf chiar în cadrul capitolului de Renaștere culturală și artistică.

Cu aceste cîteva completere pe care am ținut să le facem cunoscute, autorilor în primul rînd, subscrim întru totul la aprecierile noastre inițiale asupra monografiei, cu mențiunea că la valoarea științifică incontestabilă a lucrării se adaugă un rezumat în limba franceză, un indice și o ilustrație adecvate.

Șt. Olteanu

E. M. PODGRADSKAIA, *Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI—XVII веках*, Издательство ЦК КП Молдавии, Chișinău, 1968, 224 р.

Istoria comerțului extern al Moldovei în epoca feudală nu este o temă nouă în istoriografie. Problema a fost abordată atât de către istoricii români, cit și de cei străini. S-au publicat pe această temă și un număr însemnat de izvoare. și în colecțiile de izvoare interne moldovenești, ca și în cele ucrainene sau poloneze se găsesc informații prețioase referitoare la comerțul Moldovei cu diferite țări și orașe străine. În mod deosebit a reținut atenția cercetătorilor români și străini, mai ales în vechea istoriografie, problema drumurilor comerciale care treceau prin Moldova în secolele XIV—XVI. Rolul lor a fost mult controversat, exprimându-se păreri și opinii diferite, nu o dată diametral opuse. Dintre istoricii români care au adus contribuții mai însemnante la studiul relațiilor comerciale ale Moldovei se cuvine și amintire înainte de toate numele lui N. Iorga, M. Costăchescu, I. Bogdan și D. Z. Furnică (care au publicat documente de mare însemnatate referitoare la temă). Alături de numele lui N. Iorga care a realizat prima sinteză de istorie a comerțului românesc, printre lucrările de interpretare rețin atenția în chip deosebit monografia documentată a lui I. Nistor, studiile semnate de P. P. Panaitescu, G. I. Brățianu, G. Zane, iar în ce privește studiile apărute în perioada postbelică, cele semnate de B. T. Câmpina, Lia Lehr, C. Șerban, M. Dan și S. Goldenberg.

Rolul și locul comerțului extern nu poate fi explicat în chip satisfăcător fără o cercetare mai aprofundată a istoriei economice moldovenești și a istoriei meșteșugărilor mai ales. Acest aspect abordat în mai multe studii și unele monografii în istoriografia română și străină postbelică, impunându-se cercetările lui M. Berza, P. P. Panaitescu, V. Costăchel, A. Cazacu, C. Cihodaru, D. Ciurea, Mircea D. Matei, Șt. Olteanu, M. Turbatu și C. Turcu, dintre istoricii români și dintrucel străini: F. Grecul, N. A. Mohov, P. V. Sovetov, A. Dziubinski, M. Horn și alții.

În mod deosebit a reținut atenția cercetătorilor români și străini trecutul legătu-

rilor comerciale ale Moldovei cu orașul Lvov. Aceasta nu numai pentru excepționala sa importanță, dar și pentru că un izvor foarte important, anume privilegiul comercial dat de Alexandru cel Bun târgoviștilor din Lvov la 1408, oferă tabloul colorat al unor relații comerciale multilaterale. Dacă în perioada de pînă la cel de-al doilea război mondial cercetările s-au axat mai ales asupra comerțului moldovean cu Lvovul în secolele XV—XVI, după război s-au adus contribuții de seamă mai ales pentru secolul al XVII-lea. Nu poate fi nici o indoială că, printre cercetările postbelice asupra comerțului moldo-lvovean din secolul al XVII-lea, studiile și monografia publicată de E. M. Podgradskaja ocupă un loc de frunte. Amintim aici că, înainte de a realiza documentata monografie la care ne vom referi în cele ce urmează, E. M. Podgradskaja a publicat mai multe studii foarte interesante¹.

Interesul față de studiile și monografia publicate de E. M. Podgradskaja constă în primul rînd în aceea că în ele se aduce în circuitul științific un foarte bogat material inedit din arhivele de la Lvov. Dacă aceste

¹ Cf. E. M. Podgradskaja, *Про связи ремесличих еуробів із Молдавією на львівський ринок у XVI—XVII ст.* (Despre exportul de produse meșteșugărești din Moldova pe piața din Lvov în sec. XVI—XVII), în *Український історичний журнал*, 1965, nr. 1, p. 114—117; idem, *Ремесленные изделия Львова на молдавском рынке в XVI—XVII вв.* (Produse meșteșugărești din Lvov pe piața moldoveană în sec. XVI—XVII), în „*Известия АН МССР*“, 1964, nr. 4, p. 11—21; idem, *Торговые связи Молдавии с западноукраинскими землями во второй половине XVII века* (Legăturile comerciale ale Moldovei cu regiunile apusene ale Ucrainei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea), ibidem, 1962, nr. 11, p. 20—30; idem, *К вопросу о молдавских товарах ввозимых во Львов во второй половине XVII века* (Cu privire la mărfurile moldovenești importate la Lvov în a doua jumătate a secolului al XVII-lea), în *Известия Молдавского Филиала АН СССР*, 1961, nr. 5, p. 21—29.

archive au fost studiate de cercetătorii români sau străini pînă la izbucnirea celui de-al doilea război mondial pentru perioade mai îndepărtate (în special secolele XV—XVI), E. M. Podgradskaia pentru prima dată încearcă, cu rezultate excepționale, să folosească materialul inedit privitor la legăturile comerciale moldo-lvovene în secolul al XVII-lea. Materialul arhivistic de o imensă bogătie îi permite autoarei să abordeze într-o perspectivă nouă întreaga evoluție a acestui comerț. Astfel, Podgradskaia reușește să demonstreze că locul comerțului de tranzit, dominant în legăturile Moldovei cu Lvovul în perioada secolului al XV-lea și prima jumătate a secolului al XVI-lea, a fost luat de schimbul de mărfuri directe. După aprecierea autoarei, încă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea se conturează noua etapă în comerțul moldo-lvovean, cînd predomină exportul produselor agrare și meșteșugărești moldovene la Lvov și importul produselor meșteșugărești din Lvov în Moldova. Demonstrează astfel, contrar părerilor dominante în vechia istoriografie, că schimburile de mărfuri dintre Lvov și Moldova nu numai că nu au decăzut în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și perioada următoare, dar au cunoscut o haza mai solidă de dezvoltare pînă la finele secolului al XVII-lea, cînd, într-adevăr, ele s-au redus din ce în ce mai mult. Un alt aspect nou al cercetărilor întreprinse de Podgradskaia constă în aceea că ea stabilește un întreg sortiment de produse meșteșugărești care au fost exportate din Moldova la Lvov și de aici chiar și în alte țări. La tradiționalele mărfuri agrare, ca boii și produsele animaliere, la exportul de potasiu, cunoscut vechii istoriografii, Podgradskaia adaugă o serie de mărfuri produse de meșteșugarii din orașele Moldovei și exportate la Lvov. Printre acestea, mai des revin în materialul documentar citat de autoare pieile tăbăcite, saftianul și alte produse din piei, precum și unele blănuri, ca cele de vulpi, iepuri și altele. O interesantă știre din 1633: exportul de aba albă de producție moldoveană. Din inventarele de mărfuri ale tîrgoveșilor lvoveni, Podgradskaia citează diferite obiecte de producție casnică moldovenească, ca perne și șesute din cînepă sau în, cu fire de argint și aur,

la fel fețe de pernă, mineci de cămăși împodobite și alte produse de artizanat moldovenești.

În cantități apreciabile se exporta din Moldova la Lvov, și de aici pînă la Gdańsk și în țările Europei apusene, potasiu. La știrile cunoscute nouă pînă acum, Podgradskaia adaugă multe date noi, scoase din arhivele orașului Lvov. Amintim doar o singură informație necunoscută pînă acum și care ne dă posibilitatea să ne facem o imagine despre cantitățile de potasiu exportate, anume că la 1653 domnul Moldovei trimite tîrgoveșului din Lvov Nicolae Novicus 185 de butoaie de potasiu. Un alt produs moldoveresc exportat în cantități mari la Lvov era peștele. Astfel, autoarea citează știrea că la 1696 un tîrgoveț din Lvov a cumpărat de la Drăgan din Botoșani 6 600 kg de pește.

O lătură interesantă a comerțului moldovean din acea perioadă constă în aceea că, în ciuda marilor obligații în natură, la care era supusă țara față de Imperiul otoman, Moldova participa la schimbul de bunuri materiale pe plan mai larg. Comerțul cu orașul Lvov era unul din căile acestui schimb. Și prin Lvov produsele moldovenești ajungeau în alte țări, mai ales apusene, pînă la îndepărtata Anglie, iar produsele manufacтурiere din țările apusene erau aduse tot pe această cale în Moldova. Alături de produsele meșteșugărești din Lvov, tîrgoveșii moldoveni sau lvoveni aduceau în Moldova și mărfuri apusene ca postavuri și stofe mai fine din Silezia, Moravia, Țările de Jos și din Anglia, și alte mărfuri care cunoscuseră în acea perioadă o largă circulație prin comerțul prosper de pe Baltică, nodul de o deosebită semnificație al întregului comerț mondial de atunci.

În acest context, Podgradskaia abordează problema rolului Moldovei în schimbul de mărfuri dintre țările Europei apusene și Orient și cea a urmărilor descoperirilor geografice asupra comerțului pe această rută. Într-un paragraf aparte sunt expuse o serie de aspecte privind participarea tîrgoveștimii din Lvov în comerțul de tranzit prin Moldova spre Constantinopol, Țara Românească și Transilvania.

Pe lîngă stabilirea contingentului de mărfuri care intrau în schimbul moldo-lvovean,

autoarea încearcă să fixeze rolul acestui schimb, atât în ce privește dezvoltarea economică a Moldovei, cît și cea a orașului Lvov. Într-un capitol foarte interesant ne vorbește de formele organizatorice ale schimbului amintit, de întrepătrunderea dintre schimbul de mărfuri și schimbul monetar, de rolul creditului în relațiile reciproce comerciale, de cel al companiilor comerciale, despre formele contractuale ale schimbului și organizarea transportului. Știrile puse în circuitul științific de Podgradskaia vor atrage fără îndoială interesul cercetătorilor români. În lucrare sunt citate o serie de acte ale domnilor Moldovei din secolul al XVII-lea care nu au fost publicate, o serie de știri din socotelile orașului Lvov referitoare la mărfurile și negustorii moldoveni, acte de judecată din protocolele orașului și altele. Rețin în chip deosebit atenția socotelile vamale ale orașului. Lvovul obținuse la 1621 din partea regelui Poloniei privilegiul ca să fie în rîndul celor patru orașe din regat care aveau dreptul de a avea punct vamal principal. Socotelile în care erau înregistrate toate mărfurile aduse sau exportate, precum și vama percepță, oferă posibilitatea unor studii statistice asupra comerțului, asupra dinamicii evoluției. Pentru vama din Lvov aceste socoteli s-au păstrat însă doar începând din 1669, dar de la această dată și pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea schimbul de mărfuri prin acest oraș poate fi urmărit cu mai mare precizie. E. M. Podgradskaia folosește foarte des aceste socoteli, dar nu ne oferă, din păcate, un tablou sintetic. Ne-ar fi interesat ce volum a atins anual schimbul de mărfuri desfășurat prin vama de la Lvov, care era dinamica schimbului pe un sir întreg de ani din care socotelile s-au păstrat. În acest context general era interesant de demonstrat care era ponderea mărfurilor aduse din Moldova sau duse în această țară și cum a evoluat schimbul moldo-lvovean în cadrul dinamicii generale a schimbului desfășurat prin Lvov. Evident că o examinare comparativă a listei de mărfuri care vehiculau între Lvov și Moldova, stabilită pe baza socotelilor, față de lista generală de mărfuri ce treceau prin vamă ar fi fost și ea instructivă. Ne așteptăm

ca să vedem reprodusă lista completă a tirgoveștilor din socotelile vamale care practicau comerțul moldo-lvovean, deoarece ea prezintă interes din mai multe puncte de vedere. Se poate ca ea să ne permită o abordare mai profundă a elementului social în acest comerț. În acest sens, viziunea noastră despre marca boierime și domn exportatori de mari cantități de mărfuri, boi, piei și potasiu ar putea să fie confirmată sau, invers, infirmată de datele foarte concrete și, se pare, foarte concluzive ale socotelilor. Ceea ce reproșăm monografiei, de altfel excepțională, este că E. M. Podgradskaia s-a limitat, în cazul unui izvor atât de bogat cum sunt socotelile vamale, la extragerea unor exemple, fie ele oricit de semnificative, în locul unei elaborări statistice, practică obișnuită în lucrările recente de acest gen. Ne vom referi aici la excelenta monografie în două volume a lui M. Wołanski privind legăturile comerciale dintre Silezia și regatul Poloniei în secolul al XVII-lea, monografie citată de autoare.

Într-adevăr, nu ni se pare o problemă minoră dacă comerțul Lvovului cu Moldova reprezintă doar cîteva procente din schimbul de mărfuri desfășurat prin acest oraș sau el atingea proporții mai însemnante! Ni se pare deci că metoda în sine este greșită și, am spune, depășită în lucrări de genul acesta atunci cînd la dispoziție ne stau socoteli vamale. Amintim aici și faptul că pentru secolele XVI și XVII asemenea socoteli vamale s-au păstrat și în Transilvania, elaborate parțial (cele din Brașov) în lucrarea fundamentală a lui Radu Manolescu. Amintim acastă ultimă lucrare deoarece tocmai metoda de elaborare complexă a izvoarelor (întîi de toate a socotelilor) a permis lui Radu Manolescu să diserce ponderea comerțului Țării Românești în ansamblul brașovean. Desigur, observația noastră se referă la acea parte a monografiei semnată de E. M. Podgradskaia care tratează perioada celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea.

În ciuda acestei deficiențe, monografia semnată de E. M. Podgradskaia este o lucrare

fundamentală, cea mai importantă pe această temă, cu un imens material faptic, de care se

va folosi de acum încolo oricine va aborda istoria comerțului extern al Moldovei în secolele XVI—XVII.

Lidia A. Demény

* * * Europa im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung,
redactor dr. Fritz Wagner, Union Verlag Stuttgart, 1968, 852 p.

Apariția lucrărilor de sinteză despre istoria europeană și universală sănătoșeitate întotdeauna de specialiști și de cititori cu deosebit interes.

Dacă sintezele scrise¹ între cele două războaie se caracterizează prin tendințe „europocentriste”, în perioada postbelică lucrările de istorie poartă amprenta transformărilor economice, sociale și politice intervenite în lume, în acest context distingându-se mai multe curente ideologice². Astfel în *Istoria generală a civilizațiilor* (7 volume) editată de M. Grouzet sau *Istoria universală* (3 volume) a lui R. Grousset, se acordă un loc secundar faptelor politice, militare și diplomatice, care avuseseră pînă acum rolul primordial, dacă nu chiar exclusiv. Se insistă mai mult asupra problemelor economice și sociale (aproape o juxtapunere cu istoriile naționale), accentuindu-se dezvoltarea tehnică și pe cît posibil rezolvarea problemei demografice. În schimb, istoricii anglo-americanii, în *Istoria modernă de la Cambridge* reeditată de A. Toynbee sau *Istoria civilizației mondiale* editată de Max Savelle renunță la prezentarea strictă a evenimentelor; ei nu urmăresc să creeze o istorie absolută și nici să sintetizeze cunoștințele referitoare la vreuna din perioadele istoriei. Aceste lucrări sint mai mult culegeri de aprecieri corespunzătoare faptelor. Pe de altă parte, istoricii vest germani, în *Historia Mundi* editată la Mainz (10 volume) sau *Handbuch der Weltgeschichte* sub redacția

lui A. Randa (în 2 volume), prezintă istoria ca o însîruire de procese paralele puțin legate între ele; este respinsă categoric existența unui proces universal unic, ascendența de la inferior la superior, necesitatea legitimă și firească a înlocuirii unor forme sociale de viață prin altele.

Ca o trăsătură generală a tuturor acestor istorii este faptul că sunt prezentate o serie de țări din Europa de răsărit, Asia, Africa cărora nu li se dăduse pînă acum suficientă atenție. Una din tendințele noi de prezentare a sintezelor de istorie europeană a fost pusă în aplicare în cadrul editurii franceze „Horvath” care pune în discuție problemele în cadrul țărilor europene descrise separat în cîte un volum, din antichitate pînă în prezent.

La rîndul lor, istoricii germani editează o nouă istorie europeană, sub redacția lui Theodor Schieder, intitulată *Handbuch der europäischen Geschichte*. De-a lungul a 7 volume, autorii își propun să discute istoria Europei din antichitate pînă în prezent cu sublinierea importanței politice prezentată sub diverse aspecte³. Lucrarea se incadrează astfel în currențul tradițional istoric german, care se ocupă mai puțin de evoluția social-economică și mai mult de latura diplomatică și politică, în primul rînd a marilor puteri europene.

Unul din volumele apărute și care face de fapt obiectul prezentării de față poartă ti-

¹ Printre cele mai importante se numără: *Istoria generală* a lui G. Glotz; *Istoria lumii* de E. Savaignac; *Popoare și civilizații* (20 de volume) de Halphen și Sagnac, *Propyläen Weltgeschichte* a lui W. Goetz, etc.

² M. Dalin, A. M. Nekrici, N. N. Iakovlev, *Despre unele concepții din recentele istorii universale burgoze*, în „Probleme de istorie”, 1960/6, p. 111—180.

³ Celelalte 6 volume sint: „Europa in Spätantike u. Frühmittelalter”, „Europa im Hoch-u. Spätmittelalter”, „Die Entstehung des neuzeitlichen Europa”, „Europa von der französischen Revolution zu den nationalstaatlichen Bewegungen des 19. Jahrh.”, „Europa im Zeitalter der Nationalstaaten u. europäischen Weltpolitik bis zum 1. Weltkrieg”, „Europa im Zeitalter der Weltrevolution”.

titul *Europa im Zeitalter ...* și este al 4-lea în ordine cronologică. Masiv și foarte documentat, acest volum încearcă să pună în discuție în aproximativ 800 de pagini principalele aspecte ale perioadei cuprinse între anii 1648–1789, perioadă deosebit de importantă prin evoluția raporturilor dintre diversele țări europene, prin stabilirea unor relații diplomatice noi, a căror desfășurare se continuă în secolul al XIX-lea, prin noua direcție de dezvoltare a culturii spirituale. Pornind de la ideea că volumul trebuie să constituie de fapt un dialog cu cititorii și deci nu este necesară explicarea amănunțită a tuturor aspectelor epocii, autorii l-au împărțit în două. În prima parte sunt expuse direcțiile și caracteristicile generale de dezvoltare ale absolutismului luminat, în partea a doua ele fiind reluate în prezentarea fiecărei țări în parte. De fapt, prima parte are scopul de a concretiza termenul general (*Samelnamen*) de Europa; nici partea a doua nu trebuie considerată mai puțin „europeană” căci încearcă definirea individualităților în caracterul lor particular.

1648 și 1789, datele între care se încadrează aproape 150 de ani de istorie europeană, cu trăsături generale, dar și specifice, au o deosebită importanță, căci anul păcii west-falice (1648) constituie o cotitură în istoria țărilor Europei de mijloc și a Imperiului german. Cu această dată, statele participante la războiul de 30 de ani intră într-o fază nouă a evoluției lor istorice; problema confesională este privită în legătură cu cea a dreptului statelor, universalitatea puterii unor dinastii ca cea de Habsburg sau Wasa vine în contradicție cu noua concepție despre stat a principalelor țări europene etc. Cu toate că aceste elemente nu privesc țări ca Anglia, Rusia sau Imperiul otoman, data este folosită pentru prezentarea noilor aspecte ce pot fi descoperite în această perioadă. Aceși lucru se poate spune și despre 1789 și, chiar dacă nu toate țările au fost influențate în egală măsură de începutul revoluției franceze sau nu atinsese în același grad de dezvoltare, data constituie de asemenea o cotitură în istoria europeană.

Trăsătura dominantă a epocii este absolutismul, prin monarhia absolută. Din punct de vedere formal-juridic, absolutismul se caracterizează prin faptul că șeful statului (rege, țar, împărat) este considerat drept unicul izvor al puterii legislative și executive (acestea fiind exercitate de funcționari care depind numai de el). Monarhia absolută este forma cea mai desăvîrșită a centralizării politice în statele feudale. Creează un puternic aparat burocratic și eficiente mijloace de constrințe, cum sunt: armata permanentă, poliția, justiția, sistemul fiscal etc. Particularitatea specifică a absolutismului o constituie faptul că aparatul de constrințe capătă o independență aparentă față de clasa dominantă a nobilimii; în fond absolutismul rămâne o formă a dictaturii nobiliare, statul absolutist mzind tocmai pe contradicțiile dintre nobilime și burghezia în dezvoltare⁴. Din punct de vedere economic se dezvoltă în teorie și practică mercantilismul, care corespunde tocmai tendințelor de unificare politică preconizată de unele state europene (coresponde ideilor de centralizare)⁵. În cadrul absolutismului s-a format o nouă direcție de dezvoltare, și anume absolutismul luminat, care reprezintă încercarea de aplicare politică a ideilor luministe în cadrul absolutismului monarhic, formulă politică a nevoii generale de înnoire a statului feudal, de adaptare a lui la noile probleme economico-sociale⁶. Absolutismul luminat s-a manifestat printre-o varietate de forme naționale, dintre care cele mai cunoscute sunt „iosefinismul” lui Iosif al II-lea, apoi forme dezvoltate de Frederic al II-lea regele Prusiei sau Ecaterina a II-a împărăteasa Rusiei. Secolul al XVIII-lea, sau secolul „lumină”, a însemnat acest lucru și pe plan spiritual și al transformărilor în domeniul educației. În cadrul creat de aceste elemente se integrează și alți factori deosebit

⁴ Советская историческая энциклопедия vol. I, Moscova, 1961, p. 47.

⁵ Sonia Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18 Jahrhundert*, Wien, 1967, p. 7.

⁶ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, ed. 1968, p. 239.

de importanți care au dus la o nouă configurare a Europei.

A fost firesc ca situația determinată de războiul de 30 de ani și de încheierea păcii westfalice să necesite un anumit sistem de alianțe într-un nou raport de forțe. De altfel politica externă constituie factorul esențial al suveranității statelor și al „rațiunii de stat” (Ludovic al XVI-lea considera că ea este opera individuală a regilor). Arta diplomatică, care ia mare avint în această perioadă, reglementează raporturile dintre state și rezolvă conflictele; războaiele de succesiune, cunoscute și sub numele de „război de cabinet” (foarte numeroase), sunt caracteristica timpului și, fără a da exemple, se poate spune că ele determină raporturile foarte schimbătoare și fragile dintre state.

Neluind în considerare popoarele care duc de fapt greul războiului, cu armate de mercenari și schimburi sau ocupări de teritorii, războaiele de cabinet determină o adevărată „Interessenlehre”⁷, o politică calculată de conveniente. Și pentru prima oară de la căderea Romei se conturează iar ideea unei stăpiniiri a lumii. Dar, de cte ori vreunul din statele europene (Spania, Franța, Olanda etc.) încearcă să-și impună hegemonia, imediat celelalte state reușesc prin sisteme de coaliții să combată această tendință (probabil că Franța deține recordul, prin numărul de coaliții formate împotriva ei din cauza războaierilor începute de Ludovic al XIV-lea). Tot acum ia amploare teoria despre hegemonie și echilibru european, cu inclinare spre a două variantă, care era mai convenabilă tuturor țărilor europene. Practica arată că cea mai interesantă în această direcție era Anglia, care, prin poziția sa geografică, nu putea fi atinsă de numeroasele războaie ce se desfășurau în Europa, dar care trebuia să stea mereu de veghe pentru a nu-și pierde influența continentală. Treptat, această luptă pentru putere, mascată sub formula echilibrului, depășește granițele vechiului continent, și războaie ca cel de 7 ani sau cel de succesiune austriac se desfășoară cu precădere în afara granițelor europene, în primul rînd pentru avantajele

economice și influență politică în lumea extra-europeană, deși tocmai formula echilibrului a oprit mult timp lupta pentru colonii. În jurul principalelor state beligerante se grupează țări care pierduseră din putere (Spania, Olanda) sau care veneau puternic din urmă (Prusia, Rusia). Dar această luptă necesită un înveliș ideologic (termeni ca european, Europa, echilibru european se folosesc plină la saturatie). Un mare număr de filozofi dezvoltă diverse teorii asupra acestor chestiuni și reversul firesc al numeroaselor războaie care zdruncină în continuare Europa era tocmai căutarea unei soluții care să pună capăt acestei stări de lucruri. Leibnitz, abatele St. Pierre, Samuel Puffendorf, Christian Wolff etc. sunt cei mai cunoscuți dintre autori unor teorii mai mult sau mai puțin fantaziste, care arată însă dorința de pace. De aici se vor dezvolta și alte teorii foarte importante pentru evoluția Europei, cum sunt cea a dreptului popoarelor, a contractului social folosit ca instrument politic, și aj căror promotori de seamă au fost J. J. Rousseau, Mably, Marly etc. În această perioadă zbuluiu mată, absolutismul reprezintă tocmai tendința de formare a unor monarhi puternici pește carnagiu războaierilor, însemnind de fapt îndreptarea spre ordine, unitate, siguranță, liniște. „Portretul principelui” variază de la o țară la alta, dar elementele de bază sunt comune, ele depășesc granițele și permit caracterizarea epocii drept cea a „absolutismului monarchic”. Treptat, administrația și politica se subordonează unui sever proces de raționalizare. Variantele naționale ale mercantilismului sunt colbertismul pentru Franța și kameralismul pentru Imperiul habsburgic. Politica și economia se interfeleză puternic. În această direcție trebuie amintit rolul politic și economic jucat de huguenoti; alungați din Franța din motive politice, ceea ce a dus la scăderea de necontestat a puterii economice a acestui stat, ei sunt primiți în alte țări, ca Olanda, Anglia, Rusia, unde puterea și eficacitatea lor economică se manifestă tot mai intens. Situația creată de expulzarea lor din Franța a influențat mult o altă organizație care se formează în această perioadă — francmasoneria, miș-

⁷ Teoria intereselor.

care idealistă, dar cu certe tendințe politizante. Noile schimbări social-politice și economice determină o schimbare în situația bisericii și a creștinismului. Cu toată aparența contrară, se poate vorbi de o Europa creștină plină la revoluția franceză, cu o biserică puternică, în care îndărătul organizării și raționalizării ei de către stat se poate constata o necesitate religioasă absolută. Noua atitudine față de biserică și mai ales față de dogmă se datorează în primul rînd activității filozofilor francezi, a hughenoștilor etc. Europa creștină a secolelor XVII și XVIII are multe trăsături noi interesante: în primul rînd scăderea influenței papale (manifestată și prin interzicerea activității principalului sprijin, ordinul iezuiților), apoi noua atitudine burgheză față de evrei, toleranță față de alte concepții religioase. Iosefinismul, ca formă a absolutismului luminat, constituie pe plan religios tocmai reformarea creștinismului prin intervenția statului. Discuțiile foarte numeroase în această direcție declanșează în mod cert lupta dintre vechile și noile forme de credință și gîndire. Una dintre cele mai interesante laturi ale vieții spirituale caracteristice epocii este problema educației și culturalizării oamenilor. Idealul noii epoci este laicul cult. Rousseau, Defoe, Swift preamăresc în operele lor, de mare răsunet, posibilitățile noi ale oamenilor și în primul rînd superioritatea de necontestat a europeanilor. Arta, cu toate laturile ei purtând numele generic de „baroc”, se încadrează perfect în noile concepții spiritual-educative.

După cum am menționat la început, aceste linii generale de dezvoltare a Europei secolelor XVII și XVIII, dezbatute în prima parte a cărții, vor fi reluate pe larg în capitolele următoare. Dacă prima parte are proporții mai reduse, cum este și firesc, partea a doua are o întindere mai mare, spațiul cel mai important fiind rezervat Franței. Deși după 1685 puterea acestui stat este tot mai scăzută, el se va reface treptat și, incontestabil, strălucirea lui va dăinui de-a lungul a două secole, influențind foarte puternic viața cultural-politică a Europei. Pornind de la principiile general valabile pentru întreaga Europă, capitolele referitoare la țările ei întregesc

tabloul problemelor puse în discuție. Fără a intra în amănunte și fără a face o prezentare a fiecărei țări în parte (ceea ce ar ocupa mult spațiu și nu ar aduce nimic nou, autorii prezentând doar evenimentele istorice în înlanțuirea îndeobște cunoscută), nu putem să nu amintim faptul că fiecare dintre aceste țări a avut aportul ei și și-a pus amprenta asupra epocii: astfel Anglia, promotare a echilibrului european, este țara care dă exemplul lumii prin dezvoltarea economică și raționalismul spiritual; în timp ce Suedia secolului al XVIII-lea pierde rangul de mare putere europeană avut în secolul anterior, Danemarca este prima țară europeană care legiferează principiul monarhiei absolute. Spania și Portugalia incetaseră de mult să fie mari puteri și structurile social-economice alături de conjunctura politică duseseră la dezintegrarea imenselor lor imperii coloniale, dar fiecare dintre ele încearcă să se integreze circuitului european prin politica rațională a unor monarhi sau miniștri absolutiști, încercări ce se oglindesc și în activitatea statelor italiene. Fărâmîțarea acestora, ca și numeroasele schimbări dinastice, împiedică reliefarea clară a noilor elemente, dar din acest haos se conturează încet ideea unității italiene ce se va desăvîrși în secolul al XIX-lea. Deși paradoxal, inițiativa innoitoare aparține acum monarhiilor, în timp ce republicile (cîteva orașe italiene și mai ales Polonia) rămîn în urmă mult, Polonia fiind exemplul tipic de lipsă de organizare într-un timp în care tendințele erau contrare și cele trei împărăriile acestui stat sănăt rezultatul firesc al situației reale. Țările care iau avînt în această perioadă, Rusia și Prusia, determină o treptată mutare a centrului de greutate a vieții politice de la apus spre râsărit. În același timp, aceste state pun bazele unui sistem de alianțe opus față de cel tradițional. Prin dezvoltarea sa, Prusia devine a doua forță în Imperiul german, alături de Austria, și în jurul lor gravitează miciile principate ale imperiului cu nete tendințe absolutiste. În aparență, Imperiul otoman rămîne nemîscat; în fapt, apariția și dezvoltarea sistemului cificurilor sau reformele încercate de Kuprulizi infirmă părerea de stagnare a imperiului. Pe de altă

parte, numeroasele războaie care au loc și care determină luări de poziții ale țărilor europene arată importanța ca poziție strategică și economică a acestor regiuni, iar rezultatele în general nefavorabile ale războaielor duse de Imperiul otoman dezvăluie slăbiciunea acestuia. Considerăm însă că, în această lucrare deosebit de importantă, există o disproportie în partea a doua. Desigur, este firesc ca marile state, Franța, Anglia sau Imperiul german, să se bucure de o atenție deosebită, dar în timp ce Franței (căreia li sunt afectate 130 din 400 de pagini) îi este consacrat un capitol special dezvoltării spirituale, lucrul acesta nu este făcut și pentru celelalte țări, prezentate numai sub aspectul politicii externe și al evoluției lor social-economice. Aceasta ar fi fost cu atit mai necesar cu cît cultura Franței este mai bine cunoscută, ceea ce nu se poate spune despre celelalte state și care în mod cert au anumite trăsături spiritual-culturale demne de a fi mai puternic subliniate. De asemenea neacordarea unui spațiu prea mare prezentării Imperiului otoman face ca țările române să nu fie decit vag discutate; lucrul acesta poate fi observat și în alte lucrări de specialitate din străinătate, autorii lor mulțumindu-se doar să le amintească, fără să ia în considerare formele orientale ale absolutismului luminat. Această lipsă apare cu atit mai gravă cu cît încă în 1937 N. Iorga încercase să dea o definire a trăsăturilor specifice ale absolutis-

mului luminat în țările române⁸, iar mai tîrziu un alt istoric, analizînd importanța reformelor lui Constantin Mavrocordat, atrage atenția asupra faptului că singurele inițiative care precedă pe cea a domnitorului fanariot în direcția desființării servitutii corporale sunt cea a lui Leopold de Lorena (1719) și a lui Frederic Wilhelm I, în aceeași perioadă.

Deosebită ca formă ni s-a părut prezentarea bibliografiei; la fel ca în volumele editate în colecția „Nouvelle Clio”, și în această lucrare la începutul fiecărui capitol este prezentată bibliografia folosită, iar la sfîrșitul lui, pe baza problemelor discutate, se face o trecere în revistă a unor păreri contrare, lucru ce permite cititorului să intre în contact cu lucrări mai greu accesibile lui.

Regretăm că în cadrul acestei vaste bibliografii sunt citate numai trei lucrări românești, dintre cele mai importante lipsind *Istoria poporului român* în 11 volume a lui N. Iorga.

Exceptînd aceste regretabile omisiuni, ca și cele semnalate mai înainte, trebuie să subliniem importanța apariției volumului, iar tipărirea tuturor volumelor va constitui, desigur, una din bunele sinteze de istorie universală.

Ștefana Simionescu

⁸ Caracterizarea este făcută pe baza unui cuestionar întocmit de Comitetul internațional al istoricilor.

www.dacoromanica.ro

R E V I S T A R E V I S T E L O R

„Studii și articole de istorie”, nr. 9 (1965), 368 p.; nr. 10(1966), 290 p.; nr. 11(1967), 288 p.; nr. 12 (1968), 253 p.; nr. 13(1969), 330 p., Societatea de științe istorice din Republica Socialistă România, București

Continuăm prezentarea revistei Societății de științe istorice cu numerele 9, 10, 11, 12, 13. Sumarul revistei a fost întotdeauna alcătuit în aşa fel, încât să fie acoperite, prin studii sau note, toate perioadele istoriei României; există de asemenea și o rubrică de istorie universală, cu o pondere mai mică, dar prezintă număr de număr, ale cărei articole discută probleme largi și fundamentale pentru istoria universală. Adresându-se celor ce predau istoria în școli, rubrica de „Metodică” cuprinde o serie de studii interesante și utile pentru cadrele didactice. Dar valoarea revistei este dată de studiile, articolele, notele ce tratează diverse probleme ale istoriei României.

Numărul 9 (1965) al revistei cuprinde articole cu o problematică mai restrânsă, de istorie locală. Astfel A. Balotă semnează un studiu interesant: *Vitejii lui Ștefan cel Mare*, unde încearcă să prezinte un nou aspect al domniei lui Ștefan cel Mare: baza social-economică a „faimei” domnitorului moldovean, pe care autorul o consideră a se fi născut nu ulterior lui, ca în cazul lui Mircea cel Bătrân și Mihai Viteazul, ci „dintr-un fenomen cultural popular contemporan vremurilor trăirii sale” (p. 44). Prezentând succint răzeșia din timpul lui Ștefan, autorul se ocupă mai pe larg de „vitejii” lui Ștefan cel Mare, încercând să integreze această instituție, deosebită de aceea de la începuturile încheierii Moldovei ca stat, într-un spațiu mai larg istorico-geografic.

I. Nania prezintă rezultatele interesante ale săpăturilor întreprinse la Teiu: *Locuitorii gumelniieni în lumina cercetărilor de la Teiu*. P. Cernovodeanu și N. Vătămanu prezintă pe cel care a fost insărcinat în martie 1600 să ducă solia lui Mihai Viteazul la domnul Moldovei: doctorul elvețian, de origine italiană, I. Muraltus, în *Un medic elvețian de la curtea din Alba-Iulia în slujba lui Mihai Viteazul: Ioan Muraltus (1563–1602)*. I. D. Marin se ocupă de probleme de istorie moldoveană în articolul său, *Contribuții la studierea curților domnești din Moldova*. Trezind în revistă aceste importante centre ale țării, autorul subliniază valoarea social-economică a acestor curți domnești, căci, prin ele, domnitorii aveau la dispoziție „peste două sute moșii” (p. 40) și își puteau asigura recrutarea unor oșteni credincioși, domnul devenind astfel cel mai puternic și bogat feudal al timpului. C. Constantinescu-Mircești și I. Dragomirescu analizează în articolul *Marginea fării – aspecte caracteristice în zona hotărului dintre Moldova și Țara Românească*, principalele probleme și fenomene social-economice existente în această interesantă zonă geografică: zona de contact între cele două țări române.

Domeniul istoriei moderne a României este prezent tot prin articole de istorie locală. Emeric și Sara Mihaly analizează dezvoltarea industrială, a Galațiului în perioada

1859–1878 (Dezvoltarea industriei orașului Galați în perioada 1859–1878), autorii folosind un bogat material de arhivă, iar P. Păltănea prezintă *Presa gălățeană și râscoalele fărănești din 1907*.

Perioada contemporană a istoriei României e ilustrată de articolul lui I. Chiper și O. Mătichescu asupra unor aspecte locale ale mișcării muncitorești în perioada de avint revoluționar ce premerge greva generală din 1920: *Aciuni ale muncitorilor metalurgiști din București premergătoare grevei generale din octombrie 1920 (decembrie 1918 – septembrie 1920)*. De asemenea, Gh. Ungureanu, D. Sandru și I. Saizu, în *Contribuția la cunoașterea stării de spirit a maselor populare din Moldova în anii dictaturii militaro-fasciste* demonstrează că în această perioadă masele populare, împreună cu toate forțele democratice din Moldova și-au adus contribuția lor prin rezistența față de regimul militarofascist și față de războiul hitlerist, la pregătirea actului de la 23 August 1944.

Pentru aceeași perioadă, un alt aspect, tot local, este tratat de N. Dumitrescu și I. Georgescu în *Aspecte ale luptei maselor populare din orașul și raionul Lugoj împotriva dictaturii militaro-fasciste și războiului antisovietic*. Rubrica „Miscellanea” cuprinde articolul lui G. Anghel despre biserică din Maieri construită în 1714 din materialele provenind de la dărâmarea mitropoliei lui Mihai Viteazul, din Alba-Iulia, fiind astfel momentul de care „se leagă nu numai numele marelui voievod, ci și actul măreț al unității românilor” (p. 234); G. Anghel *Biserica din Maieri și mitropolia lui Mihai Viteazul din Alba-Iulia*.

T. N. Tripcea analizează în „Organizația cnezială în Banat din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și pînă în prima jumătate a celui de al XIX-lea”, instituția cnezialului în Banat, unde durează, după cum se vede din titlu, cel mai mult, în comparație cu celelalte părți ale țării.

M. Tusai face prezentarea unei reviste ce a activat în anul 1934 de pe pozițiile P.C.R.; *Revista antifascistă «Cuvînt nou»*. F. Stănculescu, în articolul său despre *Preocupări ale lui N. Iorga în vederea întinderii*

manualelor școlare pune în lumină deosebitele calități de pedagog ale marelui istoric, care în uriașă să activitate s-a preocupat și de redactarea unor manuale originale, valoroase, ele oglindind concepția sa asupra istoriei: patriotism, sincronismul proceselor istorice, prezența unor elemente social-economice, iesi ponderea lor este mai mică față de faptele de istorie politică. A. Petric, El. Ionescu-Miciora, C. Grünberg, E. Florescu, în *Concepțul de modernizare a învățămîntului la disciplinele cu caracter umanist* pun o problemă deosebit de acută în zilele noastre, în care învățămîntul joacă un rol atât de mare.

Pe aceeași linie în cadrul aceleiași rubrici („Metodica”) se situează și articolul Elizei Bichman, Luciei Georgian și C. Dinu: „Unele aspecte ale modernizării istoriei”.

Rubrica de istorie universală este prezentă prin studiul lui R. Manolescu *Urmările marii migrații a popoarelor pentru Europa apuseană* în care autorul analizează, sintetic, contribuția popoarelor germanice la declinul și prăbușirea orinduirii sclavagiste. De asemenea, C. Șerban în „Aspecte privind ecoul războaielor napoleoniene în țările române” trece în revistă mijloacele prin care evenimentele perioadei napoleoniene (1795–1815) s-au reflectat în țările române.

Numărul 10 (1966) este deschis de articolul acad. P. Constantinescu-Îași *Aciuni pentru sindicalizarea corpului didactic din România în perioada dintre cele două războaie*. Arătind că încercări de sindicalizare au fost făcute chiar imediat după 1919, ele n-au avut însă rezultate practice decât după criza din 1929–1933, cind profesorii au avut de suferit mult datorită politicii guvernului, bazate pe curbele de sacrificiu, ceea ce creează o nouă stare de spirit în corpul didactic, stare de spirit ce va duce la formarea unui adeverat curent de sindicalizare printre profesori. Totuși, pînă la urmă, organizarea profesorilor în sindicate n-a reușit, dar, „ideea de sindicat n-a fost părăsită”, ea transformându-se în fapte după 23 August 1944. Subliniem că articolul este rezultatul participării directe a autorului la evenimentele amintite. Un studiu bine documentat este cel al lui P. Binder: *N. Iorga în vederea întinderii*

în Maramureş și în nordul Transilvaniei. Autorul analizează formele de organizare feudală din aceste regiuni de la obștea sătească, pînă la obștile teritoriale și „țări”. În secolul al X-lea sfatul de conducere al obștilor teritoriale devine un sfat al cnezilor, iar obștea un cnezat. Maramureșul va fi unificat și va intra în relații cu regatul maghiar, sfîrșind prin a fi cucerit de acesta. O situație specială are cnezatul Cuhea, unde s-a menținut o structură arhaică. Pentru Maramureș este caracteristic în secolul al XIV-lea dualismul maghiar-român (comite-voievod), dar sub Drăgoșești ambele devin funcții românești; după 1566 pătura cnezială va deveni o pătură de nobili (nemeși), lucru ce va influența asupra religiei și limbii adoptate de ei. I. Jivan, în *Ostașii pușcași ai celălăii Devei în secolele XVI-XVII*, analizează „rolul militar pre-cumpănitor pe care l-au avut țărani îm în treaga perioadă a principatului transilvănean”, exemplificând această afirmație prin „împrejurările în care au fost recruteți și în ce calitate au fost angajați țărani la cetatea Deva” (p. 63), ca și obligațiile acestora.

Pentru perioada modernă a istoriei României, articolul lui C. Marinescu și I. Brezeanu se ocupă, bazat mai ales pe material din presă, de *Luptele muncitorilor din portul Brăila între anii 1900 și 1905*. Cu același temă, mișcarea muncitorească, dar în altă perioadă și regiune, se ocupă Dan Popescu în *Aspecte privind situația și lupta metalurgiștilor din Valea Bistrei în anii 1937–1939*. Autorul folosește material de arhivă.

Un lung articol important prin problematica ce și-a propus să analizeze este cel al Elizei Campus: *Politica externă a României în perioada dintre cele două războaie mondiale*. Autoarea trece, sintetic, în revistă acțiunile politicii externe române din perioada interbelică, subliniindu-se că ideea centrală a întregii noastre politici a fost căutarea unei soluții pentru apărarea integrității teritoriale a țării și crearea unui sistem de securitate care să garanteze pacea Europei în fața agresiunii fasciste. Dar, pe de altă parte, acțiunile politicii externe române, metodele ei au fost „limitate, plafonate de poli-

europeană purtată de Franța și Marea Britanie, marile puteri de care România era strins legată” și ale căror concesii „au influențat în mod negativ și politica externă a României” (p. 153).

Studii mai scurte, dar interesante pentru lucrurile inedite ce le conțin, găsim la „Miscellanea”. Astfel O. Cicanci în *Aspectele din viața robilor de la mănăstirea Secul în veacurile XVII–XVIII* analizează viața robilor țigani pe domeniul mănăstirii Secul; elementele noi aduse de autoare se referă mai ales la acțiunile de nesupunere și răzvrătire a robilor țigani. P. Cincă din aria unor preocupări mai largi, ne-a dat în *Opoziția parlamentară față de alegerea lui Carol de Hohenzollern ca domnitor al României* un aspect mai puțin tratat pînă acum, al condițiilor în care s-a urcat pe tronul României principalele Carol de Hohenzollern. Autoarea dovedește că a existat o opoziție contra alegerii acestuia ca domnitor al țării și că această opoziție era, „de parte de a fi demodată, ridicolă, lipsită de idei politice, cum s-a încercat să se dovedească”. Gh. Buzatu relevă încă un aspect al atitudinii antifasciste al lui N. Iorga în *Nicolae Iorga apărător al drepturilor, intereselor popoarelor amenințate de cotropirea hitleristă*. S. Tudor grupează sub titlul *Din frâmlintările fără nimitti buzoiene în vremea divanului ad-hoc (1857)* un scurt comentariu și cîteva documente ce oglindesc aceste frâmlintări. La rubrica de istorie universală M. Dan face o analiză amplă și interesantă a vieții și ideilor lui Jan Hus, *Jan Hus și învățătura sa*.

Pentru rubrica de „Metodică”, L. Roman a alcătuit materialul *Cîteva probleme ale istoriei locale*, iar N. Mihăilescu *Filosirea proiectilor în predarea lecțiilor de istorie*.

Numărul 11 (1967) se deschide cu un articol jubiliar despre Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, *50 de ani de la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie*. M. Petrescu-Dimbovița dă un raport al unor noi săpături arheologice tot din aria culturii Cucuteni, *Principalele rezultate ale noilor săpături arheologice din Cucuteni Băiceni*.

O scurtă monografie istorică a celui mai vechi oraș cunoscut al Țării Românești au făcut I. Hurdubeșiu și F. Mirțu în *Cimpulungul Muscel medieval*. H. I. Nestorescu este autorul articolului *Știri inedite privind tipărireia și răspândirea „Magazinului istoric pentru Dacia” în ţările române*. Articolul are anexată și o listă a abonaților din București ai acestei reviste deosebit de importante. Continuind vechi preocupări, Gh. Platon reia analiza, lărgind-o, a mișcării revoluționare de la 1848 din Moldova în *Problema privind mișcarea revoluționară de la 1848 din Moldova*. Prof. univ. V. Maciu este prezent în paginile revistei cu studiul *Crearea României moderne. Înfăptuirea statului național independent*. După ce subliniază că „constituirea României moderne a făcut o bresă burghezo-liberală în sistemul feudalo-absolutist al Europei centrale, bresă prin care s-au strecurat numeroase forțe revoluționare” (p. 103), autorul atrage atenția că crearea României moderne „a fost principalul rezultat al mișcării antifeudale și naționale a poporului român din prima jumătate a secolului al XIX-lea”. Un moment important al acestei lupte a fost revoluția de la 1848, care „a deschis calea înfăptuirii unirii și independenței naționale a poporului român” (p. 104). Aceleași idei, de unitate și libertate națională, sunt prezente și după înfrângerea revoluției din 1848, fie la cei plecați în exil, fie la cei rămași în țară. Lupta pentru Unire a demonstrat adeziunea deplină a maselor la aceste idei. Alegerea lui Al. I. Cuza ca domn și în Țara Românească a demonstrat că români nu se mulțumesc cu „unirea impusă de puterile garante și că sunt hotărîți să lupte mai departe pentru contopirea celor două țări surori într-un singur stat național” (p. 123). Măsurile luate de domnitor pe plan intern și extern au dus la proclamarea unirii depline la 22 ianuarie 1862. I. Gheorghiu analizează în *Relațiile dintre România și Austro-Ungaria în anii 1908–1914 (Principalele aspecte care explică despărțirea României de Austro-Ungaria în momentul izbucnirii primului război mondial)*, diversele momente ale perioadei amintite în titlu, ce punctează evoluția lentă și contradictorie, e drept, a României, evoluție ce o va deveni www.dacoromanica.ro.

momentul izbucnirii războiului în 1914 să se declare neutră deși era legată prin tratate de Austro-Ungaria și deci de Tripla Alianță, iar în 1916 să intre în război de partea Antantei.

C. Enea publică apoi articolul *Organizarea și acțiunile prizonierilor români transilvăneni din Rusia (1917–1918)*. I. Nicoară cu *Aspecte privind contribuția brașovenilor la lupta pentru desăvîrșirea unității naționale a poporului român (1918)* aduce date ce pun în lumină, noi aspecte ale uriașei mișcări a românilor în lupta lor pentru desăvîrșirea unității politice.

„Miscellanea” acestui număr cuprinde două articole despre probleme de haiducie: S. Iancovici în *Cine este Ghiță Haiducul* se ocupă de identificarea acestui Ghiță Haiducul, participant la mișcarea lui Tudor Vladimirescu, și-l consideră „venit din Serbia”. Ioan I. Neacșu analizează fenomenele haiduciei între anii 1821–1828, cind aceasta se manifestă cel mai intens, în *Haiducia în Țara Românească între anii 1822–1828*. S. Moraru ilustrează aplicarea legii instrucțiunii din 1864 cu prezentarea unui fapt local: *Un aspect al aplicării legii instrucțiunii din 1864 în orașul Caracal: Institutul pedagogic*, iar I. Spălățelu prezintă activitatea presei democratice în România în perioada apariției pericolului fascist: *Presă revoluționară și democratică din România în apărarea independenței și suveranității țării împotriva pericolului fascist (1933 – februarie 1938)*. Probleme de metodică tratează D. Birău în *Folosirea elementelor de istorie locală la lecțiile de istorie și în activitatea extrașcolară*.

Numărul 12 (1968) al revistei îl putem numi numărul sesiunilor jubiliare, căci el cuprinde, în marea lui majoritate, o serie de comunicări ținute de autori respectivi la diversele sesiuni cu caracter jubiliar organizate de Societatea de științe istorice în București și în alte orașe din țară, cu ocazia aniversării unor date importante. Una dintre acestea este cea ținută pentru sărbătorirea a 90 de ani de la proclamarea independenței României. Două din comunicările ținute cu acest prilej apar în acest număr. În primul rînd e vorba de interesanta comunicare a prof. univ.

atitudinea lor față de problema independenței României, unde este stabilit, obiectiv și realist, care a fost atitudinea diverselor grupări, partide, personalități politice față de problema independenței României. Începînd prin a arăta deosebirile dintre lupta pentru Unire a anilor 1854–1859 și a celei pentru proclamarea independenței din anii 1875–1877, autorul afirmă, pe bună dreptate, că „toate forțele social-politice din România doreau independența statului”, dar „căile de cucerire a independenței nu erau însă aceleși pentru toate forțele social-politice ale țării” (p. 8). Cei care au fost de la bun început pentru o proclamare neîntîrziată a independenței, încă din anii 1867–1868, au fost liberalii radicali. Celelalte grupări liberale și alte personalități liberale, ca Dimitrie Brătianu, Nicolae Ionescu, Ion Ghica, erau, spre deosebire de liberalii radicali, contra unei colaborări cu Rusia în vederea obținerii independenței. Conservatorii, în majoritatea lor, în afara generalului I. E. Florescu, Alexandru Lahovari și Gh. C. Filipescu, erau și ei contra unei colaborări cu Rusia pentru obținerea independenței. Poziția lui M. Kogălniceanu a fost mai complexă. La început contra unei cooperări cu Rusia, apoi admite încheierea convenției pentru trecerea și aprovisionarea armatei ruse, susținînd însă că trupele române trebuiau să ocupe Calafatul. O serie de momente vin să clarifice tot mai mult pozițiile: dezbaterea pentru ratificarea convenției din 4/12 aprilie 1877, votarea stării de război cu Turcia, proclamarea independenței absolute a României.

Legată de aceeași tematică este și comunicarea lui V. Diculescu *Războiul pentru cucerirea independenței României – prilej de manifestare a unității de conștiință națională la români din Transilvania și Banat*, în care arată că amploarea eoului avut de războiul din 1877 în conștiința românilor transilvăneni, precum și acțiunile pe care aceștia le-au întreprins pentru a veni în ajutorul fraților lor de peste munte.

O altă sesiune jubiliară a fost cea ținută la Iași și București, cu ocazia împlinirii a 120 de ani de la nașterea lui A. D. Xenopol. Comunicările susținute aci au relevat perso-

nalitatea complexă a istoricului și gînditorului A. D. Xenopol. Una dintre aceste comunicări este cea a lui V. Gogoneață, *Concepția lui A. D. Xenopol asupra previziunii în istorie*, în care arată că teza de bază a lui A. D. Xenopol era că istoria nu poate prevedea „faptul concret, forma evenimentelor, dar poate să întrevadă direcția generală a dezvoltării lor” (p. 38). În comunicarea sa *A. D. Xenopol și Academia Română*, D. Berindei analizează pe scurt activitatea lui A. D. Xenopol în cadrul Academiei Române. V. Nechita, în comunicarea sa *Idei economice progresiste în opera lui A. D. Xenopol*, subliniază caracterul progresist al unor idei ale lui A. D. Xenopol asupra dezvoltării economice și trage concluzia că „originalitatea gîndirii sale economice este dată de preocuparea de a cerceta realitatea economică obiectivă din România timpului său și de a răspunde unor chestiuni pe care ea le punea la ordinea zilei” (p. 66).

La aniversarea a 150 de ani de la nașterea lui M. Kogălniceanu a fost organizată o altă sesiune jubiliară de comunicări. Cîteva dintre ele sunt prezente și în paginile revistei. Al. Husar, în *Patriotul Kogălniceanu și Europa*, prezintă concepțiile și acțiunile omului politic Kogălniceanu, tendința lui de a integra România și pe români „în concertul popoarelor europene” (p. 77) Al. Zub, cu date inedite, stabilește că aparținînd lui M. Kogălniceanu cîteva din broșurile și scrierile ce au apărut în timpul revoluției din 1848, în comunicarea sa *Scrisori ale lui M. Kogălniceanu din vremea mișcării revoluționare de la 1848*. N. Corivan analizează activitatea depusă de M. Kogălniceanu în Moldova în perioada când a fost prim-ministrul (30 aprilie 1860–17 ianuarie 1861) în articolul *M. Kogălniceanu și organizarea administrativă a Moldovei în prima sa guvernare din timpul domniei lui Al. I. Cuza*. P. Păltănea relevă, în *Legăturile lui M. Kogălniceanu cu orașul Galați*, atenția pe care acesta a arătat-o dezvoltării importantului centru economic care a fost Galațiul.

Sumarul revistei mai cuprinde însă și alte studii, cu problematică diversă. Astfel N. Stoicescu analizează, bazat pe un boga

material documentar, o serie de categorii de slujbași feudali, aprozi, copii de casă, paici, fustași, în *Unele categorii de slujbași ai statelor feudale Țara Românească și Moldova*. C. Cuciuc tratează tot o problemă de ordin social în *Frâmîntările rufetașilor de la salinele din Tîrgu-Ocna în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. D. Tuțu, în *Înțelegerea Balcanică și rolul său în apărarea păcii și securității în sud-estul Europei*, analizează acțiunile care au premers și care au urmat Încheierii Înțelegerei Balcanice la 9 februarie 1934. Se subliniază în articol, presiunile pe care au fost nevoie să le suporte statele balcanice din partea marilor state fasciste, Germania și Italia, precum și faptul că România a fost cea care „urmărea cu acuitate menținerea unității și solidarității Înțelegerei Balcanice” (p. 146).

Mircea N. Popa semnează un articol de istorie universală *Revoluția prețurilor în Europa*, în care analizează ce a însemnat și ce urmări a avut uriașul aflux de metale prețioase americane pe piața europeană, aflux care a generat fenomenul cunoscut sub numele de „revoluția prețurilor” (secolul XVI și parțial XVII). Acest fenomen, în Europa occidentală, a accelerat dezvoltarea economiei capitaliste, dar în restul Europei va duce la consolidarea și prelungirea sistemului feudal. D. Almaș tratează tot o problemă de istorie universală în *Problema națională și revoluția de la 1848*.

La rubrica „Miscellanea”, P. Popescu face o scurtă prezentare a unui filantrop bogat care folosește averea sa pentru dezvoltarea învățământului în *Vasile Paapa — un sprijinitor al învățământului*. M. Apostol analizează una din căile prin care România a fost jefuită de bogățiile ei de către Germania în timpul celui de-al doilea război mondial (*Roul societății Wifo în jefuirea petrolierului românesc de către imperialiștii germani în timpul celui de-al doilea război mondial*).

La rubrica „Metodică”, N. Vasilescu, A. Bălănescu, Gh. Smarandache, C. Dinu semnează articolul *Contribuția istoriei la educarea elevilor în spiritulumanismului*.

Nr. 13 (1969) este deschis de cîteva studii închinat aniversării a 50 de ani de la unirea

Transilvaniei cu România. Astfel, Șt. Pascu semnează studiul *Ideea, tendințele, lupta și desăvîrșirea unității național-politice a poporului român*, în care prezintă evoluția conștiinței naționale și a ideii de unitate a românilor de la începutul secolului al XIX-lea pînă la 1 decembrie 1918. S. Retegan se ocupă de activitatea politică a burgheriei române în perioada 1865—1867 în *Lupta națională a burgheriei române din Transilvania în anii negocierii pactului dualist*. I. Șendrulescu analizează viața, activitatea și concepția de luptă a lui Vasile Goldiș, militant de frunte în lupta națională a românilor din Transilvania în *Activitatea lui Vasile Goldiș pentru unirea Transilvaniei cu România*. V. Popeangă se ocupă de un alt aspect al evenimentelor ce au premers acutul de la 1 decembrie 1918, analizind situația din Banat în toamna acestui an în *Destărarea aparatului administrativ în Banat în timpul luptei pentru unire (toamna anului 1918)*. C. Göllner, într-un scurt articol, *Semnificația adunării de la Mediaș a reprezentanților sașilor (ianuarie 1919)*, dezvăluie importanța adunării reprezentanților sașilor în contextul evenimentelor legate de desăvîrșirea unității statale.

Rubrica de istorie a României este deschisă de Al. Andronic, care prezintă, pe scurt, în *Cercetări arheologice privind unele curți domnești și cetăți medievale din România*, principalele rezultate obținute de arheologia feudală românească în domeniul curților domnești și cetăților medievale din România. P. Binder și A. Huttman, în *România din Brașov în epoca Reformei*, analizează influența Reformei asupra românilor din Brașov. Propaganda în favoarea Reformei desfășurată printre români și greci din Brașov a fost dusă atât de preoți, cit și de autoritățile orașului (juzii orașului). Pentru a servi această propagandă și a atrage mai ales pe români, pornindu-se de la una din tezele de bază ale Reformei, necesitatea cultului religios în limba maternă, s-a pus la dispoziția credincioșilor români un catehism în limba română; totuși, recunosc autorii, „tendențe pentru introducerea limbii materne ca limbă cultă s-a manifestat la români încă înainte de începutul propagandei pentru Refor-

mă" (p. 84). În esență, acțiunea de a atrage pe români la ideile Reformei n-a dat rezultatele scontate de inițiatorii acestei acțiuni.

Un studiu interesant, de fapt un capitol al lucrării de doctorat a autorului, e semnat de Matei D. Vlad, *Cauzele colonizării rurale din Țara Românească și Moldova (secolele XVII – XVIII)*. În această epocă, colonizarea poate fi înțeleasă doar „în strinsă legătură cu interesele economice ale clasei dominante, ale statului și chiar ale coloniștilor”, dominind mai ales „interesele stăpînilor de pămînt și ale statului (firește, și ale domniei)”, ca urmare a creșterii necesarului de brațe de muncă. În general, conchide autorul, această colonizare a jucat un rol „recuperator” (p. 115).

D. Gh. Ionescu aduce noi date asupra orașului Buzău, căruia li urmărește dezvoltarea din secolul al XV-lea pînă în 1944, perioada cea mai bine documentată fiind cea dintre 1830 – 1944 (*Date privitoare la evoluția teritorială, urbanistică și demografică a orașului Buzău din secolul al XV-lea pînă în 1944*). Fl. Salvan semnează studiul *Mișcări fărănești din satele dependente de orașul Brașov în anii 1848–1849*, iar C. Căzănișteanu analizează în *Fraternizarea unor soldați cu fărani în timpul răscoalei din 1888*, un nou aspect, necercetat, al răscoalei din 1888. Un episod din lupta muncitorilor pentru condiții de muncă și de viață mai bune tratează M. Birdeanu în articolul său *Greva muncitorilor din portul Sulina din luna mai 1913*.

„Miscellanea” cuprinde: studiul lui Th. Nágler *Populația românească din sudul Transilvaniei și caracterul colonizării săsești în secolele XII – XIII* a cărui concluzie atestă, o dată în plus, existența unei popu-

lații autohtone, anterioare cuceririi maghiare, căci, după cum spune autorul „cucerirea în etape succesive a Transilvaniei de către regatul maghiar prin intermediul secuilor, sașilor și cavalerilor teutoni nu poate fi explicată decât prin prezența populației autohtone în această parte a țării noastre” (p. 186). I. Scurtu, în *Activitatea social-politică a lui Spiru Haret* face o scurtă prezentare a activității acesteia. Fl. Stănculescu punctează în articolul său *Participarea cadrelor didactice la luptele din anii 1916–1917*, modul cum au participat cadrele didactice la primul război mondial. Gh. Z. Ionescu prezintă caracterul incomplet al reformei agrare din 1921. Gh. Oancea și Tr. Bunescu semnează articolul *Din lupta muncitorimii băndărene împotriva exploatarii burgheso-moșierești (1938–1944)*.

Rubrica de istorie universală cuprinde studiul lui Radu Manolescu asupra originii feudalismului în Europa Apuseană: *Genеза feudalismului în Europa apuseană*, iar la rubrica de „Metodică”, Maja Philippi semnează articolul *Educația estetică prin studiul istoriei în școală*.

Având un conținut variat în care ponderea cade desigur pe istoria României, dar fiind prezente și studii și articole de istorie universală, revista răspunde unor exigențe diverse. Dacă adăugăm și prezența unor articole ce tratează probleme de metodică, care se adresează direct cadrelor didactice, ca și bibliografia pentru uzul cadrelor didactice, putem considera că „Studii și articole de istorie” este, în cadrul publicațiilor de specialitate, o prezență activă și valoroasă.

Radu Vasile

www.dacoromanica.ro

ISTORIA ROMÂNIEI

MIRCEA TOMESCU, *Istoria cărții românești*, Edit. științifică, București, 1968, 215 p.

Lucrarea tratează probleme legate de un domeniu căruia istoriografia noastră i-a acordat mai puțin loc în ultimul timp, și anume istoria culturii. În cadrul acestui domeniu larg, o istorie a cărții românești ar putea aduce puternice argumente pentru demonstrarea permanentelor legături și a unității spirituale vii, dintotdeauna, între cele trei țări române.

Ghidat de aceste idei, autorul a încercat să facă o sinteză a istoriei cărții românești, pe care a vrut-o cit mai completă; de aceea el consacră prima parte a cărții sale celor dintâi manifestări de scris de pe teritoriul țării noastre, dar, din păcate, faptele sunt tratate aici superficial și fără mult discernămînt.

Partea a doua a cărții, intitulată „Cartea românească veche”, începe cu o succintă prezentare a apariției alfabetului chirilic și înșușirea lui de către români. În secolele XIV—XV circulau deja adevărate monumente culturale, constituind, fiecare în sine, momente ale evoluției cărții românești: *Polieile* călugărului Filos, *Zaconicul* din 1451 al gramaticului Dragomir din Tara Românească, cronicile în limba slavonă; se observă de asemenea o grija deosebită arătată ornării, astfel că aceste manuscrise și cărți sunt foarte frumos împodobite, un grăitor exemplu în acest sens fiind *Evangheliarul* lui Nicodim

din 1404—1405 și *Evangheliarul* lui Uricovici din 1429.

Etapa următoare în evoluția scrierilor și cărții românești este caracterizată de apariția primelor cărți (tipărituri și manuscrise) în limba română. În țară se creaseră condiții de trecere la traducerea în limba română a cărților religioase; un anumit rol l-au avut mișcările de Reformă religioasă, luteranismul și calvinismul, care, mai ales în Transilvania, au avut ecou mai larg: textele rotacizante sunt o dovedă. Prima carte tipărită în limba română este *Catehismul* din 1544. În Transilvania funcționează un puternic centru de traduceri în limba română, la Șcheii Brașovului; la fel și în Moldova.

Activitatea lui Coresi a constituit un moment de seamă în istoria culturală română, atât pentru ceea ce a făcut el, prin tipărire și răspândirea tipăriturilor în limba română, cit și pentru faptul că a fost un adevarat deschizător de drumuri: în cîteva orașe din Transilvania o serie de ucerici ai lui li continuă activitatea și unii dintre aceștia, diaconul Marien și Șerban Coresi, tipăresc la 1582 *Palia de la Orăștie*, cea mai veche traducere în limba română a primelor cărți ale *Vechiului testament*.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în evoluția țărilor române se observă o stagnare, care se manifestă în toate domeniile, inclusiv cel cultural astfel că și activitatea de tipărire se oprește. De-abia în secolul următor, sub domnia lui Matei Basarab și

Vasile Lupu se va relua și intensifica activitatea de tipărire și răspândire a cărții; paralel continuă să circule și să se creeze noi manuscrise-cărți. Un centru de copiere și răspândire a manuscriselor-cărți era mănăstirea Dragomirna, unde se practica și un mod de ornamentare a manuscriselor ce-și are sursa în tradiția moldoveană, la care se adaugă și unele elemente muntene, armene și ruse. Tot în ornamențație se fac simțite, din această perioadă, influențe grecești. Tot de acum apare o tendință, care se va accentua în secolele următoare: manuscrisele și tipăriturile cu caracter laic încep să circule tot mai mult și să aibă o importanță tot mai mare: cronicile lui Gr. Ureche, Miron Costin, Letopisul Cantacuzinesc, cronica lui Radu Popescu, *Pravila lui Vasile Lupu*. Tipăriturile cu caracter religios continuă însă a avea, deocamdată, o pondere mare; multe dintre ele reprezintă momente și monumente de cultură românească. *Cazania lui Varlaam*, ce semnifică o nouă etapă în evoluția limbii române, *Noul testament* de la Bălgard, în prefața căruia sunt vehiculate idei noi despre originea românilor și a limbii române, precum și *Biblia de la București*, opera ce deschide epoca de mare efervescență și creație culturală ce va caracteriza domnia lui Constantin Brâncoveanu. În timpul acestei domnii își desfășoară rodnică activitate Antim Ivireanul, figură centrală a acestei epoci din punct de vedere cultural. Tot acum apar primele inovații în prezenteră grafică a cărților: apariția foii de titlu, numerotarea foilor și apoi a paginilor, apariția de noi elemente ornamentale. Manuscrisele-cărți cu caracter laic (fie cărți populare, ca *Alexandria*, fie cronică și crono-grafe) circulă într-un număr sporit; de aceea acum își desfășoară activitatea un mare număr de copiști de manuscrise, printre care monahul Rafail la Hurez, Radu Lupescul în Țara Românească, Ioan Duma la Brașov, G. Hudici în Moldova. În același timp se observă o creștere a producției tiparului. O altă caracteristică a secolului al XVIII-lea este și faptul că prefețele (predosloviile) diverselor cărți devin importante prin ele însеле, căci aici se discută sau se prezintă o serie de probleme fundamentale pentru români, cum sint

latinitatea originii românilor și a limbii române, probleme de istorie a poporului român, contribuind astfel la creșterea și educarea conștiinței naționale a românilor.

Partea a treia a lucrării „Cartea românească modernă”, se ocupă de perioada 1780–1918. Activitatea de tipărire este impulsionată de noile cerințe ale epocii, în primul rînd de necesitatea dezvoltării învățămîntului, care cere ca tipografiile să pună în circulație manuale sau alte lucrări necesare procesului de învățămînt. Apar primele gramatici, cea dintîi fiind cea a lui Ienăchiță Văcărescu. Apar primele ateliere tipografico-editoriale: la Iași al lui Mihai Stirlitzki și apoi la București al fraților Lazaru; în 1819 își începe activitatea și prima tipografie laică.

În perioada 1830–1877, perioadă de mare avînt cultural, cartea își are un rol de prim ordin. Numărul tipografiilor, cărților tipărite, bibliotecilor crește.

Intenția autorului a fost, după propria mărturisire, de a prezenta o istorie a cărții românești, astfel încît să o facă „accesibilă unor cercuri mai largi de cititori”. Deci un fel de carte de popularizare. Din acest punct de vedere scopul a fost atins: cartea permite o lectură facilă, reușind să dea o imagine destul de completă a evoluției cărții românești. Dacă adăugăm la aceasta și faptul că autorul se ocupă și de probleme de grafică ale manuscriselor și cărților, putem socoti lucrarea lui Mircea Tomescu o carte utilă. Dar trebuie semnalate, pe scurt măcar cîteva din deficiențele acestei cărți. Nefiind istoric de formăție, autorul dă dovedă de nesiguranță în tratarea problemelor de ansamblu sau, în alte cazuri, fie că face apel la afirmații-formule care sunt perimate, fie că face apel la o singură ipoteză sau formulare, chiar și în situații cînd fenomenele nu sunt de loc simple și comportă discuții, unele chiar contradictorii. Astfel, și pentru că a vrut să ușureze lectura, autorul renunță la un aparat critic serios, deși în unele cazuri era totuși necesar.

În majoritatea cazurilor, prezenteră făcută de autor nu aduce lucruri noi, limitîndu-se a face o simplă trecere în revistă, cronologică a diverselor manuscrise sau cărții mai impor-

tante. Doar în capitolele referitoare la descrierea grafică a manuscriselor și cărților, autorul se simte mai în largul lui, aducind unele date interesante și inedite. Adăugăm la aceasta și faptul că autorul a omis manuscrise sau cărți care trebuiau să fie totuși prezentate: *Evangheliarul slavo-grec* din 1424, care ar fi argumentat, prin simpla sa menționare, chiar afirmația autorului asupra influenței bizantine asupra cărții românești pînă în secolul al XV-lea, *Liturghierul* din 1570, pe care P. P. Panaitescu îl numește „o carte pur ortodoxă”, dat fiind dovada faptului că traducerea cărților bisericești în limba română a fost și o acțiune culturală românească independentă de Reforma religioasă; acest liturghier e important și pentru că o dată cu el se introduce de fapt limba română în biserică ortodoxă română. Este omisă și cunoscuta *Carte de rogacioni* (1797), prima

carte tipărită total și sistematic cu alfabet latin, precum și *Acatistul* tipărit la Sibiu în 1801, în prefața căruia se justifică necesitatea introducerii alfabetului latin.

În concluzie, dacă în capitolele legate de descrierea grafică a manuscriselor și cărților autorul dă dovada unui orizont larg și este bine documentat, în capitolele propriu-zise, de istorie a cărții românești, deficiențele de tratare sunt pregnante.

Dar, dacă considerăm că intențiile autorului au fost de a da o carte accesibilă unei largi mase de cititori, unde să fie prezentată informații despre o istorie a cărții românești, putem spune că și-a atins scopul. Dar această carte atrage atenția asupra unei probleme ce merită mult mai multă luare-aminte a istoricilor.

Radu Vasile

ISTORIA UNIVERSALĂ

* * * ISTORIA LUMII ÎN DATE, Edit. enciclopedică română, București, 1969, XVI + 615 p.

*Istoria lumii în date** este o lucrare cu caracter enciclopedic care înfățișează istoria multimilenară a omenirii de la formarea planetei noastre pînă în perioada contemporană (1 ianuarie 1968). În istoriografia română mai avem lucrări de cronologie a istoriei universale, alcătuite de A. D. Xenopol, M. Berza, I. Simionescu și M. Demetrescu. Așadar, prezenta lucrare ar fi a cincea lucrare românească de acest gen, ea înscrîndu-se totodată în seria marilor repertoriu cronologice de istorie universală apărute

în străinătate, în anii din urmă, repertori folosite și de autori.

Îndeosebi în zilele noastre — se arată în prefață — asemenea lucrări enciclopedice de istorie cu caracter cronologic sunt foarte utile, deoarece ele umplu golurile în ceea ce se numește „istoria evenimentială”, care este reprezentată foarte sumar în unele mari sinteze recente cum ar fi *Histoire générale des civilisations* sau colecții ca „Destins du monde”. Acestea pun accentul pe analize generale și pe interpretări, presupunând că datele și evenimentele la care se referă sunt cunoscute.

Pentru publicul românesc, atât pentru cel larg, al cititorilor de diferite categorii, cit și pentru cel mai restrîns, al istoricilor profesioniști (corp didactic și personal de cercetare), *Istoria lumii în date* este o lucrare deosebit de folositoare, deoarece, în lipsa unei sinteze de istorie universală scrisă de istoricii români, ea constituie „un îndreptar

* Lucrarea a fost elaborată sub conducerea acad. prof. Andrei Oțetea, de un colectiv format din: Horia C. Matei (istorie veche), Florin Constantiniu, Marcel D. Popa (istorie medie), Nicolae C. Nicolescu, Gheorghe Rădulescu (istorie modernă și contemporană).

prețios în informarea — cît mai multilaterală, am spune noi — asupra istoriei omenirii".

Așa cum se menționează în paginile prefeței — și ne dăm perfect de bine seama de acest lucru —, efortul de documentare al autorilor a fost considerabil. Stabilirea cu precizie a unor date nu numai de istorie antică sau medie, dar chiar și de istorie contemporană, a fost uneori deosebit de dificilă din cauza lipsei de concordanță care apărea, cu privire la datele în discuție, în sintezele de istorie universală sau în repertoriile cronologice. S-a simțit deci nevoie să se apeleze nu numai la lucrări monografice, ci chiar la sursele documentare propriu-zise. În orice caz, pentru lectorul cît de cit avizat, dificultățile transpar chiar din paginile lucrării.

Referitor la problema atât de spinoasă a periodizării, autorii avertizează că au căutat, în primul rînd, să ofere „puncte de reper într-o istorie multimilenară”, ghidindu-se după criteriul materialismului istoric al formațiunii social-economice. Iar în cadrul formațiunii social-economice a fost adoptat criteriul teritorial — continentale, zone geografice mai largi, țări, unde s-a produs în timp cutare eveniment. Aici apar multiple aspecte ale lipsei de sincronie în trecerea de la o formăjune social-economică la alta în diferite zone geografice și țări ale planetei noastre, lipsă de sincronie care ea însăși este o mărturie elocventă a problemelor dificile puse autorilor. Societatea umană, în desfășurarea ei istorică, este prea complexă pentru a putea fi adusă la rigidul numitor comun de tip matematic.

Autorii — și acesta este unul din mariile merite ale lucrării — au căutat să ofere o viziune, conform noilor concepții ale istoriografiei contemporane, „globală” a istoriei omenirii. Lucrarea deci nu se mărginește numai la înregistrarea evenimentelor istorie politice, militare și diplomatice, ci consemnează și principalele date ale istoriei instituționale, ale istoriei social-economice, ale istoriei artei și literaturii, ale istoriei gândirii, ale istoriei științelor exacte și a marilor invenții.

Cum este normal, lucrarea fiind o lucrare istorică enciclopedică românească, o atenție

deosebită a fost acordată istoriei țării noastre care este astfel integrată în istoria europeană și în istoria universală.

Ultimele pagini ale lucrării cuprind liste ale personalităților politice (monarhi, șefi de stat și prim-ministra), îndeosebi ale țărilor de pe continentul nostru cu care România a avut legături mai strânse sau au avut un rol mai important în istoria Europei.

Ce obiecții de natură critică se pot aduce lucrării? În ultimele rînduri ale prefeței chiar autorii evocă acest fapt, cînd atrag atenția că „lucrarea ... este departe de a fi perfectă” și că vădește „lipsurile ... inerente oricărui inceput”.

Lipsurile sunt cele întlnite de obicei la acest gen de lucrări. De aceea considerăm ca superfluă o analiză critică de felul acelora din recenziile obișnuite, unde se discută cutare sau cutare punct de vedere al autorului cu care recenzentul nu este de acord. În cazul de față o asemenea recenzie, chiar depășind ca dimensiuni pe cele obișnuite, ar fi ceva trunchiat, o expunere de obiecții pe felii, cu referiri doar la anumite grupe de fapte sau la fapte izolate. Apoi, o analiză critică nu exhaustivă, ci numai care să arătă cît de cit cuprinzătoare, credem că practic este cu neputință: ea ar însemna un fel de refacere pe două coloane a lucrării: o coloană cu ceea ce s-a înregistrat în textul deja imprimat; o altă coloană paralelă, cu ceea ce nu s-a înregistrat. Așadar, omisiunile ce se pot constata în lucrare sunt cele privind: datele cronologice, personalitățile, evenimentele, diferențele state sau formațiuni politice. Cu alte cuvinte, categoriile de omisiuni nu pot fi decit aceleași ca și categoriile de materiale informative în care se remarcă aceste omisiuni.

Procedeul de îmbunătățire a lucrării, care decurge chiar din recunoașterea globală implicită a imperfecțiunii ei, este recomandat de însiși autorii în ultima frază a prefeței: „Sperăm — spun acolo autorii — că cititorii ne vor sprîjni prin observațiile lor, care vor fi luate în considerație la o eventuală viitoare ediție”. Aceste observații ar fi de dorit să fie exprimate în scris și, pe cît posibil, cît mai cuprinză-

toare. Dat fiind caracterul multilateral al lucrării și tendința ei de a se adresa unor cercuri căt mai largi de cititori (tiraj: 27 700 de exemplare), observațiile „scrise” ar putea fi grupate astfel, după proveniență: de la istorici profesioniști specializați într-un domeniu sau altul al istoriei naționale și universale; de la cadrele didactice care predau istoria sau discipline în care capitolele de istorie își au locul lor; de la persoane de alte profesiuni, dar interesate de istoricul disciplinelor sau științelor care stau la baza profesiunii lor; în sfîrșit, de la persoane aparținând publicului larg de cititori, cu diferite niveluri de pregătire cultural-științifică, care sunt preocupate într-un fel sau altul de istorie. Săntem informați că pînă în prezent la Editura enciclopedică română au și sosit numeroase observații scrise ale cititorilor, ceea ce dovedește interesul publicului nostru atât pentru istorie, în special, că și pentru actul de cultură, în general, așa cum este prezenta lucrare.

Observațiile, selecționate și sistematizate, ar putea forma obiectul unei dezbateri publice mai largi sau mai restrinse, la care, în final, să ar hotărî modul de alcătuire al unei viitoare ediții, mai mare ca spațiu grafic și deci mai amplă ca informație, ediție, după părerea noastră, deosebit de necesară. Trebuie, de asemenea, subliniat că eventuala viitoare ediție, completată și îmbunătățită, nu ar fi posibilă fără aceasta de față, care, beneficiind de claritatea textului imprimat și de atributul de lucru „finit” într-un fel sau altul, pune în evidență cu mai multă precizie lipsurile de orice natură, inerente, de altfel, oricărei lucrări. După opinia noastră, o viitoare ediție ar putea avea 4 volume: lumea comunei primitive și lumea antică (vol. I); lumea medievală (vol. II); lumea modernă (vol. III); lumea contemporană (vol. IV).

Revenind la cele spuse mai sus și enunțate și în prefața lucrării, privitor la istoria zisă „evenimentială”, subliniem încă o dată marea necesitate pentru istorici a unui fond căt mai mare de date și de fapte istorice cu locul lor bine definit, atât în timp, căt și în spațiu. Interpretările, generalizările, abstrac-

tizările nu pot fi făcute fară acest fond de date și fapte. În medicină, de pildă, pentru a se ajunge la concluzii generale privind corpul omensc și comportarea lui în diferite situații de mediu, punctul de plecare este anatomia și fiziologia, discipline ale științei medicale ce solicită din partea minții un susținut efort de înregistrare și înmagazinare. Tot așa și în istorie, interpretările și viziunile globale ale evoluției societății umane sau ale unor părți din această societate nu pot fi elaborate în mod temeinic fără un bogat și variat material de date și informații, care alcătuiesc, de obicei, conținutul lucrărilor cu caracter enciclopedic. De aceea, pentru a încheia, considerăm că o viitoare publicare a unui amplu inventar enciclopedic cu date și fapte din istoria atât de multilaterală a omenei și poate constitui osatura preconizatei sinteze de istorie universală în vizion românească.

S. Columbeanu

M. PAULOVÁ, *Tajný výbor „Maffie“ a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918* (Comitetul secret „Mafie“ și colaborarea cu iugoslavii în anii 1916–1918), Edit. „Academia“, Praga, 1968, 626 p.

Întrucât lucrarea prof. Paulová conține un material foarte bogat și în multe privințe inedit, care aruncă multe lumini, atât asupra mișcării de eliberare națională a poporului ceh, cit și asupra situației politice din lăuntrul Imperului habsburgic și mai cu seamă din Europa centrală în perioada amintită, ne vom mulțumi să subliniem câteva dintre coordonatele principale ale acestei monografii, și anume acelea a căror prelungire în spațiu și timp ar putea veni în contact și cu evenimentele politice și diplomatice din Europa de sud-est.

Autoarea își imparte expunerea în două părți: a) *Lupta împotriva activismului și b) Lupta pentru înfrângerea statelor naționale.* Prin activism, Paulová înțelege colaborarea

și poziția favorabilă a nobilimii și a partidului clerical ceh față de monarhia habsburgică. Aceștia afirmau că Austro-Ungaria e o realitate, pe care nici războiul nu ar putea-o elini, de aceea politica cehă trebuie să țină seamă de existența acestui imperiu. Fapt este, imediat după izbucnirea războiului, mișcarea de eliberare a cehilor nu prezenta un caracter unitar. Existau factori politici care cereau desființarea dualismului și restructurarea internă a imperiului — în eventualitatea menținerii Austro-Ungariei —, în vreme ce alții pledau pentru înfăptuirea unui stat ceh independent — dacă se va ajunge la desființarea Imperiului habsburgic. Ceva mai mult, autoarea precizează că, în perioada dinaintea războiului, n-a existat nici cel puțin un acord între partidele politice cehă și nici măcar un schimb de păreri în această problemă. O situație aproape similară există și la iugoslavi. În timp ce partidul frankist din Croația și Slovenia milita deschis pentru Austria, pentru o formă de stat trialistă, între provinciile din sud, Dalmatia, Bosnia și Herțegovina, s-a ajuns, în ianuarie 1913, la elaborarea unui program de luptă comun în vederea unirii cu Serbia. Tot atunci s-a hotărât ca, în cazul unui război, sârbii și croații să desfășoare în străinătate o acțiune politică pentru eliberarea și unificarea popoarelor iugoslave.

Paralel cu prezentarea situației din sinul factorilor politici cu răspundere din țările cehă și iugoslave, față de soarta Imperiului habsburgic, Paulová definește și conținutul așa-zisei *probleme cehă*. Spre deosebire de alte probleme similare contemporane, ca, de pildă, sârbă, română și italiană, care, după războiul balcanic, se bucurau de o anumită acuitate, prin aceea că aceste state își aveau conaționalii lor înăuntrul monarhiei, problema cehă nu depășea, la data aceea, din punct de vedere politic, hotarele Imperiului austro-ungar. Ea a căpătat treptat un caracter internațional, pe măsură ce mariile puteri au manifestat interes față de problema slavă, în general, sau față de Austria, a cărei împărțire ar fi fost facilitată de colaborarea cu cehii. Cu toate acestea, problema cehă a continuat să rămînă o chestiune internă a

monarhiei, deoarece pînă la primul război mondial nu exista pe agenda nici unei mari puteri, și nimeni nu avea interes să fie soluționată.

După izbucnirea războiului, lupta poporului ceh pentru libertate s-a declanșat spontan, de fapt, în mod deschis peste hotare — la început în Franță și Rusia — și sub forma rezistenței în interior. Mișcarea de rezistență s-a desfășurat în jurul a trei centre, dintre care cel mai important a luat ființă, în urma inițiativei lui Masaryk, pe la finele anului 1914. Lupta pentru libertate cerea ca toate forțele din rezistență să fie concentrate în jurul unui comitet secret, denumit „Mafia”. Autoarea recunoaște că această denumire a fost cu totul nepotrivită. La început, Comitetul secret era alcătuit din cinci persoane, în frunte cu dr. Přemysl Šámal, viitorul șef al Cancelariei prezidențiale din prima republică. Legătura cu grupul de peste hotare, condus de prof. Masaryk, se făcea folosindu-se cele mai diverse și mai periculoase mijloace de informație.

Autoarea arată cum, pe măsură ce se desfășurau evenimentele războiului, rezistența cehilor îmbrăca forme foarte variate, care atrăgeau după sine reacția violentă a autoritatilor de stat. Situația e asemănătoare și în provinciile iugoslave, ai căror reprezentanți în emigratie sunt mult mai numeroși. La 30 aprilie 1915 la ființă în capitala Franței un comitet de luptă iugoslav care își alege sediul la Londra. Deosebirea dintre cele două emigrații, cehă și iugoslavă, constă în faptul că cea dintâi a acționat o perioadă de timp în anonimat, pe cind iugoslavii, chiar de la început, au deschis lupta pe față împotriva Austriei.

Se înțelege că *idea cardinală* a lucrării este activitatea politică și patriotică desfășurată de Comitetul secret pe tot timpul războiului sub cele mai variate forme și preocupări, impuse de condițiile politice și îndeosebi de evenimentele războiului: coordonarea rezistenței interne, legătura primejdioasă cu grupul din emigratie, presa ilegală, acțiuni diplomatice, conciliabule secrete, apărarea oamenilor politici arestați, ca în cazul dr. Karel Kramář, A. Rašin, V. Červinka și J. Zamazal (decem-

brie 1915 iunie 1916), a deputaților din partidul național-socialist și a multor altora, acuzați de înaltă trădare. Deși Comitetul secret dispunea de o rețea de informatori bine organizată, cu surse de informație dintre cele mai prețioase, totuși, din păcate, cum prezicează autoarca, pe tot timpul războiului, nu s-a ajuns la o acțiune de coordonare cu mișcarea muncitorească. Reprezentantul lucrătorilor în Comitetul secret era dr. Fr. Soukup, social-democrat, care, fiind arestat în octombrie 1915, n-a mai putut participa la ședințele comitetului. Cu toate acestea, proletariatul ceh a adus o contribuție importantă la întărirea mișcării de rezistență sau, mai bine zis, la slabirea potențialului mișcării de rezistență al armatei austro-ungare. Începând din aprilie 1915 și pînă la sfîrșitul războiului, a avut loc în țările cehe o sută de greve și demonstrații, care au provocat mari prejudicii producției de armament.

Un paragraf special consacrat autoarea Revoluției Socialiste din Octombrie și influenței pe care aceasta a exercitat-o asupra luptei de eliberare din țările cehe. Ea constituie începutul luptelor pentru autodeterminare, după care urmează primele „explozii revoluționare înlăuntrul monarhiei”. Paulová se oprește asupra ecoului pe care l-au avut evenimentele din Rusia în capitalele europene și mai cu seamă asupra reacției cercurilor militare din sinul puterilor centrale. Decretul păcii, elaborat, printre altele, la cel de-al doilea congres al sovietelor din toamna anului 1917, oferea părților beligerante o pace fără anexiuni și fără despăgubiri de război. Noile teze și principii, lansate de Revoluția din Octombrie, au avut o înfluirile covîrșitoare asupra evenimentelor războiului, ca și asupra mentalității oamenilor. După armistițiul din 5 decembrie 1917 de la Brest-Litovsk și după negocierile de pace, care încep deja la 22 decembrie același an, s-au spart zăgazurile tăcerii. Spre sfîrșitul anului, Václav Klofáč, deputat în parlamentul imperial, fost multă vreme arestat pentru „înaltă trădare”, putea să spună totuși: „Popoarele n-au fost întrebate, cind a fost vorba ca Europa să fie aruncată într-un război singeros și oare glasul lor nu poate fi auzit nici azi, cind se pune la cale viitorul Europei? Tăccerea din iulie 1914

a fost o crimă a guvernelor, tăccerea dc astăzi ar fi o crimă a popoarelor. Războiul l-au început imperialismul și militarismul și trebuie să-l termine democrația și socialismul” (p. 370).

Din lipsă de spațiu nu putem contura aici toate problemele care formează obiectul acestei interesante monografii. Ne mulțumim deci să-o semnalăm pentru informația celor interesați de această perioadă istorică.

Autoarea prezintă activitatea Comitetului secret – cel mai important centru al rezistenței din țările cehe – în contextul larg al evenimentelor din timpul primului război mondial, într-o amplă desfășurare de fapte istorice cu caracter politic, militar, economic, social, diplomatic atât de sudate între ele, încât, trebuie să-o mărturisim, e destul de dificil ca cele 58 de paragrafe ale lucrării să fie condensate într-o simplă însemnare, ca cea de față. Nu rămîne decit o singură soluție, ca lucrarea să fie citită în întregime.

Tr. Ionescu-Nișcov

GIORGIO COSTAMAGNA, *Tachigrafia notarile e scritture segrete medioevali in Italia (Fonti e Studi del Corpus Membranarum Italicarum, I)*, Roma, 1968

Cercetările paleografice ocupă de multă vreme un loc de frunte în medievistica italiană. Se știe, astfel, că în perioada interbelică plină și istorică formăți la școala unui Traube și a unui Lehmann treceau Alpii pentru a-și desăvîrși îndemnarea paleografică sub îndrumarea profesorilor și arhivistilor italieni; să ne amintim, iarăși, de studiile din tinerețe ale eminentului paleograf american Lowe la Monte Cassino. În ultimii ani, mai cu seamă, hegemonia paleografiei în studiile închinatice disciplinelor auxiliare ale cercetării istorice să accentueze vizibil, iar medievistul pentru care dicționarul lui Cappelli și manualul lui Cencetti sunt instrumente de lucru folosite

În fiecare zi, a putut observa că azi, ca și ieri, Italia este țara care dă paleografiei latine cei mai mulți și cei mai buni specialiști.

Deși în anii din urmă, urmând pilda colegilor germani, o parte tot mai mare însemnată a paleografilor din peninsula Imbrățișează cariera universitară, arhivele Italiei rămân o peripinție a ținerilor paleografi, întrucât cei mai de seamă specialiști preferă, pe bună dreptate, să rămână în preajma documentelor și își îndeamnă învățățeii dornici a dobândi o pregătire serioasă să studieze și să publice sub acoperământul unei instituții care a văzut formându-se atîtea generații de medieviști. Exemplul tipic îl oferă activitatea paleografilor din arhivele ligure, conduse astăzi de d. Giorgio Costamagna (A. Pratesi, *Il contributo degli archivi italiani agli studî di paleografia e di diplomatica nell'ultimo ventennio*, „Rassegna degli archivi di stato”, 27, 1967, p. 430–442).

Cercetările lui Costamagna au reînnoit în ultima vreme o problemă studiată cîndva mai mult de savanții germani, ceea ce a tahigrafie medievală. În recenta sa istorie a scrierii tironiene—stenografia veacului de mijloc—, autorul lămuște numeroase puncte obscure ale cronologiei și tipologiei unor sisteme de scriere care adesea au pus în încurcătură pe istoricii evului mediu. Totodată, domnia-sa folosește prilejul pentru a întregi concluziile la care ajunsese în studiul închinat reconstituirii istoriei condițiilor care au dus în secolul al XII-lea la dispariția vechii scrierii rapide notariale, o dată cu atribuirea unui rol autenticatoriu notelor așternute pe documentul juridic (G. Costamagna, *La scomparsa della tachigrafia notarile nell'avvento dell'imbreviatura*, „Atti della Società ligure di storia patria”, N. S., 3 LXXVII/, 1963, p. 13–49).

Radu Constantinescu

G. COSTAMAGNA, *Gli statuti della compagnia dei Caravana del porto di Genova (1340–1600)*, „Memorie dell’Accademia delle Scienze di Torino”, Classe di scienze morali, sotrice e filologiche, s. IV, n. 8, 1965, 145 p.

www.dacoromanica.ro

Statutele manuscrise ale vechii corporații portuare Caravana prezintă o importanță cu totul deosebită. Într-adevăr, puține sunt corporațiile medievale ale căror statute să se fi păstrat în întregime în forma lor originală. Manuscisele editate de Costamagna, datind din secolele XIV–XIX, luminează un capitol de istorie medievală încă puțin cunoscut, din păcate, cel al organizării interne a micilor bresle și asociații. Compania Caravana este, de altfel, unica breaslă medievală care, supraviețuind războaicilor și revoluțiilor de tot felul, a dăinuit pînă în zilele noastre, mai exact, pînă în 1952, cînd decizia unui funcționar ministerial a transformat-o într-un obiect de cercetare istorică (cf., de asemenea, G. Costamagna, *Gli statuti della compagnia dei Caravana*, „Bollettino ligustico”, 1964, p. 129–141). Este de prisos a mai spune că pentru istoricul român detaliile fiecărei etape a legăturilor comerciale stabilite în evul mediu între Genova și regiunile de litoral ale Mării Negre și Mării Negre sunt însemnate. Folosim prilejul pentru a aminti că într-unul din cele 12 volume de *Fonti e Studi*, la apariția cărora a contribuit în chip deosebit medievalistul Giorgio Falco (1888–1966), se află un studiu privind comerțul euxinic al Genovei (A. M. Boldorini, *Caffa e Famagosta nel liber mandatorum dei revisori dei conti di San Giorgio 1464–1469*, Genova, 1965). În noua serie, inițiată de Geo Pistarini și intitulată *Collana storica di fonti e studi*, vor apărea în curînd cîteva studii și ediții de documente privind legăturile cetății ligure cu regiunea Mării Negre. Ele, nădăjduim, vor pune la indemîna istoricilor noștri un material care, va face obiectul unei monografii ce va apărea anul acesta în seria *Documents et recherches sur l'économie des pays byzantins, islamiques et slaves et leurs relations commerciales au Moyen Âge*, dirijată de Paul Lemerle. Menționăm, totodată, că, începînd din 1969, American Council of Learned Societies sprijină activitatea unui înînă cercetător, R. F. Kressel, care pregătește o carte intitulată *The Administration of Caffa and the Italian City of Genoa's Other Colonies, Black Sea Region 1400–1775*.

Radu Constantinescu

GIUSTI, MARTINO, *Studi sui registri di bolle papali*, Città del Vaticano, Archivio Vaticano, Collectanea Archivi Vaticani, 1968, 180 p.

De cînd papa Leon al XIII lea a deschis arhivele Vaticanului pentru public, aceste arhive au ajuns să constituie centrul de cercetări istorice cel mai important al lumii. Frevențate de cercetători din toate țările, arhivele Vaticanului constituie în același timp obiectul unor minuțioase investigații din partea personalului de cercetare al Cetății Vaticanului, care înțelege, prin prezenta colecție, să vina în ajutorul tuturor istoricilor din lume, înlesnindu-le munca de orientare în labirintul documentar arhivistic.

Noua colecție e profilată pe documentare și și propune să publice indice, inventare, repertoriu și regeste de documente, ca și ediții critice de documente și chiar studii asupra lor.

Primul volum al colecției constituie un studiu asupra regisărelor de inserare a bulelor papale, în primul rînd asupra a două fonduri importante: *Registri Vaticani* și *Registri Lateranensi*, care, împreună cu *Registri Avignonensi* (neceritate în volumul de față), constituie principalul izvor documentar în ceea ce privește bulile papale.

Regisărelle de buli, inițiate, sporadic, sub papa Giovanni al VIII lea (872-882) și apoi sub marele pontificat al lui Grigore al VII lea (1073-1085), încep să fie ținute în mod curent sub pontificatul lui Inocențiu al III lea (1198-1216). Conservate la Vatican și provenind de la *Cancellaria Apostolica*, de la *Camera Apostolica*, de la *Segretaria* sau de la *Segretaria Apostolica*, ele continuă la Vatican pînă la pontificatul lui Sixt al V-lea (1585-1590). Între timp însă, transferul scaunului pontifical la Avignon a necesitat și aici un regisăr al bulelor, de la pontificatul lui Clement al V-lea (1305-1314) pînă la cel al antipapei Benedict al XIII lea (vestitul Pietro de Luna, 1394-1423). Începînd cu pontificatul papei Bonifaciu al IX-lea (la Roma, 1389-1404), alte regisăre, emanînd de la *Cancelaria apostolica* și conservate la

Dataria, au fost ținute la San Giovanni în Laterano, seria lor continuînd pînă la pontificatul lui Leon al XIII lea (1878-1903).

Constituind, între 1611-1614, arhiva modernă a Vaticanului, Papa Paul al V-lea (Borghese, 1605-1621) a impus concentrarea la Vatican a unei mari părți din documentele provenind de la alte reședințe papale și le-a dat în supravegherea Secretariatului apostolic, constituit încă din 1487 printr-o bulă a papei Inocențiu al VIII lea. Volumul cu prinde în anexa și acte pontifcale depozitate în alte fonduri (Polonia, de pilda).

Printre documentele mai importante des pre care se dau regeste în volum menționam: o serie de scrisori conținînd informații asupra tatarilor, grecilor și armenilor (*Littere seu scripture tangentes negotia Tartarorum par ciuum ultramarinarum et infidelium ac scisma licorum*) și cuprinzînd o perioadă de peste un secol și jumătate (de la Inocențiu al III lea pînă la 1355) cu scrisori provenînd de la papii Clement al V lea (1305-1314), Ioan al XXII lea (1316-1334), Benedict al XII lea (1334-1342) și Clement al VI lea (1342-1352), de unde rezultă că papii de la Avignon se interesau îndeaproape de problemele Răsăritului, în preajma patrunderii turcilor osmanlli în Europa, perioadă atât de esențială pentru istoria românilor.

Trebuie menționat că *Registri Vaticani* conțin 2 020 de volume, pentru perioada 1198-1572 numai, în timp ce *Registri Lateranensi*, cu 2 467 de volume, cuprind scrisoarele papilor între 1389 și 1897. Regisărelle au început să fie studiate metodic în ultima vreme, de o serie de istorici francezi, vest germani, englezi sau italieni, fie pe probleme sau perioade, fie pentru fiecare pontificat în parte, printre istorici care le au cercetat și comentat figurînd nume ilustre ca: J. Gay, M. Prou, F. Olivier Martin, R. Fawtier, J. Guiraud, G. Mollat, W. Ullmann, C. R. Cheney, F. Bock. O bibliografie sumară și tabele cronologice completează lucrarea, care constituie, cum am văzut, o introducere deosebit de prețioasă, foarte utilă în studiul corespondenței papale.

Dan A. Laărescu

PIERRE CHAUNU, *L'expansion européenne du XIIIe au XVe siècle*, Presses Universitaires de France, Paris, 1969, 396 p.

În valoroasa colecție de sinteză „Nouvelle Clio. L'histoire et ses problèmes”, condusă de Robert Boutiuche și Paul Leimerle, volumul închinat expansiunii europene din secolul al XIII-lea pînă în al XVI-lea, datorat cunoștințelor istorice Pierre Chaunu, reprezintă o indiscutabilă reușită. Autorul reușește să prezinte într-o vizionare cu totul personală faptele, problemele și direcțiile de cercetare ridicate de „prodigioasa aventură” a navigatorilor și „exploratorilor” timpurii provenind din lumea mediteraneană, în plina expansiune la sfîrșitul evului mediu „clasice”. Lucrarea impresionează atât prin soliditatea ei (o primă parte este dedicată izvoarelor, bibliografiei și cadrului general al desfășurării evenimentelor, amplu analizat), cât și prin interpretarea ce se dovedește a fi originală și convingătoare. Pierre Chaunu arată că centrele de cultură de pe glob în această epocă, adică Europa (apuseană latină și răsăriteană bizantino-slavă), califatul arab, India brahmanică, imperiul chinez și civilizațiile atât de originale de pe continentele african (din regiunile Nilului, Nigerului și Bakongo) și american (maya, incașă, aztecă), constituiau adevărate „universuri închise”, cu prea puține sau chiar inexistente contacte între ele. Lumea mediteraneană — legată de Extremul Orient încă din antichitate prin drumul caravanelor sau calea maritimă (prin Marea Roșie sau Golful Persic și Oceanul Indian) — rupsese însă în mare măsură legăturile directe cu această regiune a Asiei, datorită „enclavei” islamică, ce ocupa o vastă zonă de la Atlantic pînă la Gange. „Pax mongolica” — instaurată în mod efemer în secolul al XIII-lea prin încercările lui Genghis han și ale urmașilor săi de a constitui un înens imperiu de la marginile stepei rusești pînă la țărmurile Pacificului — a redat pentru o scurtă perioadă o oarecare unitate imensului conglomerat asiatic, ingăduind europeanilor primele explorări ale acestui univers aproape necunoscut. Marco Polo, Giovanni Piano del Carpine, Guillauine de

Rubrouck și-a se inserat printre călătorii cei mai celebri ai acestei epoci, datorită carora Orientală Îndepărtată începe să prindă oarecare contururi în lumea europeană, dar încă învăluite în legenda și mister.

Epoca călătoriilor terestre nesigure și la intervale foarte rare ia sfîrșit în ăla sfîrșitul secolului al XIV-lea, cind ascensiunea amenințătoare a razboinicului Imperiu otoman intrerupe din nou contactele, fragilă restabilitate, între Europa și Asia de sud est. Expansiunii comerciale a republicilor italiene mediteraneene li succeda, la începutul celui de-al XV-lea veac, temerarile călătoriei în Atlantic ale portughezilor, iar mai tîrziu și ale spaniolilor. P. Chaunu reconstituie cu mijgală etapele „periplurilor” africane inițiate de prințul Henric Navigatorul, călătoriile lui Nuno Tristão, Bartolomeo Diaz și cele ale celebrului Vasco da Gama, ce a reușit, ocolind Africa și traversând Oceanul Indian, să stabilească primul contact maritim direct între Peninsula Iberică și portul Calcutta în anii 1497-1499.

Drumul spre Indii calea spre mijloacii, aur și perle prețioase, păzita cu strănicie de portughezi — devine stinjulentul marilor descoperiri geografice, începute prin călătoriile lui Cristofor Columb spre „lumea nouă”, cu care autorul își încheie cercetarea. Ultima parte a lucrării lui P. Chaunu este dedicată mijloacelor tehnice care au permis „explozia” geografică a lumii mediteraneene în secolul al XV-lea (perfecționarea „artei” navigației prin descoperirea busolei și progreselor astronomiei și-a.) și motivelor expansiunii europeilor (de natură socio-economică, demografică și intelectuală), ce a constituit un factor de „dezechilibru planetar”, prin „șocul” produs de distrugerea unor civilizații străine și lucreputurile brutale ale colonialismului.

Scrișă cu un real talent și o profunda erudiție mai ales în partea a II-a, unde autorul interpretează evenimentele prin prismă „serialului” și a „cantitativului” —, lucrarea lui P. Chaunu dedicată începuturilor expansiunii europene reprezintă o serioasă contribuție adusă în această problemă și totodată o lectură deosebit de atractivă și folositoare.

Paul Cernovodeanu

MARIO BRICEÑO PEROZO, *El Bolívar que llevamos por dentro*, Caracas-Venezuela, Editora Venegrafica, C.A., 1968, X + 439 [-441] p., cu 1 portret + 30 f. pl.

Această nouă lucrare a cunoștutului istoric venezuelean este consacrată bolívarismului reflectat în sinea noastră. Ea se inseră alături de alte 29, tipărite cu începere din anul 1939. Dintre acestea, unele au un caracter biografic și sint legate de epoca războiului pentru independența patriei sale de sub jugul colonialismului spaniol. Strămoșii autorului din familia Briceño au luptat sub conducerea lui Simón Bolívar.

Lucrarea de față, în general cu un caracter istoriografic, cuprinde patru părți, ale căror capitole sint însoțite de note ample. Ea este precedată de o introducere, unde autorul arată că a tipărit această culegere de studii despre Bolívar pentru a populariza gîndirea sa. Autorul subliniază bogata personalitate a lui Bolívar și lupta dusă de el împotriva despotismului intern și extern, împotriva nedreptăților sociale și inegalității economice.

Prima parte, pe care autorul o intitulează „Profesiune de credință”, cuprinde șapte capitole cu privire la gîndirea Liberatorului. În aceasta se vorbește despre ideile sale de coeziune între naționalitățile americane, ca să le pună la adăpost față de apetitul puterilor străine. Acest plan, inițiat încă din anul 1820, a căpătat forma cea mai perfectă în 1826, cind s-a ținut cu solennitate Congresul Americii în Panama, unde s-au pus bazele acestei uniuni. Autorul subliniază talentul, abilitatea politică și măriuinia sa. Împotriva acțiunilor separatiste din anul 1826, Bolívar, în calitatea sa de președinte al Marii Columbii, s-a transformat în dictator pentru a opri anarhia. În testamentul său din anul 1830, scris pe patul de moarte, se poate citi: „Toți trebuie să lucreze pentru binele de neprüfuit al uniunii: popoarele să asculte actualul guvern, pentru a se elibera de anarhie... și militarii să întrebuiñeze spada ca să apere garanñile sociale” (p. 28).

Optimismul lui Bolívar constituia un stimulent în cele mai grele situañii. Generalul

Moñillo, regalist de nuan  liberală, observa că Bolívar era mai de temut învins dec t ca învingător. În anul 1824, în preajma victoriilor de la Junin și Ayacucho, deși Liberatorul avea la dispoziție numai 7 000 de soldați patrio i, a reu it sa învingă armata regalistă, care avea un efectiv de 22 000 de soldați. Sub influența ideilor revoluției franceze (1789), el urmarea sa alcătuiască un sistem de guvernan int pentru binele popoarelor. În scrisorile către Santander, din anul 1820, considera că nu era indispensabilă permanen a sa la putere: „Prima zi de pace zicea el va fi ultima a conducerii mele” (p. 68). Aprecierile unor istorici de talia lui Salvador de Madariaga că Liberatorul voia să introducă monarhia în Columbia sint respinse de către autorul acestei lucrări. Bolívar nu voia sa devină rege, ca posteritatea s l despoie de titlul de Liberator, pe care i-l dadusera concele enii sai (p. 71).

În cea de-a doua parte, care poartă titlul de „Creuzet de lealitate”, în cele nouă capitole, analizează în special activitatea mai pu in cunoscută a lui Simón Bolívar și rela ile acestuia cu profesorii și mai tîrziu cu colaboratorii săi, mai puțin cunoscu i de către istorici. Autorul afirmă că Bolívar a avut calitatea deosebită aceea de a atrage voluntari în jurul său și de a le stimula entuziasmul (p.183). Ace ti bol variensi au făcut aprecieri asupra caracterului și activit ii democratice a ilustrului Liberator. În cîteva capitole, autorul prezintă cu multe am nun te pe Simón Rodriguez, profesorul lui Bolívar. Apoi pe generalul spaniol Antonio Valero, fost participant la războiul de independen ă din Spania, unde a luat parte la apărarea Zaragozei, pe ai cărei ap r atori s a descriis în memoriile sale. După aceasta, pentru convingerile sale liberele a plecat în Mexic, unde s a pus la dispoziție armatei patriotice, și în cele din urma a trecut în Columbia, unde a luptat sub conducerea lui Bolívar, devenind Cet  ean venezuelean. În alte capitole descrie activitatea medicului Alejandro Pr spero Rend , care a îngrijit pe Liberator p n  în ultimele momente ale vieții sale. Evocă de asemenea pe tinărul jurist Manuel Palacio Fajardo, pe artilleristul italian Agustín Codazzi,

care a făcut aprecierii pozitive despuș opera lui Bolívar. În fine, pe vîlceazul general Cruz Carillo, care, în amintirile sale, cînd vorbea despre Sucre, Urdaneta, Santander, Mariño, Páez, cele mai importante figuri ale Independenței, nu uita niciodată să încheie cu elogiu: „Toți erau mari, însă ca Bolívar nici unul l”(p. 181).

Cea de a treia parte, „Exegeții”, cuprinde zece capitole, cu recenzii speciale ale lucrărilor apărute în ultimii ani. Începe cu elogiu a dresat de istoricul venezuelean Vicente Lecuna, care a publicat circa 50 de opere, cele mai multe destinate activității multilaterale a lui Simón Bolívar. Lealitatea față de Liberatori a regretatului istoric Lecuna (decedat în 1954) se datorează și faptului că bunicul său fusese un subordonat al acestuia. El a mai adus o contribuție deosebit de importantă cu privire la relațiile dintre cei doi Liberatori José San Martín și Simón Bolívar, cînd s-au întîlnit la Guayaquil (Ecuador) la 26 iulie 1822, unde ei au stabilit distrugerea ultimului bastion al colonialismului spaniol din America de Sud. În aceasta problemă, noi materiale puse în circuitul științific confirmă și întregesc cele afirmate de Lecuna. În scopul spulberării calomniilor aduse lui Bolívar, istoricul venezuelean a strîns și publicat numeroase volume de documente.

Alt capitol este destinat eroismului și geniului politic al Liberatorului, calitați care au fost prezentate de scriitorul și poetul ecuatorian Crespo Toral. În capitolul următor, autorul analizează opera tinerului ziarist spaniol Juan Guasch Masachs, care a scris despre geniul politic al lui Bolívar, caracterizindu-l drept simbolul luptei pentru libertate. Sunt citate numeroase aprecieri ale acestuia, pe care autorul culegerii de față

le comentează pe larg. Dintre acestea, reproducem pe urmatorul: „Poate să fie învinsă o armă, însă niciodată un popor întreg” (p. 229).

Un capitol important este rezervat operei lui Milton Puentes, al cărui volum intitulat *Bolívar, părintele ștîngilor liberale* a fost tipărit în anul 1965, unde el a luat poziție împotriva istoricilor ce l-au acuzat pe Liberator că a fost conservator. În sprijinul tezei sale citează pe istoricul sovietic Semionov (p. 250). Urmează și alți autori care s-au ocupat recent de Bolívar.

Ultima parte a acestei cărți este intitulată „Populații ale unor localități” și cuprinde nouă capitole cu specială privire la vizita făcută de Bolívar în Spania și în diferite localități legate de activitatea sa revoluționară din America de Sud (Maracaibo, Riobamba, Trujillo, Mitare, San Carlos de Austria și La Victoria, ultima fiind și locul de obîrșie al familiei Bolívar). La sfîrșitul acestei părți se află un capitol rezervat primului congres bolivarian al arhiștilor, care a avut loc la 28 octombrie 1961 în Washington, unde se află o statuie ecvestră a lui Bolívar.

În încheiere, subliniem că aceasta amplă lucrare, de o înaltă ținută științifică, reconstituie într-o formă atractivă cele mai importante momente din viața și activitatea Liberatorului, care a luptat pentru independența celor cinci republici din America de Sud: Venezuela, Columbia, Ecuador, Peru și Bolivia. Argumentele autorului se bazează pe numeroase documente noi, cu ajutorul cărora combatte vechile teze asupra poziției lui Bolívar.

Ioan I. Neacșu

„Studii”. Revistă de istorie publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile Iсторiei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei – de informare științifică – sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istorio grafiei contemporane (studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Note bibliografice, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celealte rubrici, dactilografiate la două rânduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1 București.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

**STUDII. REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Dacia. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE – IAȘI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTA PLASTICĂ
– SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE**

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- D. BERCIU, Arta traco-getică, „Biblioteca de arheologie XIV”, 1969, 234 p., 31 lei.
- GHEORGHE CRONȚ, Instituții medievale românești. Înfrâjirea de moșie, juprătorii, „Biblioteca istorică XVIII”, 1969, 245 p., 14 lei.
- ȘTEFAN OLTEANU, CONSTANTIN ȘERBAN, Meșteșugurile din Tara Românească în evul mediu, „Biblioteca istorică XX”, 1969, 460 p., 27 lei.
- ILIE CORFUS, Agriculturna Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea, „Biblioteca istorică XXI”, 1969, 460 p., 27 lei.
- * • Documenta Romaniae Historica, B. Tara Românească, vol. XXII (1626—1629), red. resp. A. Oțetea și D. Prădan, 1969, 864 p., 44 lei; vol. XXIII (1630—1632), volum întocmit de Damaschin Mioč, 1969, 830 p., 43 lei.
- * • Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, vol. XIX (1626—1628), volum întocmit de Haralambie-Chirca, 1969, 799 p., 40 lei.
- NICOLAE STOICA DE HATEG, Cronica Banatului, „Cronicile medievale ale României VII”, studiu și ediție de Damaschin Mioč, 1969, 365 p., 24 lei.
- CONSTANTIN C. GIURESCU, Istoricele podgoriei Odobeștilor din cele mai vechi timpuri pînă la 1918 (cu 124 documente inedite 1626—1864 și 3 reproduceri), „Biblioteca istorică XIX” 1969, 551 p., 32 lei.
- ILEANA PETRESCU, Documente privind revoluția din 1948 în Oltenia. „Documente istorice II”, Centrul de istorie, filologie și etnografie, Craiova, 1969, 315 p., 21 lei.
- H. H. STAHL, Les anciennes communautés villageoises roumaines. Asservissement et pénétration capitaliste, „Bibliotheca Historica Romaniae VI”, 1969, 254 p., 17,50 lei.

